

ČASOPIS DR. ANTE CILIGE „NA PRAGU SUTRAŠNJICE“ (1974.-1984.) U KONTEKSTU HRVATSKOG ISELJENIČKOG TISKA

Rubić, Mislav

Doctoral thesis / Disertacija

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:972664>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

HRVATSKI STUDIJI

Mislav Rubić

**ČASOPIS DR. ANTE CILIGE „NA PRAGU
SUTRAŠNJICE“ (1974.-1984.) U
KONTEKSTU HRVATSKOG
ISELJENIČKOG TISKA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

University of Zagreb

CENTRE FOR CROATIAN STUDIES

Mislav Rubić

**PH. D. ANTE CILIGA'S JOURNAL „NA
PRAGU SUTRAŠNJICE“ (1974.-1984.) IN
THE CONTEXT OF THE CROATIAN
EMIGRANT PRESS**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2014

Sveučilište u Zagrebu

HRVATSKI STUDIJI

Mislav Rubić

**ČASOPIS DR. ANTE CILIGE „NA PRAGU
SUTRAŠNJICE“ (1974.-1984.) U
KONTEKSTU HRVATSKOG
ISELJENIČKOG TISKA**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Mijo Korade

Zagreb, 2014.

University of Zagreb

CENTRE FOR CROATIAN STUDIES

Mislav Rubić

**PH. D. ANTE CILIGA'S JOURNAL „NA
PRAGU SUTRAŠNJICE“ (1974.-1984.) IN
THE CONTEXT OF THE CROATIAN
EMIGRANT PRESS**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: prof. dr. sc. Mijo Korade

Zagreb, 2014

INFORMACIJE O MENTORU

Prof. dr. sc. Mijo Korade je rođen 1947. godine u mjestu Delkovcu u Hrvatskom zagorju. Školovao se u Zagrebu gdje je studirao i završio filozofiju i teologiju na Filozofsko-teološkom institutu D. I. Studij je nastavio u Rimu gdje je studirao crkvenu povijest na sveučilištu Universita Pontificia Gregoriana gdje je i doktorirao 1988. godine. Na istom se sveučilištu stručno usavršavao na područjima povijesnih znanosti kao i na Universitaet Wien u Beču, nakon čega se zaposlio na Institutum historicum S. I. u Rimu gdje je radio kao povjesničar. Na Filozofsko-teološkom Institutu u Zagrebu je predavao kao profesor. Suosnivač je i prvi pročelnik Hrvatskoga povijesnog instituta u Beču. Na Hrvatskome institutu za povijest u Zagrebu radi od 1996. godine kao voditelj projekta *Hrvatska latinistička historiografija*, od 2002. radi na projektu *Historiografija hrvatskog redovništva u 17. i 18. stoljeću* te od 2006. godine na projektu *Civilna Hrvatska ranog novovjekovlja. Društveni, politički i kulturni odnosi u svjetlu novih izvora*. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predaje od 1997. godine te je nositelj sljedećih kolegija: Hrvatska historiografija 19. i 20. st., Hrvatska latinistička historiografija, Kulturno-povijesna baština pavlina u Hrvatskoj, Opća povijest medija i komunikacije, Poruka mira Marka Antuna de Dominisa, Povijest medijske komunikacije u Hrvatskoj, Velikani duha i pera, Dijaspora - uvod i hrvatska dijaspora u Australiji, Gospodarstvo i stanovništvo Hrvatske u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, Hrvatski pedagozi – prosvjetiteljstvo, Kulturna povijest, Odnos Crkve i države, Političko organiziranje i djelovanje hrvatskih iseljenika, Povijest graditeljstva, Povijest hrvatskog iseljeničtva, Povijest kršćanstva u Hrvata, Povijest školstva, Sociologija hrvatske dijaspora i Vjerske sastavnice hrvatske kulture. Objavio je više znanstvenih i stručnih članaka u hrvatskim i međunarodnim časopisima te je sudjelovao na brojnim znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i u inozemstvu.

SAŽETAK

Gotovo je cijelo jedno stoljeće aktivnog političkog života ostalo iza Ante Cilige. Rođen je u katoličkoj obitelji u Istri 20. veljače 1898. godine. Proživio je dva svjetska rata, revolucije i bune te svjedočio nestajanjima i nastajanjima država. Preživio je sovjetske kaznionice i Sibir, Jasenovac kao i zatvore u Zagrebu, Beogradu, Trstu i Puli. Svijet su prije njega napustili brojni prijatelji iz mladosti, a osobne su se tragedije i mnoge bolesti nastavile nizati tijekom godina. Ipak je iz najcrnje priče jedne ljudske sudbine Ciliga crpio nevjerojatnu snagu i stvaralačku energiju kojom je u nemogućim uvjetima objavljivao knjige, pokretao časopise i stalno bio informiran o svim važnijim nacionalnim i globalnim pitanjima. S jednakim je žarom pratio zbivanja u Hrvatskoj, Rusiji i Angoli, tragajući neprekidno za odgovorima na pitanja zašto se nešto dogodilo i koje bi posljedice to moglo izazvati. Kao vanstranački čovjek oslobođen okova kolektivne svijest Partije, Ciliga je mogao slobodno iznositi svoje stavove i zaključke. Protjeran iz domovine i prepušten lutanjima Europom, svim se srcem borio protiv Tita i totalitarne jugoslavenske politike. Kako bi osigurao mjesto na kojemu će moći redovito pisati i objavljivati svoje misli, 1958. godine pokreće *Bilten Hrvatskog narodnog odbora u Italiji*. S vremenom se *Bilten* mijenjao, a izmjenjivali su se i odbori i organizacije. Da bi učvrstio svoju poziciju vanstranačkog čovjeka, Ciliga je napustio iseljeničke organizacije i potpuno sam pokrenuo novi časopis *Na pragu sutrašnjice*. Taj časopis nije nikada uspio dosegnuti popularnost *Hrvatske Revije* i *Nove Hrvatske* niti je Ciliga uspio okupiti oko sebe tim ljudi kao što je to pošlo za rukom njegovim kolegama Jakši Kušanu i Vinku Nikoliću, ali nitko nije uspio potpuno sam, s tako ograničenim sredstvima i u toliko lošim uvjetima, napraviti toliko puno koliko je to uspjelo Ciligi u deset godina izlaženja ovoga časopisa. U časopisu *Na pragu sutrašnjice* okupio je nespojive ideologije koje su se zajedno borile za jedan zajednički cilj - slobodnu Hrvatsku.

KLJUČNE RIJEČI: Bilten, Ciliga, časopis, Europa, Hrvatska, Hrvatska revija, hrvatsko iseljeničtvo, iseljeničke organizacije, Istra, Jugoslavija, Kušan, Na pragu sutrašnjice, Nikolić, Nova Hrvatska, Sibir, Sovjetski Savez, Tito

SUMMARY

After his parting, Ante Ciliga left behind him practically a whole century of active political life. He was born on the 20th of February 1898 in a croatian catholic family in Istria. He has passed through two world wars, many revolutions and rebellions and has witnessed arising and vanishing of a number of countries. He survived soviet penal colonies and Siberia, Jasenovac and prisons in Zagreb, Belgrade, Trieste and Pula. Many of his friends from the prime of their lives have left this world and so many personal tragedies and health disorders continued to appear in a years to come. Then again, from one of the sadest stories that a human could possibly endure, Ciliga managed to absorb an amazing strenght and creative force that made him publish books, start and run magazines, but it also made him incredibly informed about important national and global issues. He has been equally enthusiastic about croatian, russian and angolan affairs and in constant pursuit for answers to the question why has something happened and what could the consequences of those happenings mean. Since he has always been an outsider of any political party and therefore free from chains of the Communist party and its collective consciousness, he could write his thoughts as well as conclusions and freely speak his mind. He has been displaced from his native land and forced to wander throughout Europe therefore he spent all those years fighting against Tito and yugoslavia totalitarianism. In 1958 he started *Bilten Hrvatskog Narodnog Odbora u Italiji* in order to ensure one place where he could publish his thoughts hoping that those would be influential. As the time passed by *Bilten* changed and so did the boards and organizations. In order to secure his position of an outsider of any political party, Ciliga left all of the emigrant organizations and started a new magazine *Na pragu sutrašnjice* all by himself. This magazine never could have reached the popularity of *Hrvatska revija* and *Nova Hrvatska* and Ciliga could not gather big team of cooperants as his colleagues Jakša Kušan and Vinko Nikolić could have. On the other hand, no other man entirely on his own and practically with no means at all could ever do as much as he did during the 10-year period of this magazin. *Na pragu sutrašnjice* gathered incompatible political ideologies and then those started their common fight for one goal – free Croatia.

KEY WORDS: Bulletin, Ciliga, magazine, Europe, Croatia, Hrvatska revija, croatian emigrants, emigrant organizations, Istria, Yugoslavia, Kusan, Na pragu sutrašnjice, Nikolic, Nova Hrvatska, Siberia, Soviet Union, Tito

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	01
UVOD.....	04
I. BIOGRAFIJA ANTE CILIGE.....	08
1. ISTRA I MOSTAR	09
2. PROGONSTVO U ČEŠKU I POVRATAK U DOMOVINU.....	11
2. SOVJETSKI SAVEZ – KAGANAT TATARSKOG KANA	25
4. OD URALA DO SIBIRA.....	40
5. O ZEMLJI VELIKE LAŽI.....	50
6. PARIŠKI KRUŽOK.....	58
7. NIJEMCI ULAZE U PARIZ.....	62
8. SAM KROZ EUROPU U RATU.....	66
9. JASENOVAČKI DANI.....	76
10. NA <i>SLOBODI</i> U DOMOVINI.....	84
11. PAD BERLINA.....	90
12. NAKON RATA.....	96
II. NA PRAGU SUTRAŠNJICE.....	114
1. BILTEN.....	115
2. NA PRAGU SUTRAŠNJICE.....	120
3. NA PRAGU SUTRAŠNJICE – NOVA HRVATSKA – HRVATSKA REVIJA.....	175
4. POPIS ČLANAKA I AUTORA S RAZRJEŠENIM PSEUDONIMIMA.....	179
5. IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE ANTE CILIGE.....	195
FOTOGRAFIJE.....	198

KRATICE.....	210
ZAKLJUČAK.....	212
POPIS IZVORA I LITERATURE.....	214
ŽIVOTOPIS I BIBLIOGRAFIJA.....	221

PREDGOVOR

U prvom dijelu rada iznio sam sažetu biografiju Ante Cilige. Trudio sam se slijediti kronološki niz događaja, osim u slučajevima kada se radilo o slijedu usko povezanih zbivanja čije bi razlamanje djelovalo zbunjujuće i moglo bi imati utjecaja na snalaženje u tekstu. Događaji koje sam unio u biografiju mogu se razvrstati u dvije skupine. Prvu čine oni za koje sam smatrao da moraju biti spomenuti u biografiji, a navode se i ranije. U takve događaje svakako spada Proštinska buna o kojoj je pisao Miroslav Bertoša.¹ O raspravi između Cilige i suradnika *Nove Evrope* koji su podržavali sovjetsku politiku tridesetih godina prošlog stoljeća pisali su Ivan Očak i Petar Strčić.² Zatim slijede događaji koji ranije nisu bili ili su pak nedovoljno spominjani, a držao sam da se svakako moraju navesti u biografskom dijelu. Takva je primjerice Ciligina uloga u Komunističkoj partiji Jugoslavije, diskusija o nacionalnom pitanju koja se vodila u *Borbi*, formiranje Hrvatskog demokratskog odbora, slučaj Miroslava Varoša³ i sl. Nastojao sam iznositi isključivo one događaje u kojima je Ciliga neposredno sudjelovao tako da ostala zbivanja o kojima je Ciliga pisao bez izravnog sudjelovanja uglavnom nisam spominjao u ovoj biografiji, ali sam neke od njih naveo u drugome dijelu rada. Detaljnije osvrtne na takve događaje sam ostavio za rad koji će slijediti, a koji će se baviti isključivo biografijom Ante Cilige. U tu grupu spadaju hrvatsko proljeće i Ciligine analize svjetskih političkih događaja od Afrike, preko Azije i Amerike do Europe.

Drugi dio rada posvećen je časopisu *Na pragu sutrašnjice* koji je Ciliga izdavao u Rimu. Prvo sam poglavlje drugoga dijela, kao uvod u temu, posvetio *Biltenu* kojega je Ciliga ranije izdavao u Rimu, a na kojega se časopis *Na pragu sutrašnjice* nastavlja. Ovdje sam naveo i bibliografiju časopisa sa popisom svih članaka i autora. Članci su popisani prema stvarnom nazivu budući da su u sadržajima njihovi naslovi često kraćeni. Pored inicijala imena i pseudonima dodao sam stvarna imena autora koja sam uspio pronaći u Ciliginoj rukopisnoj ostavštini, arhivu *Nove Hrvatske* i rukopisnoj ostavštini Vinka Nikolića⁴. Analizu

¹ v. Miroslav Bertoša, *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula, 1972.

² v. Ivan Očak i Petar Strčić, *Pisma Ante Cilige glavnom uredniku „Nove Evrope“ Milanu Ćurčimu (1936.-1940.)*, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, rujan 1987., vol. 20, br. 1, str. 215-268

³ Miroslav Varoš – kontroverzni iseljenički aktivist i političar, član Hrvatskog narodnog odbora i jedan od osnivača Hrvatskog demokratskog odbora. Prema mišljenju mnogih uključujući i Ciligu, bio je aktivni pripadnik jugoslavenskih obavještajnih službi.

⁴ Vinko Nikolić (2. ožujka 1912. – 12. srpnja 1997.) bio je hrvatski pisac, pjesnik, novinar i urednik iseljeničkog časopisa *Hrvatska revija*. Rodio se u Šibeniku gdje je završio osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, studirao je

tekstova objavljenih u časopisu kao i priču o časopisu iz Ciligine korespondencije i drugih izvora naveo sam u sljedećem poglavlju. Kako bi se dobila jasnija slika o časopisu *Na pragu sutrašnjice*, usporedio sam ga sa dvama vjerojatno najuspješnijim iseljeničkim časopisima - *Novom Hrvatskom* i *Hrvatskom revijom*.

Rad je prvenstveno temeljen na izvornoj građi iz ostavštine Ante Cilige koja je pohranjena u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u nastavku Zbirka rukopisa i NSK). Zbog temeljitijeg prikaza događaja služio sam se i drugim izvornim gradivom iz Zbirke rukopisa, izvornom građom Hrvatskog državnog arhiva (u nastavku HDA) te objavljenim novinskim člancima i knjigama. Rukopisi brojnih članaka i knjiga sadrže neobjavljene dijelove koji su, što zbog odluke autora što zbog uredništva, izbačeni iz objavljenih tekstova. Takvi dijelovi, nekoć izostavljeni kao manje važni, gledani iz današnje perspektive otkrivaju izuzetno vrijedne detalje, stoga sam nastojao spomenuti ih u radu. Kako je Ciliga većinu svog života bio politički aktivan i susretao se s velikim brojem ljudi u različitim društvenim krugovima, u ovom se radu spominje iznimno velik broj imena. Kod imena onih pojedinaca čije je djelovanje bilo u izravnoj vezi s događajima koje ovdje iznosim trudio sam se iznijeti osnovne podatke, ali zbog broja imena kod osoba manje značajnih za temu sam ih izostavio.

Kako bih skratio zapise u bilješkama služio sam se kraticama: NSK za Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu, a R- signature se odnose na Zbirku rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu gdje su pohranjene pisane ostavštine Ante Cilige, Vinka Nikolića i Jakše Kušana.⁵ Oznake skupina i podskupina označavaju:

A – rukopise knjiga, članaka, predavanja i bilješke,

B-a – pisma autora (ostavštine),

B-b – pisma autoru,

u Zagrebu. Nakon Drugog svjetskog rata povlači se prvo u Austriju, zatim u Italiju da bi se potom na duže vrijeme skrasio u Argentini. Tu je zajedno s Antunom Bonifačićem pokrenuo jedan od najistaknutijih hrvatskih iseljeničkih časopisa *Hrvatsku reviju*. Do povratka u Hrvatsku 1991. godine živio je još u Francuskoj i Španjolskoj. Nakon povratka u domovinu obnašao je dužnosti predsjednika Hrvatske matice iseljenika i dopredsjednika Matice hrvatske.

⁵ Jakša Kušan je rođen 23. travnja 1931. godine u Zagrebu gdje je završio osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje. Studirao je u Zagrebu, Beogradu i Londonu. U iseljeništvu je izdavao časopis *Nova Hrvatska*. Od 1955. do 1990. godine živio je u Londonu, a 1991. godine vratio se u Hrvatsku. Danas živi u Zagrebu.

B-c – pisma drugih nađena u ostavštini,
C-a – osobne dokumente i dokumente članova obitelji,
C-b – fotografije,
C-d – račune,
C-e – adrese, proglase i pozivnice,
C-f – novinske izreske,
C-g - brošure i sitni tisak,
C-h – tuđu rukopisnu građu,
C-i – osmrtnice.

U Ciliginoj su ostavštini sve jedinice numerirane pa sam uz oznake skupina i podskupina stavljao broj jedinice. U ostavštini Vinka Nikolića, Krunoslava Draganovića i arhivu *Nove Hrvatske* jedinice iz korespondencije nisu numerirane, stoga sam uz pisma stavljao datum onoga pisma koje sam naveo u tekstu.

Vlastite sam opaske u tekstu označavao uglatim zagradama []. Uglavnom se radi o napomenama u citatima i stavljanju pravih imena uz pseudonime. Kod ličnosti čija sam imena nalazio napisana u više oblika (Gjuro – Đuro; Sedov – Sjedov i drugi) stavljao sam onaj oblik koji je koristio Ante Ciliga.

UVOD

Osamdeset je godina trajala Ciligina neprekidna borba za sve ono u što je duboko vjerovao kao i njegov aktivni politički i kulturni rad. Bolesti, neimaština i godine dodatno su ga jačale i davale mu novu pokretačku snagu. Svjedočio je padu Austro-Ugarske, Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske (u nastavku NDH), Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u nastavku SFRJ) te je konačno dočekao i stvaranje samostalne Hrvatske. Promatrao je nastajanje i raspad Sovjetskog Saveza, Hladni rat, dekolonizaciju Afrike, vidio je i osjetio dva velika svjetska rata i više manjih, ukratko - bio je svjedok svih važnijih političkih događaja dvadesetoga stoljeća kako u domovini tako i u svijetu. Avanturistički duh i vječna borba za onim što je držao pravednim učinile su ga aktivnim sudionikom tih velikih događaja.

Ciliga je bio suradnik i urednik brojnih novina i časopisa, napisao je više knjiga, vodio radio-emisije te bio aktivan član brojnih organizacija. Kako se nije uvijek mogao potpisivati svojim imenom, koristio je brojne pseudonime poput sljedećih: Anton Antonovič Zadvornij, A. A., A. A. Zadvornij, Baltić, Genčić, Istrijanac, Jagić, Josip Kovač, Mbt, Mt, Mvg, Tone Proštinar, Tone Valić, Tone Učki i Rošić. Njegova je najpoznatija knjiga *U zemlji velike laži* prevedena na hrvatski, francuski, engleski, talijanski, njemački, portugalski i japanski jezik. Ciliga nije nikada šutio već se uvijek glasno borio za svoje ideale i za istinu u koju je vjerovao. O onima koji su šutjeli, a trebali su govoriti, zapisao je sljedeće: *Strašnu uvredu pa i prezir prema hrvatskom narodu pokazuju oni naši vodeći političari koji šute da iznesu pred javnost svoje djelo, rezultate i izvještaj o svomu djelovanju...*⁶ Ciligin se beskompromisni duh vidi i u *direktivi* političkog vodstva o tome što će se pisati u *Borbi*. Upute dobivene od Stojkovića počinju nalogom: *... u prvom narednom broju imate da pišete...*, dalje se nabraja što sve mora pisati, a završavaju riječima: *... u duhu vaše linije i taktike.*⁷

⁶ Ante Ciliga, *Mjesto uvoda*, NSK, R-7998, A, 1242

⁷ HDA, f. 1552 Sudovi, ZB-S-14/90-43

Ciligina je ostavština pohranjena u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Napisana je na približno 35 000 stranica⁸ i sadrži nešto više od 1 300 rukopisa, 2 800 Ciliginih pisama, 5 400 pisama poslanih Ciligi i brojne druge dokumente.⁹ Tu nisu pohranjena isključivo Ciligina svjedočanstva, nego i svjedočanstva brojnih drugih ljudi. Od zvučnih imena spomenuo bih samo nekolicinu: Milivoj Ašner, Ivan Babić, Ernest Bauer, Antun Bonifačić, Nevenko Brljević, Vilim Cecelja, Milan Ćurčin, Krunoslav Draganović, Franjo Dujmović, Luka Fertilio, Jere Jareb, Branko Jelić, Ivan Jelić, Franjo Kordić, Juraj Krnjević, Franjo Kuharić, Jakša Kušan, fra Vjekoslav Lasić, Hrvoje Lorković, Vladko Maček, fra Častimir Majić, fra Dominik Mandić, Zlatko Markus, Krunoslav Mašina, Veljko Mašina, Ivan Meštrović, Karlo Mirth, Ladislav Musa, Franjo Nevistić, Vinko Nikolić, Ivo Omrčan, Branko Orlović, Jure Petričević, Jure Prpić, Bogdan Radica, Tihomil Rađa, Branko Rukavina, Branko Salaj, Ante Smith Pavelić, Alojzije Stepinac, Marko Tarle, Miroslav Varoš, Tihomir Ilija Zovko i brojni drugi.

Ciliga je u iseljeništvu tiskao veći broj knjiga, izdavao je i uređivao časopise te surađivao sa gotovo svim iseljeničkim časopisima. Vinko Nikolić ga je uvrstio na popis *Istaknutih suradnika Hrvatske revije kroz prvih 15 godina*.¹⁰ Ciliginu ostavštinu čine dokumenti pisani na dvanaest jezika: hrvatski, francuski, talijanski, ruski, njemački, engleski, španjolski, esperanto, grčki, bugarski, srpski i slovenski, a pisani su latinicom, zatim ruskom, srpskom i bugarskom ćirilicom te grčkim pismom.

Nakon isključenja iz Ruske komunističke partije Ciliga se više nije vezao ni za jednu stranku već je vodio politiku vanstranačkog i vanfrakcijskog čovjeka. Nakon Drugog svjetskog rata mnogi su ga neistomišljenici optuživali da želi osnovati novu socijalističku stranku koju bi on sam vodio u iseljeništvu ili se barem priključiti nekoj novoj sličnoj stranci. Ciliga nije nikada pokušao osnovati takvu stranku; upravo suprotno - smatrao je da nisu ostvareni preduvjeti za osnivanje takve stranke u iseljeništvu.¹¹ Jedino za što se zalagao bilo je političko jedinstvo svih hrvatskih opcija u iseljeništvu i stvaranje slobodne Hrvatske. U pismu koje je 26. veljače

⁸ Drago Pažin, *Enigma još traje*, u: *Hrvatska književna revija Marulić*, Zagreb, 2001., br. 6, str. 1125

⁹ Drago Pažin, *Katalog rukopisne ostavštine Ante Cilige*, NSK, R-7998

¹⁰ Vinko Nikolić, *Istaknuti suradnici Hrvatske revije kroz prvih 15 godina*, NSK, R-7971, A, 2697

¹¹ Ante Ciliga, *Dr. Ante Ciliga je zaista u svom poslu*, NSK, A, 171

1958. godine poslao pjesniku Lucijanu Kordiću¹² stoji: „Bivši komunizam“ t.j. socijalno političke snage, individualne, klasne, kolektivne koje su prošle kroz komunizam i prekoračile ga (i koje prolaze i prekoračuju ga sada, te za koje treba težiti da to čim prije, svakako do i k odlučnom momentu učine) + „bivši ustaše“ t.j. ustaške snage, puške i inteligentske, koje su prošle i koje još nose ustaški elan i dinamizam, ali su prekoračile (i prekoračuju ili će do i k odlučnom momentu prekoračiti) specifičke pogrješke i kratkovidnost „historijskog ustaštva“, historijskog „paveličijanstva“ 1939. – 1945. godine + katoličko – političke hrvatske snage sadašnjosti (a one su velike, djelo Stepinca¹³ i nasljedje 1929-45.) + HSS-ovske snage (one su oslabile od 1939. i 1945. ovamo, ali su još znatne) – sve te četiri snage treba da se kao razni potoci, kao razni izvori sliju, ujedine, nadju zajedno u jednoj općehrvatskoj rijeci, u jednom političkom Hrvatskom Bloku.¹⁴

Ciliga je imao velikih zdravstvenih tegoba koje je zadobio u sovjetskim zatvorima i Sibiru.¹⁵ Tijekom Drugog svjetskog rata mu je naglo oslabio vid,¹⁶ a kasnijih godina ga je postupno gubio. Iz liječničke dokumentacije se vidi da su se postojeće bolesti kao i nove tegobe s godinama samo gomilale.¹⁷ Politički ga je rad ipak tjerao naprijed i držao na životu. Čim bi se u iseljeništvu nešto uzburkalo, Ciliga bi odmah komentirao, slao pisma, pisao članke i polemizirao. Pored njega nije ni jedna sitnica prolazila neopaženo. Primjer za to je pismo Jakše Kušana koje je Ciligi poslao 1957. godine.¹⁸ U pismu stoji da ga je Ciliga najdetaljnije ispitivao o Hrvatskom pokretu otpora, *Bulletinu* koji će početi izlaziti tek sljedeće 1958. godine, tražio je njegovo mišljenje o nizu ljudi iz iseljništva, o političkim

¹² Fra Lucijan Kordić (9. lipnja 1914. – 16. lipnja 1993.) bio je istaknuti hrvatski pjesnik i aktivist. Rodio se u Širokom Brijegu gdje je završio srednju školu. Studirao je u Mostaru, Rimu i Fribourgu (Švicarska). Od 1945. godine do osamostaljenja Republike Hrvatske boravio je u iseljeništvu gdje je obnašao dužnosti ravnatelja misije u Zurichu. Jedan je od osnivača *Kulturnih susreta*. Prestižna nagrada Društva hrvatskih književnika dobila je ime po njemu.

¹³ Alojzije Stepinac (1898. – 1960.) bio je isusovac, zagrebački nadbiskup i kardinal. Za vrijeme Nezavisne države Hrvatske sukobio se s ustaškom vlasti zbog progona Srba, Židova i Roma. Nakon Drugog svjetskog rata komunističke su ga vlasti osudile montiranim procesom. Godine 1998. proglašen je blaženim.

¹⁴ Pismo Ante Cilige Lucijanu Kordiću, 26. II. 1958., NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

¹⁵ *Udostoverenie*, NSK, R-7998, C-a, 32

¹⁶ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 79

¹⁷ NSK, R-7998, C-a 21 i 22

¹⁸ Pismo Jakše Kušana Anti Ciligi, NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

strujama i sličnom. Ciligini su se problemi s vidom ubrzo odrazili i na njegovu sposobnost čitanja i pisanja, tako da je već od šezdesetih godina trebao pomoć. U pisanju mu je pomagala i supruga, ali budući je ona bila Ruskinja i nije razumjela hrvatski jezik, pisma su bila puna pogrešaka.¹⁹ Slično je bilo i kada bi mu pomagali Talijani koji nisu poznavali hrvatski jezik. Iz Ciliginih je pisama vidljivo da je, kada je pisao rukom, mogao pisati samo krupnim slovima pa na papir ne bi stalo puno riječi. Zato ih je, kada je bio prisiljen samostalno odgovarati na pisma, ispisivao na stroju za pisanje što mu je oduzimalo puno vremena, ili ih je pisao rukom, ali takva su pisma bila kratka.

O neuništivom duhu Ante Cilige najbolje govori svjedočanstvo Milana Rakovca²⁰ o njihovu susretu nakon 1990. godine koji je Rakovac opisao riječima: *Pamtim da sam bio pomalo zgranut, što sam iz njegovih točnih, logičnih, krajnje pozvanih rasuđivanja razumio jedno: obraćao nam se hrvatski rodoljub, intelektualac, pisac, ali prije svega čovjek koji drži kako mu je mjesto u političkom vrhu mlade države, i kako on očekuje da mu ta njegova država ponudi neku vodeću ulogu! Da se razumijemo, da je Franjo Tuđman ponudio neko važno mjesto Anti Ciligi, bilo koju funkciju, uvjeren sam da bi je on umješno i obavljao, ali ono što me lecnulo jest Ciligin previd vlastite dobi, bio je tada oko devedesete godine života.*²¹ Isto potvrđuje i pismo koje je Ciliga 25. kolovoza 1990. godine iz Rima poslao Tatjani Jaroslavnoj i u kojemu navodi kako je izabran za člana komisije koja će sastavljati Ustav što je njegova prva javna funkcija u samostalnoj Hrvatskoj, a nada se i drugim funkcijama i angažmanima.²²

Ciliga je po povratku u domovinu planirao nastaviti svoje djelovanje. Imao je planova za još nekoliko života, ali 21. listopada 1992. godine umire u Zagrebu gdje je i pokopan na gradskom groblju Mirogoj.

¹⁹ Pismo Ante Cilige Vinku Nikoliću, 25. VI. 1962., NSK, R-7971, B-b

²⁰ Milan Rakovac, rođen 12. prosinca 1939. godine u Rakovici pored Poreča, hrvatski je književnik, prevoditelj i publicist. Bio je urednik *Glasa Istre*, jedan od osnivača *Čakavskog sabora*, član Matice hrvatske, Hrvatskog društva pisaca i Društva hrvatskih književnika. Danas živi i radi u Zagrebu.

²¹ Milan Rakovac, *Sinovi Istre*, Pula, 2009., str. 69-70

²² Pismo Ante Cilige Tatjani Jaroslavnoj, NSK, R-7998, B-a, 1078

I. BIOGRAFIJA ANTE CILIGE

1. ISTRA I MOSTAR

Ante Ciliga je rođen 20. veljače 1898. godine u Šegotićima u južnoj Istri u obitelji oca Antuna i majke Eufemije, rođene Vale.²³ Tu je proveo djetinjstvo, točnije prvih sedam godina života. Ciligin je pradjed došao u Šegotiće iz sjevernije općine istarskog područja. Djed mu je bio jedan od prvih članova Narodne stranke u 70-im i 80-im godinama XIX. stoljeća, a bavio se, poput mnogih sumještana, proizvodnjom vapna. Upravo je od njega Ciliga naslijedio strast za politikom. Ciligin otac Antun nije bio sklon politici, ali je zato pokazao poduzetničke vještine koje Ante Ciliga nije naslijedio. Otac mu je povoljno kupio velika šumska područja od baruna Lazzarinija (Lazzarini). Prodajom drva i vapna obitelj se u razdoblju od nekoliko godina obogatila i riješila svih dugova, kupila znatne količine zemlje i sagradila novu veliku kuću.²⁴ O razdoblju djetinjstva u Istri kasnije je zapisao: *Proveo je samo dvie godine sa svojim stadom ovaca na kamenitim obroncima Proštine, između Vardelunge i Smiljine, igrajući se i tukući sa svojim drugovima pastirima... ..Smijući se, sa zanosom napustio je seoski momčić to carstvo priče i roditeljski dom, kada su ga, u osmoj godini života, odveli u daleki svijet na školovanje. Od onda do danas on hoda svijetom bez stalnog mjesta boravka.*²⁵ Pisao je u trećem licu jer je djelo objavljeno pod pseudonimom Tone Valić. Također treba ispraviti podatak *u osmoj godini* jer je u Mostar otišao u sedmoj godini, odnosno 1905. godine. Podatak da ga je djed doveo u Mostar kao sedmogodišnjaka navodi u knjizi *Sam kroz Europu u ratu*,²⁶ u članku *Mjesto uvoda*²⁷... Zanimljivo je primijetiti kako je rečenicu *Od onda do danas on hoda svijetom bez stalnog mjesta boravka* Ciliga objavio 1944. godine u 46. godini života. Točno 46 godina kasnije, u 92. godini, skrasio se u Zagrebu gdje je proživio svoje posljednje godine.

U osmoj je godini Ciliga napustio rodnu Istru i zaputio se u Mostar kod strica Davorina i tete Marije na školovanje. Stric mu je bio gradski veterinar. U Mostaru se intenzivno družio s bratićem Tomislavom Ciligom,²⁸ sinom Marije i Davorina. Svoju je

²³ [Ante Ciliga], *Biografia di Antonio Ciliga*, NSK, R-7998, C-a, 5

²⁴ Pismo Ante Cilige, Milanu Ćurčinu, NSK, R-7998, B-a, 615

²⁵ Tone Valić [Ante Ciliga]: *Štorice iz Proštine*, Matica hrvatska, Zagreb, 1944., str. 136

²⁶ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1939 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 105

²⁷ Ante Ciliga, *Mjesto uvoda*, NSK, R-7998, A, 1242

²⁸ Tomislav Ciliga (1903. – 1977.) bio je ugledni veterinar, bratić Ante Cilige i suprug hrvatske povjesničarke Vere Cilige.

sklonost prema politici i kritičkom mišljenju prema vlasti pokazao još u mlađim danima. Od 1911. do 1914. godine je aktivno djelovao u brojnim manjim protuaustrijskim grupama koje su bile aktivne u školi i gradu. Nakon niza manjih kazni i uhićenja, 1914. godine izbačen je iz svih bosansko-hercegovačkih gimnazija.²⁹ Sam navodi kako je bio izbačen iz škola nakon atentata u Sarajevu *zbog svoje prijašnje aktivnosti*.³⁰ U drugom dokumentu navodi: *Politički život u gimnaziji od 1912. postao je upravo buran. Sa uvodjenjem Cuvajevog komesarijata u Hrvatskoj, u januaru te godine, počeo je u gradu protumadžarske demonstracije, hrvatski sokoli spalije na Glavnoj ulici, mađarsku zastavu, a sa buknućem balkanskog rata, u jesen iste godine, gimnaziju je uhvatila politička groznica, koja se trajno podizala sve do Sarajevskog atentata, kada je mostarska viša gimnazija bila zatvorena, a djaci rastjerani. Ja sam došao u kategoriju „isključenih“ iz svih bos – herc gimnazija.*³¹ Nakon završetka osnovne škole i pet razreda gimnazije bio je prisiljen napustiti školovanje u Mostaru, a kao službeni razlog se navodi *consilium abeundi*³² (lat.: savjet *nekomu* da se ukloni). Proces izbacivanja je pokrenut nakon što je napisao školsku zadaću na temu *Mostar, kulturno središte Hercegovine* gdje je zaključio kako se u Mostaru đaci ne odgajaju u demokratskom i nacionalnom pravcu već u karijerističkom i oportunističkom.³³ U Mostaru je došao u kontakt s muslimanima koje je kasnije tijekom života smatrao braćom. Govoreći o Bosni kaže: *Kad se kaže Bosna, onda treba pomisliti u prvom redu na muslimane, bivše bogumile; oni su duša te zemlje, oni su najpotpuniji izraz bošnjaštva, bosanstva - dobri Bošnjani stare predaje.*³⁴

²⁹ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1939 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 105

³⁰ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

³¹ Ante Ciliga, *Katolik među muslimanima. Sjećanje na Mostar 1905-1914*, NSK, R-7998, A, 576

³² *Hrvatski bibliografski leksikon*, sv. 2., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 665b, Zagreb, 1989.

³³ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 1

³⁴ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1939 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 103.

2. PROGONSTVO U ČEŠKU I POVRATAK U DOMOVINU

Zabrana školovanja u svim bosansko-hercegovačkim gimnazijama je prisilila Ciligu na povratak u rodnu Istru. Školovanje je nastavio u Pazinu, ali je već 1915. godine izbačen iz škole zbog protuaustrijskog djelovanja zbog čega mu je i tu onemogućeno daljnje školovanje. Protuaustrijsko se djelovanje svodilo na posjedovanje nekoliko ruskih gramatika i njemačko izdanje Renanova *Života Isukrstova*.³⁵ Premda se u prvom trenutku činilo da je Ciligino školovanje završeno, neočekivano je dobio još jednu priliku. Prvi je svjetski rat bio u tijeku, a opasnost je zaprijetila i južnoj Istri. Zbog ratnih je opasnosti, nakon što je Kraljevina Italija 25. svibnja 1915. godine objavila rat Austro-Ugarskoj, stanovništvo južne Istre iseljeno, a Ciliga odlazi s obitelji u Brno u Češkoj gdje su živjeli do 1917. godine i gdje je nastavio školovanje. Tu je Ciliga, prema vlastitim riječima, postao socijalist³⁶ vidjevši odnos seljaka protestanata prema seljacima katolicima. Taj je odnos zadirao ne samo u socijalna i vjerska, već i u nacionalna pitanja. Stephen Schwartz piše o bogatim protestantskim seljacima u južnoj Moravskoj koji su gajili i očitovali mržnju prema austrijskoj vlasti i koji su bili ultranacionalisti te su svoj urod radije prodavali u Beč nego pomagali siromašne ratare katolike.³⁷ Nastavio je školovanje u Brnu i po završetku gimnazije nije prestao s političkim aktivnostima. Dvadesetak godina kasnije zapisao je: *Tu sam u Brnu svršio tada i gimnaziju. Budući istjeran 1914. g. (i bos. herceg. gimnazija uopće) a početkom 1915. iz pazinske, meni je susretljivost Čeha došla kao spasenje. Odonuda, iz južne Moravske, vodio sam 1917. g. delegaciju naših proština u bečki parlament Dru. [Antonu] Korošecu i Dru. [Matku] Laginji*.³⁸ Putovanju u Češku prethodila je prvo zapljena oružja kojeg su imali seljaci, a zatim i zapljena stoke. Bez oružja za borbu i stoke za preživljavanje su seljaci, koji su se ranije protivili odlasku, promijenili mišljenje.³⁹ Na put su krenuli 3. lipnja 1915. godine. Putovanje vlakom je bilo izuzetno naporno tim više što su putovali u transportnim vagonima u izrazito lošim uvjetima. Preko Beča i Donje Austrije došli su do Moravske u selo Diváky iz kojega je 250 iseljenika, uključujući i Ciligu, prešlo u Klobouky. Istarski su seljaci bili naviknuti na

³⁵ [Mijo Mirković], *Istina o buni u Istri*, u: *Novosti*, Zagreb, 20. travnja 1921., br. 105, str. 4

³⁶ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

³⁷ Stephen Schwartz, *Ante Ciliga (1898. – 1992.): život na povijesnim raskrižjima*, u: *Društvena istraživanja*, str., 319., br. 2-3, god. 4., ožujak – lipanj 1995.

³⁸ Ante Ciliga, *Iz Rusije kroz Poljsku i Čehoslovačku*, NSK, R-7998, A, 1035, str. 11

³⁹ E. Valić [Ante Ciliga], *Naši istarski evakuarci*, u: *Jugoslavenska žena*, Zagreb, studeni 1918., br. 11, str. 442

neimaštinu pa su bili očarani bogatstvom koje su zatekli kod moravskih seljaka. Osim toga, 85% istarskih seljaka nije bilo pismeno, dok su moravski seljaci mahom bili. Radi usporedbe Ciliga iznosi podatak da su u bogatim istarskim obiteljima djevojke dobivale miraz od 800 kruna, dok su u Moravskoj dobivale i do 30 000 kruna.⁴⁰ Klobouky, danas Klobouky u Brna, je maleno mjesto udaljeno od Brna nešto više od 30 kilometara. Tu su iseljenici smješteni u prazne sobe koje su s vremenom preuredili u svoje privremene domove. Dobivali su pomoć nešto manju od jedne krune dnevno i s tim su preživljavali. Istrani su se teško nosili s hladnoćom i bolestima koje su harale.⁴¹ Prvi iseljenici vratili su se u Istru već 1916. godine, no činili su samo manjinu iseljenih. Tek su se 1918. godine, zahvaljujući zauzimanju Matka Laginje⁴², svi iseljeni Istrani vratili u svoje domove.⁴³

U proljeće 1917. godine, između završetka gimnazije u Brnu i početka studija, Ciliga je služio vojsku.⁴⁴ Početkom 1918. je, za vrijeme služenja vojnog roka, počeo pisati za *Hrvatski list* u čijem je uredništvu tada radio Mijo Mirković.⁴⁵ ⁴⁶ Odmah po završetku služenja vojnoga roka upisao se na Više gospodarsko učilište u Križevcima⁴⁷ gdje je studirao do 1919. godine kada je upisao studij na praškom sveučilištu gdje će studirati do 1921. godine.⁴⁸ Premda je kratko vrijeme boravio u Križevcima i okolnim mjestima, politički je bio vrlo aktivan. Prema pisanju zagrebačke *Pravde*⁴⁹ vidljivo je da je Ciliga već 1918. godine pristupio Socijal-demokratskoj stranci Hrvatske i Slavonije te postao tajnik njezine križevačke organizacije. Sudjelovao je na kongresu Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije (Zemaljskoj konferenciji) koja se održavala u Zagrebu od 26. do 28. siječnja 1919. godine, zagovarajući ljevicu od koje se do

⁴⁰ E. Valić [Ante Ciliga], *Naši istarski evakuarci*, u: *Jugoslavenska žena*, Zagreb, studeni 1918., br. 11, str. 444

⁴¹ E. Valić [Ante Ciliga], *Naši istarski evakuarci*, u: *Jugoslavenska žena*, Zagreb, studeni 1918., br. 11, str. 445

⁴² Matko Laginja (10. kolovoza 1852. – 18. ožujka 1930.) bio je hrvatski ban, političar i pravnik. Osnivač je Stranke prava u Istri, preporoditelj hrvatske nacionalne misli u Istri i jedan od vođa hrvatskog narodnog pokreta u Istri. Svojim je zaslugama stekao u narodu naziv *Otac Istre*.

⁴³ E. Valić [Ante Ciliga], *Naši istarski evakuarci*, u: *Jugoslavenska žena*, Zagreb, studeni 1918., br. 11, str. 448

⁴⁴ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

⁴⁵ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 1

⁴⁶ Mijo Mirković (28. rujna 1898. – 17. veljače 1963.) poznatiji pod pseudonimom Mate Balota, bio je hrvatski književnik, akademik, političar, ekonomist i novinar. Sudjelovao je na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1946. godine gdje se s ostalim sudionicima izborio za sjedinjenje Istre s Hrvatskom.

⁴⁷ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga

⁴⁸ Ante Ciliga, *Iz Rusije kroz Poljsku i Čehoslovačku*, NSK, R-7998, A, 1035, str. 11

⁴⁹ *Rezolucija križevačke mjesne organizacije Socijalno-demokratske stranke*, u: *Pravda*, Zagreb, 14. studenog 1918., br. 47, str. 5

kraja kongresa formirala prokomunistička struja.⁵⁰ Nakon rasprave i nepostizanja dogovora, ljevica je odlučila povući svoje članstvo i odbiti ulazak u vodstvo stranke.⁵¹ Prema Ciligi je upravo iz te prokomunističke struje formirana *jezgra buduće Komunističke stranke u Hrvatskoj*.⁵² Zbog sve jačeg političkog utjecaja vlasti su ga etiketirale kao *opasnog boljševičkog agitatora* te je za njim raspisana i tjalica.⁵³ Iz izvještaja predstojniku Kraljevske kotarske oblasti u Varaždinu od 9. ožujka 1919. godine se vidi da je istog dana održana u Sv. Petru Orehovcu *skupština sazvana po socijalistima, postolaru Krušecu i djaku višeg gospodarskog učilišta u Križevcima Ciligi*.⁵⁴ Oko ovoga se slučaja diglo dosta prašine, a o svemu je u nekoliko navrata bio obaviješten i Svetozar Pribičević, tadašnji ministar unutarnjih poslova⁵⁵ koji se kasnije osobno raspitivao o slučaju.⁵⁶ Ciligi se najviše zamjeralo što je nekoliko dana kasnije na javnom skupu u Križevcima rekao kako je kralj *sredovječna maškara na čelu jugoslavenske države*.⁵⁷ Krajem ožujka iste godine Ciliga je bio uhićen zbog *povrede veličanstva i smetnje javnog mira*.⁵⁸ U pritvoru je ostao manje od mjesec dana, a spasio se bijegom kroz prozor uz pomoć užeta.⁵⁹

Nakon proglašenja Mađarske Sovjetske Republike i dolaska Béle Kuna⁶⁰ na vlast, Ciliga odlazi u Mađarsku kako bi se priključio Mađarskoj revoluciji, ali se prije toga kratko zadržao i u Beču. U Mađarskoj se ubrzo uvjerio da komunistička vlada Béle Kuna uvodi strahovladu, a da seljaci i radnici ne ostvaruju svoja prava. Kratkotrajna Mađarska Sovjetska Republika koja je postojala samo od 21. ožujka do 6. kolovoza 1919. godine i sama revolucija nisu bili dovoljni da pokolebaju Ciligine stavove o komunizmu. U Mađarskoj je boravio dva mjeseca

⁵⁰ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

⁵¹ Vitimir Korać, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1929., str. 259

⁵² Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str 1

⁵³ Josip I. Vidmar, *Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. god.*, u: *Arhivski vjesnik*, Zagreb, 1959., sv. 2, str. 192

⁵⁴ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, Predstojniku kraljevske kotarske oblasti

⁵⁵ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, 2328-Pr-1919

⁵⁶ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, 3641-Pr-1919

⁵⁷ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, Broj 1825

⁵⁸ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, 2442-Pr-1919

⁵⁹ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, 3641-Pr-1919

⁶⁰ Béla Kun (1886. – 1938.) bio je mađarski političar, revolucionar i vođa Mađarske Sovjetske Republike. Nakon neuspjele revolucije 1919. godine povukao se u Sovjetski Savez gdje je sudjelovao u radu Kominterne. Stradao je u Staljinovim čistkama 1938. godine.

za vrijeme kojih je radio u Jugoslavenskoj sekciji u Budimpešti i sudjelovao u borbama. Nakon odlaska iz Mađarske vraća se u Kraljevinu SHS na ilegalni rad. Tu postaje član tajnog komunističkog komiteta formiranog u Osijeku i sastavljenog od bivših zarobljenika i sudionika Listopadske revolucije. Komitetom se upravljalo iz Budimpešte, a cilj mu je bio organiziranje komunističke stranke u Kraljevini. Iz Osijeka je bio poslan u Sloveniju⁶¹ gdje je radio na vrbovanju članova za stvaranje Komunističke partije.⁶² U Sloveniji je ostao sve do studenoga 1919. godine provodeći ilegalno komunističko djelovanje u slovenskim rudnicima u Velenju i Trbovlju.⁶³ Teško je odrediti točno vrijeme njegovog boravka u Mađarskoj, no prema izvještaju koji je Komanda IV. armijske oblasti uputila banu Ivanu Palečeku, Ciliga je zajedno sa 450 ljudi boravio u Kapošvaru 29. travnja 1919. godine. Iako je u dokumentu pogrešno napisano Ciligino ime, umjesto *Ante/Antun* stoji *Antal*, nema sumnje da je riječ upravo o njemu.⁶⁴

Kraljevinu SHS je Ciliga morao napustiti nakon izbijanja Afere Diamantstein u ljeto 1919. godine. Ta je afera bila prvi antikomunistički proces u Kraljevini SHS.⁶⁵ Nalazio se u grupi optuženih koju je činilo vodstvo Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). Zajedno je s ostalim optuženicima na koncu i osuđen zbog sudjelovanja u *organizaciji boljševičkih pristalica*.⁶⁶ Kako je vidljivo iz Izvještaja Redarstvenog povjerenstva u Zagrebu od 9. kolovoza 1919. godine, Ciliga je u procesu označen kao *Vodja organizacije u Ljubljani* koji djeluje pod pseudonimom Rošić.⁶⁷ U Kraljevini SHS Ciliga ostaje do kraja 1919. godine kada bježeći od policije odlazi u Prag gdje upisuje studij filozofije.⁶⁸ Od 1919. do 1921. aktivno je sudjelovao u političkim zbivanjima na prostoru Kraljevine SHS, Mađarske,

⁶¹ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 2

⁶² Miroslav Bertoša, *Proštna 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula, 1972., str. 35

⁶³ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

⁶⁴ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, 4302-Pr-1919

⁶⁵ *Afera Diamantstein* bila je sudski proces do kojega je došlo nakon što je policija uhitila niz istaknutih komunista. Sama je afera dobila ime po Alfredu Diamantsteinu temeljem čijeg je svjedočenja izgrađen cijeli slučaj i nakon čega su uslijedila spomenuta uhićenja. Više o Aferi Diamantstein vidi u: Ivan Očak, *Afera Diamantstein. Prvi antikomunistički proces u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.)*, Zagreb, 1988.

⁶⁶ Ivan Očak, *Afera Diamantstein. Prvi antikomunistički proces u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.)*, Zagreb, 1988., str. 19

⁶⁷ Ivan Očak, *Afera Diamantstein. Prvi antikomunistički proces u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.)*, Zagreb, 1988., str. 41

⁶⁸ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

Čehoslovačke i Italije, a od 1922. do 1926. kretao se uglavnom na relaciji Prag - Beč - Zagreb.⁶⁹

Godine 1920., prije povratka u rodnu Istru, Ciliga u Pragu osniva *Klub Jugoslavenskih Studenata Marksista*. Klubu se ubrzo priključila i organizacija *Bugarskih Studenata komunista*,⁷⁰ a među njima i Ljuba Volčeva,⁷¹ Ciligina buduća supruga⁷² s kojom se vjenčao 21. prosinca 1922. godine u župi Svetog Save u Beču.⁷³ U to je vrijeme Ciliga aktivno surađivao s tjednikom *Komunist* i dnevnim novinama *Rude Pravo* za koje je prevodio članke iz hrvatskog, francuskog, talijanskog, slovenskog, srpskog i bugarskog komunističkog tiska.⁷⁴ U Istri 1920. godine nastavlja političko djelovanje, ali je u Šegotićima uhićen te završava prvo u zatvoru u Trstu, a zatim i u Kopru gdje provodi jesen 1920. i dio zime 1921. godine. Nakon izlaska iz zatvora 1921. godine i puštanja na uvjetnu slobodu,⁷⁵ vraća se u Proštinu gdje s nekolicinom domaćih komunista osniva partijsku organizaciju, svojevrsni ogranak Komunističke partije Italije koja je osnovana 1921. godine,⁷⁶ a koja je kasnije 1926. zabranjena od strane Benita Mussolinija te od 1943. ponovno javno djeluje pod imenom Talijanska komunistička partija. Ciligina je politička aktivnost u Istri predstavljala problem za talijanske fašiste koji su potom organizirali (neuspješan) atentat na njega. Početkom 1921. godine skupina je fašista pokušala izvršiti atentat na Ciligu i nekoliko njegovih sumješтана, ali Ciliga se spasio. Čak su u pulskim novinama *L'Azione* napisali *...a zanj ćemo se pobrinuti*.⁷⁷ Kao odgovor na pokušaj atentata i na svakodnevno izživljavanje fašista nad Hrvatima u Istri, Ciliga i njegovi sumješćani organiziraju stražarske čete, što će dva mjeseca kasnije dovesti do Proštinske bune. Kako je sam zapisao: *Za ljetnih praznika 1920. odlazi u Istru u svoje rodno selo i u suradnji s komunistima Pule vodi agitaciju u svim selima i gradićima južne Istre, biva uhićen, a nakon oslobođenja 1921. proživljuje poznati sukob svog kraja Proštine s*

⁶⁹ [Ante Ciliga], *Wer ist Ciliga*, NSK, R-7998, C-a, 1, str. 1

⁷⁰ Pismo Ante Cilige Centralnom komitetu Komunističke partije Bugarske, NSK, R-7998, B-a, 547

⁷¹ Ljuba Volčeva, Makedonka, aktivna pripadnica Bugarske komunističke partije i prva supruga Ante Cilige. Do Drugog svjetskog rata aktivno je sudjelovala u politici, a kasnije se posvetila liječenju. Radila je godinama kao liječnica na Lopudu. Objavila je više radova o zaraznim bolestima.

⁷² Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 2

⁷³ HDA, f. 259 Policijski kartoni, br. 716 Ante Ciliga

⁷⁴ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 2

⁷⁵ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

⁷⁶ Miroslav Bertoša, *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula, 1972., str. 37

⁷⁷ [Mijo Mirković], *Istina o buni u Istri*, u: *Novosti*, Zagreb, 20. travnja 1921., br. 105, str. 4

fašistima.⁷⁸ Ciliga je bio jedan od organizatora i aktivni sudionik Proštinske bune, prvog ozbiljnog oružanog otpora fašizmu kojim su Hrvati iz Istre barem nakratko uspjeli osloboditi dio Istre od fašističke vlasti. Mijo Mirković, komentirajući događaje Istri, navodi kako je Ciliga *spreman dati svoj život za ideju* te kako sam Ciliga smatra da bi njegovom smrću ideja samo dobila.⁷⁹ Ciliga u istom časopisu⁸⁰ donosi svoje prvo svjedočenje o zbivanjima u Istri te piše o fašističkom paležu, brojnim zločinima fašista potpomognutih karabinjerima, redovnom vojskom i mornaricom, mnoštvu ranjenih i neustrašivoj borbi naroda protiv fašizma, ali donosi i talijanski prikaz ustanka u kojem stoji da vlast traži krivce, točnije 70-ak Hrvata koje je jugoslavenska vlada naoružala i potpomogla novcem. Svjestan inferiornog položaja u kojem su se nalazili kao i činjenice da će napad na fašiste ili druge talijanske snage biti povod otvorenom sukobu s talijanskom vojskom što će opet rezultirati nasiljem nepredvidivih razmjera, inzistirao je isključivo na obrani od fašista, a ne i na napadu na njih. Imao je dara za uvjeravanje i vrbovanje ljudi pa je obilazeći istarska sela razgovarao s njima i pozivao ih na otpor vlasti. S obzirom na tadašnje stanje nije bilo teško nagovoriti seljake na borbu, ali je tu borbu trebalo organizirati i uobličiti. Ciliginom revolucionarnom iskustvu svjedoči i Mijo Mirković koji, prenoseći svjedočanstvo o Proštinskoj buni, piše: *Ciliga je čekao da se napad fašista ponovi, ali kako je on iza sebe već imao dosta buran život, nije se ni sada prestrašio. Haranje fašista samo je tjeralo vodu u njegov mlin. Seljaci koji su s dosta velikom rezervom slušali njegova razlaganja o komunizmu, mnogo su više shvaćanja imali za njegov plan, da se organiziraju i da onda kada fašisti dođu po drugi put... ..više ne bježe nego da ih oružjem dočekaju. Ciligi prema tome nije bilo teško da razdjeli nešto oružja među seljake (nije jasno, da li je on uopće oružje dijelio ili su ga seljaci sami dobavljali) i da po fašističkom uzoru organizira čete.* Također navodi da su fašisti u Šegotićima zapalili skoro sve kuće, a štale su pošteđjeli svima osim Ciligi kojemu su *zapalili kuću i staje i sijeno i sve nuzzgrade*.⁸¹ Kasnije će se doduše odnos Cilige i Mirkovića značajno promijeniti. Kada *Dragi kamen* postane kamenom smutnje, Mirković će izjaviti kako se Ciliga nikada nije borio pa će čak ići tako daleko da će optužiti Ciligu kako mu je zbog njega kuća spaljena.⁸² Važno je napomenuti da su postojale i pretjerane izjave kojima su se privedeni pojedinci pokušavali spasiti zatvora ili

⁷⁸ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

⁷⁹ [Mijo Mirković], *Istina o buni u Istri*, u: *Novosti*, Zagreb, 21. travnja 1921., br. 106, str. 4

⁸⁰ [Ante Ciliga], *Strahote Talijana protiv istarskih Hrvata*, u: *Novosti*, 8. travnja 1921., br. 93, str. 3

⁸¹ [Mijo Mirković], *Istina o buni u Istri*, u: *Novosti*, Zagreb, 20. travnja 1921., br. 105, str. 4

⁸² *Istra*, 1938.

barem ublažiti svoju ulogu u buni. Neke su bile toliko ekstremne da su ih i fašisti odbacili, a navode kako je Ciliga pojedincima prijetio ubojstvom ukoliko se ne priključe pobuni te da im je prijetio paljenjem imovine. Za Ciligu je oružani sukob bio nužno zlo i zadnji pokušaj obrane od fašista. Sam je to godinama kasnije komentirao riječima: *Ne radi se o tomu da bi se nanijele nepravde talijanskom življu na poluotoku Istri, već da se uklone duge i teške nepravde nad hrvatskim narodom u Istri.*⁸³ U *Jadranskom je kalendaru* 1937. godine pokušao objaviti cjeloviti prikaz Proštinske bune i svega što joj je prethodilo. Tone Peruško,⁸⁴ glavni urednik *Jadranskog kalendara*, zamolio je Ciligu u pismu od 17. kolovoza 1936. godine da dade cjeloviti prikaz Proštinske bune. Peruško je traženo i dobio posredovanjem Ciliginog bratića Tomislava, ali je prikaz ipak ostao cenzuriran. O tome svjedoči i njihova kasnija korespondencija iz 1938. godine.⁸⁵ Ciligino je djelovanje bilo od iznimne važnosti za Proštinsku bunu. Iako je bio mlad, posjedovao je znatno iskustvo stečeno u Mađarskoj revoluciji, ilegalnom radu u Kraljevini SHS i dugogodišnjem političkom djelovanju. Sigurno je da je sve navedeno bilo od presudnog značaja za Bunu. Kada su Proštinarci odlučili napraviti bombe za obranu, Ciliga je donio tri bombe koje su izradili rudari u Krapanu. Proučavanjem izrade tih triju bombi Proštinarci su počeli izrađivati svoje.⁸⁶

Nakon Proštinske bune vraća se u Prag gdje studira do 1922. godine kada prelazi na studij u Beč i tamo jednako aktivno nastavlja političku borbu. U Pragu zajedno s Milošem Vanekom osniva *Medjunarodni savez (federaciju) marksističkih studenata*⁸⁷ i redovito piše o zbivanjima u Hrvatskoj za češke komunističke novine i časopise. Isto je nastavio i u Beču gdje je bio suradnik *La Federation Balcanique*.⁸⁸ U Beču 1922. godine sudjeluje na konferenciji Komunističke partije Jugoslavije kao predstavnik studenata, a na prijedlog predstavnika studenata komunističke sekcije Zagrebačkog sveučilišta Asima Behmena imenovan je tajnikom KPJ za Hrvatsku⁸⁹ i urednikom *Borbe* te je na toj poziciji ostao tri godine.⁹⁰ Prema Ciliginom su pisanju na toj konferenciji formirane dvije struje koje će kasnije postati poznate

⁸³ Ante Ciliga, *Istra u novim prilikama*, NSK, R-7998 ,A, 539

⁸⁴ Tone Peruško (27. veljače 1905. – 27. srpnja 1967.) bio je istaknuti hrvatski književnik, pedagog, političar, osnivač Pedagoške akademije u Puli kao i Istarske naklade. Bio je glavni urednik *Istre* i *Jadranskog kalendara*.

⁸⁵ NSK, R-7998, B-a, Peruško, Antun; B-b, Peruško, Antun

⁸⁶ Miroslav Bertoša, *Proština 1921. antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula, 1972., str. 46

⁸⁷ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

⁸⁸ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 2

⁸⁹ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 2

⁹⁰ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

kao lijeva i desna struja KPJ. Desna je struja smatrala da je zabrana KPJ u Kraljevini SHS (koja je stupila na snagu Obznanom 30. prosinca 1920. godine) samo privremena stvar do izglasavanja ustava, a da će se ubrzo nakon donošenja novog, Vidovdanskog ustava od 28. lipnja 1921., povući Obznana i ponovno legalizirati KPJ. Zbog tih se stavova desna struja zalagala za pasivni otpor, suzdržavanje od bilo kakvih radikalnih akcija i čekanje ponovne legalizacije. Najistaknutiji je pripadnik desne struje bio Sima Marković.⁹¹ S druge je strane formirana i lijeva struja koja je smatrala da se treba pripremiti za duži period ilegale i zalagala se za razvoj ilegalnih organizacija i akcija bez čekanja ponovne legalizacije KPJ.⁹² Iako je 1922. uglavnom boravio izvan Kraljevine SHS, vlasti nisu zaboravile njegov slučaj o čemu svjedoči i upit iz Ministarstva unutarnjih poslova u Beogradu poslan vlastima u Zagreb. U tom se upitu, poslanom po nalogu ministra, načelnik ministarstva raspituje o Ciligi, odnosno želi saznati jesu li prikupljeni podatci o njegovom *vladanju, kretanju i radu*.⁹³ U Križevcima je prisustvovao županijskoj izbornoj konferenciji Nezavisne radničke partije Jugoslavije, održanoj 18. veljače 1923. godine.⁹⁴ Prema policijskom kartonu Ciliga je uhićen nekoliko dana kasnije, 22. veljače 1923. godine, kao *komunistički agitator*, a već je sljedećeg dana, 23. veljače, osuđen *na izgon iz Kraljevine S.H.S. na 10 godina*.⁹⁵ Zagrebačka *Borba* objavila je vijest o Ciliginom izgonu na deset godina navodeći kako je *uhapšen, jer je na skupštini sveučilištaraca u auli univerze otkrio jednog redarstvenog agenta*.⁹⁶ Zanimljivo je spomenuti da se u istoj obavijesti Ciliga spominje kao *urednik organa CRSOJ* (Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije), odnosno *Radničke štampe* koja je pod tim imenom izlazila u Zagrebu od početka 1922. do kraja 1923. godine. Kazna izгона na deset godina nije odmah stupila na snagu jer se Ciliga očito žalio na presudu. Ipak je morao napustiti Zagreb na neko vrijeme, stoga je u ožujku 1923. otišao rodbini u Mostar. Već je prvog svibnja krenuo u Slavonski Brod održati govor na prvosvibanjskom skupu, a zatim je produžio u Sarajevo gdje je poslan na mjesec dana kako bi uređivao *Radničko jedinstvo* da bi se nakon toga vratio u

⁹¹ Sima Marković (1888. – 1939.) bio je srpski političar i jedan od osnivača Komunističke partije Jugoslavije. Istaknuo se kao jedan od vodećih članova desnog krila Komunističke partije. Stradao je 1939. godine u Staljinovim čistkama.

⁹² Ante Ciliga, *Prva zemaljska konferencija KPJ*, NSK, R-7998, A, 596

⁹³ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, Ministarstvo unutrašnjih dela

⁹⁴ Stanislava Koprivica – Oštrić: *Tito u Bjelovaru*, Bjelovar, 1978, str. 65

⁹⁵ HDA, f. 259 Policijski kartoni, br. 716 Ante Ciliga

⁹⁶ *Izgon druga Ante Cilige*, u: *Borba*, Zagreb, 24. veljače 1923., br. 7, str. 1

Zagreb uređivati *Borbu*.⁹⁷ Iz izvještaja Predsjedničkog ureda kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu poslanog 14. rujna 1923. godine Predsjedništvu Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, doznajemo kako je tada stanovao u Vrapču sa suprugom. Svaki je dan dolazio u Sveučilišnu knjižnicu gdje je pripremao završni ispit. Prema istom se izvještaju nije bavio politikom jer za to nije imao vremena te je bio pod policijskom paskom.⁹⁸ Očito je da su vlasti znale gdje se on nalazi, i prije upita o odgodi izгона Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju - Odjeljenje za unutarnje poslove, poslanog Predsjedništvu pokrajinske uprave u Zagrebu od 27. listopada 1923. godine, odobrena je odgoda izгона do završetka studija.⁹⁹ Iako je bio pod prismotrom policije, Ciliga nije prestao s političkim aktivnostima i redovito je sudjelovao na sjednicama *Oblasnog sekretarijata NRPJ-a*. Čak je 19. prosinca 1924. godine imenovan tajnikom ogranka NRPJ.¹⁰⁰

Borba je izlazila u Zagrebu od 1922. godine. Prema obavijestima koje su objavljene te godine u *Borbi*, Đuro Cvijić¹⁰¹ je preuzeo uredništvo u veljači iste godine.¹⁰² Skupa sa Kamilom Horvatinom¹⁰³ činio je redakcijski odbor sve do svibnja 1922. kada su uhapšeni, a *Borba* je prestala izlaziti. U prosincu je ponovno počela izlaziti, a redakcijskom se odboru pridružio Sima Miljuš.¹⁰⁴ Na dnu zadnje stranice brojeva iz 1922. godine stoji *Izdavač i odgovorni urednik Franjo Saletto* od broja 1 do broja 6, dok od broja 7 do broja 12 stoji *Izdavač i odgovorni urednik Gjurjo Cvijić*. Ante Ciliga se ne spominje ni kao urednik, a ni kao suradnik. Najvjerojatnije nije želio da mu se ime objavi jer je i u kasnijim potpisanim člancima istoga časopisa koristio pseudonime Mt. i Mbt ili se nije ni potpisivao. Iz pisma Miroslava Varoša vidimo kako Ciliga nije želio da mu se, čak ni kao uredniku, ime navede u *Biltenu Hrvatskog*

⁹⁷ Pismo Ante Cilige Ivi Bancu, NSK, R-7998, B-a, 19

⁹⁸ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, 10707/Prs. 1923.

⁹⁹ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 28 Ante Ciliga, Broj 56692-1923.

¹⁰⁰ HDA, f. 1552 Sudovi, ZB-S-14/90-18

¹⁰¹ Đuro Cvijić (25. ožujka 1896. – 1938.) bio je hrvatski komunist, revolucionar, novinar, urednik *Borbe* i tajnik Komunističke partije Jugoslavije. Bio je istaknuti član lijevog krila Komunističke partije Jugoslavije. Stradao je u Staljinovim čistkama 1938. godine.

¹⁰² *Od uredništva*, u: *Borba*, Zagreb, 19. veljače 1922., br. 1, str. 8

¹⁰³ Kamil Horvatin (18. srpnja 1896. – 1938.) bio je hrvatski političar i novinar. Jedan je od osnivača Komunističke partije Jugoslavije, istaknuti član njezinog lijevog krila te urednik *Borbe*. Stradao je u Staljinovim čistkama 1938. godine.

¹⁰⁴ *Našim čitateljima*, u: *Borba*, Zagreb, 1. prosinca 1922., br. 8, str. 1

demokratskog odbora koji je uređivao nakon Drugog svjetskog rata u Rimu.¹⁰⁵ U prilog toj činjenici govori i pismo od 14. veljače 1974. godine koje je Ciliga uputio Ivi Bancu iz Rima, a iz kojega se vidi kako Ciliga kao glavni urednik *Borbe* nije ni morao potpisivati članke, odnosno mogao ih je objavljivati i bez potpisa.¹⁰⁶ O njegovom pseudonimu Mbt. već je pisano,¹⁰⁷ a potvrdu toga pseudonima možemo naći i u dokumentima Oblasnog sekretarijata NRPJ. U spomenutom dopisu poslanom 19. prosinca 1924. godine Oblasnom sekretarijatu NRPJ od strane Centralnog odbora NRPJ, vidi se da je Ciliga imenovan za tajnika ogranka NRPJ, dok iz pisma Oblasnog sekretarijata NRPJ od 22. prosinca 1924. godine vidimo da je Mbt., odnosno Ciliga, postavljen na navedenu funkciju.¹⁰⁸ NRPJ je osnovana 1923. godine i bila je legalna organizacija ustanovljena od tada zabranjene KPJ. Tako je ilegalna KPJ mogla legalno djelovati kroz NRPJ.¹⁰⁹

Pseudonime Mt. i Mbt. Ciliga je koristio u zagrebačkoj *Borbi* 1923. godine kada su objavljena prvo tri članka pod pseudonimom Mt., a zatim četiri pod pseudonimom Mbt. Prvi članak koji je objavljen pod pseudonimom Mt. nosio je naslov *Razvitak i sudbina nacionalnog pitanja kod Jugoslavena*,¹¹⁰ a označio je početak *Diskusije o nacionalnom pitanju*. Spomenute je pseudonime koristio i izvan okvira članaka o *Diskusiji*, ali sada ću se ipak ograničiti samo na te članke. Iako se danas o toj raspravi govori kao o polemici između Cilige i Sime Markovića, ona je zapravo započela člancima Cilige i Augusta Cesarca. Nakon što je uredništvo javno pozvalo čitatelje da se priključe diskusiji, javili su se Đuro Cvijić, Triša Kaclerović¹¹¹ i Sime Marković. *Polemika* je započela člankom *Razvitak i sudbina nacionalnog pitanja kod Jugoslavena*, a potom su u sljedećem broju uslijedili Cesarčev¹¹² članak *Nacionalno pitanje i naši zadaci*¹¹³ kao i Ciligin *Samoodređenje naroda u*

¹⁰⁵ Pismo Miroslava Varoša Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-a, 5117

¹⁰⁶ Pismo Ante Cilige Ivi Bancu, NSK, R-7998, B-a, 19

¹⁰⁷ Stanislava Koprivica – Oštrić, *O pseudonimu Mbt.*, u: *Putovi revolucije*, Zagreb, 1963., br 1-2, str. 427 - 429

¹⁰⁸ HDA, f. 1552 Sudovi, ZB-S-14/90-19

¹⁰⁹ Pismo Ante Cilige Ivi Bancu, NSK, R-7998, B-a, 19

¹¹⁰ Mt. [Ante Ciliga], *Razvitak i sudbina nacionalnog pitanja kod Jugoslavena*, u: *Borba*, Zagreb, 9. kolovoza 1923., br. 29, str. 2-3

¹¹¹ Triša Kaclerović (14. veljače 1879. – 31. ožujka 1964.) bio je srpski političar i pravnik. Jedan je od osnivača Srpske socijaldemokratske partije, tajnik Komunističke partije Jugoslavije te urednik *Radnika*, *Radničkih novina* i *Tipografskog glasnika*.

¹¹² August Cesarec (1893. – 1941.) bio je hrvatski književnik, političar i publicist.

¹¹³ August Cesarec, *Nacionalno pitanje i naši zadaci*, u: *Borba* 16. kolovoza 1923., br. 30, str. 2-4

Jugoslaviji.¹¹⁴ Ovdje sam se ograničio samo na *Borbu*, ali važno je napomenuti da se polemika vodila i u *Radniku*. Nakon ovih je članaka Ciliga objavio i sljedeće: *Zadaci naše partije u nacionalnoj borbi*,¹¹⁵ *Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju* – prvi¹¹⁶ i drugi¹¹⁷ dio te *Jedinstveni front „revolucionara“ i „oportunistički“* – prvi¹¹⁸ i drugi¹¹⁹ dio. Ovim je člancima Ciliga iznio svoje viđenje hrvatsko-srpskih odnosa i upozorio na opasnost velikosrpskih težnji u procesu ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca u jedan narod - Jugoslaven. Nije se Ciliga protivio zajedničkoj državi sa Srbima i Slovencima, samo je inzistirao na rješavanju nacionalnog pitanja, na ravnopravnim odnosima, federaciji i pravednom postupaju prema nacionalnim manjinama. Nije podržao ni Simu Markovića ni Đuru Cvijića. Ideja za koju se zalagao bila je konfederacija šest republika: Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Srbije te jedne *autonomne provincije* – Vojvodine.¹²⁰ Rasprava se toliko raspalila da je na kraju uredništvo cenzuriralo članke.¹²¹ Kasnije je priznao kako je bilo pogrešno smatrati da većinu stanovništva Kosova čine Srbi i da su Albanci manjina, stoga je izostavio Kosovo kao zasebnu cjelinu. To je *priznanje* dovelo do formiranja novih stavova prema kojima je Ciliga propagirao ideju o osam republika među kojima su Vojvodina i Kosovo-Metohija zastupljene kao ravnopravne republike, a ne autonomne pokrajine.¹²² Iako se iz ovih članaka može zaključiti da je došlo do okršaja na relaciji Cvijić – Marković – Ciliga, dubljih sukoba do kakvih je među ondašnjim komunistima dolazilo nije bilo. Radilo se tek o polemici i neslaganju oko određenih spornih pitanja. Cvijić je Ciligu poslao u Moskvu iz čega se jasno vidi da među njima nije bilo dubljeg razdora, dok

¹¹⁴ Mt. [Ante Ciliga], *Samoodređenje naroda u Jugoslaviji*, u: *Borba*, Zagreb, 16. kolovoza 1923., br. 30, str. 4-5

¹¹⁵ Mt. [Ante Ciliga], *Zadaci naše partije u nacionalnoj borbi*, u: *Borba*, Zagreb, 30. kolovoza 1923., br. 32, str. 7

¹¹⁶ Mbt. [Ante Ciliga], *Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju* – prvi dio, u: *Borba*, Zagreb, 11. listopada 1923., br. 37, str. 5-6

¹¹⁷ Mbt. [Ante Ciliga], *Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju* – drugi dio, u: *Borba*, Zagreb, 18. listopada 1923., br. 38, str. 4-5

¹¹⁸ Mbt. [Ante Ciliga], *Jedinstveni front „revolucionara“ i „oportunistički“* – prvi dio, u: *Borba*, Zagreb, 30. studeni 1923., br. 44, str. 4-5

¹¹⁹ Mbt. [Ante Ciliga], *Jedinstveni front „revolucionara“ i „oportunistički“* – drugi dio, u: *Borba*, Zagreb, 6. prosinac 1923., br. 45 i br. 45a (cenzura), str. 6

¹²⁰ *Biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

¹²¹ Mbt. [Ante Ciliga], *Diskusija o nacionalnom pitanju*, NSK, R-7998, C-h, 107; u: *Borba*, Zagreb, 30. studeni 1923., br. 44

¹²² Pismo Ante Cilige Milici Djurić-Topalović, NSK, R-7998, B-a, 677

je kasnije Ciliga, pišući o sebi u pismu upućenom 1967. godine Milici Đurić-Topalović,¹²³ isticao da je *stari nefrakcionaš koji je k tomu osobno uvijek visoko cijenio Simu Markovića*.¹²⁴ Poslije se u Rusiji družio sa Cvijićem i njegovom suprugom.¹²⁵

Ubuduće je Ciliga nastavljao braniti hrvatske interese od velikosrpskih težnji koje su dolazile iz same stranke. Iz Zapisnika sjednice NRPJ od 4. siječnja 1924. godine jasno se vidi da je upozoravao na velikosrpske težnje koje su prijetile NRPJ.¹²⁶ Zanimljivo je ovdje spomenuti kako je, prema Ciligi, Cvijić od 1924. do 1934. godine bio prvi čovjek Sovjetske obavještajne službe na Balkanu čije je sjedište bilo u Beču. Ciliga svjedoči kako mu je preko Cvijića 1925. godine Sovjetska obavještajna služba dostavila dva pisma za Stjepana Radića¹²⁷ koja je osobno odnio u Hrvatski seljački dom na Zrinjercu gdje je upoznao Jurja Krnjevića.¹²⁸ Kasnije mu je i sam Cvijić spomenuo susrete sa OGPU-ovim predstavnicima.¹²⁹ Da je Radić dobivao pisma preko Cilige vidljivo je i iz zapisnika sjednice Nezavisne radničke partije Jugoslavije u kojemu Ciliga kao tajnik podnosi *Izveštaj o predavanju pisma Radiću*.¹³⁰

Sljedeće je godine 28. srpnja 1924. završio školovanje doktoratom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu obranivši rad na temu *O socijalno-filozofskom aktivizmu Rudolfa Goldscheida: Kritika i obrana marksizma na području filozofije* pred komisijom u sljedećem sastavu: Albert Bazala, Stjepan Matičević i V. [Vale] Vouk.¹³¹ U članku *Soviet Siberia* Ciliga navodi podatak da je doktorirao u Beču, ali tu je očigledno riječ o zabuni.¹³² Po završetku studija i dalje je bio

¹²³ Milica Đurić – Topalović (1893. – 1972.) srpska političarka, članica Sekretarijata žena socijaldemokrata Srbije. Od 1921. godine istaknuta je protivnica Komunističke partije Jugoslavije. Za vrijeme Drugog svjetskog rata bila je, zajedno sa suprugom Živkom Topalovićem, pripadnica Ravnogorskog pokreta Draže Mihajlovića. Nakon Drugog rata živjela je u srpskom iseljeništvu. Umrula je u Beču 1972. godine.

¹²⁴ Pismo Ante Cilige Milici Djurić-Topalović, NSK, R-7998, B-a, 676

¹²⁵ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

¹²⁶ HDA, f. 1552 Sudovi, ZB-S-14/90-5

¹²⁷ Stjepan Radić (1871. – 1928.) bio je hrvatski političar, osnivač i prvi predsjednik Hrvatske seljačke stranke. Ubijen je 1928. godine u atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu.

¹²⁸ Juraj Krnjević (1895. – 1988.) bio je hrvatski političar, treći predsjednik Hrvatske seljačke stranke i istaknuti političar u iseljeništvu.

¹²⁹ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 5

¹³⁰ HDA, f. 1552 Sudovi, ZB-S-14/90-3

¹³¹ *Bibliografija doktorskih disertacija Sveučilišta u Zagrebu 1880–1952*, Referalni centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1976., br. 36 - BDZ

¹³² Ante Ciliga, *Soviet Siberia*, NSK, R-7998, A, 1069

pod stalnom prismotrom vlasti. Kazna izгона nije bila ukinuta, već samo odgođena do završetka studija. Sada mu je ponovno prijetila kazna, ali to ga nije zaustavilo u političkom djelovanju. Iste je godine postao član CK KPJ.¹³³ Stvari su se za Ciliga dodatno pogoršale kada su vlasti doznale da je 16. studenoga 1924. godine u Ježevu selu, pored Dugog Sela, održao politički skup. U izvještaju Zagrebačke žandarmerijske čete od 26. studenoga 1924. Ciliga se spominje kao *vođa komunističke partije sela Ježeva i Obedišća*.¹³⁴ Premda je Poglavar sreza Dugo Selo nakon istrage predao izvještaj u kojemu stoji da nije bilo političkog skupa, već da je Ciliga samo nagovarao Tomu Geresu¹³⁵ da se radničkoj djeci koja su u sirotištu pruži pomoć, ipak je Veliki župan zagrebačke oblasti komentirao u istom dokumentu kako je Ciliga komunistički agitator.¹³⁶

Tih je godina (1924. i 1925.) surađivao s Krležinim¹³⁷ časopisom *Književna republika* koji je izlazio u Zagrebu.¹³⁸ Nedugo nakon spomenutih događaja Ciliga je ponovno uhapšen 7. veljače 1925. godine *jer se bavi komunističkim agitatorskim djelovanjem* te je osuđen na tri dana zatvora, izgon iz grada na jednu godinu i slanje preko granice. Budući da je još vrijedila kazna o izgonu na 10 godina, ova mu je godina uračunata u deset prethodno dosuđenih. Kako je politički bio sve aktivniji, moglo se očekivati da će dobiti kaznu izгона ili dugu robiju. Iz izvještaja Ureda kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu u kojem se između ostalog spominje i proces protiv Stjepana Peveca,¹³⁹ navodi se kako je policija pronašla u Pevecovoj kući *mnoštvo priznanica kao što n. pr. Cilige* iz kojih je vidljivo da je Ciliga davao novac stranke stranačkim kolegama za potrebe putovanja, promidžbe i pomoći. Iz istog je dokumenta vidljivo da je policija tražila i Stanka Dragića¹⁴⁰ s kojim će Ciliga kasnije formirati opozicijsku grupu Josifu Staljinu¹⁴¹ u Moskvi.¹⁴²

¹³³ Pismo Ante Cilige Ur. *Klica Triglava*, NSK, R-7998, B-a, 1254

¹³⁴ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 43 Kamilu Horvatin, Pov. 361

¹³⁵ Tomo Geres bio je komunistički aktivist, jedan od osnivača (1925.) i prvi predsjednik DVD-a *Ježevo*. Sudjelovao je u osnivanju Zagrebačkog partizanskog odreda 1941. godine.

¹³⁶ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 43 Kamilu Horvatin, Broj. 445

¹³⁷ Miroslav Krleža (1893. – 1981.) bio je hrvatski književnik i enciklopedist. Struka ga smatra jednim od najvećih hrvatskih književnika.

¹³⁸ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 8

¹³⁹ Stjepan Pevec bio je manje istaknuti komunistički agitator.

¹⁴⁰ Stanko Dragić (r. 1898.) bio je bosansko-hercegovački političar, član CK KPJ i prvi čovjek partijske organizacije u Zagrebu. Stradao je u Sovjetskom Savezu kao žrtva Staljinovih čistki. Godina smrti nije poznata, a prema pisanju Cilige i Štajnera ubijen je na otoku Sekirna Gora.

Na koncu je Ciliga bio protjeran iz Kraljevine SHS u Italiju 25. travnja 1925. godine.¹⁴³ Tu je proveo tri mjeseca u zatvoru dok se nije utvrdilo da je amnestijama iz 1922. i 1924. godine oslobođen svih optužbi zbog događaja u Proštinskoj buni. Odmah po izlasku iz zatvora u *Borbi* je objavio članak *Kroz jugoslavenske i talijanske tamnice* iz kojega je vidljivo da je skupa s njim protjerana i njegova žena Ljuba Volčeva koja je do tada radila u bolnici Sestre milosrdnice u Zagrebu. Tek kada su u policijskoj pratnji ušli u vlak, doznali su da idu u Italiju, a ne u Austriju kako su im u policiji prvotno rekli. Policija ih je pratila do Postojne gdje su predani talijanskim vlastima i zadržani deset dana u pritvoru. Iz Postojne su premješteni u Trst, a istoga dana nastavljaju put za Pulu. Sljedećeg je dana po dolasku u Pulu Volčeva puštena na slobodu,¹⁴⁴ a Ciliga zadržan u pritvoru do 13. kolovoza 1925.¹⁴⁵

U rujnu iste godine odlazi u Beč i tamo ostaje do rujna iduće godine kao predstavnik Jugoslavenske partije u inozemstvu.¹⁴⁶ Član *Političkog Biroa, najvišeg ureda stranke* postaje 1925. godine.¹⁴⁷ Sudjelovao je na Trećem kongresu KPJ koji se održao 1926. godine u Beču. Prema Ciligi je Kongres formalno vodio Sima Marković, dok je stvarno vodstvo bilo u rukama posebnog Buharinovog¹⁴⁸ izaslanika Dimitrova (Ciliga mu ne navodi ime nego samo prezime).¹⁴⁹

¹⁴¹ Josif Visarionovič Staljin (1878. – 1953.) bio je sovjetski političar, državnik i diktator.

¹⁴² HDA, f. 1552, Sudovi, ZB-S-14/90 (1-2)

¹⁴³ HDA, f. 259 Policijski kartoni, br. 716 Ante Ciliga

¹⁴⁴ Ante Ciliga, *Kroz jugoslavenske i talijanske tamnice*, u: *Radnička Borba*, Zagreb, 3. rujna 1925., br. 32, str. 3 i 4

¹⁴⁵ *Slučaj druga Cilige*, u: *Radnička Borba*, Zagreb, 11. rujna 1925., br. 32, str. 4

¹⁴⁶ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

¹⁴⁷ Ante Ciliga, *Deset godina medju boljševicima*, u: *Spremnost*, Zagreb, 14. veljače 1943., br. 51, str. 1

¹⁴⁸ Nikolaj Ivanovič Buharin (1888. – 1938.) bio je revolucionar, boljševik, komunistički teoretičar, član Politburoa, Centralnog komiteta, Kominterne i začetnik *Nove ekonomske politike*. Jedan je od najutjecajnijih sovjetskih političara svoga vremena. Stradao je u Staljinovim čistkama.

¹⁴⁹ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 4 i 5

3. SOVJETSKI SAVEZ – KAGANAT TATARSKOG KANA

Ciliginom je odlasku u Moskvu prethodilo nekoliko događaja koje svakako valja spomenuti. Sam je naveo kako je po raspravi o nacionalnom pitanju uslijedila intervencija Kominterne koja je i potaknula pokretanje rasprave. Usred rasprave došlo je i do druge intervencije Kominterne kada je oštro osuđena knjiga Sime Markovića, a Kominternu je predložila rušenje Kraljevine i stvaranje triju nezavisnih republika - Hrvatske, Slovenije i Makedonije. Ostale zemlje nisu spomenute, ali Ciliga pretpostavlja da su one trebale činiti novu Veliku Srbiju. Sa prijedlogom Kominterne nije se slagala niti jedna komunistička struja, ali se nitko nije javno usprotivio.¹⁵⁰ Sime Marković je sve pokušao ublažiti izjavom kako postoji načelno suglasje između njega i Moskve, ali je zbog nekih detalja u formulaciji pitanja došlo do nesporazuma. Sa Ciliginim se stavom o šest, odnosno sedam republika slagala i zagrebačka partijska organizacija. Sastavili su rezoluciju i predali je partijskom vodstvu, no nakon nekoliko novih intervencija Kominterne nisu više bili sigurni što činiti. Ciliga je stavove Kominterne smatrao pogrešnima, ali je vjerovao kako za njih postoje neki dublji razlozi koje Kominternu nije iznijela javno. Budući da se u domovinu nije mogao vratiti, a vjerovao je da odgovore na mnoga pitanja može pronaći u Moskvi, putovanje se nametnulo samo po sebi. S druge je strane odgađao put u Moskvu upravo zbog brojnih otvorenih pitanja. Smijenjeni Grigorij Zinovjev,¹⁵¹ koji je od osnutka Kominterne 1919. do 1926. godine bio njezin prvi čovjek, sada se našao u opoziciji prema Staljinu i boljševičkom vodstvu. Novi partijski poredak smjestio ga je u sasvim drugačiji položaj, ravno uz Lava Trockog¹⁵² i Lava Kameneva,¹⁵³ stoga su zajedno formirali Ujedinjenu opoziciju. Staljin je preuzeo apsolutnu vlast u Partiji, Buharin

¹⁵⁰ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 3

¹⁵¹ Grigorij Mojsejevič Zinovjev (1883. – 1936.), rođen kao Ovsej Geršen Aronovič Radomislki, a poznat i pod imenom Hirš Apfelbaum, bio je revolucionar, boljševik, Lenjinov bliski suradnik, prvi predsjednik Kominterne, punopravni član Politbira i svojevremeno jedan od najmoćnijih političara Sovjetskog Saveza. Stradao je u Staljinovim čistkama.

¹⁵² Lav Davidovič Trocki (1879. – 1940.), rođen kao Lav Davidovič Bronstein, bio je revolucionar, komunist, marksistički teoretičar, osnivač Crvene armije i jedan od najpoznatijih Staljinovih komunističkih protivnika. Marksistička teorija koju je tumačio danas se zove trockizam.

¹⁵³ Lav Borisovič Kamenev (1883. – 1936.), rođen kao Lav Rozenfeld, bio je revolucionar, boljševik, član Politbira i prvi predsjednik Sovjetskog Saveza (Predsjednik Centralnog Izvršnog Komiteta Sveruskog kongresa Sovjeta). Stradao je u Staljinovim čistkama.

Kominternu, Aleksej Rikov¹⁵⁴ je nastavio voditi Sovjetsku vladu, a Vjačeslav Menžinski¹⁵⁵ OGPU (Obyedinyonnoye gosudarstvennoye političeskoye upravleniye).¹⁵⁶ Menžinski je 1926. godine zamijenio Feliksa Đeržinskoga¹⁵⁷ koji je iste godine preminuo prirodnom smrću i za razliku od ostalih nije bio smijenjen. Da je duže poživio zasigurno ne bi bio smijenjen u rošadama te godine jer je bio Staljinov pristaša i veliki protivnik Ujedinjene opozicije. Sve se to odrazilo i na Ciligu tako što je Buharin podržao Simu Markovića, a kada je Kominternu, sada pod vodstvom Buharina, pozvala u Partijsku školu dvojicu predstavnika KPJ, vodilo se računa o tome da iz svakog krila KPJ ode po jedan predstavnik. Na prijedlog Sime Markovića izabran je jedan Srbin koji na kraju nije ni otišao u Moskvu, a na prijedlog Đure Cvijića izabran je Ciliga.¹⁵⁸ Tako je Ciligi bio otvoren put u Moskvu.

Kako je bio predstavnik i istaknuti član komunističke struje u Hrvatskoj i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Ciliga je smatrao da je za razumijevanje komunističke ideologije neophodno posjetiti Sovjetsku Rusiju i vidjeti komunizam iz prvih redova. Odbacujući priče posrednika i informacije koje su potjecale iz neprovjerenih izvora, odlučio je otići i osobno se uvjeriti kako funkcionira komunizam u Sovjetskom Savezu. Po povratku iz Rusije u Francusku napisao je knjigu o Sovjetskom Savezu, Rusiji i svojem putovanju koje je trajalo desetak godina. Prva knjiga koju je napisao nosi naslov *Au pays du grand mensonge* (U zemlji velike laži), a druga *Sibérie, terre de l'exil et de l'industrialisation* (Sibir, zemlja progonstva i industrijalizacije) je napisana kao dodatak prvoj. Obje je objavio zajedno pod nazivom *Dix ans aux pays du mensonge déconcertant* (Deset godina u zemlji velike laži). Ciligina je kritika komunizma i Sovjetskog Saveza, a prvenstveno Staljina, bila prva ozbiljna kritika (iznesena u obliku knjige) čovjeka koji je vidio i koji je i sam bio dijelom komunističkog sustava u

¹⁵⁴ Aleksej Rikov (1881. – 1938.) bio je revolucionar, boljševik, a vršio je brojne političke dužnosti kao član Politbiroa, Orgbira te kao premijer Sovjetskog Saveza. Stradao je u Staljinovim čistkama.

¹⁵⁵ Vjačeslav Rudolfovič Menžinski (1874. – 1934.) bio je revolucionar, boljševik i prvi čovjek OGPU-a. Premda je Genrik Jagoda za vrijeme Moskovskih procesa javno priznao da je otrovao Menžinskog, vjeruje se da je ovaj umro prirodnom smrću i da je Jagodino priznanje bilo iznuđeno.

¹⁵⁶ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 4

¹⁵⁷ Feliks Edmundovič Đeržinski (1877. – 1926.) bio je revolucionar, boljševik i prvi direktor Čeke, a kasnije GPU-a i OGPU-a. Umro je prirodnom smrću.

¹⁵⁸ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 5

Sovjetskom Savezu. Cilj knjige nije bio pronalaženje rješenja za problem, već samo izjava svjedoka koji je iz neposredne blizine vidio i osjetio problematiku o kojoj piše.¹⁵⁹

Nakon povratka iz SSSR-a pisao je o vlastitim svjedočanstvima koja su uglavnom bila negativna. Prije odlaska pisao je pozitivno o Rusiji, a njegovo je pisanje bilo utemeljeno na istim zabludama kao i pisanje njegovih istomišljenika toga vremena. Ipak, koliko god Ciliga branio svoje političke stavove, do 1926. godine nije nikada fanatično favorizirao Rusiju. Kada kažem Rusija, a i Ciliga je koristio taj generalni termin, mislim na rusku politiku, gospodarstvo i kulturu. Čak i nakon povratka iz Sovjetskog Saveza te nakon logora i izgnanstva u Sibir Ciliga nije pisao protiv ruskog naroda, seljaka i radnika s kojima se povezo za višegodišnjeg boravka u njihovoj zemlji. Prije iznošenja detalja o Ciliginom svjedočenju o zbivanjima u Rusiji i Sovjetskom Savezu, držim nužnim spomenuti stavove s kojima je doputovao u Rusiju. Primjera je mnogo, a Ciliga ih nikada nije skrivao. U *Književnoj republici* je 1924. godine objavio članak *Savremena Rusija u našim školskim knjigama (Kulturni škandal non plus ultra.)*¹⁶⁰ u kojem se upravo rugao autorima udžbenika *Zemljopis za srednje škole*¹⁶¹ i *Historija novog veka.*¹⁶² Posebno je istaknuo neobjektivno i antisemitsko pisanje Luke Zrnića. On ispravlja ispolitizirane stavove autora ovih udžbenika, ali ne veliča pretjerano ni Rusiju, ni Sovjetski Savez i njegove politike. Tri godine nakon što je Ciliga otputovao u Sovjetski Savez, u istom je časopisu objavljen njegov članak *Neruske narodne manjine i narodi Sovjetske Unije*¹⁶³ u kojemu između ostalog objašnjava ustroj Sovjetskog Saveza. U njegovu pisanju i dalje nema fanatičnog veličanja Sovjetskog Saveza i komunizma, ali način na koji objašnjava ustroj zemlje znatno se razlikuje od onoga kojim je pisao nakon povratka iz Sibira. Ciliga opisuje kako svaki narod u sklopu ove zemlje ima pravo na vlastitu nacionalnu državnu organizaciju, kako postoji šest samostalnih republika koje su ujedinjene u federaciji, ali imaju pravo u svakom trenutku istupiti iz Sovjetskog Saveza ukoliko to žele, o autonomnim oblastima, o sustavu izglasavanja zakona itd. Neupućeni bi čitatelj mogao stvoriti sliku o Sovjetskom Savezu kao zemlji najveće

¹⁵⁹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 20

¹⁶⁰ Ante Ciliga, *Savremena Rusija u našim školskim knjigama (Kulturni škandal non plus ultra.)*, u: *Književna republika*, Zagreb, br. 2, listopad 1924., str. 62-64

¹⁶¹ Ivan Hoić i Josip Modestin, *Zemljopis za srednje škole*, Zagreb, 1922., V izdanje

¹⁶² Luka Zrnić, *Istorija novog veka*, Beograd, 1921., IV izdanje

¹⁶³ Ante Ciliga, *Neruske narodne manjine i narodi Sovjetske Unije*, u: *Književna republika*, Zagreb, br. 3-4, srpanj 1927., str. 199-200

demokracije što je upravo suprotno od načina na koji je Ciliga prikazivao Sovjetski Savez poslije 1937. godine.

Nakon što je bio progнан iz Kraljevine SHS smjestio se u Beču odakle je 1. listopada 1926. godine krenuo na put prema Rusiji.¹⁶⁴ Došavši u Moskvu ostao je zatečen siromaštvom i bijedom koje je zatekao. Već su ga ulazak u grad i dolazak na kolodvor zaprepastili. Nije očekivao da će zateći tolike razlike između Rusije i Europe. Odmah je uočio kolika je razlika između stvarnog života u Rusiji i onoga koji opisuju strani komunistički časopisi. Znao je da je Rusija zaostala zemlja u usporedbi s daleko razvijenijom Europom, ali nije shvaćao koliko je ta razlika velika.¹⁶⁵ Moskvu je usporedio s *prijestolnicom nekog tatarskog kana od prije sto godina*.¹⁶⁶

Ciliga je stigao u Moskvu upravo u vrijeme oštih okršaja unutar Komunističke partije. Te će borbe u konačnici rezultirati Moskovskim procesima koji su započeli u kolovozu 1936. godine, nedugo nakon što se vratio u Europu. Odmah po dolasku bio je primljen u Rusku komunističku partiju i u to vrijeme još nije sumnjao u pravednost ovog sustava.¹⁶⁷ Ruska je komunistička partija mijenjala ime više puta. Osnovana je 1898. godine kao Ruska socijal-demokratska radnička partija da bi 1912. promijenila ime u Ruska socijal-demokratska radnička partija (boljševika), a 1918. u Ruska komunistička partija (boljševika). Godine 1925. ponovno je promijenila ime u Svesavezna komunistička partija (boljševika) i nosila ga do 1952. godine kada mijenja ime u Komunistička partija Sovjetskog Saveza. To će ime nositi do 1993. kada se stranka transformirala u Savez komunističkih partija - Komunistička partija Sovjetskog Saveza.

Vrlo je brzo Ciliga počeo svjedočiti sumornim životnim prilikama koje su se kosile s ideologijom koja se propagirala po komunističkim krugovima Europe. U Moskvi se susreo s Ristom Samardžićem – Noskovim,¹⁶⁸ sindikalnim borcem iz Bosne i Hercegovine. Od njega je

¹⁶⁴ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 24

¹⁶⁵ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 25

¹⁶⁶ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

¹⁶⁷ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 27

¹⁶⁸ Risto Samardžić (1895. – 1930.), poznat i pod imenom Noskov, bio je bosansko – hercegovački sindikalist i komunistički agitator, član CK KPJ, Kominterne i Politbiroa. Jedan je od malobrojnih trockista koji je slobodno

iz prve ruke doznao o izrabljivanju radnika u ruskim tvornicama što je bilo potpuno suprotno od onoga što je komunizam na Zapadu propagirao. Mustafa Dedić,¹⁶⁹ također sindikalni borac i tajnik Saveza Hercegovaca, mu je potvrdio da je radnik u Rusiji jednako izrabljivao kao i izvan nje.¹⁷⁰ Od tada se ubrzano i drastično počela mijenjati Ciligina predodžba o komunističkoj Rusiji. Sve što su komunistički krugovi u Europi propagirali uvelike se razlikovalo od onoga što je vidio u zemlji. Povlašteni slojevi izrabljivali su one koji to nisu bili, a partijsko je članstvo donosilo brojne beneficije baš kao i politička aktivnost i funkcija.

Tih je godina kulminirala borba oko žita koja se vodila između seljaka i birokracije. Ovaj je sukob bio odraz duboke krize društva i jasno je upućivao na sve nedostatke komunističkog sustava koji se provodio u Sovjetskom Savezu. Jedinstvo radnika i seljaka trebala je osnažiti Nova ekonomska politika (NEP) koju je 1921. godine pokrenuo sam Lenjin¹⁷¹ nakon 10. kongresa Ruske komunističke partije (boljševika), ali nije urodila plodom. Štoviše, pojačala je razdor između tih dviju skupina. Radnici su proizvodili loše i skupo oruđe koje seljaci nisu mogli kupovati jer je država od njih otkupljivala urod po preniskim cijenama. Sve je to rezultiralo općim nezadovoljstvom seljaka koje je kulminiralo u razdoblju prve petoljetke od 1928. do 1933. godine i Holodomorom, poznatim i pod imenom Gladomor u kojem su milijuni ljudi umrli od gladi. Seljaci su se suprotstavili birokraciji tako što nisu prodavali urod. Radije su puštali da propadne nego da ga vlastima prodaju ispod cijene. Žitna je kriza otvorila i brojna druga pitanja i probleme koji se ranije nisu javno spominjali da bi na kraju sve prerاسlo u sukob birokracije i proletarijata, birokrata partijaca i nekomunista te unutrašnje borbe brojnih frakcija Komunističke partije. Na sve su te sukobe Staljin i birokracija odgovorili krajnje oštro izvojevavši pobjedu, ali se ipak pokazalo da državni aparat i komunistička politika ne funkcioniraju.¹⁷²

napustio Sovjetski Savez 1929. Godinu dana kasnije uhićen je u Zagrebu gdje je preminuo od posljedica zlostavljanja tijekom ispitivanja.

¹⁶⁹ Mustafa Dedić (r. 1898.) bio je bosansko – hercegovački komunist i sindikalist. Obnašao je brojne sindikalne i komunističke dužnosti. U Sovjetskom Savezu spadao je u krug najbližih Ciliginih suradnika. Pod optužbom da je trockist osuđen je na tri godine zatvora, ali se ta kazna bez naknadnog suđenja u više navrata povećavala. Datum i godina njegove smrti ne mogu se sa sigurnošću utvrditi, ali je prema Ciliginom pisanju još bio živ u svibnju 1933. godine.

¹⁷⁰ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 34

¹⁷¹ Vladimir Lenjin (1870. – 1924.) bio je revolucionar, komunistički vođa, državnik, pravnik, filozof, osnivač Komunističke partije i Kominterne Ruske Socijalističke Federativne Sovjetske Republike i Sovjetskog Saveza.

¹⁷² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 116

Uz komunističku struju koja je činila većinu ruskog društva, postojala je i nekomunistička. Jedna od najjačih, ali malo spominjanih nekomunističkih struja u Rusiji, bila je Ruska pravoslavna crkva kojoj su se mahom priklanjali oni koji su izgubili vjeru u revoluciju.¹⁷³

Ubrzo po dolasku u Rusiju Ciliga je odlučio putovati Sovjetskim Savezom. Jedno od prvih putovanja bilo je u Koktebel, mali obalni crnomorski grad na jugu Ukrajine udaljen od Moskve oko 1 500 kilometara. Tu se družio sa seljacima koji su se otvoreno žalili kako su u daleko težoj poziciji od radnika jer potonji rade osam sati dnevno, imaju porezne olakšice i socijalno osiguranje, a seljaci nemaju ništa od navedenoga.¹⁷⁴

Ciliga je vrijeme u Moskvi kratko neprekidnim manjim putovanjima na kojima se susretao sa seljacima i radnicima kako bi nanovo preispitao primjenu komunističke ideologije u praksi. Rezultati su bili više nego poražavajući. Iznenadila ga je pasivnost naroda, političkih aktivista i medija.¹⁷⁵ Primjerice, kada se u jesen 1927. godine u Moskvi pojavila nestašica mliječnih proizvoda i kruha, nitko nije reagirao. Novine o tome nisu pisale, nije bilo protesta ni žalbi kao ni komunističkih aktivista na ulici. Uspoređujući situaciju s europskom, Ciliga je zaključio kako bi daleko manji problemi u Europi rezultirali brojnim prosvjedima građana, velikom medijskom popraćenosti i raznim aktivnostima komunista. U Moskvi su svi mirno stajali u dugim redovima i šutke čekali da se roba pojavi u prodaji.¹⁷⁶

Poseban je dojam na Ciligu ostavilo putovanje na Kavkaz na koje se zaputio s prijateljem Stankom Dragićem. Putovanje su započeli u Ingušetiji, a završili u susjednoj Osetiji. Prošli su Vladikavkaz, Terek, dolinu Armkhi, Kazbek, Tiflis, Darial, zamak Tamara i došli do granice sa Gruzijom. Posebno su ih se dojmile prirodne ljepote Kavkaza u kojima su tih nekoliko dana uživali udaljeni ne samo od Moskve, već i od politike. U Vladikavkazu su naišli na još jedan primjer kapitalizma unutar komunizma. Gradski je park naplaćivao ulaz, što u ono vrijeme nije bio običaj i što se kosilo s komunističkom teorijom o ravnopravnosti svih građana. Time su oni siromašniji bili lišeni gotovo svih ljepota.¹⁷⁷ U Moskvi se Ciliga susretao s mnogim komunistima izbjeglim iz Kraljevine SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije.

¹⁷³ Ante Ciliga, *Kuda ide Rusija*, NSK, R-7998, A, 1032

¹⁷⁴ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 38

¹⁷⁵ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 44

¹⁷⁶ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

¹⁷⁷ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 65

Među njima je možda najznačajniji Milan Gorkić,¹⁷⁸ pravim imenom Josip Čižinski (Čižinsky, Cizinsky). Gorkić je rođen 19. veljače 1904. godine u Sarajevu, a u Rusiju je otišao 1923.¹⁷⁹ O njemu Ciliga nije imao visoko mišljenje - smatrao ga je dezerterom i izdajicom, zamjerao mu je bijeg iz Kraljevine i skrivanje u Rusiji kao i to što nije odlučnije djelovao nakon Šestosiječanjske diktature. Optužio ga je da je u smrt poslao stotine ljudi samo da prikrije vlastite pogreške i zadrži političku poziciju.¹⁸⁰ U intervjuu koji je Ciliga dao BBC-u u Rimu 1987. godine, rekao je da je Gorkić bio *pokoran izvršioc Sovjetskih naredbi*.¹⁸¹ Gorkić je pak Ciligu smatrao trockistom. Nedugo nakon što je Ciliga napustio Sovjetski Savez u kojemu je nešto kasnije Gorkić skončao, napisao je o Ciligi: *Trockista Ciliga je dobro gledan gost u režimskim i fašističkim novinama. Njih vlasti favoriziraju... ...Trockista-špijun Ciliga ima obraza da u svojim paskvilima protiv SSSR napiše i po neku pozitivnu rečenicu o stanju u SSSR*.¹⁸² Nezadovoljan frakcijskim podjelama unutar partije Buharin je, kao prvi čovjek Kominterne, 1928. godine postavio novu organizaciju KPJ. U toj je reorganizaciji isplivao Gorkić kao njegova desna ruka i dobio je otvorene ruke za sastavljanje grupe od petnaest ljudi koji će biti poslani u Kraljevinu SHS kako bi u tamošnjoj Partiji proveli planirane izmjene. Prema Ciligi je Gorkić izabrao četrnaest ljudi od kojih su svi osim Đure Đakovića¹⁸³ bili nekompetentni i nisu poznavali prilike u zemlji. Nakon početka Šestosiječanjske diktature Gorkić je iz Kraljevine pobjegao, a njegovih je 13 izabranika potpuno zakazalo. Članovi partijske škole u Moskvi su osudili politiku Buharina i Kominterne, a time je započelo razilaženje i sa Staljinovom politikom.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Milan Gorkić (1904. – 1937.), rođen kao Josip Čižinsky, bio je komunist, član vodstva, a kasnije i čelnik KPJ. Stradao je u Staljinovim čistkama. Nakon njegove je smrti Josip Broz Tito došao na čelo KPJ. Ciliga je smatrao kako je Tito skrivio Gorkićevu smrt.

¹⁷⁹ HDA, f. 137 Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, in. br. 43/8 Kamilo Horvatin

¹⁸⁰ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 75

¹⁸¹ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

¹⁸² M. Gorkić [Josip Čižinsky], *O trockizmu kod nas*, u: *Proleter*, ožujak 1937., br. 3, str. 11

¹⁸³ Đuro Đaković (1886. – 1929.) bio je komunist, sindikalni aktivist, jedan od osnivača KPJ i član CK KPJ te jedan od najistaknutijih komunista svog vremena. Ubijen je 1929. godine od strane jugoslavenskih žandara. Bio je veliki protivnik frakcionaštva unutar KPJ.

¹⁸⁴ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 6

Gorkić je 1936. godine postao prvi čovjek Komunističke partije Jugoslavije što je Josipa Broza¹⁸⁵ stavilo tek na drugo mjesto. Godinu dana kasnije, nakon još jednog političkog neuspjeha (Ciliga ne navodi o čemu se točno radi), Gorkić je pozvan u Moskvu i ubrzo ubijen pod optužbom da je engleski špijun. Njega je na funkciji prvoga čovjeka KPJ zamijenio Josip Broz Tito koji je, prema Ciligi, imao odlike borbenosti i spremnosti za djelovanje, ali nije bio odan Kremlju kao Gorkić.¹⁸⁶ Gorkićeva je smrt otvorila vrata Titovu usponu i omogućila mu preuzimanje vodstva KPJ. On je naime bio član KPJ od samih početaka. U Moskvi je postao Buharinov štićenik što mu je omogućilo da kasnije 1932. godine postane član vodstva KPJ pod pseudonimom Sommer, a koristio je i još jedan pseudonim - M. Rajić. Komunističkom partijom Jugoslavije upravljao je iz Moskve i Beča te bi tek povremeno odlazio u Kraljevinu Jugoslaviju.¹⁸⁷ Glavnoga je krivca za Gorkićevu smrt Ciliga vidio upravo u Titu i smatrao je da je Tito smjestio Gorkiću kako bi zauzeo njegovo mjesto u partiji.¹⁸⁸ Činjenica je da je Gorkićevom smrću najviše profitirao Tito koji je na koncu i došao na njegovo mjesto.

Vidno razočaran stanjem u Sovjetskom Savezu i kontradiktornom primjenom komunizma i socijalizma u praksi, a budući da je bio pripadnik lijevoga krila, Ciliga se brzo našao u grupi koja je podržavala Trockoga. Trockistička grupa koju je formirao bila je sastavljena od šestorice članova koji su činili njenu jezgru. Četvorica su bili članovi KPJ - Mustafa Dedić, Stanko Dragić, Stefan Heberling¹⁸⁹ i Ante Ciliga, a dvojica su bili Rusi - Viktor Žankov i Orest Glibovski. Imali su podršku petorice militantata iz opozicije i još petoricu simpatizera. Tajno su održavali redovite veze sa glavnom trockističkom organizacijom u Moskvi. Djelovali su među radnicima u tvornicama i u lijevom krilu jugoslavenskih komunista. Ciliga je preživio Staljinove čistke, ali te sreće nije bilo više od dvadeset članova grupe i njihovih simpatizera.

¹⁸⁵ Josip Broz (1892. – 1980.), poznat i pod imenom Tito, bio je komunistički vođa i diktator, prvi čovjek KPJ, vođa partizanskog pokreta u Drugom svjetskom ratu, prvi čovjek DFJ, FNRJ i SFRJ te prvi generalni tajnik Pokreta nesvrstanih. Totalitarna ideologija koju je provodio danas se naziva Titoizam.

¹⁸⁶ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 78

¹⁸⁷ Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, Hoover Press, SAD, 1986., str. 147 i 148

¹⁸⁸ Pismo Ante Cilige Milici Djurić-Topalović, NSK, R-7998, B-a, 676

¹⁸⁹ Stefan Heberling (1903. – 1939.), poznat i pod imenom Suslov, bio je vojvođanski komunist i član KPJ. U Sovjetskom Savezu je 1933. godine osuđen kao trockist na tri godine zatvora, a do smrti mu se ta kazna povećavala bez dodatnog suđenja. Stradao u Staljinovim čistkama, ali se ne zna pouzdano kada i kako.

Među pogubljenima se nalazila i Titova supruga Pelagija Denisova Belousova¹⁹⁰ koja je u vrijeme uhićenja živjela s Titom u Moskvi.¹⁹¹ Iz čestih i opširnih razgovora s njom o stanju u Zagrebu, Dragić je došao do zaključka kako su *policijski provokatori došli na ključna mjesta u partiji*, a da se na njihovom čelu nalazi jedan od četrnaest Gorkičevih odabranika - Matija Brezović.¹⁹² Denisova-Bjelousova se dopisivala s Ciligom, Dedićem i Dragićem sve do njihova uhićenja.¹⁹³ Od šestorice spomenutih svi su se osim Dedića zalagali za energičnu borbu protiv političkog vrha, dok se on zalagao za umjereniju taktiku.¹⁹⁴ Na kraju se Dedić odvojio od njihove grupe.

Kolhozi su bili oblik poljoprivrednog zadrugarstva u Sovjetskom Savezu. Nastali su 1917. godine nakon Oktobarske revolucije. U početku su im seljaci dragovoljno pristupali, ali od 1929. godine počinje prisilno odvođenje seljaka u kolhoze. Osim kolhoza, u Sovjetskom Savezu postojao još jedan oblik zadrugarstva - sovhozi. Dok su kolhozi bili kolektivna gospodarstva, sovhozi su bili sovjetska gospodarstva. Razlika između njih se postupno smanjivala, da bi na kraju za Hruščovljeve¹⁹⁵ vlasti gotovo nestala. Svoj su maksimum kolhozi doživjeli šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Godine 1960. bilo ih je u Sovjetskom Savezu 44 000, a zauzimali su površinu od 6 600 ha. Za usporedbu, u to je vrijeme u Sovjetskom Savezu bilo 7 400 sovhoza koji su zauzimali površinu od 26 200 ha.¹⁹⁶ Navedeni brojevi su konstantno padali, tako da je 1990. godine, pred raspad Sovjetskog Saveza, bilo 29 100 kolhoza koji su zauzimali površinu od 5 900 ha. Broj sovhoza je neprekidno rastao od 1960. do 1990. godine, ali se smanjivalo područje koje su zauzimali. Broj sovhoza je 1990. godine iznosio 23 500, ali su zauzimali površinu od samo 15 300 ha,¹⁹⁷ što je značajno manje od površine koju su zapremali 1960. godine. Nakon raspada Sovjetskog Saveza, kolhozi su postojali u Rusiji, Ukrajini i Moldaviji, ali je njihov broj stalno opadao. Do kraja 1999. godine

¹⁹⁰ Pelagija Denisova Belousova (1904. – 1968.) bila je komunistkinja, članica CK KPI, pripadnica trockističke struje i prva supruga Josipa Broza.

¹⁹¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 80

¹⁹² Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 6

¹⁹³ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 7

¹⁹⁴ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 151

¹⁹⁵ Nikita Sergejevič Hruščov (1894. – 1971.) bio je komunist, predsjednik i premijer Sovjetskog Saveza, član Centralnog komiteta i Politburoa. Poznat po tome što je nakon dolaska na vlast javno osudio Staljinovu politiku.

¹⁹⁶ *Statistički godišnjak SSSR*, Državni statistički komitet SSSR, Moskva, 1960.

¹⁹⁷ *Statistički godišnjak SSSR*, Državni statistički komitet SSSR, Moskva, 1990.

u Ukrajini više nije postojao niti jedan kolhoz.¹⁹⁸ U Rusiji je 2005. godine postojalo samo 2 000 kolhoza,¹⁹⁹ a u Moldaviji 4.²⁰⁰

Prvi glas o otvorenoj borbi seljaka protiv vlasti Ciliga su donijeli kolege poslani na kolhoze u sjevernom Kavkazu kako bi pomogli sakupljati poljoprivredni urod. Svjedočili su pobuni seljaka u kojoj su seljaci ubili sve lokalne komuniste. Strance koji su se za vrijeme pobune našli u selima seljaci su zatvorili, a nakon što je reagirao državni aparat i kroz nekoliko dana ugušio pobunu, svi su pušteni na slobodu.²⁰¹

Židovi su se uglavnom bavili trgovinom. Vodili su manje ili veće obrte i obiteljske poslove koji su stradali nakon uvođenja nove državne politike. Poslove toga tipa su smatrali kapitalističkim i kao takve ih je trebalo uništiti. Ciligini su bliski suradnici svjedočili problemu u Ukrajini gdje su Židovi ostajali bez posla, a novi nisu mogli naći. Doslovno su bili getoizirani i osuđeni na životarenje na margini društva.²⁰² Odnos prema Židovima u Ukrajini značajno se razlikovao od predodžbe o položaju nacionalnih manjina u Ukrajini i Sovjetskom Savezu s kojom je Ciliga došao. Sve impresivne teoretske brojke koje je Ciliga iznio 1927. godine, a koje spominju 5 milijuna neukrajinaca u Ukrajini od kojih je 1,5 milijuna Židova, 1 480 nacionalnih škola, 1 346 političko-prosvjetnih tečajeva i škola nacionalnih manjina, zastupljenost Židova na sveukrajinskom kongresu sovjeta²⁰³ itd., u primjeni su se svele na geto i progone.

Rad trockističke grupe u Moskvi nije mogao proći nezapaženo od državnih vlasti tim više što je rad ove grupe u to vrijeme još uvijek bio javan. Vlasti su prvo sastavile posebnu komisiju koja je imala zadaću proučiti cijeli slučaj, a prava joj je svrha bila razbijanje grupe. Kada im to nije uspjelo, imenovana je nova komisija na čelu s bivšim menjševikom i urednikom

¹⁹⁸ Zvi Lerman, David Sedik, Nikolai Pugachov i Aleksandr Goncharuk, *Rethinking agricultural reform in Ukraine*, Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO, Halle, Njemačka, 2007., str 21

¹⁹⁹ *Poljoprivreda u Rusiji*, Državni statistički komitet, Moskva, 2005.

²⁰⁰ *Tablice zemljišne bilance*, Državna agencija za zemljišni katastar, Chisinau, 2005.

²⁰¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 87

²⁰² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 87

²⁰³ Ante Ciliga, *Neruske narodne manjine i narodi Sovjetske Unije*, u: *Književna republika*, Zagreb, br. 3-4, srpanj 1927., str. 202

Pravde N. N. Popovom²⁰⁴ koji se od menjševičke politike okrenuo još 1922. godine.²⁰⁵ Komisiji je trebalo šest mjeseci da donese rezoluciju koja će ići na glasanje.²⁰⁶ Zaključci komisije su očekivano bili negativni za sve sudionike trockističke grupe, a za vrijeme rasprave otvoreno im se zaprijetilo slanjem u Sibir jer je Centralni komitet već donio odluku. Rezolucija je na glasanju odbijena sa 17 od 21 glasa protiv, a Centralnom je komitetu poslana molba da se slučaj ponovno pregleda. Nakon što ni druga komisija nije uspjela razbiti trockističku grupu, opet je sastavljena nova komisija od članova Kominterne pod vodstvom Arona Soltza.²⁰⁷ Ironija je bila u tome što je i sam Soltz kritizirao centralizam i pretjerano jačanje političkog utjecaja pojedinaca što je vodilo diktaturi nakon rata 1922. godine.²⁰⁸ Komisija je na koncu odlučila da će tri člana grupe biti isključena iz Komunističke partije na godinu dana, a među njima se našao i Ciliga. Dvanaestorica su morala napustiti Moskvu i mogli su se nastaniti u bilo kojem drugom mjestu. Nekoliko je desetaka članova dobilo samo ukor.²⁰⁹ Odluka kojom dvanaestorica moraju napustiti Moskvu je donesena u nadi da će razbijanjem grupe prestati i djelovanje njezinih članova. Nakon što je isključen iz Partije na godinu dana, Ciliga je dobio mogućnost političkog rada u Kominterni. Počeo je pisati povijest jugoslavenske Partije što mu je omogućilo pristup arhivu Kominterne.²¹⁰ Kazne koje je odredila komisija nisu pokobile u daljnjoj borbi ni Ciligu, a ni njegove kolege iz trockističke grupe.

Nakon tri godine provedene u Moskvi sa čestim izletima po Sovjetskom Savezu, Ciliga je krenuo dalje. Sljedeća je točka putovanja bio Lenjingrad. Prikupljajući potrebne dokumente za odlazak iz Moskve u Lenjingrad, Ciliga je naišao na očiti primjer Staljinove moći. Ne samo

²⁰⁴ N. N. Popov je bio jedan od urednika *Pravde* u vrijeme suđenja *Trockističkoj grupi*, v: Matthew Lenoe, *Closer to the Masses. Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspapers*, Harvard University Press, 2009. god., str. 201.

²⁰⁵ André Liebich, *From the Other Shore: Russian Social Democracy After 1921*, Harvard University Press, SAD, 1997, str. 200

²⁰⁶ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 82

²⁰⁷ Aron Aleksandrovič Soltz (1872. – 1945.) bio je boljševik, političar i pravnik te jedan od rijetkih visokopozicioniranih Staljinovih suradnika koji je javno osudio Staljinove progone. Umro je u umobolnici u koju je prisilno zatvoren.

²⁰⁸ William Henry Chamberlin, *The Russian Revolution, Volume II: 1918-1921: From the Civil War to the Consolidation of Power*, Princeton University Press, SAD, 2014, str. 433

²⁰⁹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str.83

²¹⁰ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 85

da je bio snažan po svojoj političkoj funkciji, nego je već tada, 1929. godine, imao izgrađen kult ličnosti. U kasnijim su godinama Staljinove biste i slike u službenim prostorijama bile sasvim normalna pojava, ali je 1929. godine Ciliga ostao iznenađen kada je po prvi puta naišao na Staljinovu bistu i to u prostorijama Centralnog komiteta. Kako je već tada imao problema s vidom u prvom trenutku nije shvatio o kome je riječ, a kada je prišao bliže vidio je da se radi o Staljinu.²¹¹

Lenjingrad je udaljen od Moskve otprilike 700 kilometara. Smješten je na krajnjoj istočnoj točki Finskog zaljeva u Baltičkom moru. Nekadašnja je prijestolnica bio Petrograd, potom 1929. godine Lenjingrad, a danas je to Sankt Peterburg. Po dolasku u Lenjingrad Ciliga je brzo dobio posao. Budući da se kao povjesničar bavio proučavanjem povijesti Zapadne Europe, dobio je posao predavača na Komunističkom sveučilištu nacionalnih manjina Zapada – KUNMZ (Kommunistcheskii universitet natsional'nykh men'shinstv Zapada)²¹² gdje su studenti dolazili na četiri godine. Prvu su godinu učili jezik, a ostale su tri posvećivali političkom školovanju.²¹³

Sveučilište je bilo osnovano 28. studenoga 1921. godine i na njemu su se uglavnom školovali studenti iz Njemačke, Finske, Bjelorusije i Poljske. Od 1929. godine na tom su sveučilištu počeli studirati komunisti iz Italije, Centralne Europe, Balkana i Skandinavije. Prvi je rektor bio Julian Marčlevski – Karski,²¹⁴ koji je vodio sveučilište sve do smrti 1925. godine. Njega je na toj poziciji zamijenila Maria Frumkina²¹⁵ koja je sveučilište vodila do 1936. godine kada je ugašeno, a ona je nestala u Staljinovim čistkama.²¹⁶

²¹¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 95

²¹² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 99

²¹³ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. Nove Hrvatske, nerazvrstana građa

²¹⁴ Julian Baltazar Marčlevski (1866. – 1925.), poznat i pod imenima Karski i Kujaviak, bio je poljski komunist i sindikalist te jedan od osnivača Socijaldemokratske Partije Kraljevine Poljske i Litve. Bio je prvi rektor KUNMZ-a.

²¹⁵ Maria Frumkina druga je rektorica KUNMZ-a. Tu dužnost je obnašala sve do stradanja u Staljinovim čistkama 1936. godine. Ubijena je pod optužbom da je Hitlerov agent; v: Jens Hildebrandt, *Der vergessene Erwin Ries - eine biographische Skizze aus dem Zeitalter der Extreme*, objavljeno u: *Zeit der Extreme Die kurpfälzische Arbeiterbewegung zwischen KZ und GULag, Vereinte Dienstleistungs – gewerkschaft*, 2014. god., str. 41

²¹⁶ Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, Hoover Press, SAD, 1986., str. xxvii

U Lenjingradu je Ciliga boravio od listopada 1929. do uhićenja u svibnju 1930. godine. Tu se sastao sa Sergejem Kirovim,²¹⁷ prvim sekretarom Centralnog komiteta Komunističke partije Azerbajdžana, a tada prvim čovjekom partijske organizacije u Lenjingradu. Razgovarao je sa Ciligom o stanju u Kraljevini SHS i pronašao mu je posao.²¹⁸ Uz posao predavača na KUNMZ-u predavao je i na područnoj partijskoj školi te držao tečajeve za tvorničke komunističke aktiviste. Osim toga, radio je i na povijesnom odjelu Komunističke akademije u Lenjingradu.²¹⁹

Iako je izgubio članstvo u Komunističkoj parijskoj, Ciliga je zadržao brojne povlastice koje su mu omogućavale privilegiran život. Kao predavač na KUNMZ-u i zaposlenik Akademije dobio je u Lenjingradu veliki stan kao i prilično visoku plaću za ondašnje prilike. Uz to je imao i pristup svoj ruskoj i stranoj literaturi, čak i onoj koja je bila zabranjena i sve to na račun države. Mogao se hraniti u raznim menzama u kojima je bilo hrane kakvu radnici tada nisu mogli dobiti. Postao je dio povlaštene klase koja je imala razne privilegije sve dok se provodila volja vlasti. Nastavljajući podržavati trockističku stranu svjesno je stavio na kocku sve stečene povlastice. Rezime Ciligine ruske priče glasi - četiri godine povlastica te pet i pol godina progonstva.

Politička aktivnost i rad trockističke grupe nisu prestali Ciliginim napuštanjem Moskve i njegovim prelaskom u Lenjingrad. I dalje je nastavljao podupirati djelovanje grupe. U travnju 1930. godine bile su gotove sve pripreme za početak rada trockista, a Ciliga se vratio u Moskvu kako bi započeo s konkretnim akcijama. Vlasti su mogle tolerirati postojanje grupe, čak i stavove pojedinaca, ali nisu tolerirale javno djelovanje. Po dolasku u Moskvu najprije se sastao s jezgrom trockista, a zatim i s manjim trockističkim grupama. Nakon prvih sastanaka i savjetovanja s istomišljenicima, počeo je sastavljati teze i ciljeve svoje grupe.²²⁰ Njegova je skupina svoje aktivnosti usmjerila na djelovanje u tvornicama, školama i općenito među opozicijom u Moskvi, a rad se sastojao od dijeljenja letaka i organiziranja prosvjeda. Aktivnosti su išle toliko daleko da se počelo raspravljati čak i o formiranju nove političke

²¹⁷ Sergej Kirov (1886. – 1934.), rođen kao Sergej Kostrikov, bio je boljševik, revolucionar, član CK Komunističke partije Azerbejdžana, Politbiroa, Orgbiroa, prvi čovjek partijske organizacije u Lenjingradu, jedan od najutjecajnijih sovjetskih političara svoga vremena. Ubijen je pod nerazjašnjenim okolnostima, a njegova smrt poslužila je Staljinu kao izgovor za početak čistki.

²¹⁸ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

²¹⁹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 100

²²⁰ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 151

stranke. Budući da svoj dolazak u Moskvu nije želio skrivati, a da ne bi potaknuo sumnju vlasti u njegove aktivnosti, obišao je i Kominternu gdje su mu neizravno dali do znanja kako o njegovu djelovanju znaju više nego što je on mislio. Njegov je zahtjev za povratak u Jugoslaviju odbijen bez rasprave, a optužen je i da je trockist. Nakon ovoga je Ciligi postalo jasno da se na njega kao i na njegove istomišljenike sprema hajka.²²¹

Po povratku iz Moskve u Lenjingrad 21. svibnja 1930. godine bio je uhićen nakon samo desetak dana. Njegov je trogodišnji zatvorenički put počeo u Lenjingradu, nastavio se preko Čeljabinska, Verhni-Uralska i ponovno Čeljabinska, da bi nakon toga proveo još dvije godine u Sibiru, u Irkutsku i Krasnojarsku.²²² Službeni je razlog uhićenja bilo pismo s podacima o Kominterni i Kineskoj revoluciji koje je Ciliga pokušao poslati Trockom.²²³ Još su mu u Moskvi dali do znanja da njegova politička aktivnost neće proći bez posljedica pa je po povratku u Lenjingrad Ciliga bio puno oprezniji. Ubrzo je primijetio prve znakove prisutnosti OGPU-a (Obyedinyonnoye gosudarstvennoye politicheskoye upravleniye).²²⁴ Uočio je da mu netko uvijek stoji ispred kuće. Dok je izbivao sa sveučilišta došao bi neki stranac, raspitivao se o njemu te mu je čak i prekapao po stvarima na stolu. Poznanik za kojega je sumnjao da je pripadnik OGPU-a ga je prestao posjećivati i više ga nije viđao. Sve su to bili znakovi da ga OGPU nadgleda. U jednom je trenutku čak pomišljao skloniti se i napustiti Sovjetski Savez.²²⁵

Pritisak OGPU-a je rastao, stoga se Ciliga odlučio skloniti iz Lenjingrada na nekoliko dana, pratiti daljnji razvoj događaja i odlučiti hoće li se vratiti u Lenjingrad ili napustiti Sovjetski Savez. Kasno u noći 21. svibnja 1930. godine došao je u stan kako bi uzeo svoje stvari i sklonio se iz grada na nekoliko dana. Pred kućom nije bilo nikoga pa se ponadao da će sve proći bez problema. Kada je ušao u kuću, u hodniku ga je dočekaao pripadnik OGPU-a i uručio

²²¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 153

²²² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 163

²²³ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

²²⁴ OGPU je bila tajna policija koja se 1923. godine razvila iz nekadašnjeg GPU-a (Gosudarstvennoye politicheskoye upravleniye), tajne policije i obavještajne službe. Ciliga u svojim pismima, knjigama i člancima uglavnom spominje GPU, a ta je organizacija različita od OGPU-a i nije postojala u vrijeme njegova uhićenja u Lenjingradu. Kada spominje GPU on zapravo govori o OGPU-u, kao što danas ljudi učestalo koriste kraticu UDBA govoreći o Službi državne bezbednosti koja je nosila službenu kraticu SDB.

²²⁵ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 167

mu nalog za pretres stana i privođenje.²²⁶ Iako su ga uvjerali kako će se sve brzo riješiti, znao je da nema povratka. Poučen iskustvima drugih koji su stradali prije njega, uzeo je sa sobom sve osobne stvari pod izgovorom da ih nema kome ostaviti. Krenuvši autom u pratnji OGPU-ovaca, došao je do Doma partije gdje je živio Mustafa Dedić kojega su također priveli pa su zajedno nastavili put. Ciligu je to prilično iznenadilo jer se Dedić razišao s njegovom grupom trockista nekoliko mjeseci prije toga i nije s njima surađivao.²²⁷

²²⁶ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 167

²²⁷ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 168

4. OD URALA DO SIBIRA

Sljedećih je pet mjeseci Ciliga proveo u lenjingradskom zatvoru. Uglavnom izoliran i bez doticaja s vanjskim svijetom, svakih je nekoliko dana bio pozivan na razgovor i ispitivanje. Nakon nekoliko ispitivanja cijeli je slučaj poslan u Moskvu da tamo odluče kako postupiti s njim. Iz dokaza s kojima su Ciligu suočili bilo je očito da nisu doznali sve, ali se vidjelo i da je trockistička grupa imala infiltrirane članove OGPU-a te da su ovi dobro obavili svoj posao. Ključni je iskaz dala osoba kojoj Ciliga nije iznio ime u knjizi. Ciliga se uvijek trudio zaštititi one koji su mu radili o glavi ukoliko su to radili kako bi spasili vlastiti život. Takav je bio slučaj i s ovim svjedokom, izvjesnim radnikom iz Zagreba i sindikalnim aktivistom kojega je u Rusiju poslao sam Ciliga.²²⁸ Kasnije se iz *Spremnosti* doznalo da se radilo o Potočkom (Ciliga mu ne navodi ime), drvodjelcu iz Zagreba.²²⁹ Iskreno je svjedočio do najsitnijih detalja ispričavši kako ga je Ciliga vrbovao da se priključi njegovoj grupi, ali ipak nije dopustio da se bilo što neistinito doda toj izjavi. Gotovo je cijela grupa bila uhićena, neki ranije, poput Mustafe Dedića i Cilige, a neki kasnije, poput Stanka Dragića koji se skrivao od OGPU-a puna tri mjeseca. U lenjingradskom je zatvoru Ciliga ostao sve do listopada 1930. godine. Zatvorski je režim bio loš, ali ipak daleko bolji od onoga u zatvorima koji nisu bili pod OGPU-om. Izgledalo je kao da se u svemu, pa i u zatvorskim uvjetima, trude pokazati svoju superiornost. Tri puta dnevno zatvorenici su dobivali oskudne i loše obroke, što je bilo kudikamo bolje nego u ostalim zatvorima. Izlazili su svaki dan na šetnju od deset minuta.²³⁰ Nešto je kasnije Ciliga doznao da ima pravo na određene povlastice koje su imali politički zatvorenici, tj. pravo na bolju hranu - juhu s velikim komadom mesa, kilogram šećera mjesečno, duhan, cigarete, sapun i maslac.²³¹

Neko je vrijeme ćeliju dijelio s još jednim zatvorenikom za kojeg je vjerovao da radi u službi OGPU-a i da je tu samo kako bi prikupio informacije koje će kasnije OGPU koristiti protiv njega. Taj je čovjek bio zatvoren pod optužbom da je engleski špijun što je još više pobudilo Ciligine sumnje. Sumnjivo je bilo i to što je dva puta tjedno dobivao pakete s hranom kojom ga je svaki put nudio. Tek je kasnije Ciliga, kada je vidio dokaze koje OGPU ima protiv njega,

²²⁸ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 170

²²⁹ Ante Ciliga, *Kroz sovjetske tamnice*, u: *Spremnost*, Zagreb, 21. ožujka 1943., br. 56, str. 1

²³⁰ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 175

²³¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 180

shvatio da nije bilo potrebe za prikupljanjem dodatnih informacija. Imali su sasvim dovoljno dokaza za osudu i slanje na robiju.²³² Jednom se zgodom Ciliga požalio kako nema dovoljno svjetla u ćeliji nakon čega je prebačen u ćeliju na drugom katu. Novu je ćeliju dijelio sa zatvorenikom optuženim za sabotazu koji je prije revolucije bio na visokoj poziciji u Ministarstvu industrije i trgovine.²³³ Sredinom srpnja ponovno je premješten u masovnu ćeliju u glavnoj zgradi. Ta je pak bila namijenjena dvadeset trojici zatvorenika, a za tri mjeseca koliko je proveo u njoj unutra nikada nije vidio manje od osamdeset zatvorenika.²³⁴ Najveću su grupu činili Rusi, drugu po veličini pripadnici ostalih naroda Sovjetskog Saveza, a zatvoren je bio i velik broj Židova. Broj ostalih zatvorenika koji su dolazili izvan granica Sovjetskog Saveza i nisu bili Židovi bio je zanemariv u odnosu na druge.²³⁵ Mustafa Dedić i Stanko Dragić bili su u istom zatvoru kao i Ciliga. S Dedićem se viđao u dnevnoj šetnji i na hodniku kada bi prije noći uzimali strunjače za spavanje koje su preko dana stajale u hodniku. Tada bi imali nekoliko minuta za razgovor. I Dragić je u to vrijeme bio uhićen i smješten u isti zatvor, ali se nisu susretali.²³⁶ U listopadu 1930. godine stigla je presuda za Ciligu i Dedića. Obojica su osuđena na tri godine političkog zatvora na Uralu.²³⁷

Napuštajući Lenjingrad Ciliga i Dedić nisu ni slutili kamo ih vode, znali su jedino da su od presude pod jurisdikcijom čeljabinskog OGPU-a. Čeljabinsk, nekadašnja utvrda koja je čuvala trgovačke putove, a poslije toga i danas industrijski grad udaljen skoro 2500 kilometara od Lenjingrada, današnjeg Sankt Peterburga, poznat je po vojnoj i teškoj industriji. Smješten je istočno od Urala i udaljen od granice s Kazahstanom nešto manje od 150 kilometara. Ciliga je još u Lenjingradu smislio nekoliko planova za bijeg koje bi mogao iskoristiti na putovanju između dvaju zatvora. Stražari su se prema njima odnosili prijateljski, a kada su stali na jednoj stanici prije Zlatousta, doma najslavnijih ruskih sječiva, čak su ih pustili u kolodvorski restoran. Situacija je bila idealna za bijeg, ali su ipak Ciliga i Dedić zaključili kako bi bilo nemoralno svojim bijegom poslati čuvare u logor na najmanje tri godine.²³⁸

²³² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 176

²³³ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 178

²³⁴ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 179

²³⁵ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 206

²³⁶ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 207

²³⁷ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 217

²³⁸ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 221

Nakon nekoliko dana puta stigli su u Čeljabinsk. Tu su doznali svoje konačno odredište - Dom za političku izolaciju u Verhni-Uralsku. Čekajući odlazak u Verhni-Uralsk, dva su tjedna proveli u čeljabinskom zatvoru. Tu su boravili u političkim ćelijama koje su, za razliku od ostalih, bile otvorenog tipa pa su politički zatvorenici mogli šetati hodnikom.²³⁹

U Verhni-Uralsk su premješteni 7. studenoga 1930. godine. Put su započeli vlakom do Troicka udaljenog od Čeljabinska 130 kilometara prema jugu, a zatim su nastavili do Magnitogorska još 300 kilometara.²⁴⁰ Od tamo su nastavili put autom još otprilike 60 kilometara sjeverno do Verhni-Uralska. Zatvor ili Dom, kako su ga nazivali Sovjeti, se nalazio nekoliko kilometara izvan mjesta.

Po dolasku u zatvor Dedić i Ciliga su smješteni u istu ćeliju.²⁴¹ Ubrzo su doznali da su Viktor Žankov i Orest Glibovski, članovi jezgre trockističke organizacije kojoj je pripadao i Ciliga, zatvoreni na istom mjestu. Nakon nekog vremena pojavio se i Dragić za kojega nisu znali što se s njim u međuvremenu dogodilo. Onoga dana kada su Ciliga i Dedić uhićen, Dragić je uspio pobjeći i vratio se u Moskvu. Ispričao im je kako je OGPU već znao sve o njima, kako su tjednima bili nadgledani, a sve su osumnjičene pratile agentice OGPU-a. Uhićen je tek kada se obratio za pomoć istom onom sindikalnom aktivistu iz Zagreba koji je dao iskaz protiv Cilige u lenjingradskom zatvoru. Toga je čovjeka zamolio da mu pomogne prurušiti se kako bi mogao pobjeći, a kada je došao kod njega čekali su ga agenti OGPU-a.²⁴²

Novi je zatvor imao sasvim drugačiji režim. Ciligu je najviše iznenadilo to što zatvorenici imaju svoje novine u kojima su objavljivali članke bez cenzure, otvoreno kritizirali vlast te se potpisivali pravim imenima.²⁴³ U zatvoru su se razvile dvije frakcije trockista - *Kolektiv boljševika lenjinista* koji su bili u većini i *Kolektiv boljševika lenjinista na ljevici*. Ljevičari su izdavali časopis *Lenjinistički boljševik* kojemu je jedan od urednika bio Ciliga.²⁴⁴ Posebno su se isticali njegovi članci *O bonapartizmu* napisani u drugoj polovici 1932. godine u kojima uspoređuje Staljinov i Napoleonov sustav vlasti.²⁴⁵ U zatvoru je s Ciligom boravio i jedan gruzijski zatvorenik, inače docent na fakultetu, kojemu Ciliga nije spomenuo ime, ali se složio

²³⁹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 222

²⁴⁰ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 227

²⁴¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 228

²⁴² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 237

²⁴³ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 229

²⁴⁴ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 249

²⁴⁵ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 7

s njegovim tvrdnjama o Staljinu prema kojima su među boljševicima bila tri političara: Lenjin, Zinovjev i Kamenev, a da su Staljin i Sverdlov²⁴⁶ bili organizatori. Kasnije je u Lenjinovoj oporuci istaknuto kako u Centralnom komitetu postoje dvojica vođa - Trocki i Staljin. Tek se nakon toga uzdiže Staljin i počinje njegova borba za vlast.²⁴⁷ Premda se Ciliga nije slagao sa Staljinom, smatrao je da je tada, dvadesetih godina, od svih sovjetskih političara on jedini točno znao što želi. Ostali su se kolebali i djelovali nesigurno.²⁴⁸

Gledajući na sve povlastice koje su politički zatvorenici imali, poput mogućnosti tiskanja vlastitog časopisa, udruživanja i slobode govora koji su bili nezamislivi u to vrijeme izvan zatvorskih zidina, mogli bismo pomisliti kako u zatvorima i nije bilo toliko loše. Međutim, uz brojne pogodnosti koje su politički zatvorenici imali i dalje su bili zatvorenici logora smrti u kojima se svakodnevno umiralo. Izvan zidina logora nisu imali nikakvih prava, a sve slobode koje su ostvarivali unutar njih bile su samo privid koji ih je držao u pokornosti. Loši higijenski uvjeti, oskudna hrana, strašna hladnoća te česta psihička i fizička maltretiranja zatvorenika imali su kobne posljedice po njihovo zdravlje. Tako je i Ciliga obolio od reume upravo u Verhni-UralSKU. Malo je zatvorenika imalo priliku biti premještanO od zatvora do zatvora kao što su bili Mustafa Dedić i Ciliga. Oni su bili strani politički zatvorenici za koje je vrijedio poseban režim. Ostali su putovali natiskani u transportnim vagonima i po 40 dana. Jedni su umirali od gladi, drugi su jeli mrtve, treći su morali kopati vlastite grobove netom prije nego što će u njih biti bačeni, a Ciliga navodi da su neki ubijali vlastitu djecu kako bi im skratili muke.²⁴⁹

Sustavno je maltretiranje zatvorenika kulminiralo u trenutku kada je jedan stražar, ničim izazvan, upucaO zatvorenika koji je stajao uz prozor svoje ćelije. Zatvorenik se zvao Gabu Jasajan i bio je ranjen, a ostali su zatvorenici zbog tog besmislenog postupka odlučili prosvjedovati glađu. Tražili su smjenu i kažnjavanje ravnatelja zatvora, jamstvo da neće biti

²⁴⁶ Jakov Mihajlovič Sverdlov (1885. – 1919.), poznat pod imenima Andrej, Mihalič, Smirnov i Max, bio je boljševik i vrlo utjecajan političar svoga vremena koji je obnašao brojne visoke funkcije u Komunističkoj partiji. Službena je verzija njegove smrti da se razbolio i umro od gripe, ali da je uz to bolovao i od tuberkuloze. Sovjetski odvjetnik i povjesničar Arkadi Iosifovič Vaksberg smatrao je da su Sverdlova na smrt pretukli radnici u Orelu zbog toga što je bio Židov te da je cijeli slučaj zataškano da ne bi došlo do većih antisemitskih ispada; v: Arkadi Vaksberg: *Stalin against the Jews*, New York, 1994., str. 37

²⁴⁷ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

²⁴⁸ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

²⁴⁹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 251

novih napada, oslobođenje ranjenog kolege i bolji položaj zatvorenika.²⁵⁰ Ciliga je kasnije više puta spominjao osamnaest dana prosvjeda gladu u Verhni-Uralsku. Radilo se zapravo o dva prosvjeda od kojih je prvi trajao sedam, a drugi jedanaest dana. Nakon prvoga prosvjeda zatvorenicima je obećano da će u zatvor doći posebna komisija iz Moskve i razmotriti njihove zahtjeve. U dogovoru sa zatvorskom komisijom prosvjed je prekinut. Kada se ni nakon dva mjeseca komisija nije pojavila u zatvoru, zatvorenici su odlučili ponovno krenuti u prosvjed gladu.²⁵¹ Sedam dana nakon početka drugog prosvjeda komisija se pojavila, ali zatvorenici nisu željeli prekinuti prosvjed dok se ne ispune njihovi zahtjevi. Na kraju su postignuta kompromisna rješenja kojima se donekle popravio položaj zatvorenika, ranjenik je prebačen u zatvor u Čeljabinsku, a ravnatelj je ostao na svojoj poziciji.²⁵²

Kazna koju su dobili Ciliga, Mustafa Dedić i Stanko Dragić trebala je isteći 22. svibnja 1933. godine. Nešto prije njezina isteka poslali su dopis u Moskvu tražeći da im se omogući napuštanje Sovjetskog Saveza nakon odsluženja kazne. Četiri dana uoči odsluženja agenti OGPU-a su došli po njih i rekli im da ih vode u Moskvu. Krenuli su isti dan s dva automobila. U jednome je bio Ciliga, a u drugome Dedić i Dragić. Ciliga ih više nikada nije vidio, ali ih nije ni zaboravio. U zadnjim se danima života sjetio svojih prijatelja i napisao u oporuci: *Sa zahvalnošću se sjećam svih onih koji su mi pomogli u mojim dugim i teškom borbama u Rusiji i van nje. S nezaboravnom ljubavlju mislim na svoje najbliže suborce protiv buharizma i staljinizma u Rusiji, vjernog druga Mustafu Dedića i nepomirljivog borca Stanka Dragića koji su poginuli u Rusiji.*²⁵³

Dragić će nakon odslužene trogodišnje kazne dobiti još jednu, također trogodišnju, što su mu obznanili posljednjega dana odsluženja prve kazne. Nakon isteka tih triju godina dobio je novo produženje za dodatne tri godine. Slaboga zdravlja i izmučen od duge i teške robije, usprotivio se zatvorskim vlastima zbog novog produženja. Istoga je dana doveden na otok Sekirnu Goru, ubijen i bačen u more.²⁵⁴ Ciliga navodi da je Dragić bio zatvoren u *tajnim kazematima Solovječkih Otoka u Ledenom Oceanu.*²⁵⁵ Sekirnaja gora čini jedan od više od

²⁵⁰ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 269

²⁵¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 271

²⁵² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 273

²⁵³ *Testamenar Dra Ante Cilige*, NSK, R-7998, 0

²⁵⁴ Karlo Štajner, *7000 dana u Sibiru*, Globus, Zagreb, 1973., str. 69-70

²⁵⁵ Ante Ciliga, *Iz Rusije kroz Poljsku i Čehoslovačku*, NSK, R-7998, A, 1035, str. 2

stotinu Soloveckih otoka koji se nalaze u Bijelom moru i udaljen je oko 225 kilometara zračne linije od Arhangelska.

Ciligu su potom odveli u Čeljabinsk gdje je odmah započeo novi protest glađu. Nakon deset dana posjetili su ga članovi OGPU-a i prenijeli mu da je njegov zahtjev za napuštanje Sovjetskog Saveza odbijen i da mu se kazna produžuje za još dvije godine zatvora.²⁵⁶ Nastavio je protest glađu još četiri dana dok mu nisu javili da je njegova kazna od dvije godine zatvora preobličena u dvije godine izgnanstva u Sibir. Protest je nastavio još devet dana, ukupno dvadeset i tri, kada je donesena odluka o njegovu premještanju u Irkutsk. Na put je krenuo 20. srpnja 1933. godine.²⁵⁷

Irkutsk, danas jedan od najvećih gradova Sibira, smješten je na jugu istoimene oblasti u središnjem Sibiru. Udaljen je oko 3 500 kilometara od Verhni-Uralska, odnosno nešto više od 5 100 kilometara od Moskve. Radi lakše predodžbe tih udaljenosti napominjem da danas vožnja brzim vlakom od Moskve do Irkutska traje nešto više od tri i pol dana, a od Čeljabinska više od dva i pol dana ukoliko vlak ne kasni zbog nepredviđenih okolnosti.

Nakon što su ga premjestili iz zatvora u Čeljabinsku, Ciliga je doveden u Irkutsk. Ovaj je zatvor bio istoga tipa kao i čeljabinski, tj. bio je privremeni smještaj za zatvorenike svih profila, od teških prijestupnika do političkih zatvorenika. Tu je proveo šest tjedana čekajući odluku OGPU-a o premještanju. Zatvor je mogao primiti dvije do dvije i pol tisuće zatvorenika. Imao je posebne ćelije za osuđenike na smrt, gdje bi u neizvjesnosti držali ljude i po šest tjedana. Potom bi polovicu strijeljali, a ostale pomilovali i promijenili im kazne na deset godina koncentracijskog logora. Hrane gotovo nije bilo pa je dnevno od gladi umiralo i do deset zatvorenika, što je bilo daleko manje nego zimi kada ih je umiralo i do četrdeset.²⁵⁸ Iako je stanje bilo i više nego loše, zatvor je ipak imao razvijen društveni život. Postojali su razni tečajevi, škole na nepismene, kazalište, orkestar, a prikazivali su se i filmovi. Tu je Ciliga boravio sve do rujna 1933. godine kada je poslan na odsluženje kazne u Jenisejsk.²⁵⁹

²⁵⁶ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 345

²⁵⁷ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 347

²⁵⁸ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 348

²⁵⁹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 349

Na putu za Jenisejsk naglo je obolio, tj. aktiviralo se više bolesti koje su ga duže vrijeme mučile. Istovremeno su mu, između ostaloga, dijagnosticirali išijas, reumu i anemiju. O tome svjedoči liječničko uvjerenje iz 1933. godine koje je sačuvano u njegovoj ostavštini.²⁶⁰ Ostavljen je na liječenju u Krasnojarsku kada je prešao oko tri četvrtine puta do Jenisejska. Tu se Ciliga po treći puta priključio prosvjedu glađu u znak potpore jednom bolesnom prognaniku. Prosvjed je trajao deset dana.²⁶¹ Na kraju je OGPU popustio, ali bila je to Pirova pobjeda. Svi su prosvjednici poslani na daljnje putovanje i to saonicama, što je zasigurno bio najgori način putovanja zbog njihove iscrpljenosti i niskih temperatura. Ciliga je odbio putovati i verbalno se sukobio s agentom OGPU-a. Agent ga je odveo u hodnik kako bi pričekao pojačanje uz čiju bi ga pomoć prisilno otpremili. U tom je trenutku Ciliga izvadio britvu i prerezao si žile. Onako onemoćalog su ga lako svladali i zašili mu rane. Ipak je nastavio protest glađu sve dok mu nisu obećali da će ostati na liječenju u Krasnojarsku u građanskoj bolnici i da će mu omogućiti rad. Nekoliko mjeseci kasnije počeo je raditi kao ekonomist u Prombanku.²⁶² Za vrijeme njegova boravka u Krasnojarsku, u prosincu 1934. godine u Ljubljani je održana Četvrta zemaljska konferencija KPJ. Na toj je konferenciji Ciliga zajedno sa Dragićem etiketiran kao trockist.²⁶³ Takva ocjena, izrečena od strane KPJ, sigurno nije išla na ruku njegovim pokušajima izlaska na slobodu.

Nakon šest mjeseci rada u Krasnojarsku stigla je nova odluka OGPU-a prema kojoj ga se premješta u Jenisejsk. Shvativši da nikada neće napustiti Rusiju ni odslužiti svoju kaznu, Ciliga je odlučio zatražiti pomoć talijanskih vlasti. Talijansku putovnicu zatražio je 7. lipnja 1934. godine uputivši pismo Talijanskom veleposlanstvu u Moskvi. Dokumente je dobio 1. studenoga 1934. godine bez postavljanja bilo kakvih uvjeta s talijanske strane. U pismu je napisao: *Talijanski državljani Anton Ciliga traži pasoš radi odlaska iz Sovjetskog Saveza.*²⁶⁴

Jenisejsk se nalazi nešto više od 1 300 kilometara sjeverozapadno od Irkutska u centralnom dijelu Sibira i oko 330 kilometara od Krasnojarska. Nekoć je predstavljao mjesto smrti i progonstva, a danas je to grad na UNESCO-vom popisu svjetske kulturne baštine. Ciligina računica je bila sljedeća: sjevernije – hladnije, južnije – toplije, a premda je Jenisejsk bio za

²⁶⁰ *Udostoverenie*, NSK, R-7998, C-a, 32

²⁶¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 349

²⁶² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 350

²⁶³ *IV zemaljska konferencija KPJ*, Historijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Tom II, Beograd, 1950., str. 236

²⁶⁴ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 351

Sibirске pojmove samo 330 kilometara sjevernije od Krasnojarska, prosječne su siječanjske temperature (u najhladnijem dijelu godine) iznosile -30 Celzijevih stupnjeva u Jenisejsku i -20 u Krasnojarsku. Ovo su prosječne vrijednosti, što znači da temperature padaju i ispod navedenih. Najniža izmjerena temperatura u Jenisejsku iznosi -58.8, a u Krasnojarsku -52.2 °C.²⁶⁵

OGPU se trudio zadržati Ciligu u Sibiru. Nisu očekivali da će mu Talijani izdati putovnicu, a kada se to dogodilo počeli su otežati postupak i vršiti velik pritisak na njega. Prvo su mu ponudili slobodu ukoliko potpiše izjave koje su govorile u prilog Staljinu i njegovoj politici. Kada je putovnica stigla, vratili su je Talijanima pod izgovorom da nisu stavili vizu u putovnicu, a nakon toga su tražili od talijanskog veleposlanstva da mu oduzme državljanstvo. Odugovlačeći njegovo oslobođenje poslali su ga u Jenisejsk. Pet je dana putovao saonicama do nove tamnice po nepodnošljivoj zimi. Iznimne hladnoće i tmurno, gotovo mračno nebo, gurnuli su ga u depresiju. Počeli su se javljati i novi zdravstveni problemi, između ostaloga i skorbut. Ciligine su kolege osobno pisali Staljinu i tražili njegovo puštanje na slobodu. Umjesto odgovora, u svibnju 1935. godine, došla je vijest da mu je izgnanstvo u Jenisejsku produženo za dodatne tri godine.²⁶⁶

Bilo je upitno može li fizički i psihički iscrpljeni Ciliga preživjeti još jednu godinu u Jenisejsku, a kamoli tri. Odlučio je igrati na sve ili ništa tj. žaliti se znajući da će to za posljedicu imati ili konačno puštanje ili umorstvo. Napisao je protestno pismo i poslao ga na adresu državnog tužitelja Sovjetskog Saveza Andreja Januarevića Višinskog²⁶⁷ i Talijanskog veleposlanstva u Moskvi. Kasnije je doznao da pismo poslano u Talijansko veleposlanstvo nikada nije dostavljeno. U pismu je istaknuo kako OGPU krši zakone Sovjetskog Saveza prema kojima se kazna izгона iz zemlje primjenjuje isključivo za strane državljane.²⁶⁸ Ciliga navodi kako je taj zakon donesen nakon što je predsjednik SAD-a Franklin Roosevelt²⁶⁹ u

²⁶⁵ Climatebase.ru

²⁶⁶ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 352

²⁶⁷ Andrej Januarević Višinski (1883. – 1954.) bio je prvo menjševik, a zatim boljševik te glavni tužitelj u Sovjetskom Savezu. Obnašao je i druge istaknute funkcije, ali je najpoznatiji kao glavni tužitelj u procesima kojima se Staljin obračunavao s političkim neistomišljenicima.

²⁶⁸ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 354

²⁶⁹ Franklin Delano Roosevelt (1882. – 1945.) bio je američki pravnik i političar, predsjednik SAD-a, guverner države New York te je obnašao i brojne druge istaknute političke funkcije. U razdoblju od 1933. do smrti 1945. godine tri puta zaredom bio je biran na dužnost predsjednika SAD-a.

jesen 1934. godine uspostavio diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom i sa Staljinom dogovorio uspostavu novoga zakona prema kojemu će OGPU dopustiti izgon samo za strane državljane.²⁷⁰

Odgovor na pismo nije dobio za boravka u Jenisejsku, ali je 31. kolovoza 1935. godine bio pozvan u Krasnojarsk. Nisu mu rekli zbog čega je pozvan na razgovor. Pet je dana putovao do Krasnojarska gdje su mu javili da je odlukom Kolegija OGPU-a protjeran iz zemlje. Još je dva mjeseca proveo u zatvoru čekajući da se urede dokumenti, a 26. studenoga je krenuo na put u slobodu.

Nekoliko je dana kasnije, 3. prosinca 1935. godine, prešao granicu i zauvijek napustio Sovjetski Savez.²⁷¹ Na sovjetsko - poljskog granici je sovjetska vojna pratnja napustila vlak, a agenti OGPU-a su mu predali dokumente u ruke i nestali. Poljska pogranična straža je preuzela vlak, a prva im je postaja bio grad Stołpce.²⁷² Stołpce je poljski naziv za danas bjeloruski grad Stowbtsy koji je udaljen od Minska oko 75 kilometara. U to je vrijeme bio u sastavu Poljske.

Spašen i konačno izvan granica Sovjetskog Saveza te daleko od prisмотрe OGPU-a, Ciliga je nastavio putovati vlakom od Stołpca do Varšave koji su međusobno udaljeni oko 470 km. Na putu za Varšavu je uglavnom razgovarao s putnicima, mahom poljskim trgovcima. Iznenadilo ga je koliko su antisemitski raspoloženi i s koliko su žestine govorili protiv Sovjetskog Saveza, komunizma i sovjetskog socijalizma. Antisemitski val u Europi bio je prva novost s kojom se susreo izvan Sovjetskog Saveza.²⁷³ Budući da je za Poljsku imao samo prolaznu vizu koja je vrijedila tri dana, nastavio je put od otprilike 550 kilometara iz Varšave za Brno u Moravskoj. U Brnu je boravio kao mladić od 1915. do 1917. godine kada je zbog ratnih zbivanja morao napustiti rodnu Istru.

Danas je, zbog vremenskog odmaka od gotovo jednog stoljeća kao i zbog brojne dostupne literature, lako zaključiti kako su Ciliga i njegovi politički istomišljenici bili u krivu iznoseći stavove o Sovjetskom Savezu ranih 20-tih godina prošloga stoljeća. Ciliga je, skupa

²⁷⁰ Pismo Ante Cilige uredništvu *Klica Triglava*, NSK, R-7998, B-a, 1254

²⁷¹ Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007., str. 356

²⁷² Ante Ciliga, *Iz Rusije kroz Poljsku i Čehoslovačku*, NSK, R-7998, A, 1035, str. 3

²⁷³ Ante Ciliga, *Iz Rusije kroz Poljsku i Čehoslovačku*, NSK, R-7998, A, 1035, str. 6

sa svima koji su ostavili živote u Sovjetskom Savezu, ubrzo postao svjestan svojih zabluda o demokraciji i pravednosti sovjetske politike. Uz komunističku struju koja se divila Sovjetskom Savezu, ništa lošije mišljenje nisu imali ni pripadnici Hrvatske seljačke stranke. Ono što je Ciliga primijetio odmah po dolasku u Moskvu, a o čemu je sam pisao dalje u tekstu, Stjepan Radić nije primijetio ni za tri posjeta. Još 1924. godine Radić je u *Slobodnom domu* nakon tri putovanja u Moskvu pisao: ...*ima odličnih boljševičkih pisaca i drugih sovjetskih prvaka, koji taj naš pokret [Hrvatsku seljačku stranku] prate s najživljim interesom i koji su mi od prvog časa stavili odmah na raspolaganje ne samo potrebne novine i knjige, nego i sve svoje iskustvo i poznavanje ljudi i prilika tako, da sam se odmah osjećao kao kod kuće među prijateljima, koji mi ništa ne taje ni ne skrivaju.*²⁷⁴ Nije se Radić zadržavao samo na pitanju seljaštva, on je pun uvjerenja branio tada već pokojnog Lenjina.²⁷⁵ Tu se nije radilo o kratkotrajnoj fazi koketiranja sa Sovjetima jer je i tri godine kasnije, dok je teror bio sovjetska svakodnevnica, Radić i dalje (u govoru održanom u Zagrebu 16. ožujka 1927.) branio sovjetsku politiku, isticao kako Sovjetski Savez svojim građanima daje potpunu slobodu i zaključio: *Komunizam u Rusiji postao je religija. Ali njega nema u praksi u Rusiji. Kao što je sa popom koji ne bi trebao da ima ni jednu ženu a ima ih ne jednu nego više, tako je i sa tim komunistima koji ne priznaju privatno vlasništvo, a ipak ga se drže.*²⁷⁶ Iste je godine Radić otišao i korak dalje pa je u *Narodnom valu* branio Staljinov razlaz s Trockim ističući kako je Trocki kao protivnik seljaštva morao pasti.²⁷⁷

Nije Radić jedini koji je znao ili je barem trebao znati istinu o Sovjetskom Savezu. August Cesarec pridružio se Komunističkoj partiji još 1919., a do odlaska u Moskvu imao je petnaest godina političkog iskustva iza sebe. On nije došao u Moskvu na izlet ili kraći put. Tamo je živio od 1934. do 1937. godine, a nakon povratka nije svjedočio istinu i upozorio na nepravdu koja se događala u Sovjetskom Savezu, od Staljinovih čistki, preko gulaga, Sibira i brojnih drugih.²⁷⁸

²⁷⁴ Stjepan Radić, *Sovjetska Rusija i seljačko pravo*, u: *Slobodni dom*, god. XVIII, 1924., br. 26., str. 2

²⁷⁵ V: Stjepan Radić, *Sovjetski ministar Trockij o kulturnom samoodređenju seljaštva*, u: *Slobodni dom*, god. XVIII, 1924., br. 31., str. 3

²⁷⁶ Stjepan Radić, *Sovjetska Rusija prema Evropi, Aziji i Americi. Predavanje g. Stjepana Radića u Glazbenom zavodu*, u: *Obzor*, god. LXVIII, 17. ožujka 1927., br. 74, str. 3

²⁷⁷ Stjepan Radić, *Novo Slavenstvo u novom svijetu*, u: *Narodni val*, god II., 7. travnja 1927., br. 83., str. 1

²⁷⁸ V: Dubravko Jelčić, *August Cesarec prema Anti Ciligi*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, 1994., br. 44, sv. 4, str. 597

5. O ZEMLJI VELIKE LAŽI

Krajem siječnja 1936. godine Ciliga je došao u Pariz gdje je odmah počeo zapisivati svoje doživljaje iz Sovjetskog Saveza. Knjigu je pisao od proljeća 1936. do jeseni 1937. godine, a objavio ju je u proljeće 1938. pod nazivom *Au pays du grand mensogne (Zemlja velike laži)*.²⁷⁹ Nakon dolaska u Pariz, Ciliga je iznio svoje prvo svjedočanstvo o Sovjetskom Savezu u *Biltenu opozicije (Biulleten' Oppozitsii)* kojega je vodio Lav Trocki. Bilten je izlazio u Parizu od 1929. do 1941. godine, tj. od 1933. do 1934. i od 1935. do 1937. Trocki je u siječnju 1936. godine pisao o Ciliginom boravku u Sovjetskom Savezu i na njegovom je primjeru upozoravao na Staljinove političke obračune sa svojim neistomišljenicima.²⁸⁰ Tada je o Ciligi pisao pozitivno kao o dobrom prijatelju koji je bio živi dokaz svega o čemu je Trocki godinama govorio. Ciliga je 1936. godine u *Biltenu opozicije* objavio prvo od tri pisma/članka pod nazivom *Stalinskie repressii v SSSR* gdje iznosi svoja svjedočanstva,²⁸¹ a u sljedećim je brojevima objavio članke *V borba za vyezd iz SSSR*²⁸² i *Idem.*²⁸³ Iz teksta je vidljivo da je uredništvo inzistiralo da se izjasni o tome što je sve proživio u Sovjetskom Savezu. Na devetnaest je strana iznio sažetak onoga što će kasnije postati knjiga.²⁸⁴ U to je vrijeme počeo konačni razlaz Cilige i Trockoga nakon što je Ciliga u menjševičkom časopisu *Socijalistički vjesnik (Sotsialisticheskii vestnik)* objavio istu priču o Sovjetskom Savezu.²⁸⁵ *Socijalistički vjesnik*, službeno glasilo Ruske socijal-demokratske radničke partije (menjševika), izlazio je u Berlinu od 1921. do 1933., u Parizu od 1933. do 1940., a u New Youku od 1940. do 1965. godine. Razdor između menjševika i Trockoga je bio prevelik da bi ga se premostilo. Ciligu gotovo i nije više spominjao. U članku *The Moscow "Confessions"*²⁸⁶ je pisao o njemu, ali mu je ime spomenuo tek u bilješci. Ciliga je smatrao da se boljševička

²⁷⁹ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

²⁸⁰ Lav Trocki, *Trotsky Cables Denial to AP on Daily Worker Lies i 20,000 Oppositionists Expelled From the Communist Party of the Soviet Union in Recent 'Cleansing'*, The New Militant, New York, 15. veljače 1936., vol. II, br. 7

²⁸¹ *Biulleten' Oppozitsii*, Pariz, siječanj 1936., br. 47, str. 1-4

²⁸² *Biulleten' Oppozitsii*, Pariz, veljača 1936., br. 48, str. 11-12

²⁸³ *Biulleten' Oppozitsii*, Pariz, travanj 1936., br. 49, str. 7-12

²⁸⁴ Ante Ciliga, *Na vole, v tjur'me i v ssylke*, NSK, R-7998, A, 1290

²⁸⁵ *Sotsialisticheskii vestnik*, 27. travnja 1937., br. 7-8

²⁸⁶ Lav Trocki, *The Moscow "Confessions"*, The Red Flag, London, ožujak-travanj 1937.

opozicija Staljinu kao i menjševici i anarhisti trebaju ujediniti u borbi protiv Staljina. Pokušao je uvjeriti Trockoga da prihvati savez s menjševicima, no ovaj se protivio bilo kakvom savezu s njima.²⁸⁷

Hajka na Ciligu nije prestala ni nakon njegova odlaska iz Sovjetskog Saveza. U ruskoj *Pravdi* je u srpnju 1937. godine objavljen niz članaka pod nazivom *Špijunska Internacionala* u kojima su mnogi, a među njima i Ciliga, optuženi da su trockisti. Optužbe su dosegle vrhunac 21. srpnja kada je Ciliga proglašen *vođom trockista u Jugoslaviji*²⁸⁸ premda se razilazio u mišljenju sa Trockim. Kao glavni razlog njegova napuštanja trockističke struje André Liebich navodi neslaganje po pitanju menjševika, socijalista, opozicijskih komunista i anarhista u borbi protiv Staljina. Ciliga je smatrao da se svi zajedno i ujedinjeni moraju suprotstaviti Staljinu.²⁸⁹

Nacionalno je pitanje bilo početak razilaženja Cilige s KPJ. Baš kao i u prethodnom slučaju, njihov se razlaz često pojednostavljuje i veže isključivo uz Ciligino podržavanje Trockoga. Istina je da je Ciliga u jednom trenutku podržao Trockoga pa čak i osnovao trockističku grupu u Rusiji, no sukob oko nacionalnog pitanja između Cilige i jednog djela komunista predvođenih Simom Markovićem se vodio daleko ranije, još dvadesetih godina u *Borbi*. Najvažniji razlog razilaženja Cilige i KPJ možda leži u činjenici da između 1920. i 1928. godine KPJ u ilegali *napušta socijaldemokratska opterećenja i prelazi na boljševičku platformu*.²⁹⁰ Sve da je Ciliga i želio ostati uz KPJ, nakon povratka iz Rusije to ne bi bilo moguće jer je bio etiketiran kao trockist i kao takav neprihvatljiv njezinu vodstvu. Sukob na relaciji Tito - Staljin je prema Ciligi bio daleko dublji od općepoznatog poslijeratnog sukoba. Staljin je bio svjestan problema nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i hrvatske borbe za nacionalnu slobodu. Još je 1925. godine previdio da će upravo nacionalno pitanje *u sljedećem ratu doći do izražaja*.²⁹¹ Isti je stav godinu dana ranije izrečen na Petom kongresu Kominterne u Moskvi 1924. godine s naglaskom na činjenici da se nacionalno pitanje *mora*

²⁸⁷ Michael S. Fox, *Ante Ciliga, Trocki i državni kapitalizam: teorija, taktika i preispitivanje stavova u razdoblju čistki (1935. – 1939.)*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1994., br. 3, str., 434

²⁸⁸ Ante Ciliga, *Izvolite, gospodo, na sud javnosti...*, NSK, R-7998, A, 1137

²⁸⁹ André Liebich, *From the Other Shore: Russian Social Democracy After 1921*, Harvard, 1999., str. 227

²⁹⁰ Ante Ciliga, *Putom komunističke stranke Hrvatske*, NSK, R-7998, A, 1125, str. 7

²⁹¹ Ante Ciliga, *Putom komunističke stranke Hrvatske*, NSK, R-7998, A, 1125, str. 7

*izraziti u formi izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i stvaranja od njih neovisnih republika.*²⁹²

KPJ je također bila sklona promjeni političkih stavova i to znatno radikalnije od Cilige. Dok je Ciliga boravio u sovjetskim logorima CK KPJ je javno podržavao ustaški pokret. Budući najveći neprijatelji sada su bili vrlo bliski prijatelji. Stav CK KPJ vidi se u letku kojega su štampali i širili nakon Velebitskog ustanka: *...Komunisti u krajevima gdje je buknuo ustaški pokret dužni su da se povežu s ustašama, da im pomognu, da u tu akciju uvuku široke narodne slojeve... ...da organiziraju akcije masa koje će otežavati i spriječiti borbu nasilničke vlasti protiv ustaša...*²⁹³

Tito nije bio u poziciji za suprotstavljanje Staljinu sve do završetka Drugog svjetskog rata jer mu je Staljin trebao kako bi došao na čelo KPJ i održao se na vlasti. Ciliga nije nikada podržao Tita, ali ni Tito nije imao pozitivno mišljenje o njemu. Svakako je i to pridonijelo razlazu Cilige i KPJ. U više je navrata pisao kako je upravo Tito odgovoran za smrt Josipa Čižinskog, poznatog i pod imenom Milan Gorkić, kojega je lažnim optužbama stavio na popis Staljinovih čistki. Upravo je nakon njegove smrti Tito preuzeo vodstvo KPJ. Zamjerao je Titu obračun sa hrvatskom komunističkom strujom, ubojstvo Andrije Hebranga²⁹⁴ i drugih istaknutih hrvatskih komunista i provođenje velikosrpske politike unutar KPJ. Tito je Ciligu etiketirao kao trockista i prema tome neprijatelja te Mussolinijevog²⁹⁵ i Hitlerovog²⁹⁶ agenta

²⁹² Ante Ciliga, *Putom komunističke stranke Hrvatske*, NSK, R-7998, A, 1125, str. 8

²⁹³ *Ustašama u Lici i ostalim krajevima!*, NSK, Zbirka Rukopisa i starih knjiga, Politički letci, 1932., letak 307.

²⁹⁴ Andrija Hebrang (1899. – 1949.) bio je visokopozicionirani komunistički političar, član KPJ, tajnik CK SKH, član Politbiroa CK SKH i CK KPJ, član Mjesnog komiteta Zagreb, a obnašao je i brojne druge istaknute političke funkcije. Premda je bio nositelj najviših odlikovanja za gospodarski razvitak te borbu protiv nacista i njihovih saveznika (Orden zasluga za narod I. reda, Orden narodnog oslobođenja I. reda, Orden bratstva i jedinstva I. reda, Orden Kutuzova I. reda i drugi), godine 1948. optužen je za suradnju s ustaškim vlastima i sabotazu gospodarske politike. Stradao je u Titovim čistkama. Točan datum njegove smrti nije poznat, ali vjeruje se da je ubijen 1949. godine.

²⁹⁵ Benito Amilcare Andrea Mussolini (1883. – 1945.) bio je talijanski političar, fašistički ideolog, vođa i diktator. Vršitelj je brojnih političkih funkcija u Italiji. U mladosti je bio socijalist i jedan od istaknutih pripadnika talijanske ljevice. Utemeljitelj je Nacionalne fašističke stranke. Strijeljan je 1945. godine nakon zarobljavanja od strane talijanskih partizana.

²⁹⁶ Adolf Hitler (1889. – 1945.) bio je austrijsko - njemački političar, nacistički vođa, ideolog i diktator, osnivač i prvi čovjek Nationalsocijalističke njemačke radničke stranke i vršitelj brojnih političkih dužnosti u Njemačkoj. U zadnjim je danima Drugog svjetskog rata 1945. godine počinio samoubojstvo.

još od vremena prije Drugog svjetskog rata. U članku *Trockisti, agenti međunarodnog fašizma* objavljenog pod pseudonimom T. T., Tito navodi da je Ciliga *poznati trockista, agent i špijun Musolinija...,...agent Musolinija i Hitlera...,...da Musolini šalje doktora Ciligu, desnu ruku Trockoga, u Jugoslaviju, jer njegova je zadaća da muti u radničkom pokretu...*²⁹⁷

Stanje se nije promijenilo ni nakon rata. Na Petom kongresu Komunističke partije Jugoslavije održanom 1948. godine u Beogradu, Tito je istaknuo važnost otpora sindikalnih organizacija protiv kontrarevolucionarnog trockizma Antuna Cilige, koji se lijepio uz lijevu frakciju.²⁹⁸

Nakon izlaska iz Sibira Ciliga je u *Novoj Evropi* objavio niz članka o Sovjetskom Savezu i svemu što je tamo doživio. Ti su članci, objavljeni u razdoblju od 1936. do 1940. godine, izazvali brojne kritike i polemike. Kada bismo ih sve saželi u jednu misao, onda bi to svakako bila jedna od prvih rečenica kojima je Ciliga započeo seriju članaka: *Našavši u Novoj Rusiji samo nove industrijske i agrikulturne gigante, mašine, tehnička čudesa, no ne našavši onoga što sam prije svega tražio, a što Sovjetska Vlada tako uporno i tako lažno, tako drsko lažno, objavljuje: novo čovječanstvo, bratstvo, slobodu radnog, stvaralačkog kolektiva ljudi; našavši naprotiv, da su sve te industrijske i agrikulturne piramide Nove Rusije sagrađene na kostima, na krvi i suzama milijona radnika i gradova i sela, na osnovi eksploatacije ugnjetene radeće većine novom privilegisanim upravljajućom manjinom; izgubivši uslijed toga iluzije u Novu Rusiju...*²⁹⁹

U prvim člancima koji su objavljeni u *Novoj Evropi* Ciliga je pisao o svom putovanju kroz Poljsku i Čehoslovačku s detaljnim osvrtom na politička zbivanja u Čehoslovačkoj i Europi te je uspoređivao sociološko-političke promjene nastale od njegovog školovanja u Brnu i Pragu (1915. - 1921.) sve do putovanja Čehoslovačkom 1936. godine. Koliko je Ciligino svjedočanstvo o zbivanjima u Sovjetskom Savezu bilo strano tadašnjim čitateljima *Nove Evrope*, vidi se već u rujnu iste godine kada je objavio članak *Moskva pokazuje svetu novo lice*. Članku je prethodio kratki komentar uredništva *Nove Evrope* u kojem su se izjavom u nemogućnosti da se obavestimo neposredno na izvoru, a pored protivurečnostima

²⁹⁷ T. T. [Josip Broz Tito], *Trockisti, agenti međunarodnog fašizma*, u: *Proleter*, Nova Gradiška, br. 1-2, siječanj-veljača 1938.

²⁹⁸ *Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, Izvještaji i referati*, u: *Kultura*, Zagreb, 1948., str. 38

²⁹⁹ Ante Ciliga, *Povratak iz Rusije. Na pragu stare Evrope*, u: *Nova Evropa*, Zagreb, ožujak 1936., br. 3, str. 84

obaveštenja iz svetske štampe ogradili od izjava autora.³⁰⁰ U članku Ciliga spominje procese koji su se vodili protiv istaknutih vojnih i političkih predstavnika u Rusiji, a koji su redom bili smaknuti uz iznimku malobrojnih pojedinaca koji su se, barem privremeno, spasili bijegom iz Sovjetskog Saveza. Ciliga je reagirao na pristrani stav uredništva i pismom uredniku najavio mogućnost prekida suradnje.³⁰¹ Čitatelji nisu bili naviknuti na otvoreno i detaljno pisanje o unutarnjim sukobima u Sovjetskom Savezu pa je članak odmah izazvao polemike. Polemiku o Rusiji započeli su Ciliga i Veselin M. Vukičević u prosincu 1936. godine,³⁰² a ona se nastavila i u broju iz siječnja 1937.³⁰³ kroz komentare na knjigu Andréa Gidea³⁰⁴ *Povratak iz SSSR-a*. Tu su knjigu osim Cilige komentirali i Aleksije Jelačić³⁰⁵ i Bogdan Radica.³⁰⁶ Iako je André Gide svoju knjigu *Povratak iz SSSR-a* objavio prije nego što je izašla Ciligina *U zemlji velike laži*, njegovo svjedočanstvo nije bilo ni približno detaljno kao Ciligino. To je u prvom redu zato što je Gide u Sovjetskom Savezu proveo manje od godinu dana, a osim toga nije bio u strukturama vlasti kao ni na položajima s kojih bi mogao vidjeti sve strahote koje su se odvijale u zemlji. Na koncu, nije prošao ni političke progone ni zatvaranja koja je prebrodilo Ciliga.

Godine 1937. u Beogradu je izašla knjiga *Očevidci govore. Svjedočanstva o Sovjetskoj Uniji* u kojoj su svoje stavove iznijeli i Gide i Ciliga.³⁰⁷

Kada je u ožujku 1938. godine objavljen članak *Odnos između Staljina i Crvene Armije*³⁰⁸ u kojem komentira smjene u vodstvu Crvene Armije, Ciliga je bio prisiljen napisati i drugi

³⁰⁰ Ante Ciliga, *Moskva pokazuje svetu pravo lice*, u: *Nova Evropa*, Zagreb, rujan 1936., br. 9, str. 288

³⁰¹ Ante Ciliga, Pisma uredništvu *Nove Evrope*, NSK, R-7446, B-b, 2. prosinca 1936.

³⁰² *Diskusija o Rusiji*, u: *Nova Evropa*, Zagreb, br. 12, rujan 1936.

³⁰³ *Andre Žid na povratku iz Sovjetske Rusije*, u: *Nova Evropa*, Zagreb, br. 1, siječanj 1937.

³⁰⁴ André Paul Guillaume Gide (1869. – 1951.) bio je francuski pisac i dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1947. godine. Godine 1936. putovao je Sovjetskim Savezom i o svemu viđenom napisao knjigu *Povratak iz SSSR-a*.

³⁰⁵ Aleksej Jelačić (1892. – 1941.), poznat i kao Aleksije, bio je povjesničar. Rodio se u Kijevu gdje se i školovao, a radio je na sveučilištima u Sankt Peterburgu i Kijevu. Drugu polovicu svog života proveo je u Kraljevini Jugoslaviji, a umro u Nedićevoj Srbiji 1941. godine.

³⁰⁶ Bogdan Radica (1904. – 1993.) bio je hrvatski povjesničar, književnik, publicist, diplomat te istaknuti pripadnik Hrvatskog iseljništava u SAD-u.

³⁰⁷ Ur. Jugoslavikus [Fran Smodej], *Očevidci govore. Svjedočanstva o Sovjetskoj Uniji*, Beograd, 1937.

³⁰⁸ Ante Ciliga, *Odnos između Staljina i Crvene Armije*, u: *Nova Evropa*, Zagreb, br. 6, svibanj 1937.

članak A. Ciliga odgovara na klevete³⁰⁹ kao odgovor na pisanje Ive Baljkasa³¹⁰ u *Kulturi*.³¹¹ Polemika se nastavila u *Novoj Evropi*,³¹² a uglavnom se svodila na Baljkasove optužbe prema kojima je Ciliga pisao neistine i surađivao s fašistima.

Od Baljkasovog napada na Ciligu u *Kulturi* do njegovog odgovora u *Novoj Evropi* prošlo je pola godine, a za to se vrijeme dogodilo nekoliko važnih stvari. Ciliga je doputovao u Hrvatsku gdje je bio uhićen i zatvoren prvo u Zagrebu, a zatim i u Beogradu te je stavljen u izolaciju bez mogućnosti kontaktiranja odvjetnika ili pisanja kome o svojoj situaciji. U pismu Milanu Ćurčinu³¹³ optužio je Baljkasa da je sudjelovao u njegovom kompromitiranju kod jugoslavenskih vlasti kada je bio etiketiran kao *ultrarevolucionar, agent Trockog na Balkanu...*³¹⁴ U istom pismu Ciliga navodi da je povod njegovu uhićenju bio dolazak Sjedova Trockog,³¹⁵ sina Lava Trockog, u Jugoslaviju nekoliko dana prije Ciliginog dolaska. Dalje navodi kako je bio uhapšen na pograničnom komesarijatu 26. listopada 1937. godine odmah po dolasku u Sušak i potom prebačen u Beograd. Tamo je bio zatvoren i proveo je dva mjeseca u potpunoj izolaciji. Nakon što je odbio svjedočiti protiv ikoga, optužen je da je došao u Jugoslaviju kao agent Trockoga sa zadatkom organizacije trockističkog pokreta. U Beogradu je ostao do 28. prosinca 1937. godine kada je krenuo za Maribor, ali ga je zagrebačka policija zadržala još 14 dana. Premda je režim u Zagrebu bio bolji, tek je posljednji dan uspio obavijestiti svog bratića Tomislava Ciligu gdje se nalazi. Tek je 15. siječnja 1938. bio sproveden do Maribora odakle se uputio u Pariz. Prema policijskom kartonu Ciliga je bio uhićen *radi komunističke propagande i presudjen na izgon iz kraljevine*

³⁰⁹ Ante Ciliga, A. *Ciliga odgovara na klevete*, u: *Nova Evropa*, Zagreb, br. 3, ožujak 1938.

³¹⁰ Ivan Ivo Baljkas (1892. – 1977.), poznat i kao Žak, bio je hrvatski novinar i komunist. Obnašao je brojne istaknute političke funkcije, bio urednik *Borbe*, član CK KPJ i pripadnik partizanskog pokreta. Nakon što je Tito preuzeo vodstvo u KPJ, Baljkas ga nije podržao pa je uslijed Titove čistke 1939. godine isključen iz KPJ pod optužbom da je trockist.

³¹¹ Ivo Baljkas, *Bilješka povodom jedne publicističke polemike kod nas*, u: *Kultura, književni list za sve kulturne probleme*, Zagreb, rujan 1937.

³¹² I. Baljkas – Dr. Ciliga, u: *Nova Evropa*, Zagreb, br. 5-6, listopad 1938.

³¹³ Milan Ćurčin (1880. – 1960.) bio je srpski književnik, novinar i urednik *Nove Evrope*. Većinu života proveo je u Zagrebu.

³¹⁴ Ante Ciliga, Pisma uredništvu *Nove Evrope*, NSK, R-7446, B-b, 5. veljače 1938.

³¹⁵ Lev Lvovič Sedov (1906. – 1938.), poznat i kao S[j]jedov Trocki, bio je komunist i istaknuti trockist. Sin je Lava Trockoga. Umro je 1938. godine u Parizu, a do danas nije poznato je li umro od posljedica bolesti ili je ubijen od Sovjetske obavještajne zajednice.

*Jugoslavije za uvijek.*³¹⁶ Njegov boravak u beogradskom zatvoru spominje i Josip Broz Tito u pismu poslanom Wilhelmu Piecku,³¹⁷ istaknutom njemačkom komunistu, od 11. siječnja 1938. godine. Iz navedenog se pisma vidi da su Ciligine sumnje o umiješanosti jugoslavenskih komunista u njegovo uhićenje bile opravdane. U pismu Tito navodi: *Trockistička zaraza postaje sve opasnija. Ove propalice počinju vješto da se uvlače u našu porodicu i da nam štete. Doznao sam od jednog svog zemljaka koji je bio u Glavnjači [zatvor u Beogradu] da se tamo već mjesec dana nalazi štetočina dr. Ciliga... ...Ja sam dolje signalizirao da on mora biti raskrinkan i onemogućen. Ali za suzbijanje ove zaraze moraju se mobilizirati sve naše snage.*³¹⁸

Drugi važan događaj koji je ojačao kredibilitet Ciliginog pisanja bio je objavljivanje knjige *U zemlji velike laži*. Brojni čitatelji koji su prihvatili Gideove kritike napisane u knjizi *Povratak iz SSSR-a* sada su zasigurno bili skloniji Ciligi jer je isti pariški izdavač Gallimard objavio i njegovu knjigu. Uredništvo *Nove Evrope* nije se više onako odrješito distanciralo od Ciliginog pisanja, već su počeli kritizirati Ivu Baljkasa i njegovo rekla-kazala pisanje. U dijelu rukopisa Ciliginog odgovora Baljkasu, koji je izostavljen iz objavljene verzije odgovora *A. Ciliga odgovara na klevete*,³¹⁹ on objašnjava svoj stav riječima: *Ja suviše poštujem ruski narod da bi njegovo ropstvo, kojega sam našao u Rusiji, mogao u inostranstvu opisivati kao njegovo oslobođenje.*³²⁰ Zanimljivo je spomenuti da je upravo Baljkas, koji je toliko žestoko napadao Ciligu i etiketirao ga kao trockista, bio u rujnu 1938. godine od Tita osumnjičen da je i sam trockist. U izvještaju koji je Tito napisao u Moskvi pod nazivom *Izvještaj o Partiji (od Valtera, Jugoslavija)* piše o unutarpartijskim nesuglasicama između vodstva u Dalmaciji i Zagrebu te navodi: *Po mom mišljenju za to snose krivicu vodeći drugovi V[icko] J[elaska], B[aljkas] i Željazar [Ivan Marić]. Oni ne puštaju mlađe kadrove na vodeća mjesta. Uveli su familijarnost u Partiji, ne dopuštaju da se drugovi razvijaju, pa su zbog toga mlađi kadrovi nezadovoljni... ...osim toga meni je B[aljkas] sumnjiv u pogledu njegove veze s trockistima. Protiv njega je bilo tužbi od strane drugova iz Argentine, gdje je radio. U Parizu također postoje dokazi da je imao vezu s trockistom Darsulom [Šimunom Lalićem], a prije dva*

³¹⁶ HDA, f. 259 Policijski kartoni, br. 716 Ante Ciliga

³¹⁷ Wilhelm Pieck (1876. – 1960.) bio je njemački političar i komunist. Izabran je za prvog predsjednika Njemačke Demokratske Republike i tu je dužnost obnašao do smrti.

³¹⁸ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, Tom IV, Beograd, 1983., str. 13

³¹⁹ Ante Ciliga: *A. Ciliga odgovara na klevete*, u: *Nova Evropa*, br. 3, 26. ožujka 1938., Zagreb

³²⁰ Ante Ciliga: *Izvolite, gospodo, na sud javnosti...*, NSK, R-7998, A, 1137

*mjeseca poslali su mi drugovi iz Dalmacije kurira koji mi je saopštio da oni imaju dokaze da je B[aljkas] trockist. Ja sam mišljenja da se u ovome mora imati mnogo opreznosti i da to pitanje treba ispitati.*³²¹ Kasnije je, 1939. godine, zbog sukoba s Titom Baljkas bio isključen iz KPJ. Prema mišljenu Živojina Pavlovića, pravi razlog Baljkasova isključenja leži u tome što je nekada surađivao s Ciligom jer je kasnija rasprava na relaciji Ciliga – Baljkas išla na ruku Baljkasu, a naređenje s kim će se i zašto nalaziti u Parizu je bilo po volji partije, a ne po njegovoj volji.³²²

³²¹ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, Tom IV, Beograd, 1983., str. 92

³²² Živojin Pavlović, *Bilans sovjetskog termidora: Prikaz i otkrića o delatnosti i organizaciji Staljinskog terora*, Beograd, 1940., str. 103-104

6. PARIŠKI KRUŽOK

Pariški je kružok na Ciligi ostavio duboki trag, a odvijao se jedanput tjedno kod Ruth Fischer³²³ i Arkadija Maslova.³²⁴ Osim Cilige, u kružoku su još sudjelovali Vjera Aleksandrova³²⁵ i Grigorije Mjasnikov.³²⁶ Njih su petoro činili nedjeljni kružok na kojemu se raspravljalo o aktualnim političkim temama, analizama tjeka rata čiji se početak svakoga dana sve više osjećao i komunističkim idejama općenito. Ciligu je politička aktivnost u

³²³ Ruth Fischer (11. prosinca 1895., Leipzig, Austrija – 13. svibnja 1961., Pariz, Francuska) je bila kćer Rudolfa Eislera, austrijskog Židova i filozofa. Rođena je kao Elfriede Eisler, ali je bila znana i pod imenima Elfriede Golke, Friedlaender i Alice Miller. Bila je istaknuta članica njemačkih komunista, njemačkog Reichstaga (1924. – 1933.) i Reichsrata (1924. – 1928.). Pripadala je lijevoj struji Komunističke partije Njemačke iz koje je zbog unutarstranačkih sukoba izbačena 1926. godine. U Beču je studirala filozofiju, ekonomiju i političke znanosti. Vodila je Komunističku partiju Njemačke od 1924. do 1925., a bila je i jedna iz skupine osnivača Komunističke partije Austrije 1918. godine. Njezin je brat Gerhart Eisler bio političar i istaknuti član Komunističke partije Njemačke. Od 1933. do 1940. godine je živjela u Parizu, a nakon 1940. odlazi u Ameriku gdje je uvrštena među ključne agente američke tajne službe *The Pond*; v: Herschaft, Randy i Christian Salazar, *Before the CIA, there was the Pond*, Associated Press, 2010.

³²⁴ Arkadija Maslov (9. svibnja 1891., Jelisavetgrad (Kirovograd), Ukrajina – 20. studenoga 1941., Havana, Kuba) je rođen kao Isak Jefimovič Čemerinski. Kao dijete se preselio s rodbinom u Berlin gdje je pohađao srednju školu i završio studij klavira na konzervatoriju. Godine 1912. započinje studij prirodnih znanosti gdje su mu, među ostalima, predavali i nobelovci Albert Einstein, otac teorije relativnosti, i otac kvantne teorije Max Planck, ali je Maslov dvije godine kasnije novačen u njemačku vojsku. Izabran je za člana Centralnog komiteta Komunističke partije Njemačke 1920. godine. Za vrijeme unutarstranačkih previranja 1926. godine, izbačen je iz Komunističke partije Njemačke kao član lijeve struje. U Pariz odlazi 1933. i tamo ostaje do početka Drugog svjetskog rata kada pred nacistima bježi na Kubu. Za razliku od Ruth Fischer, nije dobio vizu za Sjedinjene Američke Države. Njegovo tijelo nađeno je 20. studenoga 1941. godine na ulicama Havane. Prema službenoj je istrazi umro od srčanog udara, ali je Ruth Fischer (kao i mnogi drugi) bila uvjeren da je ubijen od strane NKVD-a. Za života je često bio optuživan da je agent raznih službi i političkih frakcija.

³²⁵ Vjera Aleksandrova (1895. – 1966.) spominje se i kao Vera Alexandrova, Vera Schwartz i Alexandrovna Schwartz, bila je ruska književna kritičarka, socijalistkinja i pripadnica menjševika. Ciliga je spominje kao najbolju poznavateljicu sovjetskog razdoblja ruske književnosti izvan Rusije.

³²⁶ Gavril Ilič Mjasnikov (1889. – 1945.), poznat i kao Grigorije Mjasnikov, bio je ruski revolucionar i boljševik, osnivač i vođa frakcije Radnička grupa Ruske komunističke partije. Poznat je po tome što je sudjelovao u egzekuciji carske obitelji, ali se kasnije razišao s Lenjinom pa je izbačen iz Ruske komunističke partije i zatvoren. Od 1928. do 1945. godine živio je uglavnom u Parizu odakle se nakon rata vraća u Sovjetski Savez uvjeren kako su mu svi politički grijesi od prije rata oprostani. Dolaskom u Sovjetski Savez gubi mu se svaki trag.

Jugoslaviji, Istočnoj Europi i Rusiji odvojila od svih zbivanja Zapadne Europe. Četverogodišnji boravak u Parizu i sudjelovanje na kružocima su mu otvorili nove spoznaje o političkim događajima izvan ruskih, istočnoeuropskih i jugoslavenskih granica. Ciligi je odgovarala širina analiza koje su se vodile na kružocima jer je i sam bio sklon iscrpnim analizama aktualnih događaja. O svakoj bi se temi raspravljalo kroz niz aspekata - od političkog preko ekonomskog pa sve do kulturnog. Prisjećajući se tih kružoka, u knjizi *Sam kroz Europu u ratu* je zapisao: *Glavnu vrijednost nisu predstavljale toliko konačne prognoze – same po sebi zanimljive i uza svu opreznost duboko pravilne, kako je to daljnji tok događanja pokazao – koliko analize pojedinih problema političkih ili ratnih, koji su stajali na dnevnom redu, koji su počinjali prelaziti u akcije ili su se trebali da se pretvore u akcije sljedećeg proljeća.*³²⁷

Do danas se nije dovoljno pisalo o nedjeljnim kružocima, ali oni su predstavljali puno više od nedjeljnog sastajanja nekolicine iseljenika koji su se zatekli u Parizu uz kavu i kolače. Kasnije ih je Ciliga rijetko spominjao, osim u knjizi *Sam kroz Europu u ratu* gdje im je posvetio nekoliko stranica. Gledajući biografije sudionika nedjeljnih kružoka očito je kako su okupljeni bili istaknuti pojedinci koji su se međusobno nadopunjavali u slaganju slike prošle i buduće Europe i svijeta. Među njima su se uz Ciligu posebno isticali organizatori okupljanja Ruth Fischer i Arkadija Maslov.

Vjera Aleksandrova je, kao književna kritičarka i uvjerená socijalistkinja, davala ovim sastancima posebnu kulturnu dimenziju. Pripadala je lijevoj struji ruske Socijal-demokratske stranke (menjševicima). Nije se toliko isticala po političkim analizama koliko po književno-kritičkim. Nikada nije bila sklona kritiziranju komunističke partije i jasnom zauzimanju stava za vrijeme unutarnjih partijskih sukoba. Ona je prema Ciligi bila najbolja poznavateljica ruske književnosti sovjetskog razdoblja izvan Rusije. Nakon Pariza, 1940. godine odlazi u SAD gdje do svoje smrti, sredinom šezdesetih godina u New Yorku, radi kao književna direktorica ruskog *Izdavačkog zavoda Čehov*.³²⁸ Premda to Ciliga nigdje ne navodi, iz pisma poslanog uredništvu *Nove Evrope* vidljivo je da je Vera Aleksandrova bila udana Schwartz. Također, prvo pismo poslano uredništvu potpisuje kao *Véra Schwartz (Alexandrova)*.³²⁹ Ciliga joj je pomogao objaviti članak *O sovjetskoj književnosti* 1938. godine u *Novoj Evropi* u kojoj je tada

³²⁷ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 970, str. 5

³²⁸ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 15-16

³²⁹ Vera Aleksandrova (Schwartz), Pisma uredništvu *Nove Evrope*, NSK, R-7446, B-b, 4. siječnja 1938.

bio suradnica.³³⁰ O njoj je pisao uredniku Čurčinu još 1936. godine predlažući mu suradnju s njom.³³¹

Mjasnikov je bio živući simbol stare škole i svega onoga što su ostali vidjeli u komunizmu: boljševik, revolucionar, radnik-intelektualac, čovjek od Lenjinovog povjerenja, a kasnije demokratska opozicija Lenjinu. On je bio utjelovljenje prve faze svega što je Ciliga proživio u Rusiji. Bio je vođa boljševičke partije na Uralu od 1917. do 1920. i član Centralnog komiteta boljševičke partije Rusije od 1919. do 1920. Ciliga je smatrao da je Mjasnikov imao značajnu ulogu u smaknuću carske obitelji 1918. godine. Mjasnikov je predvodio skupinu bivših robijaša, sada pripadnika Čeke (državne sigurnosne organizacije) koja je lažnim nalogom uhitila velikog vojvodu Mihaila Aleksandroviča.³³² Veliki je vojvoda, skupa sa svojim tajnikom Englezom Nicholasom Johnsonom, odveden i ubijen od strane Mjasnikove skupine.³³³ Ne zna se je li Mjasnikov osobno ubio velikog vojvodu i njegovog tajnika ili je izdao naredbu, ali je tajnica Permskog komiteta Boljševičke partije svjedočila kako je Mjasnikov *krvožedan i ogorčen čovjek, ne potpuno zdravog razuma* implicirajući na taj način da je Mjasnikov osobno ubio spomenutu dvojicu.³³⁴ Godine 1920. Mjasnikov se našao u opoziciji Lenjinu te se smjestio u lijevu struju Radničke opozicije. Nakon otvorenog kritiziranja Lenjina bio je isključen iz stranke, a zatim i uhićen. Tako je postao prvi komunist iz komunističke opozicije koji je uhićen i zatvoren odlukom samoga Lenjina.³³⁵ Lenjin je, skupa sa ostatkom vodstva, bio svjestan Mjasnikovog statusa - on je u komunističkim redovima bio heroj pa se ni sam Lenjin nije usudio olako ga srušiti. Odgovarajući na Mjasnikov memorandum, Lenjin započinje pismo s *Druže Mjasnikov*, a završava ga s *komunističkim pozdravom*, obraćajući mu se prije kao mentor nego kao državni vođa i pokušavajući izgladiti njihov sukob mirnim putem.³³⁶ Mjasnikov je uspio pobjeći iz

³³⁰ Vera Aleksandrova (Schwartz), Pisma uredništvu *Nove Evrope*, NSK, R-7446, B-b, 4. listopada 1940.

³³¹ Ante Ciliga, Pisma uredništvu *Nove Evrope*, NSK, R-7446, B-b, 29. siječanj 1936.

³³² Veliki vojvoda Mihail Aleksandrovič (1878. – 1918.) bio je najmlađi sin cara Aleksandra III. i brat cara Nikole II.

³³³ Nicolas Sokoloff, *Enquete judiciaire sur l'assassinat de la famille imperiale russe*, Pariz, 1924., str. 298-300; Victor Alexandrov, *The End of the Romanovs*, Boston, 1966, str 81-83 i 221- 222.

³³⁴ Paul Bulygin, *The Murder of the Romanovs*, London, 1935, str. 255.

³³⁵ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 10-11

³³⁶ Paul Avrich, *Bolshevik Opposition to Lenin: G. T. Miasnikov and the Workers' Group*, u: *Russian Review*, str. 1-29., br. 43, USA, 1984.

kaznionice u Armeniji u Tursku odakle je došao u Pariz. U Rusiju se vraća nakon završetka Drugog svjetskog rata 1945. godine i tu mu se gubi svaki trag.

Sudionici Pariškog kružoka su se razišli na razne strane svijeta nakon pada Pariza 1940. godine. Ubrzo nakon što su ostali sudionici napustili Pariz, osim Mjasnikova koji je ostao do kraja rata, Ciliga se vratio u Hrvatsku, ali nakon rata nije održavao redovite kontakte ni s jednim od preživjelih sudionika Pariškog kružoka. U Ciliginoj su ostavštini sačuvana tek tri pisma koja mu je uputila Ruth Fischer nakon Drugog svjetskog rata iz New Yorka,³³⁷ a u svojoj knjizi Ciliga spominje kako je dobio pismo Aleksandrove iz New Yorka što je pobuđivalo sumnju vlasti u Istri.³³⁸ Aleksandrova se također raspitivala o Ciligi i Volčevoj i kod uredništva *Nove Evrope*.³³⁹

U žestokom osvrtu na knjigu *Sam kroz Europu u ratu* objavljenom u *Hrvatskoj reviji*, br. 4 iz 1980. godine, Ante Kitić (u neobjavljenom dijelu članka) navodi kako bi za komentiranje Ciligine knjige trebalo napisati novu knjigu, a u nastavku Ciligi zamjera što se u Parizu sastajao s njemačkim i ruskim komunistima, a ne sa hrvatskim političkim izbjeglicama.³⁴⁰ Ciliga se nije nalazio isključivo sa svojim istomišljenicima, već sa svima s kojima je dijelio istu ili barem sličnu sudbinu. Hrvati, njegovi kolege i istomišljenici, komunisti s kojima se srdačno rastao na odlasku u Rusiju, sada su u njemu vidjeli trockista i neprijatelja.

³³⁷ Ruth Fischer, NSK, R-7998, B-b, 1568-1570

³³⁸ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 972, str. 71

³³⁹ Vera Aleksandrova (Schwartz), Pisma uredništvu *Nove Evrope*, NSK, R-7446, B-b, 26. listopada 1940.

³⁴⁰ Kitić, Ante, *Ciligin program federacije: „Rekonstrukcija“ jugoslavije. Osvrt na njegovu knjigu: Sam kroz Europu u ratu, 1939. – 1945.*, NSK, R-7971, A, 1795

7. NIJEMCI ULAZE U PARIZ

Početak Drugog svjetskog rata Ciliga je dočekaio u Parizu. Brzim su napredovanjem Nijemci već 1940. godine došli pred Pariz čiji je pad postao neizbježan, a mnogi stanovnici grada su pobjegli. Mišlju o bijegu bavio se i Ciliga. Njegovi su ga prijatelji Ruth Fischer i Arkadija Maslov, kao i ostali ruski socijalisti, socijalisti-demokrati i socijalisti revolucionari, nagovarali da s njima pobjegne u SAD, ali se Ciligi više sviđala ideja o odlasku u južnu Francusku i Portugal odakle bi mogao nastaviti pisati o ratnim zbivanjima. Na kraju se odlučio za Europu samo zato da bi mogao *vidjeti vlastitim očima puteve Povijesti*.³⁴¹ Premda je Ciliga odlučio ostati u Europi i vidjeti ratne strahote svojim očima kako bi mogao pisati o njima iz prve ruke, njegov je ostanak u Parizu bio zapravo rezultat nemogućnosti bijega. Kada je došao dan povlačenja, obratio se za pomoć prijateljima ruskim socijalistima, menjševicima i eserima, ali su ga svi redom odbili. Na koncu je otišao zatražiti pomoć u jugoslavensko veleposlanstvo u Parizu, ali je i tamo odbijen. Postojala je i mogućnost povlačenja iz Pariza s Talijanima, ali Ciliga ju je odbio procijenivši je previše riskantnom, odnosno smatrao je da bi na putu mogao stradati od Francuza. Jednim od zadnjih vlakova ispratio je Vjeru Aleksandrovu iz Pariza i ostao sam s Maslovom. Ubrzo ga je napustio i Maslov. Nekoliko dana prije ulaska Nijemaca Pariz je bio opkoljen i samo se čekao trenutak kada će vojska prodrijeti. Talijanski su državljani preko radija i plakata prozivani abecednim redom da se jave u logore. Ciliga je već preživio i centralnu kaznionicu na Uralu i Sibir (kao i niz drugih zatvaranja beznačajnih onome tko preživi Sibir) pa je dobro znao da je bolje dočekati Nijemce na ulicama Pariza nego završiti u logoru. Talijanski su se državljani morali abecednom redom javljati vlastima pa tako i on. Čak je dobio i službenu potvrdu talijanskog konzulata u Parizu u kojoj stoji da je talijanski državljanin s prebivalištem u Parizu.³⁴² Dva dana prije ulaska Nijemaca u Pariz 12. lipnja 1940., doznao je da idućeg jutra dolazi na red slovo C, stoga se odlučio sakriti na nekoliko dana dok ne vidi kako se situacija u gradu razvija, ali ga nitko od njegovih prijatelja, uključujući i Maslova, nije htio primiti i sakriti. Na kraju se Ciliga odlučio prijaviti za logor, no s malim zakašnjenjem. Umjesto da se javi ujutro, Ciliga se javio isti dan kasno popodne kada je na redu bilo slovo D. Računao je da se u tom periodu svašta može dogoditi, ali da se kašnjenje od nekoliko sati uvijek može opravdati. Kasnije se ispostavilo da

³⁴¹ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 25

³⁴² Le Consulat Général D'Italie a Paris – Certifie, NSK, R-7998, C-a, 28

ga je upravo tih nekoliko sati spasilo od odlaska u logor. Kada se popodne pojavio na stadionu Vincennesu, dočekala su ga dvojica stražara i rekla kako *noćas Nijemci ulaze u Pariz*³⁴³ i poslala ga kući. Ciliga je imao iskustva u takvim odlučujućim situacijama u kojima su minute značile život ili smrt. Znao je sačuvati pribranost kada bi zavladao sveopća panika i u trenutku procijeniti koja je najbolja opcija za spašavanje života. Kao i mnogo puta do sada to ga je spasilo od sigurne smrti. Ni četrnaest godina kasnije Ciliga nije požalio što je ostao u Parizu i tako propustio bijeg u SAD. Pišući u Parizu *Popratnu riječ* za knjigu *Sam kroz Europu u ratu* istaknuo je ispravnost te odluke kao i ispravnost odluke o povratku u Hrvatsku što mu je omogućilo *vidjeti izbliza hrvatski narod usred velike kušnje i proživjeti to sudbonosno vrijeme s njime*.³⁴⁴

Tako je Ciliga postao jedan od malobrojnih svjedoka koji je vlastitim očima vidio ulazak Njemačke vojske u Pariz, grad koji je pao bez ispaljenoga metka. Ulice su bile puste, dućani zatvoreni, prometa gotovo i nije bilo. Mimohod njemačke vojske i svečani prolazak pored Slavoluka pobjede bili su praćeni pogledima nekolicine znatiželjnika, uglavnom Arapa iz sjeverne Afrike. U tom prolasku pored umjesto ispod Slavoluka Ciliga je vidio slabost Njemačke. Nijemci su odlučili proći pored Slavoluka kako bi iskazali poštovanje Francuzima, no Ciliga se s pravom pita kako je moguće cijeliti osvajača koji se ne usudi proći mjestom rezerviranim za prolaz pobjednika?³⁴⁵ Njegov je boravak u Parizu pod okupacijom Nijemaca trajao godinu dana. U tom je periodu svjedočio fasciniranosti Nijemaca Parizom. Primijetio je kako su se Nijemci po ulasku u Pariz počeli ponašati kao turisti, a ne kao osvajači. Njihov je kompleks inferiornosti i strahopoštovanje koje su osjećali pred pariškom kulturom Ciliga prokomentirao riječima: *Nazvati ove zaplašene Njemačke osvajače, koji su se bojali svoje vlastite sjeni, Hunima, znači nanijeti gorku nepravdu drevnim barbarima, koji se nisu bojali ni Boga ni vruga, a kamo li onih, preko čije su zemlje prolazili njihovi konji*.³⁴⁶

Godinu provedenu u okupiranom Parizu Ciliga je posvetio proučavanju grada, odnosa Nijemaca prema Francuzima i Židovima te pisanju druge knjige o Rusiji pod nazivom *Sibérie, terre d'exil et de l'industrialisation (Siberija, zemlja izгона i industrijalizacije)*.³⁴⁷ Svakodnevno se hranio u menzi *Bund* u vlasništvu poljsko-židovskih socijalista (koju Nijemci

³⁴³ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 30

³⁴⁴ Ante Ciliga, *Popratna riječ*, NSK, R-7998, A, 1001

³⁴⁵ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 33

³⁴⁶ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 39

³⁴⁷ [Ante Ciliga], *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

nisu dirali i koja je bila otvorena tijekom cijeloga rata) i boravio u malom hotelu Barbés-Rochechourtu pa je imao dovoljno mira i vremena da se posveti pisanju nove knjige. Ipak su mu knjigu *U zemlji velike laži* Nijemci zaplijenili i svi su neprodani primjerci bili uništeni. Došavši *Gillimardu*, izdavaču knjige, tražio je nekoliko primjeraka, ali se neugodno iznenadio kada je otkrio da se na 89. mjestu popisa od 400 knjiga koje su Nijemci zaplijenili i uništili nalazila i njegova knjiga. Pomišljao je i na bijeg iz Pariza, ali je bio svjestan da bi to značilo prestanak rada na *Sibiriji* što mu nikako nije odgovaralo. Računajući na to da ima talijanske dokumente i da bi ga već uhitili da su to namjeravali, odlučio je ostati i završiti započetu knjigu.³⁴⁸ *Sibiriju* je dovršio u kolovozu 1941. godine, mjesec dana prije odlaska iz Pariza.³⁴⁹

Ubrzo je *mirna* okupacija koju su provodili vojnici-turisti počela otkrivati svoje pravo lice. Židovi su se morali javiti nadležnim tijelima kao bi dobili žig *Juif* na osobnim iskaznicama, a pojavili su se i plakati s imenima strijeljanih pripadnika komunističkog i de Gaulleovog pokreta otpora. Počela su i prva masovna uhićenja Židova i odvođenja u logore, posebno muškaraca koji su imali žig *Juif* na osobnim iskaznicama. Značajno se smanjio krug ljudi s kojima se Ciliga susretao u Parizu jer je većina napustila grad prije dolaska Nijemaca. Jedan od malobrojnih koji je ostao bio je Mjasnikov. S njim se Ciliga na početku okupacije viđao redovito, ali su mu ubrzo počeli smetati Mjasnikov teški temperament kao i česti naleti bijesa, tako da je na kraju odlučio prekinuti sve veze s njim. Jedna od malobrojnih novih osoba u Ciliginom životu bila je Simone Gabrielle s kojom je proveo posljednje dane u Francuskoj.

Nakon nešto više od godinu dana provedenih u Parizu pod okupacijom Nijemaca, Ciliga je odlučio nastaviti putovanje Europom kako bi svjedočio ratnim događajima. Europske ratne godine opisao je u knjizi *Sam kroz Europu u ratu (1939 - 1945)*. Na pisanje se odlučio kako bi podijelio svoja svjedočanstva. Smatrao je potrebnim napisati precizan izvještaj i objašnjenja o ratu, odnosno svjedočanstva jednog Hrvata koji je preživio rat. Hrvatskim je vođama zamjerao pasivnost kada se radilo o objavljivanju djela vezanih za Drugi svjetski rat.³⁵⁰ Držao je da njegova knjiga ne može sanirati štetu koju su prouzročili politički vođe šuteći o političkim zbivanjima tijekom rata, ali da je može ublažiti. Za njega je to bilo izlaganje i obrana hrvatske stvari pred očima svjetske javnosti.³⁵¹ Podnaslov knjige *Drugi svjetski rat u*

³⁴⁸ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 47

³⁴⁹ Ante Ciliga, *Predgovor novom izdanju, prvom u Zagrebu*, NSK, R-7998, A, 869, str. 1

³⁵⁰ Ante Ciliga, *Zašto sam napisao ovu knjigu?*, NSK, R-7998, A, 718

³⁵¹ Ante Ciliga, *Knjižni oglas*, NSK, R-7998, A, 755

doživljajima vanstranačkog čovjeka³⁵² najbolje opisuje ciljeve ove knjige. U Parizu je ostavio za sobom šaćicu prijatelja koji su odlučili ne napuštati grad ni pod koju cijenu - Mjasnikova koji je slijepo vjerovao u Staljinov novi poredak, Iku, pravim imenom Esther Richter³⁵³ - upraviteljicu židovske menze u kojoj se hranio i koja je pomagala Židove i Poljake u logorima (na kraju je i sama uhićena, odvedena u logor i ubijena), ostale prijatelje iz menze i hotela u kojem je boravio te naravno, Simone Gabrielle.

Gabrielle je ubijena u Auschwitzu 13. listopada 1944. godine.³⁵⁴ Čitajući knjigu *Sam kroz Europu u ratu* čitatelj bi mogao pomisliti kako je Simone Gabrielle majka Ciliginog sina Pavla jer piše o svojoj velikoj ljubavi prema Simone i majci svoga sina tako da izgleda kao da se radi o istoj osobi, ali to nije točno. Ciligina druga supruga i majka njihovog sina Pavla zvala se Bella Kroll.³⁵⁵ Rođena je 19. siječnja 1899. godine u Gomelu, tadašnjoj Rusiji, danas Bjelorusiji.³⁵⁶ Kroll je živjela s roditeljima i Pavlom u Lyonu sve do kraja 1944. godine kada je odvedena s obitelji u Auschwitz i odmah po dolasku ubijena u plinskoj komori. Dolazak u logor preživjeli su jedino sin Pavle i njegov ujak Jacques Zwiguilsky kojemu se 1945. godine gubi svaki trag.³⁵⁷ Bella Kroll je ubijena 23. svibnja 1944. godine zajedno sa svojim roditeljima Aimeé i Jacobom Krollom.³⁵⁸ Pavla je rodila 31. kolovoza 1937. godine u Cannesu³⁵⁹ i on je uspio preživjeti Auschwitz, ali je sve do svoje tragične smrti 2. lipnja 1962. godine bio krhoga zdravlja.

³⁵² Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 970

³⁵³ Esther Richter (1887. – 1942.), poznata i kao Ika, bila je članica Židovske socijal-demokratske stranke. Za vrijeme okupacije Pariza u Drugom svjetskom ratu vodila je židovsku menzu u kojoj su se hranili Židovi, Poljaci i ostali koje je osudio nacistički režim. Pomagala je skrivati progonjene osobe i nabavljala im je lažne dokumente. Imala je priliku pobjeći iz Pariza i spasiti se, ali je odlučila ostati i pomoći svima kojima je pomoć bila potrebna. Svoj je plemeniti rad i borbu za progonjene pod nacističkim režimom platila životom 5. kolovoza 1924. godine.

³⁵⁴ *Journal officiel de la République française, Direction de l'information légale et administrative*, Pariz, 8. kolovoz 2008., tekst 41/115

³⁵⁵ Ciliga, Paolo, *10½ years old*, NSK, R-7998, C-a, 38

³⁵⁶ *Journal officiel de la République française, Direction de l'information légale et administrative*, Pariz, 8. kolovoz 2008., tekst 41/115

³⁵⁷ Ciliga, Paolo, *10½ years old*, NSK, R-7998, C-a, 38

³⁵⁸ *Journal officiel de la République française, Direction de l'information légale et administrative*, Pariz, 8. kolovoz 2008., tekst 41/115

³⁵⁹ *Biografia di Paolo Ciliga*, NSK, R-7998, C-a, 7

8. SAM KROZ EUROPU U RATU

Prvo je odredište na Ciliginom putovanju Europom bila Italija. To je bio logičan izbor budući da je imao talijanske dokumente i kao talijanski državljanin mogao je nesmetano putovati iz Francuske u Italiju. Na put je krenuo 11. rujna 1941. godine. Na granici slobodne zone vlak je pregledavao Gestapo.³⁶⁰ Ciliga im nije bio interesantan budući da je imao putovnicu saveznika, čak mu nisu pregledali ni prtljagu. Na željezničkoj se stanici u Ambérieu trebao sastati sa Bellom Kroll i sinom Pavlom kojega je htio preuzeti i odvesti u Istru svojim roditeljima. Procijenio je da će Pavle biti sigurniji u Istri nego u Francuskoj. Uzmemo li u obzir činjenicu da je Pavle u Francuskoj živio sa obitelji kojoj je zbog vjerske i političke opredijeljenosti prijetila deportacija u logore (što se kasnije i ostvarilo), Ciliga je svakako bio u pravu misleći da će Pavle biti sigurniji u Istri kod obitelji potlačenih seljaka. Za kratkog boravka u Ambérieu Bella se nije pojavila s Pavlom pa je Ciliga putovanje nastavio sam.

Nastavak putovanja se zakomplicirao kada je izgubio putovnicu. Izlazak iz Francuske nije bio problematičan jer je na osobnoj iskaznici imao važeću vizu pariške prefektуре, ali je problem nastao na talijanskoj strani. Po dolasku u Brandonecchio u Italiji svrstali su ga u grupu putnika bez redovne putovnice i sumnjivaca sa putovnicom. Cijela je grupa bila smještena u barakama u slobodnoj zoni. Mogli su se kretati po Brandonecchii, ali je nisu smjeli napuštati. Tri je dana nakon toga Ciliga dobio sve potrebne dokumente i mogao je nastaviti put.³⁶¹

Putovanje se nastavilo kroz Pijemont u Lombardiji, Veneciju pa sve do Trsta. Iz Trsta se Ciliga uputio u Istru, tj. u rodne Šegotiče gdje će boraviti od sredine rujna do kraja studenoga 1941. godine. Došavši u Šegotiče morao je prijaviti dolazak vlastima - predsjedniku općine u Vodnjanu, šefu mjesne karabinjerske stanice u Krnici i političkom komesaru državne policije u Puli. Tek je politički komesar u Puli objasnio Ciligi u kakvom se zapravo položaju nalazi. Zatražio je nove isprave, točnije putovnicu kako bi mogao otputovati na teritorij Nezavisne Države Hrvatske, a komesar mu je obećao pomoći. Dok je čekao putovnicu, mogao je dolaziti iz sela u grad koliko želi, uz uvjet da se svaki put javi političkom odjeljenju policije. Na

³⁶⁰ Gestapo je akronim za tajnu njemačku državnu policiju Geheime Staatspolizei. Za vrijeme Trećeg Reicha bio je aktivan samo u Njemačkoj, a za vrijeme Drugog svjetskog rata i u zemljama koje je okupirala Njemačka. Razvio se kao nasljednik *Pruske tajne policije* koja je ukinuta 1933. godine osnivanjem Gestapa.

³⁶¹ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 972, str. 65

Ciligin upit čemu tolika strogost, komesar mu je odgovorio: *Pa Vi ste sumnjivi...* što je Ciliga komentirao izjavom da se nije miješao u politički život Italije od 1921. godine. *To je točno, ali baš zato ste i samo sumnjivi, a da ste se miješali, vi biste bili krivi i već biste sjedili u zatvoru ili u internaciji,* odgovorio mu je komesar.³⁶²

U Šegotićima je Ciliga živio mirnim životom. Selo je bilo izolirano od vanjskog svijeta pa su vijesti do njega putovale sporo. Kako bi dobio putovnicu nužnu za nastavak putovanja, Ciliga se povukao iz političkog života sela odbijajući sudjelovanje u političkim raspravama. Teror fašizma je ostavljao sve dublji trag na seljacima Istre. Protuhrvatske odredbe su išle toliko daleko da su stanovnici Istre morali ukloniti čak i nadgrobne ploče koje su bile pisane hrvatskim jezikom, u crkvama su zabranjene javne molitve na hrvatskom jeziku, a u službenim su se dokumentima hrvatska imena pisala u talijanskim varijantama. Sve je to produbljavalo ionako dubok jaz između stanovnika Iste i fašista pa ne čudi činjenica kako je otpor postajao sve jači. Komunistička organizacija koju je Ciliga osnovao u Istri 1920. godine i dalje je bila živa, dakako u ilegali i skrivena od fašista, no ipak aktivna. Ono što se od 1920. godine promijenilo je stav i Cilige i istarskih komunista prema Rusiji, Staljinu i komunizmu uopće. Oni su još uvijek slijepo vjerovali kako se komunizmom mogu boriti protiv nepravde koju su im nanosili Talijani. Nakon što je Ciliga upoznao komunizam iz ruske perspektive te na vlastitoj koži osjetio Staljinove političke postupke, bilo mu je jasno da *komunizam ne odstranjuje nepravdu, nego samo zamjenjuje staru nepravdu novom.*³⁶³ Pogodilo ga je to što su ga njegovi suborci iz Proštinske bune sada smatrali otpadnikom. Kasnije je u iseljeništvu to komentirao riječima: *Kada sam se u travnju 1941 [misli se na 1921. godinu], zajedno sa seljacima moga sela i cijeloga mog kotara, borio sa oružjem u ruci protiv fašista a moj djed morao sa djecom i ženama bježati pred fašistima i talijanskom vojskom koji su palili našu i ostale kuće; vjernost istarskoj i hrvatskoj stvari je bila očigledna i općepriznata. No kada sam čitavih deset godina od 1926 do 1936, lutao beskrajnom Rusijom od Moskve do Mongolije, na slobodi i u zatvorima, u potražnji novog, boljeg svijeta, mnogima je izgledalo da sam zbog pretjeranog općečovječanskog idealizma zaboravio i izneverio malu ali krutu borbu Istre i hrvatskog naroda.*³⁶⁴

³⁶² Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 972, str. 72

³⁶³ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 972, str. 73

³⁶⁴ Ante Ciliga, *Mjesto uvoda*, NSK, R-7998, A, 1242

Iako su se u stavovima načelno razišli, Ciliga nije izgubio sve prijatelje revolucionare u Istri. Nakon 1945. godine nekoliko se puta vratio u Istru, a kako je sam istaknuo - jugoslavenske vlasti ga nisu uhitile samo zbog toga što je imao prijatelje *među partizanima i Titovom policijom*.³⁶⁵

Napustivši Istru Ciliga se krajem 1941. godine uputio preko Rijeke do Lopuda, malenog otočića u blizini Dubrovnika. Tamo je živjela Ciligina bivša supruga Ljuba Volčeva s kojom je ostao u dobrim odnosima i nakon rastave. Volčeva je bila liječnica zadužena za područje Lopuda i okolnih otočića.

Putujući parobrodom od Rijeke do Dubrovnika i razgovarajući s putnicima postalo mu je jasno koliko teško živi stanovništvo Dalmacije. I sam je ostao iznenađen vidjevši koliko Talijani rade protiv svog saveznika Ante Pavelića³⁶⁶ - nije mogao naći Pavelićevu štampu već samo talijansku, ljudi su u Dalmatinskoj zagori umirali od gladi, a stanovništvo je pred fašistima bježalo u šume. Došavši u dubrovačku luku Gruž, na hrvatski teritorij priznat od Talijana, Ciligi su u putovnicu stavili talijanski žig i dočekaio ga je samo talijanski pregled. Unatoč upornom inzistiranju, hrvatski žig nije uspio dobiti.³⁶⁷

Tu se zadržao kraće vrijeme i provodio je dane razgledavajući Lopud i okolne otočiće. Ubrzo se zaputio prema Mostaru, gradu u kojem je proveo svoje đачke dane. Tamo je boravio tjedan dana i zatim nastavio put do Siska i Zagreba preko Sarajeva i Bosanskog Broda.

U Mostaru se susreo sa dvostrukom stavovima i političkom pasivnošću koje su usvojili njemu bliski ljudi. Za razliku od Cilige koji je borbu za ideologiju stavljao ispred svoje sigurnosti, za razliku od Židova u Parizu koji su se uvijek deklarirali kao Židovi pa makar to značilo odlazak u logore, ili za razliku od Hrvata - Istrana koji su bili vječna opozicija talijanskom fašizmu, u Mostaru je naišao na poznanike koji su po potrebi mijenjali strane kako bi se zaštitili od ratnih opasnosti i preživjeli rat uz što manje posljedice. Ciliga ih nije osuđivao niti se trudio razuvjeriti ih, ali nikako nije mogao prihvatiti njihove stavove kao ispravne. U tom

³⁶⁵ Ante Ciliga, *Crise d'état dans la Yougoslavie de Tito*, Pariz, 1974., str. 146 i Philippe Bourrient, *An Ambiguous Journey. Ante Ciliga (1898-1992)*, Pariz, 1992.

³⁶⁶ Ante Pavelić (1889. – 1959.) nosio je naslov poglavnik, a bio je ustaški vođa, diktator, pravnik i političar. Uz dužnost poglavnika Nezavisne Države Hrvatske obnašao je i druge političke funkcije. Nakon sloma Nezavisne države Hrvatske bježi u iseljništvo gdje umire 1959. godine.

³⁶⁷ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 76

ga je smislu iznenadio stari prijatelj i školski kolega Husein Metiljević,³⁶⁸ Hrvat i musliman, pripadnik HSS-a (Hrvatske seljačke stranke) i nekadašnji gradonačelnik Mostara (1940. – 1941.) koji mu je iznio svoj stav o potpisivanju protesta upućenog Anti Paveliću. Prema Ciligi, radilo se o protestu nekoliko stotina uglednih muslimana iz BiH koji su osudili progone Srba od strane ustaških vlasti. Metiljević nije potpisao spomenutu peticiju jer je to po njemu, kako navodi Ciliga, samo još jedan pokušaj muslimana (koji se prebacuju sad na jednu, sad na drugu stranu) da zadrže Hrvate i Srbe u zavadi. Ciliga mu nije toliko zamjerio način razmišljanja koliko pasivnost i držanje po strani.³⁶⁹ On je u knjizi *Sam kroz Europu u ratu* zapisao kako je nakon rata Metiljević nestao u ratnim previranjima, no 4. listopada 1963. godine kontaktirao ga je pismom.³⁷⁰ Budući da je mislio kako je Metiljević poginuo, iskreno se i ugodno iznenadio primivši njegovo pismo.³⁷¹ U knjizi mu pogrešno navodi ime Huso Metiljković, umjesto Husein Metiljević. Dok je boravio kod svog strica Davorina, onoga kod kojega je proveo svoje školske dane, Ciliga je opet imao prilike vidjeti isti oblik pasivnosti. Davorin je zauzeo neutralno stajalište kojemu Ciliga nikada nije bio sklon. U kući je držao portret Stjepana Radića ispod kojega su stajala dva manja portreta Vladka Mačeka³⁷² i Ante Pavelića. Ovim je riječima Davorin objasnio svoje političke stavove: *Mi Hrvati osiguravamo se u ovome ratu na obje strane, držimo dva željeza u vatri – ako pobjede Englezi, imamo dr. Mačeka, ako pobjede Nijemci – dr. Pavelića...*³⁷³ Od Mostarskog Srbina Marinkovića (Ciliga mu ne navodi ime), prijatelja iz djetinjstva, čuo je o zločinima ustaša nad Srbima. On je istovremeno optuživao i velikosrpski režim Beograda i novonastali ustaški režim držeći se tada, 1941. godine, još uvijek pasivno, ali ono što mu je Ciliga zamjerio bilo je to što je Marinković navodio isključivo one zločine koje su počinili ustaše nad Srbima i posebno se

³⁶⁸ Husein Metiljević bio je bosansko-hercegovački političar, član Hrvatske seljačke stranke i gradonačelnik Mostara. U knjizi *Sam kroz Europu u ratu* Ciliga mu pogrešno navodi ime Huso Metiljković.

³⁶⁹ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 123 i 124

³⁷⁰ Pismo Huseina Metiljevića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 3071

³⁷¹ Pismo Ante Cilige Huseinu Metiljeviću, NSK, R-7998, B-a, 1681

³⁷² Vladko Maček (1879. – 1964.) bio je hrvatski političar i pravnik, drugi predsjednik Hrvatske seljačke stranke, dopredsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije, a obnašao je i druge političke funkcije. Nakon Drugog svjetskog rata odlazi u iseljeničtvo gdje umire 1964. godine.

³⁷³ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, NSK, R-7998, A, 971, str. 124

obrušavao na Katoličku Crkvu i fra Leona Petrovića³⁷⁴ prešućujući pri tom zločine četnika, partizana i Talijana. Od trojice spomenutih jedino se Marinković kasnije aktivno uključio u politički rad kao Titov pristaša (1942. – 1944.), no i sam se prije kraja rata povukao jer se nije mogao pomiriti sa zločinima koje su počinili partizani. Kratko vrijeme provedeno u Mostaru Ciliga je iskoristio kako bi doznao što se dogodilo s njegovim kolegama komunistima s kojima se susretao u Rusiji. Sudbine su im bile različite, no malo ih je preživjelo, posebno u Mostaru. Ipak je jedan susret za Ciligu imao poseban značaj. Bio je to onaj sa fra Leonom Petrovićem, franjevcem koji je predavao u Mostarskoj gimnaziji dok je Ciliga pohađao školu. Njih su dvojica vodili snažne polemike koje su ostavile dojam na Ciligu, a doticale su se vjerskih i političkih pitanja. Premda su uvijek polemizirali, duboko su se poštivali. Nedugo nakon tog (posljednjeg) susreta Ciliga i fra Leona, mostarski je biskup fra Alojzije Mišić³⁷⁵ (čiji je fra Leon bio tajnik) opovrgnuo Marinkovićeve tvrdnje o pasivnosti Katoličke Crkve poslavši potresni prosvjedni izvještaj Vijeću katoličkih biskupa u Zagrebu o nasiljima i zločinima koje su ustaše počinile nad Srbima u Hercegovini tog ljeta. U izvještaju je zapisao: *Ljude se hvatalo ko zvjerinje. Klalo, ubijalo, – žive u ponor bacalo. Ženske, majke s djecom, odrasle djevojke, djecu žensku i mušku bacali su u jame.*³⁷⁶ Na kraju rata 1945. godine partizani su izveli fra Leona Petrovića iz mostarskog franjevačkog samostana, pretukli ga i bacili u Neretvu gdje se utopio. Fra Alojzije Mišić nije stao samo na tom pismu. On je nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske u više navrata slao pisma Stepincu, a Stepinac ih je prosljeđivao Paveliću. U pismima prosvjeduje zbog progona i ubijanja pravoslavnog stanovništva. Tijekom Drugog svjetskog rata, prema podacima srpsko-pravoslavne Eparhije zahumsko-hercegovačke, ubijena su dvadeset sedmorica pravoslavnih svećenika. Od toga su četvoricu ubili partizani, a dvadeset trojicu ustaše tijekom 1941. godine.³⁷⁷

³⁷⁴ Dr. Grga fra Leo (Leon) Petrović (1883. – 1945.) bio je franjevački provincijal i mučenik. Ubijen je 14. veljače 1945. u Mostaru s još šestoricom fratara. Jedan je od 66-orice hercegovačkih fratara koje su ubili partizani i njihovi pomagači u Hercegovini u Drugom svjetskom ratu i poraću.

³⁷⁵ Fra Alojzije Mišić (1859. – 1942.) bio je hercegovački franjevac, provincijal i mostarsko-duvanjski biskup. Obnašao je i druge crkvene dužnosti. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske istaknuo se nizom prosvjednih pisama u kojima je govorio protiv progona, ubijanja i prisilnog pokatoličavanja pravoslavnog i židovskog stanovništva.

³⁷⁶ Tomo Vukšić, *Mostarski biskup Alojzije Mišić (1912.-1942.) za vrijeme Drugoga svjetskog rata (II.)*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 2006., br. 3., str. 334.

³⁷⁷ Vidi: Tomo Vukšić, *Mostarski biskup Alojzije Mišić (1912.-1942.) za vrijeme Drugoga svjetskog rata (II.)*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 2006., br. 3., str.326 - 342

Napustivši Mostar Ciliga je nastavio svoje putovanje Bosnom i Hercegovinom do Hrvatske. Kako se približavao Zagrebu, zaključio je da će biti sigurnije izaći iz vlaka u Sisku i tamo prenoćiti, nego nastaviti put do Zagreba i prenoćiti u nekom zagrebačkom hotelu. Imao je u Zagrebu rođake kod kojih je planirao boraviti, no kako je vlak dolazio u Zagreb u kasnim noćnim satima, Ciliga ih nije želio uznemirivati i odlučio je jednu noć provesti u hotelu. Strahovao je i za svoju nećakinju koju je pratio na putovanju u Zagreb. Bila je to kći Ciliginog brata koja je upravo završila osnovnu i trebala krenuti u srednju školu. Kako su u Istri postojale samo talijanske škole, Ciliga je odlučio pomoći bratu i povesti nećakinju u Zagreb kako bi tamo nastavila školovanje u hrvatskoj školi. Tako je Ciliga izašao iz vlaka u Sisku gdje je pronašao hotel u kojem je trebao noćiti. Iste je noći 14. prosinca 1941. godine uhićen u tom hotelu temeljem tjeralice iz 1938. u kojoj je pisalo da je pod sumnjom zbog komunističkog djelovanja. Ciliga se pokušao opravdati navodeći da je riječ o tjeratici iz Jugoslavije, da se odavno razišao s komunizmom, pozivao se na knjige i članke koje je pisao protiv komunizma, ali uzalud. Redarstvenici su mu odrješito dali do znanja kako jugoslavenske optužnice vezane za komunističko djelovanje vrijede i u NDH. Sljedećeg je jutra u pratnji nećakinje i jednog redarstvenika Ciliga odveden u Zagreb. Nije se previše uzbuđivao oko uhićenja; računao je kako će ga nova hrvatska vlast brzo osloboditi jer je on ipak Hrvat koji se davno razišao s komunizmom, ali su se stvari pokazale sasvim drugačijima. Kada su ga uhitili Ciliga nije ni slutio da upravo počinje hrvatska verzija njegove sibirске epizode. Još uvijek nije bio svjestan u kakvoj se opasnosti nalazi. Tek je kasnije rekonstruirao stav i ponašanje ustaških vlasti prema njemu tih prvih dana nakon uhićenja. U trenutku uhićenja je bio siguran kako je daleko važniji podatak je li netko Hrvat ili Srbin od političkog uvjerenja. Kasnije navodi kako su ga ustaške vlasti smatrale glavnim *političkim predstavnikom Kominterne na Balkanu* i kako je upravo to bio glavni razlog zbog kojega ga nisu ubili *za veselje u pijanom izivljavanju vlasti i sile*.³⁷⁸

Po dolasku u Zagreb smješten je u zgradi Redarstva koja se nalazila u Petrinjskoj ulici, a nećakinju su mu oslobodili i otpratili rodbini. Četiri je dana Ciliga proveo pritvoren i bez saslušanja. Razgovarao je s ostalim političkim zatvorenicima bez upuštanja u dublje političke rasprave. Četvrtog je dana završio pred istražiteljem koji ga je oslobodio svih optužbi bez prethodnog preslušavanja. Napustivši zatvor uputio se preko Zrinjevca noseći svoje stvari kada su ga zaustavila dvojica redarstvenika i pozvala da dođe potpisati još jedan papir. Ciliga

³⁷⁸ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 3

nije znao kamo ide, ali je po izgledu okrugle zgrade na trgu i pričama iz Petrinjske shvatio da se nalazi na Trgu N. U knjizi *Sam kroz Europu u ratu* Ciliga spominje naziv Trg N, Trg Kulina Bana.³⁷⁹ Oba se naziva odnose na isti trg koji je više puta mijenjao ime.³⁸⁰ Istog su dana Ciligu odveli u zatvor na Savskoj cesti u kojem je proveo pola godine.³⁸¹ Prema policijskom je kartonu Ciliga u Zagrebu pritvoren 18. prosinca 1941. i stavljena je opaska da je uhićen radi *sumnje u komunističke promičbe*. Zanimljivo je da u istom kartonu piše kako je 14. siječnja 1942. godine pušten na slobodu.³⁸² Vrijeme u zatvoru provodio je u razgovoru s 30 do 40 političkih zatvorenika bez prava na posjet i komunikaciju s obitelji. Ciligina je obitelj kontaktirala redarstvo i raspitivala se o njemu, no u redarstvu su tvrdili da ne znaju gdje se nalazi i da je nakon puštanja iz Petrinjske vjerojatno otišao u Italiju. Nakon što je potpisao svoje oslobođenje u Petrinjskoj ulici, formalno i nije bio registriran kao zatvorenik. Ispred svake je ćelije u Savskoj ulici stajala ploča s imenima zatvorenika koji su se tu nalazili. Po naredbi redarstvenika koji ga je dopratio do ćelije Ciligino ime nisu dodali na popis zatvorenika.³⁸³ Sam je kontaktirao obitelj u Zagrebu preko jednog zatvorenika, karlovačkog tvorničara, koji ih je nakon puštanja na slobodu upozorio gdje se Ciliga nalazi. Obitelj u Istri Ciliga je kontaktirao preko sina HSS-ovog narodnog zastupnika Filipa Markotića³⁸⁴ kojega su uhitili pod optužbom da je pomagao uhićenim partizanima. Odmah nakon intervencije njegovog oca kod Pavelića pušten je na slobodu pod uvjetom da nastavi školovanje negdje u Austriji ili Švicarskoj. Tako je Markotićev sin napustio Hrvatsku, kontaktirao Ciliginu obitelj u Istri te ih obavijestio o Ciliginom sudbini.³⁸⁵ Iz Ciliginog pisanja nije jasno o kojem je Markotićevom sinu riječ. Ipak je za pretpostaviti da se radi o starijem sinu Vladimiru rođenom 1920. godine u Banja Luci jer je mlađi sin Zvonimir rođen 1929. godine u Brodu na Savi i tada je imao tek dvanaest godina.³⁸⁶

³⁷⁹ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 9

³⁸⁰ Ime Trg N je prvo ime trga iz 20-ih godina; 1927. godine trg mijenja ime u Trg Petra I. Osloboditelja, 1941. u Trg III, 1942. u Trg Kulina bana, 1946. u Trg žrtava fašizma, 1990. u Trg hrvatskih velikana i 2000. ponovno u Trg žrtava fašizma.

³⁸¹ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 12

³⁸² HDA, f. 259 Policijski kartoni, br. 716 Ante Ciliga

³⁸³ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 11

³⁸⁴ Filip Markotić (1889. – 1946.) bio je hrvatski političar, pravnik i narodni poslanik Hrvatske seljačke stranke.

³⁸⁵ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 21

³⁸⁶ Suzana Leček, *Brodski odvjetnik Filip Markotić – „Desni“ haesesovac?*, u: *Scriniia Slavonica*, Slavonski Brod, 2006., br. 6, str. 402

Uz zatvor na Savskoj cesti vezivalo se nekoliko zvučnijih imena tijekom Ciliginog boravka ondje. Hrvatski je kipar Ivan Meštrović³⁸⁷ bio zatvoren pod optužbom slobodnog zidarstva,³⁸⁸ a pod istom je optužbom tu bio i slikar Jozo Kljaković.³⁸⁹ Premda se Ciliga trudio stupiti u kontakt s obojicom, to mu nije pošlo za rukom. U prvoj polovici 1942. godine u zatvoru se našao i Miroslav Filipović³⁹⁰ poznat i kao Tomislav Filipović-Majstorović koji je ubrzo premješten u Jasenovac, prvo kao zatvorenik, a zatim i po službenoj dužnosti. Ciliga je s Filipovićem izmijenio nekoliko knjiga preko drugih zatvorenika, no tada se još nisu osobno upoznali. Do njihova je susreta došlo tek u Jasenovcu, ali je tada Ciliga bio u ulozi logoraša dok je Filipović bio član logorske uprave. Jelka Pogorelec, suradnica jugoslavenskih tajnih službi i vrlo bliska ustaškoj emigraciji, bila je zatvorenica s najdužim boravkom u zatvoru na Savskoj cesti, a odmah je iza nje bio Ciliga. Tijekom Pavelićeva posjeta zatvoru, Pogorelec i Pavelić su razgovarali sat vremena u zasebnoj prostoriji nakon čega je ona nestala.³⁹¹ U zatvorsku je inspekciju jedanput mjesečno dolazio prvi čovjek ustaškog redarstva - Joso

³⁸⁷ Ivan Meštrović (1883. – 1962.) bio je hrvatski kipar, arhitekt i književnik. Posebno se istaknuo kao kipar, a svojim je radovima stekao svjetsku slavu. Još za života struka ga je uvrstila među najveće kipare 20. stoljeća. Za vrijeme Drugog svjetskog rata i kasnije isticao se antifašističkim stavom zbog čega je bio i zatvoren. Još za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske odlazi u iseljeništvo. Nakon Drugog svjetskog rata pozvan je da se vrati u Jugoslaviju, ali je on odbio živjeti u zemlji gdje je na vlasti totalitarni sustav.

³⁸⁸ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 21

³⁸⁹ Jozo Kljaković (1889. – 1969.) bio je hrvatski slikar, ilustrator i karikaturist. Jedan je od najvećih hrvatskih slikara dvadesetog stoljeća. Kao uvjerenog antifašista ustaške su ga vlasti zatvorile brzo nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Zbog zalaganja brojnih istaknutih osoba ipak su ga pustili na slobodu, a ubrzo nakon toga odlazi u iseljeništvo. Nakon Drugog svjetskog rata nije se želio vratiti u Jugoslaviju i živjeti u komunizmu. Tek se pred kraj života 1968. godine vratio u Zagreb gdje je godinu dana kasnije umro.

³⁹⁰ Miroslav Filipović (1915. – 1946.), poznat i pod imenima Tomislav Filipović, Miroslav Filipović – Majstorović i Tomislav Filipović – Majstorović, bio je bosansko-hercegovački fratar i ustaški dužnosnik. Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske djelovao je svojevrijedno kao vojni kapelan. Zbog svojevrijednih odluka koje je provodio bez odobrenja crkvenih vlasti kao i zbog povezanosti s ustašama, dobio je od crkvenih vlasti dekret o premještanju na koji se oglušio. Uz pomoć Vjekoslava Luburića dolazi u Jasenovac gdje postaje jedan od zapovjednika u logoru. Bio je poznat po sadističkom izjvljavanju i ubijanju zarobljenika. Zbog svega navedenog papinski ga je legat Giuseppe Marcone suspendirao iz crkvene službe, a ubrzo nakon toga je isključen iz franjevačkog reda odlukom iz Vatikana.

³⁹¹ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 30

Rukavina.³⁹² Njemu se Ciliga imao prilike požaliti na dugotrajni proces i zadržavanje u zatvoru bez ikakve službene optužbe, no to nije ubrzalo njegov slučaj. Kako sam već spomenuo, i sam je Pavelić posjetio zatvor jednom prilikom. To je bio prvi susret Cilige s Pavelićem. Ciliga je u razgovoru s njim istaknuo kako se čuvari odnose prema njima korektno, da je hrana dobra, ali oskudna te se požalio na česta premlaćivanja tijekom ispitivanja. Dodao je kako njega osobno nisu tukli, ali mu se slučaj rješava jako sporo. Na kraju je Pavelić obećao istražiti slučajeve premlaćivanja zatvorenika i ubrzati istragu protiv Cilige.

Kako bi prikrio vrijeme u zatvoru, Ciliga je počeo pisati *Štorice iz Proštine*, djelo za koje će 1943. godine dobiti nagradu Matice hrvatske za najbolju zbirku novela.³⁹³ U prvo je vrijeme pisao u tajnosti na komadima papira u koje su bili zamotani paketi koji su stizali u zatvor, a kasnije je od Jose Rukavine dobio dozvolu za pisanje i čitanje knjiga. Tek je nakon četiri mjeseca provedena u zatvoru na Savskoj cesti Ciliga pozvan pred istražitelja. Požalio mu se na hranu koje je bilo premalo pa je dobio bolju, stražarsku hranu kakvu su zatvorenici dobivali samo u posebnim slučajevima. Zbog istražiteljevih je obveza saslušanje prekinuto pa Ciliga nije uspio dati potpun iskaz. Iako Ciligin slučaj i dalje nije bio zaključen, zatvorski mu se život znatno poboljšao nakon što je dobio odobrenje za pisanje i čitanje, a pogotovo kada je dobio bolju hranu. Novo je saslušanje morao čekat i još dva mjeseca. Kada je napokon dao izjavu, premješten je u malu ćeliju u prizemlju zatvora, a nakon nekoliko dana u logor Jasenovac. Tek je nakon rata, za boravka u Rimu, doznao na koji je način donesena odluka o njegovu slanju u Jasenovac. U to se vrijeme 1946. godine u Rimu nalazio i Joso Rukavina. Preko poznanika je Ciliga doznao da je Rukavina bio taj koji je Paveliću podnio izvještaj bez zaključka, nakon čega je Pavelić donio odluku da se Ciligu pošalje u Jasenovac. Za Pavelića je on i dalje bio komunist.³⁹⁴ Iz izjave koju je Emil Tuk³⁹⁵ dao UDB-i 1948. godine vidi se da je *poznani* iz Rima bio upravo on sam. U izjavi stoji: ... *odluku o tom, da Ciliga bude upućen u logor, donio je osobno Zapovjednik UNS-a Dido Kvaternik.*³⁹⁶ *To znam otuda, što mi je to*

³⁹² Joso Rukavina (1912. – 1968.) bio je ustaški pukovnik, predsjednik Izvanrednog narodnog suda u Karlovcu, član Prijekog suda u Zagrebu, ravnatelj Zaštitnog redarstva u Zagrebu i Sarajevu, a obnašao je i druge funkcije. Često ga se zamjeni sa Jurjem (Jucom) Rukavinom, također ustaškim pukovnikom.

³⁹³ Tone Valić [Ante Ciliga], *Štorice iz Proštine*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1944., str. 4

³⁹⁴ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 31

³⁹⁵ Emil Tuk (1913. – 1948.) bio je ustaški časnik i pravnik. Nakon rata sudjelovao je u Kvaranovoj akciji u kojoj je uhićen i osuđen na smrt.

³⁹⁶ Eugen Kvaternik (1910. – 1962.), poznat i kao Dido, bio je ustaški pukovnik, pravnik, zapovjednik Ustaške nadzorne službe, a obnašao je i druge funkcije. Sin je ustaškog doglavnika Slavka Kvaternika.

rekao upravitelj Joso Rukavina. Dok, na čije zagovaranje je pušten, to ne znam, jer tada više nisam bio u Zagrebu, a nitko mi o tome nije nikada govorio... ...osim upravitelja Jose Rukavine, koji je jedanput ili dvaput urgirao završetak istrage, tj. požurivao rješenje predmeta, kao što je to redovito činio u svim predmetima, koji su dugo ležali.³⁹⁷

³⁹⁷ HDA, Ante Ciliga, SDB SSUP, 999-1-0015, Dosje 15/3 *CILIGA dr. ANTE*

9. JASENOVAČKI DANI

Na putu od zatvora na Savskoj cesti do logora Jasenovac krajem lipnja 1942. godine Ciliga se našao pred velikom dilemom. Prolazeći pored ureda talijanske Vojne misije pred njim se pojavila prilika za spas - trebao je samo zakoračiti u Vojnu misiju i pozvati se na talijansko državljanstvo koje je imao jer je bio rođen u Istri 1898. godine i prvim bi vlakom bio prevezen u Italiju. To bi bio siguran spas od Jasenovca, ali se nije mogao nositi s činjenicom da bi za spas od Hrvata morao biti zahvalan Talijanima i to onim istim fašistima koji su nanijeli toliko zla njegovu narodu. S druge bi strane to značilo i prekid putovanja Europom kao i prekid svjedočenja ratnim zbivanjima zbog čega je i napustio Pariz te propustio priliku za bijeg u Ameriku. Na kraju je Ciliga odlučio nastaviti ratno putovanje prema Jasenovcu pa makar to značilo i sigurnu smrt. Po silasku s vlaka ispred Jasenovca zatvorenicima su predloženi dokumenti s osudama. Na Ciliginom je dokumentu stajalo: *Ante Ciliga, tajnik komunističke stranke Hrvatske*, a umjesto nekoliko mjeseci kazne koje je trebao odslužiti kako su mu rekli u Zagrebu, pisalo je tri godine, što je bila maksimalna kazna.³⁹⁸ Od dvanaestorice pristiglih zatvorenika samo su Ciliga i još dvojica bili osuđeni na maksimalnu kaznu. Kada je došao u logor iznenadio se vidjevši koliko logorski službenici znaju o njemu; jedan je časnik čak izjavio da ga čeka već tri mjeseca, a znao je i što je Ciligina bivša supruga Ljuba Volčeva govorila o Paveliću.³⁹⁹ Nakon što su pisari ispunili potrebne formulare, Ciliga se uspio izboriti da mu samo oduzmu (ne i unište) rukopis knjige koju je počeo pisati još u Zagrebu. Već je nakon dva dana promaknut u desetnika, što je bio prvi stupanj iznad običnih zatvorenika i najniži stupanj nadglednika. Promaknućem mu se položaj u logoru popravio. Više nije morao fizički raditi, nadgledao je trojicu do deset logoraša, ali su ipak hrana i pravila ostali isti za sve. Nekoliko je dana kasnije susreo časnika kod kojega je završio tijekom dolaska u logor i popunjavanja formulara. Zamolio ga je da mu vrati rukopis i dozvoli čitanje knjiga. Časnik ga je odveo u Zapovjedništvo gdje su mu vratili rukopis i dali dozvolu za pisanje knjige, ali nije smio čitati jer je u logoru čitanje bilo zabranjeno. Ipak je kao pisac dobio izvjesne povlastice koje su mogli dobiti samo umjetnici. Te su povlastice značile oslobođenje od fizičkog rada, bolji smještaj, hranu kakvu su jeli stotnici i rad u vrtlarskoj

³⁹⁸ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 2

³⁹⁹ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 4

grupi.⁴⁰⁰ U novim se uvjetima Ciliga brzo oporavio i dobio dovoljno vremena za pisanje kao i za proučavanje logorskog života, ali i smrti. Najvažnija je povlastica zasigurno bila hrana koju su jeli stotnici. U Jasenovcu je voda je bila zagađena i od nje su logoraši obolijevali baš kao i od graha koji su jeli. Hrana namijenjena stotnicima bila je daleko kvalitetnija, porcije veće, a voda čišća. Rad u vrtlarskoj grupi nije bio teški fizički rad. Zapravo je ta grupa značila dobar način kraćenja vremena za logoraše s povlasticama. Osim toga, Ciliga je unutar vrta mogao jesti rajčice koliko god je htio, ali ih nije smio iznositi van. Ova je privilegija bila od velike važnosti jer je konzumiranjem rajčica dobivao neophodne vitamine i minerale kojima su ostali zatvorenici oskudijevali.

Boraveći prvo u sovjetskim logorima, a sada i u jednom ustaškom, Ciliga je usporedio ta dva tipa logora. Prema njemu je Jasenovac bio uređen po uzoru na njemačke logore i imao je radni kapacitet od 3 000 ljudi. Ljeti bi se taj broj povećao i na 5 000. Kada bi broj logoraša prerastao kapacitete, započela bi masovna ubojstva. Polovica je umrlih skončala zbog loše hrane i zagađene vode, a druga polovica u masovnim likvidacijama. I sam je Luburić, osnivač logora Jasenovac, bio u rujnu 1941. godine gost Gestapa u Njemačkoj gdje je bio upoznat sa radom i ustrojstvom njemačkih logora, a svoja je znanja primijenio u osnivanju logora po Hrvatskoj.⁴⁰¹ Jasenovac je bio sastavljen od središnjeg dijela, *logora 3^b* u kojem se nalazio Ciliga i *logora 3^c* gdje su bili smješteni Zapovjedništvo, Zatočenička uprava logora, željezare, ciglane, pilane, mlin, mljekare, časničke kuhinje, hangari, zatvori pri zapovjedništvu i drugi objekti. Logor se širio i na okolna područja tako da su pod logorsku upravu došli i kožara u Jasenovcu, nekoliko poljodjelskih gospodarstava u okolici, voćnjaci preko Save u Bosni i Gradina. Gradina je bila mjesto masovnih likvidacija. *Logor 3^b* u kojem je bio Ciliga sastojao se od šest velikih baraka dovezenih iz Njemačke, dviju manjih u kojima je bila smještena logorska bolnica i više pomoćnih zgrada u kojima su se nalazile kuhinja, praonica, krojačnica, kupaonica i zahod. Najgore je bilo u *logoru 3^c*. Tamo su zatvorenici jednom dnevno dobivali lošu hranu, morali su obavljati teške fizičke poslove, a čuvari su ih mogli premlaćivati pa i ubiti bez ikakva povoda. Prema Ciligi je unutrašnja struktura logora bila ustrojena po uzoru na nacističke logore. U sovjetskim je logorima sva vlast, i vrhovna i upravna, bila u rukama GUP-a, a samo je najniža upravna vlast unutar logora bila u rukama logoraša. U Jasenovcu je vrhovna vlast bila u rukama ustaša, dok je upravna vlast unutar logora bila u rukama logoraša.

⁴⁰⁰ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 6

⁴⁰¹ *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 241

Desetnici, stotnici i upravitelji bili su i sami logoraši, baš kao i pisari i ostali činovnici u Zatočeničkoj upravi logora te su zajedno činili viši, srednji i niži logorski aparat. Određena je funkcija čuvala logoraše od smrti ili im je barem davala veće izgleda za preživljavanje, no istovremeno su morali direktno ili indirektno sudjelovati u masovnim likvidacijama i drugim zločinima koji su počinjeni u Jasenovcu. Ciligi je, kao logorašu koji je preživio sovjetske logore, takav ustroj bio nezamisliv. U sovjetskim je logorima vladalo jedinstvo i solidarnost među logorašima koji su stajali na jednoj strani, a na drugoj (suprotnoj) bila je uprava. Ciliga je već imao dovoljno povlastica kao književnik pa se trudio izbjegavati bilo kakve funkcije i dodatne pogodnosti koje je mogao dobiti u upravi logora. Logoraši su se dijelili na četiri glavne vjerske skupine: katolike, muslimane, pravoslavce i Židove, a uz njih su posebnu skupinu činili i Romi. Podjela je bila utemeljena prvenstveno na vjerskoj osnovi s tim da su Srbi smatrani pravoslavicima, a Hrvati katolicima. Romi nisu smatrani značajnom prijetnjom, ali su najviše stradali. Gotovo odmah nakon dolaska u logor bili bi odvedeni na Gradinu i smaknuti. Srbi su smatrani najvećom prijetnjom i stradavali su daleko više nego Hrvati, muslimani ili Židovi. Komunisti su se dijelili na komuniste-Srbe i komuniste-Hrvate. S vremenom je razlika između tih dviju skupina postajala sve veća. Srbi i Židovi su zatvarani u logor bez određenog vremenskog roka. Njih su držali prijetnjom samo zato što su bili Srbi, odnosno Židovi i za njihovo zatvaranje nije bio potreban drugi razlog. Hrvati i muslimani su bili u drugačijoj poziciji. Nije ih se moglo zatvoriti samo zbog nacionalnosti ili vjere, tj. za njihovo je zatvaranje bilo potrebno konkretnije obrazloženje. Najčešće ih se optuživalo da su komunisti, bili oni to ili ne. Dok se strah od Srba, Hrvata i muslimana može objasniti ratnim zbivanjima i pojačanim sukobima s četnicima (Srbima) i komunistima (Hrvatima, muslimanima i Srbima), Ciliga smatra da se kod Židova radilo isključivo o dodvoravanju njemačkoj politici i o pljačkanju židovske imovine, a sve bez ikakve stvarne prijetnje sa židovske strane.⁴⁰² Kako se mijenjala državna politika i odnosi snaga u ratu, to se odražavalo i na odnose unutar logora. Rat je odmicao i postajalo je sve jasnije da će komunisti potpomognuti Saveznicima pobijediti u ratu. U skladu s tim se promijenio i odnos prema komunistima (i Hrvatima i Srbima) i Židovima. Nedugo nakon Ciliginog izlaska iz Jasenovca 1942. godine, vlast je odlučila postati blaža prema komunistima Hrvatima i daleko stroža prema komunistima Srbima. Kada je Wiener ubijen (Ciliga mu ne navodi ime), na mjesto logornika je došao Romano Vlah, Hrvat i komunist. Wienerovo je smaknuće značilo i gubitak

⁴⁰² Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 14

pozicije logornika te je počela masovna likvidacija Židova, a uprava logora je prešla u ruke komunista.⁴⁰³

Od prozivki kojima su birali logoraše koji će biti smaknuti na Gradini Ciligu je spašavao njegov povlaštenu status zahvaljujući kojemu je imao veće izglede, ali ne i jamstvo za preživljavanje. Jednom su prilikom prozvani svi logoraši koji su služili trogodišnje kazne i tada se jedva spasio i to najvjerojatnije zahvaljujući povlaštenom statusu. Ostali su logoraši iz te grupe još iste večeri smaknuti na Gradini. Zatim je uslijedio službeni poziv za preseljenje u Novu Gradišku, logor koji su logoraši iz Jasenovca smatrali boljim. Svima je ipak bilo jasno da se tu radi o još jednoj likvidaciji. Ciliga je tijekom čitavog dana čekao da ga odvedu. Kada je stigla naredba da se vrati u baraku, u njoj više nije zatekao svoj krevet.⁴⁰⁴ Ni njegovi sustanari iz barake nisu mislili da će ga ikad više vidjeti.

Tijekom boravka u logoru Ciliga je izbjegavao ulaziti u veće političke rasprave. Tu je boravio i velik broj stvarnih komunista uza sve one koji su bili optuženi za komunističko djelovanje kako bi ih se moglo zatvoriti. U logoru je upoznao Rašana (Ciliga mu ne navodi ime), Podravca koji je poput njega imao umjetničke povlastice. Rašan je bio komunist koji je završio u Jasenovcu jer se na nekom ispitivanju pojavilo njegovo ime na popisu komunističkih aktivista. Nije dugo ostao u Jasenovcu jer je imao rođake ustaše koji su se zauzeli za njega i spasili ga. Nakon što je i Ciliga pušten na slobodu, sastali su se u Zagrebu, a Rašan mu je uručio prvi poziv za pridruživanje Titovim partizanima.⁴⁰⁵

Otkako je Ciliga uhićen vlasti su ga smatrale agentom Kominterne koji je po dužnosti došao u NDH. Istoga je mišljenja bio i Vjekoslav Luburić,⁴⁰⁶ prvi čovjek Jasenovca. Odnosi na relacijama između logoraša, logoraša i ustaša te ustaša međusobno stalno su se mijenjali. Na svim su relacijama kao i u svim skupinama postojale frakcije koje su se s jedne strane borile za prevlast u logoraškom zapovjedništvu, a s druge strane su pokušavali preživjeti i dokopati se slobode. Stanje u logoru mijenjalo se iz dana u dan. Ciliga navodi kako je Luburić za njega rekao da je *glavni politički agent Kominterne za Balkan, dok je Tito samo glavni vojnički*

⁴⁰³ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 105

⁴⁰⁴ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 42

⁴⁰⁵ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 44

⁴⁰⁶ Vjekoslav Luburić (1913. – 1969.), poznat i kao Maks, bio je domobranski general, ustaški pukovnik, zapovjednik logora Jasenovac, a obnašao je i druge funkcije. Nakon Drugog svjetskog rata bio je politički angažiran u iseljeništvu.

agent.⁴⁰⁷ Budući da je već tada, kao protivnik Staljinove politike, bio u nemilosti komunista, pretpostavio je da je Luburić do tog zaključka došao upravo preko podataka koje su komunistički agenti dali policiji.⁴⁰⁸ Luburić je stav o Ciligi kao agentu Kominterne promijenio tek nakon što je dobio izvještaj ustaškog časnika Jerka Maričića. Za vrijeme neformalnog razgovora u logoru Maričić je Ciligu počeo ispitivati o razlozima razilaženja s komunizmom u Rusiji. Ciliga je navodio i pozitivne i negativne aspekte komunizma. Istaknuo je da je tijekom godina provedenih u Rusiji shvatio da u komunizmu ima daleko više negativnih nego pozitivnih strana i kako one čine Lenjinovo nasljeđe koje je formirano davno prije Staljina. Premda su ga logoraši kasnije upozorili kako je ludost Maričiću objašnjavati da u komunizmu ima i dobrih stvari, upravo je to uvjerilo Luburića da nije agent Kominterne. Prema Luburiću, agent bi Kominterne o komunizmu govorio samo loše.⁴⁰⁹

Što se komunista tiče, bili su podijeljeni u stavu prema Ciligi. Većina ih se u logoru slagala s njim; bili su to uglavnom simpatizeri i komunisti na nižim položajima, a bilo je i starih komunista koji su ga poznavali još iz dana prije odlaska u Rusiju. To su bili ljudi koji se možda i nisu slagali s njegovim razilaženjem od komunizma, ali su ga prihvatili kao kolegu logoraša. Manji se dio logoraša strogo držao partijske ideologije i nisu blagonaklono gledali na Ciligu. Za njih je on bio otpadnik, rušitelj komunističke ideologije, ponekad ustaški, a nekad i zapadni agent. Ta je manja skupina komunista vodila kampanju protiv Cilige. Ironično, svojim su nastojanjima radili u njegovu interesu. Vlasti su u logoru preko svojih doušnika ubrzo doznale za tu kampanju i zaključile da očitito nije *agent Kominterne* kada okorjeli komunisti rade protiv njega.

Krajem 1942. godine jedna je bitka u dalekoj Africi toliko uzdrmala zaraćeni svijet da su se posljedice osjetile i u Jasenovcu. Savezničke su snage u studenom 1942. godine izvojevale pobjedu u Drugoj bitci kod El Alameina i napravile preokret u odnosima snaga. Istovremeno su na drugom kraju svijeta, u jeku bitke za Staljingrad, Hitlerove snage još uvijek napredovale i zauzele gotovo čitav grad. Ipak su poraz kod El Alameina i dolazak ruske zime nagovijestili preokret u odnosima snaga kod Staljingrada. Nepuna tri tjedna nakon Druge bitke kod El Alameina započela je operacija Uran kojom su Sovjetske sile pokrenule oslobađanje

⁴⁰⁷ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica (zatvora i logora istrebljenja)*, NSK, R-7998, A, 968, str. e1

⁴⁰⁸ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, NSK, R-7998, A, 968, str. 31

⁴⁰⁹ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 87

Staljingrada. Ubrzo nakon početka te operacije Hitler je doživio dva teška i odlučujuća poraza koji će promijeniti tijek rata. Posljedice su bile tolike da su se osjetile i u Jasenovcu. Nezaustavljivi Hitler je zaustavljen, a ustaške su vlasti počele s polaganim pripremama za uspostavljanje boljih odnosa sa zaraćenim Saveznicima. Jedna od prvih promjena bilo je uvođenje blažih mjera prema zarobljenim anglofilima, a uslijedilo je i njihovo puštanje na slobodu.⁴¹⁰ U novonastalim političkim previranjima Ciliga je vidio jedan od razloga vlastitog puštanja iz Jasenovca na slobodu prije isteka kazne. Budući da su vlasti u logoru već ranije zaključile kako on nije moskovski agent, a njegova kritička knjiga o Rusiji objavljena je u Parizu i Londonu, lako je bilo pretpostaviti da bi Ciliga mogao biti anglofil.⁴¹¹ Njegovo bi oslobađanje predstavljalo očiti primjer nove i *tolerantnije* politike ustaških vlasti. Premda su u Zagrebu zagovornici suradnje i prelaska na stranu saveznika već postojali, do toga nikada nije došlo.

Ciliga spominje četiri ključne anglofilske skupine u Zagrebu.⁴¹² Prva se nalazila unutar ustaške vlasti i njezin je najistaknutiji član bio Mladen Lorković,⁴¹³ ujedno i jedan od čelnih ljudi u Pavelićevoj vladi kao i jedan od potpisnika *Izjave petorice*⁴¹⁴ iz 1941. godine. Lorković je na kraju i sam ubijen od ustaških vlasti.⁴¹⁵ Drugu su skupinu činili intelektualci katolici većinom iz Dubrovnika i gradova dalmatinske obale. Ta je skupina bila bliska anglofilskom krugu i među njima se našao i Ciliga nakon izlaska iz Jasenovca, a okupljali su se oko *Spremnosti*. Tu su se posebno isticali Tias Mortigijija,⁴¹⁶ Ivan Bogdan,⁴¹⁷ Aleksandar Seitz⁴¹⁸ i

⁴¹⁰ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 95

⁴¹¹ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 95

⁴¹² Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 24

⁴¹³ Mladen Lorković (1909. – 1945.) bio je hrvatski političar, pravnik i ministar u vladi Nezavisne Države Hrvatske. Poznat je kao jedan od organizatora Urote Lorković – Vokić kojom je Nezavisna Država Hrvatska trebala prijeći na stranu saveznika.

⁴¹⁴ Izjava sastavljena 31. ožujka 1941., a potpisana 5. svibnja 1941. godine kojom je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, a Njemačkoj upućen poziv da je prizna i pruži joj zaštitu.

⁴¹⁵ *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 238

⁴¹⁶ Matija Mortigijija (1913. – 1947.), poznat i kao Tias, bio je hrvatski novinar i publicist te urednik brojnih časopisa od kojih su se isticali *Spremnost* i *Hrvatski narod*. Nakon Drugog svjetskog rata otišao je u iseljeničtvo, ali su ga engleske vlasti u Austriji izručile Jugoslaviji gdje je osuđen na smrt i pogubljen. Na zahtjev njegovog sina Mate Mortigijije, krajem 90-tih godina 20. stoljeća, ponovljenim sudskim procesom Tias Mortigijija oslobođen je svih optužbi i proglašen nevinim. Tias Mortigijija je jedan od četrdeset novinara Nezavisne Države Hrvatske koji su strijeljani nakon Drugog svjetskog rata.

nekolicina drugih. Treću su, a ujedno i najveću skupinu, činili pripadnici Hrvatske seljačke stranke čiji je vrh ostao pasivan. Dio pristaša Hrvatske seljačke stranke koji nisu željeli ostati pasivni u ratnim zbivanjima priklonio se ustaškoj vlasti, dok je ostatak prešao na stranu partizana. Uz spomenute tri, aktivna je bila i skupina frankomasona i lijevih liberala koja je od početka surađivala s komunističkom opozicijom.

Nove su političke smjernice, kao i otvaranje mogućnosti buduće naklonosti prema Saveznicima, rezultirale previranjima i u samoj logorskoj upravi. Miroslav Filipović je bio premješten iz Jasenovca u Staru Gradišku,⁴¹⁹ a Luburić je poslan u Hercegovinu gdje je ubrzo pao u nemilost Nijemaca, ali nije izgubio ni političku ni vojnu funkciju.⁴²⁰ Sve je to otvorilo nove perspektive i pokrenulo borbe za niže položaje u upravljačkim strukturama logora. Ciliga navodi kako mu je jednom prilikom za vrijeme razgovora sa Sliškovićem, Vrljičakom i još nekim ustaškim dužnosnicima u logoru, Slišković sam ponudio položaj logornika.⁴²¹ On je to naravno odbio, zadržavajući položaj književnika s povlasticama i izbjegavajući na taj način upravljački položaj unutar logora.

Promjene je najavila i komisija koja je došla u logor svega nekoliko dana nakon što je Ciligi ponuđen položaj logornika. Ta je komisija izazvala pomutnju kako među logorašima, tako i među ustašama. Užurbane su pripreme trajale nekoliko dana. Područja masovnih grobnica su poravnata i posuta vapnom, a logoraši su dobili blaži tretman i bolju hranu. Prije nego što je komisija napustila logor Ciliga je pozvan na razgovor. Tročlana je komisija bila sastavljena od sljedećih članova: Aleksandar Seitz (državni tajnik u Ministarstvu unutarnjih poslova, državni savezničar staleških i drugih postrojbi te povjerenik Glavnog ustaškog stana⁴²²), Ivo Bogdan (novinar i publicist, privremeni savezničar za hrvatski savez slobodnih zvanja⁴²³), a trećoj se osobi Ciliga nije mogao sjetiti imena. Nakon četiri sata ispitivanja i razgovora Ciliga

⁴¹⁷ Ivan Bogdan (1907. – 1971.), poznat i kao Rys, bio je ekonomist, novinar i publicist, urednik brojnih časopisa i jedan od pokretača *Spremnosti*. Nakon Drugog svjetskog rata odlazi u Argentinu gdje je nastavio raditi kao novinar. Pronađen je ubijen u svom stanu 1971. godine.

⁴¹⁸ Aleksandar Seitz (1912. – 1981.) bio je novinar i političar koji je obnašao je brojne političke dužnosti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Nakon Drugog svjetskog rata odlazi u Argentinu gdje je ostao do smrti.

⁴¹⁹ *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 115

⁴²⁰ *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 241

⁴²¹ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 97

⁴²² *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 356

⁴²³ *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 43

je vraćen u baraku. Ispitivanje se svodilo na razgovor o njegovu životu od rođenja do povratka u Hrvatsku te na propitivanje njegovih političkih stavova s naglaskom na razilaženje s komunizmom i vrijeme provedeno u ruskim logorima.⁴²⁴ Ivo Bogdan je izdao više brošura o komunizmu i Sovjetskoj Rusiji pa je za pretpostaviti da mu je Ciliga bio posebno zanimljiv.⁴²⁵ Osim toga, on je bio pokretač *Spremnosti* kojoj je Ciliga bio suradnik nakon izlaska iz Jasenovca. Razgovor s komisijom ostavio je pozitivan utisak na Ciligu zbog čega je bio siguran da se bliži dan njegovog izlaska na slobodu. Na rastanku mu je Aleksandar Seitz rekao kako se nada da će se *još vidjeti u Zagrebu, ali za sve treba svoje vrijeme...*⁴²⁶

⁴²⁴ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 99

⁴²⁵ *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 43

⁴²⁶ Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 100

10. NA SLOBODI U DOMOVINI

Nedugo nakon tog razgovora Ciliga je bio pušten iz Jasenovca. Kao što je i predvidio, sve velike svjetske promjene odrazile su se i na mikrosvijet Jasenovca i Nezavisnu Državu Hrvatsku. Puštanje iz Jasenovca nije značilo slobodu, ali je značilo znatno veće šanse za preživljavanje. Vraćen je u Zagreb na Trg Kulina bana gdje je trebao riješiti odgovarajuću dokumentaciju u periodu od nekoliko sati, što se na kraju odužilo na 40 dana⁴²⁷ koje je proveo u zatvoru na Savskoj cesti. Krajem prosinca 1942. godine je pozvan u ured Aleksandra Seitza gdje je nekoliko dana kasnije počeo raditi. Ciliga i dalje nije bio slobodan iako se mogao slobodno kretati. Boravio je u Berislavićevoj ulici u Zagrebu kod bratića Tomislava Cilige. Službeno nije bio *oslobođen*, već samo *preveden*.⁴²⁸ Još je u lipnju 1942. godine započelo pravno djelovanje za Ciligino oslobođenje. Iz izvještaja upućenog Josi Rukavini 11. lipnja 1942. godine vidi se što je dan ranije, 10. lipnja, napravljeno u II-A odsjeku. Između ostalog u izvještaju stoji: *sastav prijedloga za upućenje na slobodu Dra. Ante Cilige, koji je uhićen u Zagrebu kao poznati bivši komunista - /ref. g. Tuk/*.⁴²⁹ Ciliga je držao da ga je oslobodila struja *katoličkih ustaša*, odnosno ljudi povezanih s Lorkovićem i Vokićem,⁴³⁰ kako bi im mogao biti od koristi u povezivanju sa Zapadom.⁴³¹

U uredu Aleksandra Seitza je Ciliga prevodio svoju knjigu o Rusiji na hrvatski jezik. Do tada je knjiga doživjela nekoliko izdanja u Parizu i u Londonu, ali nikada nije bila prevedena na njegov materinski jezik. U knjizi se tijekom prijevoda pojavio problem osude totalitarnosti.⁴³² Iako se ta osuda odnosila na Rusiju i Staljinov totalitarni sustav, pojavila su se dva očita problema u izdanju koje je trebalo biti objavljeno u NDH. S jedne je strane knjiga u tolikoj mjeri osuđivala totalitarizam da nije mogla biti prihvatljiva ni u jednom totalitarnom sustavu pa tako ni u NDH. S druge strane, totalitarni sustavi koliko god ideološki bili različiti, imaju

⁴²⁷ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 2

⁴²⁸ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 9

⁴²⁹ HDA, Ante Ciliga, SDB SSUP, 999-1-0015, Dosje 15/1, *Izvešće o dnevnom radu II-A odsjeka upravitelju Zaštitnog redarstva g. Josi Rukavini*.

⁴³⁰ Ante Vokić (1909. – 1945.) bio je hrvatski političar, ustaški krilnik i ministar u vladi Nezavisne Države Hrvatske. Obnašao je i brojne druge političke funkcije. Jedan je od organizatora Urote Lorković – Vokić kojom je Nezavisna Država Hrvatska trebala prijeći na stranu saveznika.

⁴³¹ BBC: Intervju s Ciligom 1987 u Rimu, NSK, Audio-zapisi ur. *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

⁴³² Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 13

previše sličnosti da bi se istinskom osudom jednoga mogao podržati drugi. Stisnut rokovima koje je morao ispoštivati, pogotovo u svojoj složenoj situaciji, Ciliga je došao do kompromisnog rješenja. Odlučio je za *Spremnost* napisati seriju članaka o Rusiji. Prema njegovu je mišljenju *Spremnost* bila časopis s takvim tehničkim i kulturno-umjetničkim aspektom kakav niti jedan časopis, hrvatski ili balkanski, do tada nije imao. Osim toga, *Spremnost* je prema Ciligi bila anglofilski časopis iako je izlazila za vrijeme NDH.⁴³³ Serijom članaka dao bi vlastima traženu priču o Rusiji zbog čega su ga i pustili iz logora, a ne bi trebao dirati u sadržaj knjige.

Niz članaka o Sovjetskom Savezu za *Spremnost* Ciliga je započeo člankom *Deset godina medju boljševicima: Dojmovi hrvatskog intelektualca iz Sovjetskog Saveza*.⁴³⁴ Nije skrivao svoju komunističku prošlost niti je pokušavao prikriti prvotno oduševljenje Sovjetskim Savezom s kojim je stigao u Moskvu, ali nije propustio opisati ni razočaranje s kojim je napustio Sovjetski Savez. Vjerojatno u namjeri da se ublaži dojam, uredništvo *Spremnosti* je stavilo na naslovnicu na kojoj je članak objavljen veliku sliku Pavelića koji posjećuje ranjenog vojnika u bolnici, iako se u Ciliginom članku nisu spominjali ni Pavelić ni ranjenici. U sljedećim je brojevima nastavio objavljujivati sljedeće članke: *U vrtlogu pjatiljetke*,⁴³⁵ *Rezultati pjatiljetke u brojkama*,⁴³⁶ *Kroz sovjetske tamnice*⁴³⁷ i *Kuda ide Rusija?*⁴³⁸ Ova serija članaka nije donijela nikakvih novosti budući da je Ciliga sav materijal objavio ranije u knjizi o Rusiji, ali je ipak značajna jer je po prvi puta opširno iznio svoju priču hrvatskoj javnosti. Kasniji su članci govorili o domaćim i svjetskim prilikama. Iste je godine u Zagrebu izdana Ciligina knjiga *Deset godina u Sovjetskoj Rusiji* koja se sastojala od pet navedenih članaka objavljenih u *Spremnosti*. Svaki članak činio je jedno poglavlje.⁴³⁹

Jedan od ključnih događaja kojega će se Ciliga sjećati do kraja života i spomenuti ga čak i u svojoj oporuci, bio je susret sa Alojzijem Stepincem. Njegova školska kolegica iz Beča omogućila mu je taj susret. Riječ je o Rafaeli Grašovac, tajnici reda Družba sestara milosrdnica sv. Vinka, koja je bila Stepinčeva bliska suradnica. Po izlasku iz Jasenovca Ciliga

⁴³³ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 15

⁴³⁴ *Spremnost*, Zagreb, 14. veljače 1943., br. 51, str. 1 i 6

⁴³⁵ *Spremnost*, Zagreb, 21. veljače 1943., br. 52, str. 3 i 8

⁴³⁶ *Spremnost*, Zagreb, 28. veljače 1943., br. 53, str. 3 i 6

⁴³⁷ *Spremnost*, Zagreb, 21. ožujka 1943., br. 56, str. 1 i 6-7

⁴³⁸ *Spremnost*, Zagreb, 28. ožujka 1943., br. 57, str. 1

⁴³⁹ Ante Ciliga, *Deset godina u Sovjetskoj Rusiji*, Zagreb, 1943.

se s njom sastao, a nekoliko dana kasnije dogovorila mu je sastanak sa Stepincem.⁴⁴⁰ Državni je režim toga vremena tolerirao Katoličku Crkvu i Stepinca te je nastojao graditi dobre odnose sa Crkvom, ali to je bio samo privid kako bi se u javnosti stvorila slika o podržavanju stoljetne tradicije naroda i kako bi se spriječili dublji unutarnji razdori. Kako ustaška vlast nije podržavala Stepinca i nije imala dobro mišljenje o njemu, tako je i Stepinac u više navrata osudio ustašku politiku. Svjestan opasnosti, Ciliga nije nikome spominjao susret sa Stepincem i tajio ga je još dugo vremena.⁴⁴¹ Taj se susret održao u proljeće 1943. godine. Sastali su se u Stepinčevu uredu. Kako se razgovor odvijao nedugo nakon Ciliginog puštanja iz logora, prva im je tema bila Jasenovac.⁴⁴² Nastavili su razgovor o Rusiji i komunizmu, a ubrzo su potpuno otvoreno i bez imalo uvijanja govorili o porazu Hitlera, a time i Pavelića.⁴⁴³

Po dolasku iz Francuske u Hrvatsku, Ciliga nije ni znao tko je Tito. Tek nakon što je iskusio život u logorima i zatvorima te nakon što se godinu i pol dana slobodno kretao po Zagrebu, upoznao je stvarne prilike u zemlji. Titov je komunizam doživljavao identičnim Staljinovu pa je bilo za očekivati da se neće prikloniti ni Titovim komunistima.⁴⁴⁴ Istina je da ni oni, barem većina njih, nisu blagonaklono gledali na Ciligu. Za njih je on bio trockist i neprijatelj. U samo je dvije stvari Ciliga načelno podržao Tita - prva je sukob Tita sa Staljinom, odnosno Staljina s Titom, a druga je formiranje federacije od šest republika. Za slično se i sam zalagao 20-ih godina samo što je u njegovoj verziji Vojvodina bila zasebna republika, a ne autonomna pokrajina.⁴⁴⁵ On je prihvaćao ideju federacije, ali nikada nije prihvatio politički ustroj kakav je stvoren u Jugoslaviji.

U proljeće 1943. godine Joseph Goebbels⁴⁴⁶ je sazvao *Europski kongres protiv boljševizma* u Beču. Vlasti iz Zagreba su se odmah odazvale pozivu i sastavile popis hrvatskih predstavnika na tom kongresu. Na sjednici Vlade je donesena odluka da će predsjednik delegacije biti hrvatski kipar Ivan Meštrović, a dopredsjednik komisije Ante Ciliga. Budući da je Meštrović bio kipar svjetskoga glasa, Ciligi je odlukom Vlade dodijeljen status profesora Zagrebačkog

⁴⁴⁰ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 31

⁴⁴¹ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 32

⁴⁴² Ante Ciliga, *Jasenovac: Ljudi pred licem smrti*, NSK, R-7998, A, 968, str. 78

⁴⁴³ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 33

⁴⁴⁴ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 44

⁴⁴⁵ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 45 i 46

⁴⁴⁶ Paul Joseph Goebbels (1897. – 1945.) bio je njemački političar, ministar za vrijeme Hitlera te kancelar nakon Hitlerove smrti. Tu je dužnost obnašao samo jedan dan. Prvog je svibnja 1945. godine počinio samoubojstvo.

sveučilišta, premda ovaj to nije bio.⁴⁴⁷ Meštrović u tom trenutku čak nije ni bio u Hrvatskoj. On je nakon izlaska iz zatvora na Savskoj cesti, u kojem je bio zatvoren od kraja 1941. do početka 1942. godine, otišao u Italiju gdje je ostao do 1943. godine.⁴⁴⁸ Ciliga se trudio izbjeći sve *časti* koje je dobio odlukom Vlade, a zahvaljujući poznanstvu i zalaganju Aleksandra Seitzza to mu je i pošlo za rukom. Stoga ga nisu ni pozvali na kongres niti mu je aktiviran status sveučilišnog profesora. Meštrović je također odbio sudjelovati na kongresu, a ubrzo nakon toga je napustio Italiju i otišao u Švicarsku.⁴⁴⁹ Ciliga je vjerovao da mu je u tome pomogao zamjenik šefa zagrebačkog Gestapa Konrad Klaser, pravim imenom Kurt Koppel,⁴⁵⁰ za kojega je tvrdio da je bio moskovski agent. Smatrao je da mu je Klaser pomogao jer je i njega držao agentom Moskve. Sudbina Konrada Klasera zapravo nije razjašnjena, a Ciliga je vjerovao da je Klaser krajem rata, za vrijeme povlačenja njegovih ljudi u Beč, jednostavno prešao na partizansku stranu.⁴⁵¹

Krajem 1943. godine Ciligino se zdravstveno stanje naglo pogoršalo. U kratkom periodu mu je znatno oslabio vid. Kako nije bio u stanju pisati i morao je stalno odlaziti na preglede, Seitz ga je otpustio iz službe. U njegovu je položaju to značilo brojne opasnosti. Dok je bio u službi ujedno je bio i zaštićen svojom funkcijom, a sada je ostao bez te zaštite. Ubrzo mu je u susret izašao Ivan Bogdan ponudivši mu posao u svom uredu. Kako nije mogao pisati Bogdan ga je odmah poslao na bolovanje, a sljedećih šest mjeseci nije morao ni jednom doći na posao i nije mu dodijeljen ni jedan zadatak. Tako ga je Bogdan politički zaštitio, osigurao mu egzistenciju i pružio mu priliku za liječenje i oporavak.⁴⁵²

U jesen 1943. godine Ciliga je ponovno stupio u kontakt sa bivšom suprugom Ljubom Volčevom kod koje je na Lopudu proveo nekoliko dana prije dolaska u Zagreb. Nakon što je bila opljačkana, odlučila se pridružiti Ciligi u Zagrebu. Tu im se pridružila i Ciligina nećakinja Olga s kojom je prvotno doputovao u Zagreb. Nju su 1944. godine, prije Ciliginog odlaska u Beč i nakon njezinog završetka trećeg razreda gimnazije, poslali nazad u Istru. Volčeva je ostala u Zagrebu do kraja rata, a zatim se preselila u Skopje. Po odlasku u

⁴⁴⁷ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 49

⁴⁴⁸ *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 267

⁴⁴⁹ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 52

⁴⁵⁰ Davor Kovačić, *Obilježja njemačkog policijskog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 2007., br. 3, str. 561

⁴⁵¹ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 53

⁴⁵² Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 79 i 80

mirovinu vratila se na Lopud gdje je umrla sedamdesetih godina.⁴⁵³ Izuzetno vrijednu ostavštinu u kojoj su se nalazili brojni dokumenti vezani za Komunističku partiju Bugarske, Komunističku partiju Hrvatske i Komunističku partiju Jugoslavije, oporučno je ostavila Komunističkoj partiji Bugarske. Do završetka ovoga rada nisam dobio potvrdu bugarskih političkih i arhivskih institucija o tome gdje se spomenuta građa nalazi.

Ciligini su se problemi s vidom nastavili pogoršavati, stoga je uspio dobiti dozvolu za odlazak na liječnički pregled u Beč kako bi potražio savjet stručnjaka. Talijansku putovnicu mu nisu vratili, ali je zato dobio propusnicu za Njemačku. Odlaskom u Beč otvorila bi mu se mogućnost za posjet Berlinu, a to je i bio njegov konačni cilj na putovanju kroz ratnu Europu. Nije namjeravao dočekati ulazak partizana u Zagreb pa mu se put u Berlin činio idealnim rješenjem. Želio je tamo dočekati kraj rata, no trebalo je izabrati pravi trenutak odlaska. U Zagrebu je svakako bilo sigurnije nego u Berlinu i nije imalo smisla uputiti se u Berlin prerano. Odlučio je ostati u Zagrebu još nekoliko mjeseci. Iskrčavanje saveznika u Normandiji bilo je znak za polazak koji je čekao. Prikupio je potrebnu medicinsku dokumentaciju temeljem koje je dobio propusnicu za Njemačku.⁴⁵⁴ Dr. Neven Ćosić mu je izdao 26. svibnja 1944. godine *Liečničku svjedočbu*, odnosno potvrdu o bolesti zbog koje se traži specijalistički pregled u Beču.⁴⁵⁵ Liječio se i ranije, točnije 28. svibnja 1944. godine, kod doktora Hühna u Zagrebu.⁴⁵⁶ U Beču je posjetio liječnika prof. dr. K. Lindnera 18. srpnja 1944.⁴⁵⁷

Ciliga je oputovao u posljednjem trenutku. Ubrzo nakon njegova odlaska počela je velika čistka u redovima vlasti koju je u Pavelićevo ime provodio Luburić osobno uz pomoć Poglavnikovog tjelesnog zdruge. Nakon propalog puča Lorković - Vokić, u nemilosti tadašnjih vlasti su se našli brojni anglofili i njihovi simpatizeri. Samo tjedan dana nakon što je Ciliga napustio Zagreb počela su hapšenja urotnika i svih osumnjičenih za sudjelovanje u uroti. Vodstvo, suradnici i zaposlenici *Spremnosti* bili su smijenjeni, a njihova su mjesta zauzeli ljudi odani Paveliću i Luburiću. Pavelićeve su čistke iskoristili i Nijemci kako bi se obračunali s onima koje su smatrali sumnjivima, a ranije ih nisu htjeli javno progoniti. I po

⁴⁵³ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 81

⁴⁵⁴ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 80

⁴⁵⁵ Liečnička svjedočba, NSK, R-7998, C-a, 22

⁴⁵⁶ Sanatorij u Zagrebu, NSK, R-7998, C-a, 22

⁴⁵⁷ II. Univ.-Augenlinik Prof. Dr. K. Lindner, NSK, R-7998, C-a, 22

Ciligu su došli SS-ovci, ali kako je ranije napustio Zagreb nisu ga više tražili, već su se usredotočili na one koje su mogli pronaći.⁴⁵⁸

U Beč je Ciliga stigao bez većih problema. Osjećala se napetost skorog kraja rata, ali je grad i dalje živio normalnim životom. Učestala bombardiranja sve do kraja godine nisu ozbiljnije narušila sliku starog dijela grada. Nakon neuspjelog puča i atentata na Hitlera 20. srpnja 1944. godine, brojnim se manifestacijama u gradu pokušao stvoriti privid kako državni aparat odlično funkcionira.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Ante Ciliga, *U Zagrebu poslije Jasenovca*, NSK, R-7998, A, 968, str. 83

⁴⁵⁹ Ante Ciliga, *U defetističkom Beču i porušenom ali nepokorenim Berlinu*, NSK, R-7998, A, 62, str. 1

11. PAD BERLINA

U drugoj polovici kolovoza 1944. godine Ciliga se prvi put uputio u Berlin. Od Hrvatskog konzulata u Beču lako je dobio potvrdu za posjet Hrvatskom poslanstvu u Berlinu. Ranije mu je Bogdan odobrio *studijsko putovanje* kako bi mogao opravdati put u Berlin. Na tom se putu zaustavio u Breslavi (nakon rata Wrocławu u Poljskoj) gdje je posjetio *Istočni institut*.⁴⁶⁰ Ispred Berlina ga je dočekala SS-ova kontrola dokumenata koja je uvedena nakon neuspjelog atentata na Hitlera. Predgrađe Berlina je bilo u ruševinama, a posljedice savezničkog bombardiranja su se vidjele po cijelom gradu. Ciliga je vrijeme provodio u šetnjama gradom i u posjetama berlinskom komitetu Antikominterne i antikomunističkoj sekciji inozemnog odjela Fronte rada gdje je razgovarao sa stanovnicima Berlina i s njima izmjenjivao mišljenja.⁴⁶¹

U Hrvatskom poslanstvu se Ciliga redovito susretao s kulturnim atašeuom Lukom Fertilijem⁴⁶² i s njegovim zamjenikom Zlatkom Milkovićem.⁴⁶³ S Lukom Fertilijem se poznao još iz studentskih dana u Beču,⁴⁶⁴ a ostat će u dobrim odnosima i nakon rata u emigraciji. Fertilio će kasnije u više navrata objavljivati svoje članke u Ciliginim časopisima. U to je vrijeme poslanik NDH u Berlinu bio Vladimir Košak.⁴⁶⁵ Kako je Luka Fertilio kasnije zapisao, Košak je na kraju rata otišao iz Berlina u Flensburg u Danskoj te se predao američkoj vojsci. Amerikanci mu nisu priznali status poslanika, već su ga izručili jugoslavenskim vlastima. Nakon toga je Košak odveden u Zagreb gdje mu se gubi svaki trag. Fertilio dalje piše: *Da je Dr. Vladko Košak poslušao Dra Antu Ciligu, možda se sve to ne bi bilo dogodilo* [misli na izručenje Košaka jugoslavenskim vlastima]. *Ciliga je u to vrijeme boravio u Berlinu, bio je čak, barem formalno, činovnik Košakova poslanstva. Ciliga je uporno upozoravao i uvjeravao da neposredno nakon pada Trećeg Reicha ne će doći do kapitalističko -*

⁴⁶⁰ Ante Ciliga, *U defetističkom Beču i porušenom ali nepokorenim Berlinu*, NSK, R-7998, A, 62, str. 12

⁴⁶¹ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 398

⁴⁶² Luka Fertilio Nikolić (1903. – 1985.) bio je novinar, pjesnik, prevoditelj, diplomat, sveučilišni profesor te dopisnik brojnih novina u Kraljevini Jugoslaviji, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i kasnije u Argentini, u iseljeništvu. Radio je u poslanstvu Nezavisne Države Hrvatske u Berlinu.

⁴⁶³ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 399

⁴⁶⁴ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 393

⁴⁶⁵ Vladimir Košak (1908. – 1947.) bio je pravnik, ekonomist i političar, a obnašao je dužnost ministra u vladi Nezavisne Države Hrvatske. Vršio je i brojne druge dužnosti.

*komunističkog rata. S tim ratom ne smijemo računati. Moramo se spremi na dug emigracijski život, rad i borbu.*⁴⁶⁶

U više se navrata susreo i sa šefom Socijalnog odjela Matkom Mašekom. Mašek je obnašao dužnosti u NDH sve dok nije uputio protestno pismo Paveliću zbog pokolja Srba na bosansko-hrvatskoj granici i predao svoju ostavku. Premda je očekivao progon u Jasenovac ili direktnu osudu na smrt, Pavelić mu je nakon nagovaranja da zadrži funkciju ponudio mjesto u Berlinu koje je ovaj na koncu i prihvatio.⁴⁶⁷

Mladi pisac Zlatko Milković⁴⁶⁸ je bio pobočnik Luke Fertilića. Nakon rata je završio u Parizu gdje se još nekoliko puta susreo sa Ciligom. Prema biografiji u leksikonu *Tko je tko u NDH*, Milković je u Parizu nestao 1946. ili početkom 1947. godine.⁴⁶⁹ Ciliga je smatrao da su ga uz pomoć francuskih komunista otele jugoslavenske tajne službe i prebacile prvo u Toulouse na jugu Francuske, a potom u Jugoslaviju gdje mu se nakon toga izgubio svaki trag.⁴⁷⁰

U Berlinu se Ciliga susreo s još jednim istaknutim hrvatskim književnikom - Ljubom Wiesnerom.⁴⁷¹ Prema Ciligi se njegova kćer priključila partizanima. Kada su to doznale vlasti u Hrvatskoj, Wiesner se morao obratiti za pomoć Nijemcima. Uspio je spasiti kćer, ali je do kraja rata ostao u Berlinu gdje je doživio psihički slom. Nakon rata je završio u psihijatrijskoj bolnici u Rimu gdje je 1951. godine i umro.⁴⁷²

Do kraja rata Ciliga je još nekoliko puta putovao na relaciji Beč - Berlin. Iz sačuvane liječničke dokumentacije vidimo da je posjetio specijaliste u Beču 13. studenoga 1944. godine.⁴⁷³ Očekivao je da će pad Berlina doći ranije, a kako se bitka za grad odužila, pojavili su se financijski problemi kao i problemi s hranom i boravišnim dozvolama u gradu. Tu su mu opet pomogli ljudi iz Hrvatskog poslanstva⁴⁷⁴ čijom je pomoći dobio nove dokumente.

⁴⁶⁶ Luka Fertilio, *Poslanici Nezavisne Države Hrvatske*, NSK, R-7971, A, 972

⁴⁶⁷ Ante Ciliga, *Berlin na pragu sloma*, NSK, R-7998, A, 63, str. 12 i 13

⁴⁶⁸ Zlatko Milković (1911. – 1946. ili 1947.) bio je hrvatski književnik.

⁴⁶⁹ *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 274

⁴⁷⁰ Ante Ciliga, *Berlin na pragu sloma*, NSK, R-7998, A, 63, str. 15

⁴⁷¹ Ljubo Wiesner (1885. – 1951.) bio je hrvatski književnik i prevoditelj te suradnik i urednik brojnih časopisa. Nakon Drugog svjetskog rata živio je u Rimu gdje je radio na vatikanskoj radio-postaji kao urednik hrvatskih emisija.

⁴⁷² Ante Ciliga, *Berlin na pragu sloma*, NSK, R-7998, A, 63, str. 15 i 16

⁴⁷³ *Bei Herrn Dr. Anton Ciliga...*, NSK, R-7998, C-a, 22

⁴⁷⁴ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 403

Putovnicu su mu izdali 31. siječnja 1945. godine u Berlinu i to na šest mjeseci, a nekoliko dana kasnije, 6. veljače iste godine, dobio je i vizu za slobodno kretanje Njemačkom. Zanimljivo je primijetiti da je u toj vizi netko rukom prekrižio stavku *Državljanin Nezavisne Države Hrvatske*.⁴⁷⁵ U Hrvatskom poslanstvu je dobio posao - pisanje tjednog pregleda švicarskog tiska za poslanika Košaka. Našli su mu i povoljan smještaj u blizini gdje su živjeli mlađi činovnici iz poslanstva. Članovi poslanstva imali su diplomatske povlastice i na hranu pa su ga pomagali nabavljajući mu namirnice do kojih inače ne bi mogao doći. Luka Fertilio mu je omogućio da provede 14 dana u odmaralištu udaljenom od Berlina 120 kilometara.⁴⁷⁶

U Berlinu se Ciliga zadržao do 7. veljače 1945. godine.⁴⁷⁷ Napustio je grad samo tri mjeseca prije njegova konačnog pada. Pad Berlina je ujedno označio i pad Hitlera, Reicha, Pavelića i ustaša te kraj Drugog svjetskog rata. Zanimljiva je Ciligina usporedba viđenja ishoda rata kod Nijemaca i kod stranaca u Berlinu tijekom posljednjih dana uoči pada. On navodi da je ostao začuđen u kolikoj mjeri Nijemci iščekuju čudo kojim će Hitler u zadnjem trenutku iskoristiti neko tajno oružje i preokrenuti rat u korist Njemačke. Živeći u razrušenom gradu bez ikakvih preduvjeta za život i u iščekivanju Rusa s jedne i Zapadnjaka s druge strane, svega nekoliko mjeseci prije kraja rata i konačnog pada Berlina Nijemci nisu gubili nadu da će pobijediti. S druge strane, svi su stranci uključujući i one koji su kao radna snaga dovedeni u Berlin te i oni potpuno neobrazovani, bili sasvim svjesni da su pad Berlina i poraz Hitlera pitanje trenutka.⁴⁷⁸ U gradu su pokušavali održati privid normalnog života. Vitalni su se objekti i infrastrukture poput željezničkog kolodvora i glavnih tramvajskih linija stalno popravljale.⁴⁷⁹ Jedne su večeri nakon bombardiranja stradali prozori u Ciliginoj sobi. U roku od 24 sata vlasnica je dobila nova stakla, a pansion je raspolagao toplom vodom tijekom čitavog Ciliginog boravka u gradu.⁴⁸⁰ Tek su u prosincu 1944. godine stanovnici Berlina postali svjesni opasnosti koja im prijete, tj. postali su svjesni da gube rat. Kada su ruske snage prešle Frankfurt na Odri (mali grad na granici s Poljskom udaljen od Berlina manje od 100 kilometara) u gradu je zavladao panika. Sve se dogodilo preko noći. Nijemci su još navečer bili sigurni u Hitlerovu pobjedu, a već je iduće jutro zavladao sveopća panika zbog dolaska Crvene armije. Na kraju se

⁴⁷⁵ Putovnica Ante Ciliga, NSK, R-7998, C-a, 24

⁴⁷⁶ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 404

⁴⁷⁷ Ante Ciliga, *Berlin na pragu sloma*, NSK, R-7998, A, 63, str. 1

⁴⁷⁸ Ante Ciliga, *Berlin na pragu sloma*, NSK, R-7998, A, 63, str. 2

⁴⁷⁹ Ante Ciliga, *U defetističkom Beču i porušenom ali nepokorenim Berlinu*, NSK, R-7998, A, 62, str. 22

⁴⁸⁰ Ante Ciliga, *Berlin na pragu sloma*, NSK, R-7998, A, 63, str. 3 i 4

ispostavilo da se radilo o jednoj manjoj tenkovskoj jedinici Crvene armije koju su Nijemci brzo uništili.⁴⁸¹ Opasnost je prošla, ali su Nijemci shvatili da je rat izgubljen. Disciplina, vjera u pobjedu i vjera u Hitlera odjednom su nestale...

Sredinom siječnja počela su danonoćna bombardiranja Berlina.⁴⁸² Postalo je jasno da je rat ušao u posljednju fazu i da je pad grada, a time i kraj rata, pitanje trenutka. Zabrana izlaska iz Berlina je prestala vrijediti i stanovnici su mogli slobodno napustiti grad. Hrvatsko je poslanstvo dobilo od Vlade posebnu željezničku kompoziciju za evakuaciju. Za razliku od povlačenja iz Pariza tijekom kojega je Jugoslavensko veleposlanstvo odbilo Ciligi pomoći napustiti grad, Hrvatsko mu je poslanstvo sada izašlo u susret tijekom povlačenja iz Berlina. To nije bila Ciligina privilegija - politika povlačenja je bila takva da se nastojalo pomoći svim Hrvatima. Iz Berlina su krenuli za Regensburg, grad udaljen otprilike 500 kilometara. Tu je hrvatska željeznička kompozicija odvojena i premještena u obližnje mjesto Bad Abbach gdje se nalazio hotel koji je Hrvatsko poslanstvo iznajmilo za sve evakuirane. U tom su se mjestu nekoliko tjedana skupljali Hrvati iz Berlina.⁴⁸³ Hrvatski je poslanik ostavio Berlin i otišao u Badgastein u Austriji. Prema njegovom je nalogu svim zaposlenicima Hrvatskog poslanstva isplaćena tromjesečna plaća, ali je blagajnik Zdunić pobjegao sa ostatkom novca prema Hamburgu. Ciliga je automobilom nastavio putovanje prema južnoj Bavarskoj u društvu jednog Hrvata koji je došao u Bad Abbach iz Češke. Predvečer su stigli do nešto više od 100 kilometara udaljenog Münchena. Grad je bio razrušen, a ceste mjestimično teško oštećene.⁴⁸⁴

U okolici Kemptena, prema granici sa Švicarskom, skupila se grupica Hrvata. Ciliga je stupio u kontakt s Damianom, mladim svećenikom koji je bio u toj grupi, te im se odlučio pridružiti. Vratio se u Bad Abbach s prijateljem s kojim se zaputio do Münchena, a mjesec i pol kasnije svi su se okupili u okolici Kemptena.⁴⁸⁵ Stanovnici Kemptena i okolnih sela bili su katolici i kao takvi protivnici Hitlerovog režima, stoga su Hitlera javno kritizirali. Bili su gorljivi antihitlerovci, antiprusi i antiprotestanti koji su živjeli u nadi da će ih Saveznici spasiti od komunizma koji je prijetio s Istoka. Ciliga ih je smatrao politički osviještenim Hitlerovim protivnicima za razliku od stanovnika Berlina koji rogoborili protiv Hitlera tek kad su shvatili da je rat izgubljen. Smanjujući broj posrednika, Hitler je podigao cijenu otkupa mlijeka bez

⁴⁸¹ Ante Ciliga, *Berlin na pragu sloma*, NSK, R-7998, A, 63, str. 5

⁴⁸² Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 466

⁴⁸³ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 467

⁴⁸⁴ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 468

⁴⁸⁵ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 469

podizanja njegove prodajne cijene, čime je gospodarski znatno pomogao stanovnike Kemptena i okolnih sela. Unatoč tome oni su, zbog ideoloških razloga, bili protivnici njegove politike koja se kosila s njihovim katoličkim uvjerenjima.⁴⁸⁶

Savezničke su snage napredovale, a nekolicina je Hrvata koji su imali diplomatske putovnice i bili smješteni u okolici Kemptena povremeno odlazila u izvidnicu provjeriti kada će se moći prijeći u Švicarsku. Tako su se jednom vratili i ispričali kako su vidjeli Židove puštene iz logora, s koferima i u novim odijelima, kako putuju željeznicom. Posebne im je dozvole za to izdao Heinrich Himmler.⁴⁸⁷ Prema Ciligi je to bio Himmlerov pokušaj pregovora sa Saveznicima pri čemu su Židovi trebali poslužiti kao posrednici. U tom je trenutku zaključio kako je došao trenutak za prijelaz u Švicarsku.⁴⁸⁸

Krajem travnja 1945. godine Ciliga je odlučio nastaviti put prema Švicarskoj na biciklu. Prva postaja na putu je bio Immenstadt. Tu je stigao u kasnim noćnim satima i nije se dugo zadržavao, već je nakon kraćeg odmora odmah nastavio putovanje.⁴⁸⁹ Sljedeći je dan stigao do Aacha, gradića na granici s Austrijom u kojemu je nekoliko dana morao čekati prolaz pored SS-ovih postrojbi koje su kontrolirale cestu. Kako nije mogao nastaviti putovanje do Švicarske preko Austrije, odlučio je vratiti se natrag preko Immenstadta u Petersthal. Sljedeći je dan došao do Petersthala, ali se morao hitno vratiti u Aach jer je tamo zaboravio torbu.⁴⁹⁰ Po dolasku u Aach je doznao da su SS-ovci otvorili ceste i da je put prema Austriji slobodan. Idućeg je dana nastavio dalje prema Austriji, ali je cesta opet bila zatvorena. SS-ovci su ponovno bili na cesti i branili su prolazak civilima. Nakon pregovora i nagovaranja, jedan SS-ovac mu je rekao da postoji obilazni poljski put kojim ih se može zaobići. Putujući jednim dijelom preko šuma, polja i potoka, a drugim dijelom cestom, napredovao je Austrijom preko Krumbacha, Albertschwendea i Dornbirna prema švicarskoj granici.⁴⁹¹

Švicarska je granica kod Dornbirna bila zatvorena i zato se Ciliga uputio na jug i približio se granici kod Feldkirchena. Iscrpljen od dugog putovanja putnu je torbu ostavio u Dornbirnu, a

⁴⁸⁶ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 472

⁴⁸⁷ Heinrich Himmler (1900. – 1945.) bio je nacistički političar, prvi čovjek Gestapa i SS-a. Smatra se glavnim organizatorom Holokausta i logora smrti. Obnašao je brojne političke dužnosti Trećega Reicha. Nakon Drugog svjetskog rata zarobljen je od saveznika, ali je počinio samoubojstvo prije početka suđenja.

⁴⁸⁸ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 482

⁴⁸⁹ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 483

⁴⁹⁰ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 485

⁴⁹¹ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 288

u Feldkirchenu su mu ukrali bicikl. Na granici u Feldkirchenu Švicarci ga nisu pustili u zemlju jer su vjerovali da je radnik na prisilnom radu. U ovoj je nepovoljnoj situaciji procijenio kako će lakše prijeći u Italiju nego u Švicarsku pa se uputio vlakom prema Innsbrucku.⁴⁹²

Na putu prema Innsbrucku 1. svibnja 1945. godine u vlak su ušla dva oficira i obavijestili putnike da je Hitler mrtav. Kad je čuo novosti Ciliga je na sljedećoj stanici izašao iz vlaka i zaputio se prema Landecku gdje je dočekaio Amerikance.⁴⁹³ Nekoliko je mjeseci proveo u Švicarskoj koristeći priliku za liječenje očiju. Iz dokumenata je vidljivo da se 30. lipnja 1945. liječio u Innsbrucku kod prof. dr. Richarda Seefeldera.⁴⁹⁴ U Švicarskoj je završio svoje putovanje kako ga je i započeo – potpuno sam kroz Europu u ratu.

⁴⁹² Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 489

⁴⁹³ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998., str. 490

⁴⁹⁴ Vorstand d. Universitäts – Augenklinik in Innsbruck, NSK, R-7998, C-a, 22

12. NAKON RATA

Budući da je bio veliki protivnik Tita i Komunističke partije, Ciliga se više nije mogao vratiti u domovinu. Ipak je važno napomenuti kako je podržao Tita u jednoj stvari. Naime, za vrijeme sukoba Tito-Staljin, načelno je podržao otpor koji je Tito pružio Staljinu, ali ga je i dalje kritizirao zbog manjkavosti sustava koji je uporno provodio kao i zbog provođenja diktature i totalitarizma.⁴⁹⁵

Nakon završetka Drugog svjetskog rata Ciliga je otišao u Rim. Narednih mu je godina, sve do smrti njegova sina Pavla, bilo teško odrediti boravište jer je živio na relaciji Rim - Pariz. Prema Ciliginj korespondenciji⁴⁹⁶ i prema gotovo tisuću računa sačuvanih u njegovoj ostavštini⁴⁹⁷ pohranjenoj u NSK, vidi se da je prve godine nakon Drugog svjetskog rata živio uglavnom u Rimu, ali je redovito posjećivao Pariz. Od 1949. do 1959. godine je više boravio u Parizu nego u Rimu, a od 1962. godine (kada mu je stradao sin Pavle) živio je u Rimu i napuštao ga često, ali samo nakratko. Jedno od takvih putovanja bilo je 1974. godine kada na nekoliko mjeseci odlazi u Köln u Njemačkoj gdje je boravio nekoliko mjeseci i putovao u Švedsku i Francusku.⁴⁹⁸ Ovdje moramo uzeti u obzir i činjenicu da je Ciliga tada bio šezdesetogodišnjak lošeg zdravlja i da je gotovo u potpunosti izgubio vid. U pismima je često spominjao probleme s vidom. U dopisu iz 1949. godine, *Dokumenti vezani za Internato per i bambini Russi a Roma*, spominje kako je izgubio 80% vida.⁴⁹⁹ S vremenom mu se zdravstveno stanje dodatno pogoršavalo, ali nije mijenjao planove koji su podrazumijevali puno više od Pariza i Rima. U travnju 1948. je ishodio od Međunarodnog odbora Crvenog križa u Rimu privremenu izbjegličku putovnicu za sebe i sina. Tada je želio krenuti na put u Sjevernu i Južnu Ameriku, Francusku, Španjolsku i Portugal.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Ante Ciliga, *Dr. Ante Ciliga – biografski podaci*, NSK, R-7998, C-a, 4

⁴⁹⁶ NSK, R-7998, B-a, B-b i B-c

⁴⁹⁷ NSK, R-7998, C-d

⁴⁹⁸ Pisma Ante Cilige Ivanu Avakumoviću, NSK, R-7998, B-a 307 i 308

⁴⁹⁹ NSK, R-7998, C-a, 38

⁵⁰⁰ Comité International de la Croix-Rouge – Roma, NSK, R-7998, C-a, 25

Godine 1946. kratko je vrijeme proveo i u Londonu. Tako u pismu koje je 3. ožujka 1967. godine poslao Milici Djurić-Topalović⁵⁰¹ u Rim spominje susret sa Slobodanom Jovanovićem⁵⁰² riječima *prigodom mog boravka u Londonu 1946. godine.*⁵⁰³ Iste je godine posjetio i Trst iz kojega je otišao u Rim, a potom iz Rima u Pariz.⁵⁰⁴

U Jugoslaviji Ciligu nisu zaboravili. U jeku procesa protiv Hebranga koji se dogodio u svibnju 1948. godine, general-major Milorad Milatović⁵⁰⁵ (prvi čovjek Uprave državne bezbednosti za Srbiju) postavljen je za glavnog istražitelja u slučaju Hebrang i osobno se raspitivao o Ciligi. U dopisu od 23. listopada 1948. godine poslanom od general-majora Veljka Drakulića⁵⁰⁶ stoji: *U vezi Vašeg traženja, dostavljamo Vam u prilogu podatke za CILIGA dr. ANTU.*⁵⁰⁷ U navedenoj se dokumentaciji iz kolovoza 1948. godine nalaze izvještaji Emila Tuka i Rosandića, ali su donosili samo općepoznate podatke. Priložena su bila i tri starija izvještaja agenata iz Trsta čija su imena Nestor i Nino, dok se trećem ne navodi ime. U ovim se izvještajima uglavnom spominje Ciligin dolazak u Trst 1946. godine. Zanimljiv je prvi izvještaj agenta Nestora od 10. rujna 1946. u kojemu stoji kako je Ciliga *postao pobočnik u glavnom ustaškom stožeru*, ali nema dokaza koji bi potkrijepili ovu tvrdnju.

⁵⁰¹ Milica Djurić-Topalović (1893. – 1972.) bila je novinarka, socijalistkinja i komunistkinja te istaknuta članica brojnih političkih organizacija. Pripadala je centralnoj struji KPJ pa je nakon potpisivanja *Manifesta opozicije KPJ* 1920. godine izbačena iz Partije. Nakon toga je postala protivnica KPJ. Tijekom Drugog svjetskog rata pristupila je četničkom pokretu i prešla u štab Draže Mihajlovića. Nakon rata odlazi u iseljništvo gdje je ostala sve do smrti. Bila je supruga srpskog političara i pravnika Živka Topalovića.

⁵⁰² Slobodan Jovanović (1869. – 1958.) bio je srpski pravnik, povjesničar, književnik, sveučilišni profesor i političar. Obnašao je brojne političke, kulturne i sveučilišne funkcije. Od 1942. – 1943. obnašao je dužnost predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije u izbjeglištvu.

⁵⁰³ Pismo Ante Cilige Milici Djurić-Topalović, NSK, R-7998, B-a, 676

⁵⁰⁴ HDA, Ante Ciliga, SDB SSUP, 999-1-0015, Dosje 15/2, *Agenturini podaci*

⁵⁰⁵ Milorad Milatović (1911. – 1997.) bio je jugoslavenski general i istaknuta figura jugoslavenskih vojnih i obavještajnih krugova. Poznat je po sudjelovanju u procesu protiv Andrije Hebranga. Bio je izravno nadređen agentima koji su u beogradskom zatvoru Glavnjača mučili Olgu Hebrang, suprugu Andrije Hebranga, v: Pavle Kalinić, *Andrija Hebrang - svjedoci govore*, 3. izd., Zagreb, 2008.

⁵⁰⁶ Veljko Drakulić (r. 1908.) bio je jugoslavenski general, komandant KOS-a i političar. Obnašao je razne vojne i političke funkcije.

⁵⁰⁷ HDA, Ante Ciliga, SDB SSUP, 999-1-0015, Dosje 15/2, *Ministarstvu unutrašnjih poslova FNRJ Uprava državne bezbednosti za N.R. Srbiju*

U iseljeništvu je nastavio političko djelovanje. Najviše je vremena proveo u Parizu i Rimu gdje je i ostao sve do povratka u domovinu 1991. godine. U iseljeništvu je Ciliga pisao knjige i članke o SSSR-u, o stanju u Jugoslaviji kao i o komunizmu i brojnim temama vezanim za domovinu i svijet. Ciligino se pitanje u Jugoslaviji ponovno aktiviralo 1950. godine kada je pukovnik Vladimir Nešković zatražio izjavu Emila Tuka koju je ovaj dao UDB-i 1948. godine. Tom izjavom Tuk protiv Cilige nije iznio ništa što već nije bilo poznato.⁵⁰⁸

U Parizu je 1951. godine objavio knjigu *La Yugoslavie sous la menace interieure et eksterieure*.⁵⁰⁹

Tamo mu je 1952. godine izašla i jedna od danas malo spominjanih knjiga i to na hrvatskom jeziku, a nosila je naslov *Dokle će hrvatski narod stenjati pod srpskim jarmom? Diskusija o suvremenim problemima hrvatske politike*. U ovoj knjizi Ciliga piše o prijelomnim događajima hrvatske povijesti, presudnim trenutcima koji su se dogodili 1848., 1918. i 1941. godine, o Mačeku i Paveliću te o drugim temama. Ujedno objašnjava zašto se nakon razlaza s komunizmom nije mogao prikloniti politici ni jednog od dvojice spomenutih političara. Često mu se predbacivala suradnja s Pavelićevim režimom i čak je došlo do toga da ga se etiketiralo kao ustašu. Upravo je u knjizi *Dokle će hrvatski narod stenjati pod srpskim jarmom? Diskusija o suvremenim problemima hrvatske politike* Ciliga otvoreno iznio svoje poglede kako na NDH, tako i na ustaše. U knjizi je zapisao: *Istina je, što više, da su ustaše i hrvatski nacionalisti počinili ne samo pogreške i zločine, nego i pozitivna djela i zasluge pred hrvatskim narodom i za hrvatsku stvar, otkada su HSS i Maček, poslije 1929. i osobito poslije 1939., ispoljili nedovoljnu aktivnost i odlučnost. Za osudu je ne samo opća koncepcija Pavelićeva ustaštva – njegova «Načela», bijedna i historijskom položaju hrvatskog naroda ne odgovarajuća imitacija fašizma – nego i njegova taktika, sektaška unutar hrvatskih redova, nerealno šovinistička prema Srbima, služinska prema Talijanima i Nijemcima. No usprkos svega toga, Pavelić i ustaše ispunili su i jednu fundamentalnu ulogu u povijesti hrvatskog naroda.*⁵¹⁰ U nastavku navodi: *Dok su se HSS i Maček sterilno manevrirali ili bili posve*

⁵⁰⁸ HDA, Ante Ciliga, SDB SSUP, 999-1-0015, Dosje 15/3 *Ministarstvu unutrašnjih poslova FNRJ*

⁵⁰⁹ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 7

⁵¹⁰ Ante Ciliga, *Dokle će hrvatski narod stenjati pod srpskim jarmom? Diskusija o suvremenim problemima hrvatske politike*, Pariz, 1952., str. 40.

pasivni; dok su komunisti, primivši poslije 1935 geslo: „Obrana Jugoslavije“, vezali svoju borbu uz očuvanje velikosrpske hegemonije, Pavelić i ustaše su se, makar i loše, ali ipak jedini protiv te hegemonije odlučno borili.⁵¹¹ Za Mačeka je kasnije izjavio: *Vladko Maček imao je pred očima samo jednu tračnicu, onu minimalističke borbe i minimalnog cilja.*⁵¹² S druge je strane u pripremi za govor 1962. godine napisao: *Ono što falilo kod ustaša, koji su bili na riječima nacionalisti i ultranacionalisti, a na djelu se pokazali kao vazali i pomoćne vojske jedne tuđe vanjske sile, bud to i savezničke. Koliko god bila vjerna savezništvu, jedna zrela i svjesna nacija ne prenosi svoj suverenitet na saveznika, a još manje predaje bez borbi svoju prijestolnicu neprijatelju jer je neki saveznik ispao iz stroja.*⁵¹³ Ipak je Ciliga smatrao da oba pokreta imaju pozitivnih točaka, kako ustaški pokret, tako i HSS te da ih treba zadržati u dolazećoj nacionalnoj borbi. Nadalje ističe da se od svega lošeg i u ustaškom pokretu i u HSS-u treba ograditi jer nova borba ne može proizlaziti iz starih temelja.⁵¹⁴

Ciliga je iskreno cijenio Ivana Meštrovića kao čovjeka i kao umjetnika. Posebno se osvrnuo na susret Meštrovića i Alojzija Stepinca tijekom Meštrovićeva posjeta Jugoslaviji 1959. godine.⁵¹⁵ Iz pisma koje mu je poslao 12. srpnja 1953. godine vidljivo je da ga je Ciliga, između ostaloga, pokušao potaknuti da obnovi Meštrovićev paviljon u Zagrebu i da utječe na vlasti da se u njemu ponovno otvori džamija.⁵¹⁶ Još je opširnije pisao o tome 6. prosinca iste godine, ali iz nekog je razloga skratio pismo i izostavio taj dio.⁵¹⁷

Prvo je izdanje knjige *Sam kroz Europu u ratu: Drugi svjetski rat u doživljajima vanstranačkog čovjeka* objavljeno u Parizu 1954. godine. U ovom je izdanju objavljen samo prvi svezak koji završava poglavljem *U Bosni – Hercegovini 1941. – 1945. našao sam „trojanski“ rat Hrvata i Srba*, a prati Ciligina kretanja sve do dolaska u Zagreb 1941. godine.

⁵¹¹ Ante Ciliga, *Dokle će hrvatski narod stenjati pod srpskim jarmom? Diskusija o suvremenim problemima hrvatske politike*, Pariz, 1952., str. 40-41.

⁵¹² Ante Ciliga, *Nakon smrti dr. Mačeka. Uzroci dosadašnjih hrvatskih neuspjeha. Potrebni preduvjeti željne pobjede*, NSK, R-7998, A, 1243

⁵¹³ Ante Ciliga, *Politička strategija u hrvatskoj nacionalnoj borbi*, NSK, R-7998, A, 1127

⁵¹⁴ Pismo Ante Cilige Lucijanu Kordiću, 5. VI. 1958., NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

⁵¹⁵ Ante Ciliga, *Živio Meštrović! Živjela Hrvatska!*, NSK, R-7998, A 664

⁵¹⁶ Pismo Ante Cilige Ivanu Meštroviću, NSK, R-7998, B-a, 1670

⁵¹⁷ Pismo Ante Cilige Ivanu Meštroviću, NSK, R-7998, B-a, 1671

Za drugi je svezak Ciliga izjavio da će izaći za pola godine,⁵¹⁸ odnosno u 1955. godini, ali je tek 1978. u Rimu objavljeno cjelovito izdanje knjige na hrvatskom jeziku.

Ciliga je bio aktivni član mnogih organizacija u iseljeništvu. U Parizu je postao član Hrvatskog radničkog saveza koji je djelovao pod Francuskim savezom kršćanskih radnika (Confédération française des travailleurs chrétiens - Union des travailleurs Croates). U njegovoj je ostavštini sačuvano nekoliko iskaznica HRS-a iz 1954., 1955., 1956., 1957. i 1958. godine⁵¹⁹ u kojima je Ciliga naveden kao publicist i novinar. U organizaciji je obnašao razne dužnosti i aktivno je sudjelovao u njenom radu o čemu svjedoči *Zapisnik zajedničke sjednice Glavnog uredničkog i Nadzornog odbora Hrvatskog radničkog saveza* sastavljen 4. veljače 1956. godine⁵²⁰ i *Diskusija po izvještajima predsjednika, tajnika, uredništva i blagajnika* od 26. veljače 1955. godine.⁵²¹ Isto se može vidjeti i u pismu Glavnom odboru HRS-a od 9. prosinca 1957.⁵²² *Hrvatski radnik*, u čijem je uredničkom odboru bio Ciliga, izlazio je kao mjesečno glasilo HRS-a u Parizu.⁵²³ Kako ne bi došlo do zabune, napominjem da su postojala još tri časopisa koja su nosila isto ime. Prvi je izlazio u Zagrebu i bio je glasilo Hrvatske radničke stranke, drugi je također bio u Zagrebu do 1945. godine kao glasilo Hrvatskog radničkog saveza te *Hrvatski radnik* koji je izlazio u Göteborgu.

Bio je i aktivni član Hrvatskog narodnog odbora koji je tada vodio Branimir Jelić,⁵²⁴ a za koji od 1. srpnja 1958. godine počinje uređivati *Bilten*.⁵²⁵ *Bilten* je izlazio prvo pod Hrvatskim

⁵¹⁸ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, Pariz, 1954., str. 154

⁵¹⁹ C.F.T.C. *Carte Confédérale*, NSK, R-7998, C-a, 10

⁵²⁰ *Zapisnik zajedničke sjednice Glavnog uredničkog i Nadzornog odbora Hrvatskog radničkog saveza*, NSK, R-7971, A, 526

⁵²¹ *Diskusija po izvještajima predsjednika, tajnika, uredništva i blagajnika*, NSK, R-7998, A, 459

⁵²² Pismo Ante Cilige Glavnom odboru HRS-a, 9. XII. 1957., NSK, R-7971, B-c

⁵²³ Vinko Nikolić, *Hrvatski radnik - mjesečno glasilo H. radničkog saveza u Parizu*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 1958., br. 1, str. 75

⁵²⁴ Branimir (Branko) Jelić (1905. – 1972.) bio je hrvatski političar, liječnik i istaknuti član hrvatskog iseljeništva poslije 1945. godine. Dva puta je odlazio u iseljeništvo, prije i nakon Drugog svjetskog rata. Priključio se ustaškom pokretu još prije Drugog svjetskog rata te je imenovan pobočnikom. Nakon Drugog svjetskog rata odlazi u iseljeništvo gdje pokreće organizaciju *Hrvatski narodni odbor* kojom je upravljao do smrti. Jelić i njegova organizacija smatrali su da Pavelić mora napusti sve političke funkcije u interesu hrvatske nacionalne borbe. Nakon niza neuspjelih atentata eksplozivnim i vatrenim oružjem, nađen je otrovan. U *Izvješću o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava* iz 1999. godine zapisano je: *Branko Jelić se ponovno odselio na*

narodnom odborom u Italiji, a od 1960. pod Hrvatskim demokratskim odborom u Europi. U drugome dijelu ovoga rada više ću se osvrnuti na *Bilten* kao i na imena pod kojima je izlazio. U nastavku rada ću popisati kronologiju imena koje je *Bilten* nosio jer su se imena nekad mijenjala iz broja u broj. Nakon što je 1960. godine došlo do raskola u HNO-u, Ciliga je izbačen iz organizacije pa je zajedno s Veljkom Mašinom,⁵²⁶ Miroslavom Varošom i nekolicinom drugih 21. svibnja 1960. godine⁵²⁷ osnovao Hrvatski demokratski odbor i postao njegov aktivni član. Razmatrala se i mogućnost osnivanja *Općeg hrvatskog nacionalnog odbora*, ali se od te ideje odustalo.⁵²⁸ U novoformiranoj je organizaciji odmah preuzeo uređivanje glasila tako da *Bilten*, koji je do tada izlazio od lipnja 1960. godine pod HNO-om, sada izlazio pod HDO-om. Prvi broj preimenovanog *Biltena HDO-a* na naslovnici još ima natpis *Bilten Hrvatskog narodnog odbora u Italiji*, ali je prekríženo *narodnog* i *Italiji*, a iznad je napisano *demokratskog* i *Evropi*.⁵²⁹ Iako je časopis promijenio ime i organizaciju pod kojom izlazi, nastavio je kontinuitet izlaženja pa prvi broj pod novom organizacijom izlazi pod brojem 19-20. Osim što je bio na poziciji urednika *Biltena*, Ciliga je obnašao i funkciju potpredsjednika središnjice HDO-a za Europu, a bio je i delegat na osnivačkoj skupštini HDO-a.⁵³⁰ U kasnijim brojevima stoji kako je obnašao dužnosti potpredsjednika i političkog tajnika središnjice HDO-a za Europu te da je bio član, a kasnije i predsjednik, središnjice

sigurnije područje [nakon pokušaja niza atentata], u glavni grad Bavarske - München. Međutim, Udba je i tamo uskoro uspjela infiltrirati svoga suradnika u njegovu blizinu. To je bio agent Centra SDS Osijek pod pseudonimom „Boem“, kojeg je na vezi držao tadašnji inspektor osječke Udbe Josip Perković. Branko Jelić je preminuo 31. svibnja 1972. od posljedica trovanja, neposredno pred početak Bugojanske akcije, koju je financijski i organizacijski pomagao; v. Izvješće o radu od 28. travnja 1992. do 15. rujna 1999. Poratne žrtve terora SFRJ u inozemstvu, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Zagreb, 30. rujna 1999.

⁵²⁵ *Bilten HNO-a i Italiji*, Rim, 1. srpnja 1958., br. 1

⁵²⁶ Veljko Mašina bio je istaknuti član hrvatskog iseljništva nakon Drugog rata. Poznat je po aferi *Kovčeg* u kojoj je po prvi puta Miroslav Varoš osumnjičen za suradnju s jugoslavenskim tajnim službama. Mašina je čuvao torbu sa šifriranim dokumentima o radu hrvatskog iseljništva i njihovih pristaša u Jugoslaviji, kada su mu u kuću došla dva agenta koji su se kućnoj pomoćnici predstavili kao njegovi prijatelji. Ona ih je pustila u kuću i dala im torbu. Miroslav Varoš je bio jedan od malobrojnih ljudi koji je znao za postojanje i lokaciju te torbe, a po opisu kućne pomoćnice, Mašina je odmah prepoznao Varoša. Nakon nestanka torbe ubrzo su u Jugoslaviji uslijedila uhićenja. Među uhićenima je bio i brat Veljka Mašine, Ivo Mašina koji je prvo osuđen na dugogodišnju robiju, a zatim je i ubijen.

⁵²⁷ Miroslav Varoš, *Članovima HDO-a u Europi*, NSK, R-7998, B-c, 601

⁵²⁸ Ante Ciliga, *Opći hrvatski nacionalni odbor*, NSK, R-7998, A, 743

⁵²⁹ *Bilten Hrvatskog demokratskog odbora u Evropi*, Rim, lipanj – srpanj 1960., br. 19 - 20

⁵³⁰ *Bilten Hrvatskog demokratskog odbora u Evropi*, Rim, lipanj – srpanj 1960., br. 19 – 20, str. 6

HDO-a za Italiju. Članska mu je iskaznica od 21. svibnja 1960. godine nosila broj 2.⁵³¹ Iz *Biltena* je vidljivo kako je Ciliga često polemizirao sa članovima HDO-a, a te su polemike dovele do novih sukoba 1961. godine kada je Ciliga optužio Miroslava Varoša da radi protiv interesa organizacije te da je suradnik jugoslavenskih tajnih službi kojega su poslali u iseljništvo po zadatku.

Varoš je u to vrijeme bio član obiju organizacija – HNO-a i HDO-a.⁵³² On i Branko Orlović⁵³³ su pokušali, uz pomoć Krunoslava Draganovića,⁵³⁴ izbaciti Ciligu, Besima Velića i Nevenka Brljevića⁵³⁵ iz organizacije. U Münsteru su 28. studenoga 1961. godine organizirali sjednicu Središnjeg Odbora HDO-a na kojoj su iz organizacije isključili Ciligu⁵³⁶ i Brljevića.⁵³⁷ Budući da glasanjem nisu uspjeli skupiti dvotrećinsku većinu te da se organizatori sjednice nisu pridržavali pravila HDO-a, njihove odluke HDO u Italiji nije priznao. Na kraju je sve završilo tako da je Varoš bio izbačen iz HDO-a⁵³⁸ te je došlo do razilaženja HDO-a u Italiji i HDO-a u Njemačkoj. Većina je ipak stala na stranu Brljevića i Cilige. Jedan od primjera koji to potkrepljuju je pismo koje je Krunoslav Mašina⁵³⁹ uputio Šimi Ivandiću iz kojeg se vidi da obojica podržavaju Ciligu, a Krunoslav Mašina je u znak protesta čak dao ostavku na mjesto političkog tajnika te je istupio iz organizacije.⁵⁴⁰ Neodlučnog je Nevenka Brljevića, dok se dvoumio koju stranu izabrati, Mašina savjetovao riječima: *Ne znam što tamo kanite. Savjetujem vam ne trošite energiju. Budite u vezi s dr. Ciligom.*⁵⁴¹ Još je 29. listopada iste godine Draganović predložio Besimu Veliću da se Ciligu isključi iz HDO-a.⁵⁴² Kasnije je, 10.

⁵³¹ Članska iskaznica, NSK, R-7998, C-a, 16

⁵³² Pismo Miroslava Varoša Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 5115

⁵³³ Branko Orlović bio je hrvatski iseljenički političar, jedan od osnivača i član Hrvatskog demokratskog odbora te član i suradnik brojnih drugih iseljeničkih organizacija.

⁵³⁴ *Nakon javne solidarizacije prof. Draganovića sa g.g. Varošem i Orlovićem*, NSK, R-7998, A, 933

⁵³⁵ Nevenko Brljević bio je hrvatski iseljenički političar i član brojnih iseljeničkih organizacija. Jedan je od osnivača Hrvatskog demokratsko odbora.

⁵³⁶ *HDO u Europi, Odluka o ostavci dr. Ante Cilige*, NSK, R-7998, C-h, 176

⁵³⁷ *HDO u Europi, Središnji Odbor HDO-a Münster*, NSK, R-7998, C-h, 177

⁵³⁸ *Odluka o isključenju Miroslava Varoša iz HDO-a*, NSK, R-7998, C-h, 178

⁵³⁹ Krunoslav (Kruno) Mašina (1934. – 2004.) bio je aktivni iseljenički političar i urednik brojnih emisija programa Hrvatskog radija u New Yorku.

⁵⁴⁰ Pismo Krunoslava Mašine Šimi Ivandiću, NSK, R-7998, B-c, 341

⁵⁴¹ Pismo Krunoslava Mašine Nevenku Brljeviću, NSK, R-7998, B-c, 340

⁵⁴² Pismo Krunoslava Draganovića Besimu Veliću, NSK, R-7998, B-c, 165

rujna 1962. godine, pišući govor za Prvu zemaljsku konferenciju HDO-a u Švedskoj, Ciliga taj događaj komentirao riječima: *Zima 1960-61. prošla je u znaku zakulisnih nedemokratskih intriga da se obidju demokratski statuti HDOa, da se organizaciju pretvori u „trgovisnku robu“ kojom će stanoviti ljudi trgovati i zaradivati na desno i lijevo.*⁵⁴³ Iz pisma Jakše Kušana od 24. veljače 1962. godine vidljivo je da se Varoš nakon svega postavio kao da se ništa nije dogodilo i čak je tvrdio kako je bila riječ o nesporazumu koji je sada [u veljači 1962] izglađen.⁵⁴⁴

Koliko je Ciliga bio važan u Organizaciji najbolje govore izjave njenih članova. U Ciliginoj je ostavštini sačuvano puno takvih izjava koje njegov rad opisuju zaista pohvalno, a ovdje ću izdvojiti samo dvije. U pismu koje je Veljko Mašina uputio Krunoslavu Mašini 19. veljače 1961. godine zapisao je: *Nikako nisam zamišljao mogućim rad političkog tajništva bez punog sudjelovanja i savjetovanja sa Drom Ciligom...*⁵⁴⁵ Miroslav Varoš je 14. ožujka 1961. godine u obraćanju članovima HDO-a zapisao sljedeće: *Krunoslav Mašina i Dr Ante Ciliga bi trebali biti u prvom redu oni, koji će HDOu davati vanjski politički ton i pravac. Radi toga bi im u izvjesnim akcijama trebalo dati ovlasti i ograničiti na konzultiranje samo one najvažnije političke poteze, kako se rad ne bi time kočio.*⁵⁴⁶ Doduše, Varoš je pisao samo najgore o Ciligi nakon njihovog sukoba, čak mu je poslao neukusnu i provokativnu razglednicu u kojoj piše: *Preporučujemo se Vašim svetim molitvama u 1964 godini i Vašem biltenu... ..Ovaj što ga vidite bez gaća na slici [kip rimskog bacača diska na razglednici] bio je urednik jednog biltena u starom Rimu, posao mu nije išao dobro.*⁵⁴⁷ Njemu je iza leđa slao pisma istaknutim ličnostima u iseljeništvu u kojima je iznosio neistine o Ciligi. Jedno od takvih pisama poslao je 4. rujna 1962. godine Abidu Dizdareviću u kojem je napisao: *Ciliga je ovdje finansiran od talijanskih ljevičara filokomunista i od naših ljudi, koji drže vezu sa ambasadom i odlaze u Jugoslaviju. Ciliga je otvoreno stupio protiv hrvatskog nacionalnog svećenstva na čelu sa dr. Draganovićem, Zorićem, Simčićem, Tomasom itd. i zastupa mišljenje da svećenici trebaju uzeti jugoslavenski pasoš (komunistički).*⁵⁴⁸

⁵⁴³ Ante Ciliga, *Prvoj zemaljskoj konferenciji HDOa u Švedskoj*, NSK, A, 942

⁵⁴⁴ Pismo Jakše Kušana Nevenku Brljeviću, NSK, 7998, B-c, 292

⁵⁴⁵ Pismo Veljka Mašine Krunoslavu Mašini, NSK, R-7998, B-c, 343

⁵⁴⁶ Miroslav Varoš, *Članovima središnjeg odbora HDOa u Evropi*, NSK, R-7998, B-c, 599

⁵⁴⁷ Pismo Veljka Mašine Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 5128

⁵⁴⁸ Pismo Miroslava Varoša Abidu Dizdareviću, NSK, R-7998, B-c, 598

Iako je ovdje bila riječ o unutarnjim sukobima, oni su se odvijali javno preko raznih iseljeničkih časopisa, stoga je vodstvo odlučilo promijeniti ime organizacije kako bi se jasno distanciralo od politike Varoša. Tako je HDO 1964. godine promijenio ime u Hrvatska demokratska i socijalna akcija.

Varoš nije zaboravio Ciligu. U pismu poslanom Krunoslavu Draganoviću 12. ožujka 1966. godine još uvijek je smišljao planove protiv Cilige: *Ne čini mi se barem za sada da je moguće njega [Antu Ciligu] goniti na zamišljen način, jer stari sjedi unutra, to sam prije sumnjao, ali sada znam pouzdano.*⁵⁴⁹ Strpljivo je čekao da Ciliga o njemu napiše nešto iz čega bi izvukao elemente klevete kako bi ga mogao tužiti na sudu.⁵⁵⁰ Ciliga je znao biti oštar na jeziku, ponekad čak i provokativan, ali Varoš je očito podcijenio njegovo životno iskustvo.

Kardinal Alojzije Stepinac je umro 10. veljače 1960. godine. Iako se Ciliga načelno nije slagao s mnogim stavovima Katoličke Crkve, iznimno je poštivao i cijenio Stepinca kao i mnoge druge crkvene velikodostojnike. Često ga je spominjao kao primjer moralnog i duhovnog vođe naroda te isticao njegove vrijednosti. U pismu koje je poslao 7. kolovoza 1978. godine tajniku Svete Stolice kardinalu Jeanu-Marieu Villotu⁵⁵¹ povodom smrti pape Pavla VI,⁵⁵² posebno je naglasio *hrvatsku blagodarnost za uzdignuće dvaju zagrebačkih Nadbiskupa, Stepinca i Šepera,*⁵⁵³ *na kardinalsko dostojanstvo* i izrazio nadu *da će Stepinac, veliki Ispovjednik Vjere i nacionalne čvrstoće, čovjek jednostavnog i svetog života, biti prema želji hrvatskoga naroda u skorjoj budućnosti sanktificiran.*⁵⁵⁴ U svojoj je oporuci sastavljenoj 14. ožujka 1991. godine posebno spomenuo kardinala Stepinca, fra Karla Balića⁵⁵⁵ te

⁵⁴⁹ Pismo Miroslava Varoša Krunoslavu Draganoviću od 12. ožujka 1966., NSK, Ostavština Krunoslava Draganovića, nerazvrstana građa

⁵⁵⁰ Pismo Miroslava Varoša Krunoslavu Draganoviću od 16. prosinca 1965., NSK, Ostavština Krunoslava Draganovića, nerazvrstana građa

⁵⁵¹ Jean-Marie Villot (1905. – 1979.) bio je kardinal, nadbiskup, državni tajnik Svete Stolice i stalni član Rimske kurije.

⁵⁵² Pavao VI (1897. – 1978.), rođen kao Giovanni Battista Montini, bio je 262. papa. Posebno se zalagao za sjedinjenje s Istočnom Crkvom i bolje povezivanje s kršćanskim crkvama Zapada. Proglašen je blaženim 2014. godine.

⁵⁵³ Franjo Šeper (1905. – 1981.) bio je kardinal i nadbiskup, rektor Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, osnivač *Glasa koncila* i *Kršćanske sadašnjosti*, sudionik Drugog vatikanskog koncila, pročelnik Kongregacije za nauk vjere, a obnašao je i brojne druge funkcije.

⁵⁵⁴ Pismo Ante Cilige Jean-MarieVillotu, NSK, R-7998, B-a, 2659

⁵⁵⁵ Fra Karlo Balić (1899. – 1977.), rođen kao Lovre Balić, bio je hrvatski franjevac.

kardinala i državnog tajnika Agostina Casatolija⁵⁵⁶ riječima: *Smatram srećom svog života što sam početkom 1943 godine imao susret s Nadbiskupom Stepincem i upoznao osobno velikog sveca i velikog čovjeka. O dragoj uspomeni mi je ostalo sjećanje na velikog franjevačkog teologa fra Karla Balića, sa visokim poštovanjem mislim na kardinala i bivšeg Državnog Sekretara Casarolija...*⁵⁵⁷ Katoličkoj je Crkvi davao veliku važnost smatrajući je *jedinom legalnom nekomunističkom organizacijom u kojoj su Hrvati mogli doći do izražaja.*⁵⁵⁸ Kada se 3. kolovoza 1974. godine na beogradskoj televiziji pojavio film o Stepincu u kojem je, prema Ciliginim riječima, kardinal prikazan kao *jedan od najvećih neprijatelja naroda i kao suradnik nacional - fašističkih snaga*, službeni je vatikanski radio-dnevnik 27. kolovoza iste godine objavio tu vijest kao i protest na objavljeno. Ciliga je odmah sastavio dopis za medije u kojem je žestoko osudio film beogradske televizije, a Stepinca je opisao citatom iz propovijedi pape Ivana XXIII⁵⁵⁹ koju je održao na misi zadušnici za kardinala Stepinca u Rimu 17. veljače 1960. godine: *Kardinal Stepinac zaista vjeran odraz dobroga Božanskoga Pastira: Svojoj slavnoj nadbiskupiji dao je 26 godina biskupske službe; u početku neumorno radeći i razvijajući najrevniju apostolsku djelatnost, a u posljednjim odveć dugim godinama bolna zatočenja nagomilao je toliko bogatstvo zasluga, koje je Nebeski Otac sigurno u milosti i blagoslovu izlio na sve obitelji i na sve vjernike revne i pobožne Hrvatske.*⁵⁶⁰ Još ga je za života Ciliga branio od optužbi koje je na njegov račun 4. veljače 1957. godine izrekao André Ribard na predavanju *Veličina i ropstvo Crkve (La Grandeur i la Servitude de l'Eglise)*. Ribard je ponovio sve ono što su komunističke vlasti već kazale u procesu protiv Stepinca te je, prema Ciligi, još i uvećao sve što je rečeno. Ciliga je odmah reagirao dopisom za medije u kojem je izrijekom osudio Ribardove navode i podržao je predstavnike Katoličke Crkve u Francuskoj koji su ih kritizirali.⁵⁶¹ U rijetkim trenutcima kada se Ciliga pisanjem obrušavao na Katoličku Crkvu, radio je to s izvjesnim poštovanjem i uvijek s pomirljivim tonom. Jedan od takvih primjera je i tekst *Zagreb bez kardinala*⁵⁶² u kojemu kritizira Katoličku Crkvu u

⁵⁵⁶ Agostino Casaroli (1914. – 1998.) bio je kardinal i tajnik Svete Stolice.

⁵⁵⁷ *Testamenar Dra Ante Cilige*, NSK, R-7998, 0

⁵⁵⁸ Pismo Ante Cilige Janku Vranicaniju, NSK, R-7998, B-a, 2684

⁵⁵⁹ Ivan XXIII (1881. – 1963.), rođen kao Angelo Giuseppe Roncalli, bio je 261. papa. Posebno se zalagao za mir u svijetu i okončanje Hladnog rata. Proglašen je svetim 2014. godine.

⁵⁶⁰ Ante Ciliga, *Vatikanski protest povodom protustepinčevog filma*, NSK, R-7998, A, 939

⁵⁶¹ Ante Ciliga, *Da li je nužno i opravdano prešutjeti i odricati pozitivni stav Kardinala Stepinca prema Hrvatskoj državi kad se ga brani od zlonamjernih komunističko-velikosrpskih napadaja?*, NSK, R-7998, A, 1121

⁵⁶² Ante Ciliga, *Zagreb bez kardinala*, NSK, R-7998, A, 1301

Hrvatskoj kao i njene čelnike koji su dopustili da Vatikan ne izabere Franju Kuharića za kardinala, čime je Zagreb ostao bez kardinala. Smatrao je da je Katolička Crkva postala *de facto hrvatska nacionalna crkva*, a Vatikan *prirodni i važni nacionalni saveznik Hrvata*.⁵⁶³

S godinama se Ciligino zdravstveno stanje kontinuirano pogoršavalo. Prema medicinskim nalazima iz 1961. godine imao je i ozbiljnih želučanih tegoba. Uz sve ostale bolesti koje su ga mučile još od zatvoreničkih dana u Sovjetskom Savezu, Italiji, Kraljevini SHS i NDH, obolio je i od čira kojega je na kraju morao operirati.⁵⁶⁴

Ciligu je 2. lipnja 1962. pogodila teška osobna tragedija kada je stradao njegov sin Pavle koji je nestao s broda u blizini Cannesa pod nerazjašnjenim okolnostima. Iako Pavlovo tijelo nije nikada pronađeno, Ciliga je smatrao kako je ubijen,⁵⁶⁵ ali u svojim pismima nije ulazio u detalje vezane za njegovu smrt. To je bila jedina tema koju je izbjegavao sve do svoje smrti. Govoreći o njegovoj obitelji, svakako valja spomenuti i Ciliginu treću suprugu Lydiu Singrist-Angelson s kojom je nakon Drugog svjetskog rata živio u Rimu. Singrist-Angelson je rođena 1. studenoga 1890. godine u Kaširi u Rusiji.⁵⁶⁶ Umrla je u Rimu u prosincu 1967. godine,⁵⁶⁷ nakon duge i teške bolesti. Mислеći na nju, Ciliga je u svojoj oporuci zapisao: *...sa kojom sam u velikom uzajamnom razumijevanju i privrženosti proveo 16 godina zajedničkoga života*.⁵⁶⁸

Ciligin je oslabljeni vid znatno utjecao na izlaženje *Biltena* i bio je glavni krivac što je *Bilten* počeo izlaziti neredovito. Iz pisma koje je Ciliga 27. veljače 1965. godine iz Rima uputio o. Bahoriću vidi se da je tada mogao čitati samo krupne novinske naslove i da mu je bila potrebna pomoć kod pisanja i čitanja. Tekstove je morao diktirati nekome tko bi ih zapisivao, što je oduzimalo triput više vremena nego uobičajeni način.⁵⁶⁹

⁵⁶³ Pismo Ante Cilige Vinku Nikoliću, travanj 1953, NSK, R-7971, B-b

⁵⁶⁴ Liječnički nalazi, NSK, R-7998, C-a, 21 i 22

⁵⁶⁵ Pismo Ante Cilige Željku Kovačiću, NSK, R-7998, B-a, 1339

⁵⁶⁶ Certificat de Réfugié, NSK, R-7998, C-a, 56

⁵⁶⁷ Pismo Ante Cilige Huseinu Metiljeviću, NSK, R-7998, B-a, 1682

⁵⁶⁸ *Testamenar Dra Ante Cilige*, NSK, R-7998, 0

⁵⁶⁹ NSK, R-7998, B-a, 11

Nestanak Krunoslava Draganovića u rujnu 1967. godine u Trstu izazvao je snažne reakcije u iseljeništvu. Ciliga i Draganović su se, kao dvojica istaknutih političara, susretali i ranije. Draganovićeve korespondencija upućena Ciligi svjedoči da su njih dvojica bili u dobrim odnosima sve do 1962. godine.⁵⁷⁰ Dvije godine starija korespondencija iz Draganovićeve ostavštine svjedoči da je Draganović u potpunosti promijenio mišljenje.⁵⁷¹ Iz primjera osnivanja HDO-a očito je da je Draganović bio direktno ili indirektno povezan s hrvatskim organizacijama u iseljeništvu. Krajem 1959. godine je održan sastanak u Konstanzu, malenom gradiću na švicarsko-njemačkoj granici, na kojem se raspravljalo o budućnosti HNO-a. Iz *Zapisnika razgovora vodjenih u Konstanz-u krajem srpnja 1959*⁵⁷² se vidi da je tu bila okupljena jezgra koja će kasnije sudjelovati u formiranju HDO-a (Ciliga, Varoš, Draganović i nekolicina drugih). Nedugo nakon toga je održana osnivačka skupština HDO-a na kojoj se opet našao Draganović, ovoga puta kao *gost i prijatelj*.⁵⁷³ Nakon izbivanja afere Varoš, u kojoj ga je Ciliga s nekolicinom drugih optužio da je UDB-in agent, Ciliga je 8. travnja 1962. zatražio od Draganovića da se javno izjasni o Varošu.⁵⁷⁴ Prema Ciliginim je navodima Draganović iskoristio hodočašće *Exsul familia* koje se održavalo u Rimu od 3. do 7. kolovoza 1962. kako bi javno podržao Varoša i Orlovića⁵⁷⁵ i zbog toga je došlo do definitivnog razlaza između Cilige i Draganovića.

Nedugo nakon Draganovićeve nestanka u Trstu 18. listopada 1967. godine, tj. prije nego što se doznalo gdje je Draganović, Ciliga je potegnuo pitanje njegova nestanka. Zapitao se radi li se tu o *pravoj otmici ili samo fingiranoj?* Izrazio je sumnju da Draganović surađuje s UDB-om i da je otmica samo farsa kako se ne bi kompromitirao pred iseljeništvom.⁵⁷⁶ Nedugo nakon toga 29. studenoga 1967. godine Ciliga u pismu fra Častimiru Majiću,⁵⁷⁷ uredniku *Danice*, piše kako je siguran da je Draganović, zajedno sa Varošem i Orlovićem, UDB-in

⁵⁷⁰ Pisma Krunoslava Draganovića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 1382-1389

⁵⁷¹ Pismo Krunoslava Draganovića Jurju Milovcu od 7. svibnja 1964., NSK, Ostavština Krunoslava Draganovića, nerazvrstana građa

⁵⁷² *Zapisnik razgovora vodjenih u Konstanz-u krajem srpnja 1959.*, NSK, R-7998, A, 1304

⁵⁷³ *Bilten Hrvatskog demokratskog odbora u Evropi*, Rim, lipanj – srpanj 1960., br. 19 – 20, str. 6

⁵⁷⁴ Pismo Ante Cilige Krunoslavu Draganoviću, NSK, R-7998, B-a, 671

⁵⁷⁵ *Nakon javne solidarizacije prof. Draganovića sa g.g. Varošem i Orlovićem*, NSK, R-7998, A, 933

⁵⁷⁶ Pismo Ante Cilige Nevenku Brljeviću, NSK, R-7998, B-a, 358

⁵⁷⁷ Fra Častimir Timothy Majić (r. 1914.) je hrvatski franjevac i teolog, doktor filozofije i teologije. Bio je urednik brojnih časopisa među kojima se posebno ističe *Danica*. Obnašao je mnoge dužnosti u crkvenim organizacijama. Danas živi u Chicagu i najstariji je hrvatski franjevac u tom gradu.

suradnik već duže vrijeme.⁵⁷⁸ Što se točno dogodilo s Draganovićem i kako se on našao u Jugoslaviji do danas nije poznato. Postoje priče da su ga oteli agenti jugoslavenskih tajnih službi i prebacili ga u Jugoslaviju protiv njegove volje, kao i druge verzije prema kojima je svojevremeno došao u Jugoslaviju kao agent jugoslavenskih tajnih službi. Nakon nedavno održanog međunarodnog znanstvenog simpozija o Krunoslavu Draganoviću (u studenom 2013. godine) na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu pod nazivom *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik, povjesničar i rodoljub*, dobili smo uvid u mnoge do tada nepoznate detalje iz njegova života, ali nismo dobili jasan odgovor na jedno od najzanimljivijih pitanja – kako je Draganović došao u Jugoslaviju? Franjo Topić u radu *Krunoslav Stjepan Draganović (1903. – 1983.)* navodi kako su još uvijek *nerazjašnjene okolnosti pod kojima se vratio [Draganović] u Jugoslaviju*.⁵⁷⁹ Ni Andrija Lukinović u radu *Arhivska ostavština prof. Krunoslava Draganovića*⁵⁸⁰ nije otkrio konkretne dokaze o tome kako je Draganović došao iz Italije u Jugoslaviju 1967. godine. Simpozij je ipak osvijetlio brojne detalje iz Draganovićeve života. Ante Ciliga se spominje na nekoliko mjesta u zborniku sa simpozija, a ovdje bih istaknuo rad Roberta Jolića *Draganović u pisanoj ostavštini Dominika Mandića*. Pišući o Draganoviću, Mirko Šamija⁵⁸¹ je zapisao: *Njemu je lakše dati za hrvatsku narodnu borbu 50.000 US-dolara, nego meni jedan cent ili jednu cigaretu. Nažalost, on hrvatsko bogatstvo baca na razne kriminalce i komunistu Ciligu, komunistu Branka Orlovića, Veljku Mašinu, i špijuna Varoša*.⁵⁸² Je li ikada Draganović slao neke značajnije iznose Ciligi ne možemo sa sigurnošću tvrditi, no sigurno je da o tome nema nikakvih naznaka u Ciliginoj ostavštini. Zanimljivo je primijetiti kako se Mirko Šamija žalio Dominiku Mandiću na Draganovićevo navodno financiranje Cilige dok je upravo Mandić Ciligi redovito slao novčanu pomoć. Držim da je to važno istaknuti kako se iz Šamijinog pisanja ne bi izvukli pogrešni zaključci o odnosu Cilige i Mandića. U pismu poslanom Ciligi Mandić je zapisao: *...šaljem \$ 50:00 O. Eteroviću*⁵⁸³ *za račun Vaše knjige u Madridu. Vama*

⁵⁷⁸ Pismo Ante Cilige uredništvu *Danice*, NSK, R-7998, B-a, 649

⁵⁷⁹ Franjo Topić, *Krunoslav Stjepan Draganović (1903. – 1983.)*, u: *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik, povjesničar i rodoljub*, Zagreb, 2014., str. 23

⁵⁸⁰ Andrija Lukinović, *Arhivska ostavština prof. Krunoslava Draganovića*, u: *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik, povjesničar i rodoljub*, Zagreb, 2014., str. 35-54

⁵⁸¹ Mirko Šamija bio je član vodstva HNO-a

⁵⁸² Robert Jolić, *Draganović u pisanoj ostavštini Dominika Mandića*; u: *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik, povjesničar i rodoljub*, Zagreb, 2014., str. 183

⁵⁸³ Opat Franjo Hijacint Eterović (1913. – 1981.)

izravno šaljem \$ 50:00. To su obe svote dar Hrvatskih franjevaca Vama lično za Uskrs. Od poslanih knjiga uzeti ću 20 komada, da ih poklonim članovima naše zajednice.⁵⁸⁴ Kako je Mandić pomagao Ciligi, tako je pomagao i njegovog sina Pavla i to duhovno i materijalno. To je vidljivo iz božićne čestitke koju je Mandić 1953. godine uputio Pavlu Ciligi i njegovu ocu Anti.⁵⁸⁵ I iz ostalih je pisama iz Ciligine ostavštine vidljivo da je Mandić redovito slao pomoć i Anti i Pavlu Ciligi.

Ciliga nije želio prihvatiti Daganovićevo objašnjenje koje je ovaj dao nakon što su ga jugoslavenske vlasti pustile na slobodu. Draganovićevo verzija slučaja, prema kojoj je on slučajno zalutao automobilom i u društvu dvojice UDB-ina suradnika prešao državnu granicu, bila je malo kome prihvatljiva.⁵⁸⁶ U svom je osvrtu na Draganovićevu izjavu rekao kako su tu izjavu sastavljali Draganović i UDB-a zajedno te je istaknuo Draganovićevu promjenu retorike prije i nakon uhićenja.⁵⁸⁷ Nije Ciliga zaboravio ni Varoša pa se osvrnuo i na njegove izjave koje je ovaj dao odmah nakon nestanka Draganovića, a prije nego što se doznalo da se nalazi u Jugoslaviji. Kako bi pojačao svoje teze o Varoševoj suradnji s jugoslavenskim tajnim službama, samo je *primijetio* da je sumnjivo što je Varoš točno znao što se s Draganovićem dogodilo.⁵⁸⁸

U Rimu je 1972. godine objavio knjigu *La crisi di Stato della Jugoslavia de Tito*⁵⁸⁹ kojom je potaknuo brojne rasprave o stanju u Jugoslaviji. Knjiga svjedoči da njegov stav prema Jugoslaviji i komunističkom vodstvu nije popustio. Slično je bilo i sa Sovjetskim Savezom. Iako je Staljin umro još 1953. godine, Ciligini se stavovi prema nepravednoj politici čelnika Sovjetskog Saveza nisu promijenili. Komentirajući Sovjetski Savez, 1972. godine Ciliga je primijetio kako je *neporeciva činjenica političko ugnjetavanje i ekonomsko izrabljivanje Sovjetskog proletarijata od strane dominantne klase birokrata, komunista i jednakih ne-komunista*.⁵⁹⁰

⁵⁸⁴ Pismo Dominika Mandića Anti Ciligi, NSK, R-7998, NSK, B-b, 2744

⁵⁸⁵ Pismo Dominika Mandića Pavlu Ciligi, NSK, R-7998, NSK, B-b, 2746

⁵⁸⁶ Miroslav Akmadža, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010., str. 32

⁵⁸⁷ Ante Ciliga, *Čitajući javnu izjavu prof. Draganovića*, NSK, R-7998, A, 280

⁵⁸⁸ Ante Ciliga, *Kako je prof. Draganović dospio u ruke UDBE*, NSK, R-7998, A, 346

⁵⁸⁹ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 8

⁵⁹⁰ Ante Ciliga, *Postscriptum*, NSK, R-7998, A, 853

Godine 1974. pokrenuo je časopis *Na pragu sutrašnjice* kao nastavak *Biltena*, no i o njemu će biti više riječi u drugom dijelu ovoga rada.

Iste je godine Ciligu zadesila još jedna osobna tragedija. Na Lopudu je umrla njegova bivša supruga Ljuba Volčeva. Iako su se davno rastali, ostali su u dobrim odnosima. Kada se Ciliga 1941. godine vratio iz Pariza u Hrvatsku, prvo je otišao kod nje na Lopud. Iz rukopisa članka *U spomen Ljubi Volčevoj - Ciliga* autorice Branke Mogorović⁵⁹¹ u kojem su objavljena mnoga pisma Volčeve, vidi se da je ona Ciligu nazivala ili suprugom ili kumom i uvijek ga je spominjala isključivo u pozitivnom kontekstu.⁵⁹²

Bosansko-hercegovački političar Džemal Bijedić,⁵⁹³ rodom iz Mostara, poginuo je u zrakoplovnoj nesreći iznad Kreševa 18. siječnja 1977. Kao službeni razlog nesreće navode se loši vremenski uvjeti. U političkoj je karijeri obnašao čitav niz funkcija, a u trenutku smrti je bio premijer SFRJ. Ciliga je bio uvjeren da je Bosanski Radić, kako je nazivao Bijedića, ubijen u atentatu od strane jugoslavenskih vlasti. Navodi da je ubijen kako ne bi preuzeo vodstvo Jugoslavije nakon Titove smrti.⁵⁹⁴ Zanimljivo je kako u izvještaju ASN-a stoji da je pilot pokrenuo postupak za slijetanje 5 i pol kilometara dalje nego što je propisano i to ispod minimalne visine, dok je brzina slijetanja bila 69 km/h veća od dopuštene.⁵⁹⁵ Premda se ne može sa sigurnošću tvrditi da je Ciliga bio u pravu, ovaj izvještaj ide u prilog njegovoj teoriji prema kojoj je pilot samoubojica namjerno izazvao nesreću.⁵⁹⁶ Izuzetno se aktivno priključio raspravama oko pogibije Bijedića. Već je 12. veljače 1977. godine, dakle manje od mjesec dana nakon stradanja, održao u Parizu predavanje na temu *Što se može očekivati poslije pogibije Džemala Bijedića* u pariškom Hrvatskom klubu – podružnici Matice hrvatske.⁵⁹⁷

Uz Ciligu se uglavnom vežu sudjelovanja na političkim manifestacijama, ali je 1977. godine sudjelovao i na Venecijanskom bijenalu. U pismu od 21. studenoga 1977. godine upućenom

⁵⁹¹ Branka Mogorović bila je hrvatska novinarka i urednica *Glasa Istre*. Pripadala je krugu ljudi izuzetno bliskih Anti Ciligi. Radila je s Ciligom na brojnim projektima i često mu pomagala.

⁵⁹² Branka Mogorović, *U spomen Ljubi Volčevoj – Ciliga*, NSK, R-7998, A, 119

⁵⁹³ Džemal Bijedić (1917. – 1977.) bio je jugoslavenski političar, pripadnik SKOJ-a, KPJ-a, partizanskog pokreta i drugih komunističkih organizacija. Obnašao je brojne političke dužnosti u Jugoslaviji od kojih se posebno ističe funkcija predsjednika SR Bosne i Hercegovine. Poginuo je u zrakoplovnoj nesreći 1977. godine.

⁵⁹⁴ Ante Ciliga, *Četiri članka o umorstvu „Muslimanskog Radića“ Džemala Bijedića*, NSK, R-7998, A, 1232

⁵⁹⁵ <http://aviation-safety.net/database/record.php?id=19770118-0>

⁵⁹⁶ Ante Ciliga, *Četiri članka o umorstvu „Muslimanskog Radića“ Džemala Bijedića*, NSK, R-7998, A, 1232

⁵⁹⁷ Pismo Ante Ciliga Tihomiru Iliji Zovku, NSK, R-7998, B-a, 2743

Slavi Žic-Buj, spominje svoje sudjelovanje na tom bijenalu.⁵⁹⁸ Iste je godine 15. studenoga otvoren Venecijanski bijenale poznat kao *Bijenale neslaganja (Biennale del dissenso)* kojim se izražavao protest protiv miješanja politike Sovjetskog Saveza u pitanja umjetničkog izričaja sovjetskih umjetnika. Tadašnji je predsjednik bijenala Carlo Ripa di Meana na kraju morao dati ostavku. Tijekom četiriju dana u muzeju Correr održana je između ostaloga i konferencija pod nazivom *Sloboda i socijalizam*.⁵⁹⁹

Ciligini se javni nastupi vežu uglavnom uz političke skupove, a tako se i njegovo pisanje veže uz političko-povijesne radove, no posjedovao je i vrlo izraženu umjetničku stranu jer je bio i dramski pisac, književnik i pjesnik. Autor je već spomenutih *Štorica iz Proštine*, zbirke kratkih priča o životu u Istri koje su mu u Jasenovcu spasile život. Zahvaljujući upravo *Štoricama* Ciliga je kao pisac dobio status stotnika u logoru i time određene privilegije, primjerice kvalitetniju hranu i veće obroke.⁶⁰⁰ *Štorice iz Proštine* je 1944. izdala Matica hrvatska u Zagrebu, a izdanje je u Puli 2004. godine ponovio izdavač Gordo. Djelo je potpisano Ciliginim pseudonimom Tone Valić. Dramski tekst *Luđaci iz Pariza* objavljen je u *Republici*⁶⁰¹ i govori o skupini urbanih boraca koji planiraju izvesti radikalnu akciju. Tekst nažalost nikada nije zaživio kao kazališni ili filmski komad. Po povratku u domovinu Ciliga je namjeravao i to ostvariti, ali nije stigao. Pisao je i pjesme od kojih je većina sačuvana u njegovoj ostavštini,⁶⁰² ali i u ostavštini Vinka Nikolića⁶⁰³ (potpisane su Ciliginim pseudonimom Tone Učki). Pjesma *Još malo, još malo* objavljena je u knjizi *Pjesme hrvatskih nepjesnika*.⁶⁰⁴

Knjiga *Sam kroz Europu u ratu (1939-1945.)* objavljena je u Rimu 1978. godine na hrvatskom jeziku. Za razliku od prvoga sveska koji je objavljen na hrvatskom jeziku u Parizu 1954., novo je izdanje bilo potpuno i dolazilo je u mekom i kvalitetnijem tvrdom uvezu. Iz Ciliginog se pisma poslanog 30. listopada 1978. godine Slavki Žic-Buj vidi da je pripremao i

⁵⁹⁸ Pismo Ante Cilige Slavi Žic-Buj, NSK, R-7998, B-a, 2786

⁵⁹⁹ Ante Ciliga, *Nel paese della grande menzogna*, Milano, 2007., str. 462

⁶⁰⁰ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu (1935. – 1945)*, Pula, 1998., str. 190.

⁶⁰¹ *Republika*, Zagreb, siječanj-veljača 1996. god. LII, broj 1-2, str. 129.

⁶⁰² Ante Ciliga, NSK, R7998

⁶⁰³ Vinko Nikolić, NSK, R-7971

⁶⁰⁴ Uredio Đuro Kokša, *Pjesme hrvatskih nepjesnika*, Zagreb, 1995., str. 24.

drugo izdanje te knjige jer joj je poslao primjerak za korekture, za drugo i perfektno izdanje.⁶⁰⁵

Početakom 1981. godine u Parizu je sudjelovao na konferenciji o Kronštadt 1921. godine.⁶⁰⁶ Ciliga je o toj temi pisao još 1938. godine, kada je u časopisu *La Révolution Prolétarienne* objavljen njegov članak/brošura *L'insurrection de Cronstadt et la destinée de la Révolution russe*.⁶⁰⁷ Kasnije je 1942. godine *Freedom Press* objavio isti tekst pod naslovom *The Kronstadt Revolt* kao brošuru.⁶⁰⁸ Zanimljivo je da su događaji u Kronštadt, odnosno Kronštadtska buna, započeli samo mjesec dana prije Proštinske bune. Puno je poveznica koje se mogu povući između ovih dviju buna pa nije ni čudo da je kronštadtska toliko zaintrigirala Ciligu.

U Milanu je 1984. godine objavio knjigu *Il Labirinto Jugoslavo*.⁶⁰⁹

Ante Kadić⁶¹⁰ je, pišući o susretu s Antom Ciligom u Rimu 1987. godine, zapisao: *On nije živio od politike već za politiku zbog koje je toliko stradao. On spada među vizionare koji su rijetki među pravim političarima; ovi se uglavnom bave politikom radi vlastitih interesa ili silnih ambicija. Dobro je da je bilo ljudi kao dr. Ciliga – sanjara i poštenjačina. Život mu je prošao u progonstvu, neimaštini i bolestima, ali se on nije nikada pokolebao u nastojanju da bi čovječanstvu i njegovu narodu nadošli svjetliji dani.*⁶¹¹

Po povratku u Hrvatsku Ciliga je nastavio aktivno sudjelovati u političkom životu kao da ga slab vid i otežana pokretljivost nisu ni najmanje smetali. Prije konačnog preseljenja posjetio je Hrvatsku u lipnju 1990. godine. U Zagreb je doputovao 17. lipnja 1990., a na putu do Zagreba se kratko zaustavio u Splitu. Prema Hrvatskoj se zaputio u pratnji talijanske gospođe koja ga

⁶⁰⁵ Pismo Ante Cilige Slavi Žic-Buj, NSK, R-7998, B-a, 2791

⁶⁰⁶ Pismo Ante Cilige Nevenku Brljeviću, NSK, R-7998, B-a, 454

⁶⁰⁷ Ante Ciliga, *L'insurrection de Cronstadt et la destinée de la Révolution russe*, u: *La Révolution Prolétarienne*, 10. rujna 1938., br. 278

⁶⁰⁸ Ante Ciliga, *The Kronstadt Revolt*, Freedom Press, London, 1942.

⁶⁰⁹ Ante Ciliga, *Nešto bibliografije*, NSK, R-7998, C-a, 6, str. 8

⁶¹⁰ Ante Kadić (1910. – 1998.) bio je hrvatski književnik, književni kritičar, sveučilišni profesor te suradnik brojnih hrvatskih časopisa koji su izlazili u iseljentištvu.

⁶¹¹ Ante Kadić, *Ante Ciliga: Iz mog dnevnika*, NSK, R-7971, A, 1615

je pratila iz Rima kako bi mu se našla pri ruci zbog zdravstvenih problema. U Zagrebu su ga dočekale tri osobe - nećak Milan Ciliga, zatim glavni urednik *Starta* te poznati labinski slikar. Već je sljedećega dana, 18. lipnja, imao zakazan susret sa profesorskim zborom i rektorom Sveučilišta u Zagrebu, a 22. lipnja je održao predavanje na sveučilištu pod nazivom *Mit i realnost Ruske revolucije*. Između 18. i 22. lipnja dogovorio je susrete sa Franjom Tuđmanom⁶¹² i Savkom Dabčević-Kučar,⁶¹³ dok su Ivica Račan⁶¹⁴ i Aleksandar Broz, sin Josipa Broza Tita, odgodili susret. U tih se nekoliko dana uspio susresti i s Olgom Hebrang⁶¹⁵ i Nadom Jonke, dvjema damama koje je osobito cijenio i poštovao.⁶¹⁶

Ciliga je predvidio mnogo događaja koji su se kasnije i ostvarili. Ovaj kratki prikaz njegova života završio bih jednim od njegovih predviđanja koje se odnosi na godine koje su pred nama. Ciligina je misao sljedeća: *Ako se do 2010. godine ne postigne „svjetski socijalistički ekonomski sporazum“ do 2020. godine doći će do sveopćeg nuklearnog rata.*⁶¹⁷

⁶¹² Franjo Tuđman (1922. – 1999.) bio je povjesničar i političar, član partizanskog pokreta, član KPJ i SKJ, jugoslavenski general te prvi predsjednik Republike Hrvatske. Prvi je predsjednik i osnivač Hrvatske demokratske zajednice. Obnašao je i brojne druge političke i vojne dužnosti u Jugoslaviji i u Hrvatskoj.

⁶¹³ Savka Dabčević-Kučar (1923. – 2009.) bila je ekonomistica, hrvatska komunistkinja i političarka, članica partizanskog pokreta, predsjednica vlade SR Hrvatske, predsjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske. Obnašala je i brojne druge političke funkcije.

⁶¹⁴ Ivica Račan (1944. – 2007.) bio je hrvatski političar, komunist i pravnik. Obnašao je dužnosti tajnika Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske i predsjednika vlade Republike Hrvatske, a vršio je i druge političke funkcije.

⁶¹⁵ Olga Hebrang (1913. – 1997.) bila je hrvatska komunistkinja, sudionica partizanskog pokreta i supruga Andrije Hebranga. Zbog svojih je političkih stavova i antifašističke borbe bila proganjana i zatvarana od strane ustaša, a zbog političkog djelovanja svoga supruga Andrije Hebranga bila je proganjana i zatvarana od komunističkih vlasti.

⁶¹⁶ Ante Ciliga, *Prvi susret sa Zagrebom i Hrvatskom poslije 46. godina*, NSK, R-7998, A, 1142

⁶¹⁷ Milan Rakovac, *Sinovi Istre*, Pula, 2009., str. 75

II. NA PRAGU SUTRAŠNJICE

1. BILTEN

Ciligina je urednička djelatnost u iseljeništvu počela 1958. godine kada unutar HNO-a pokreće *Bilten*. *Bilten* je često mijenjao nazive, stoga ću sada posvetiti nekoliko redaka kronologiji imena i vizualnom identitetu ovoga časopisa.

Prvi je broj izašao 1958. godine pod nazivom *Bilten*.⁶¹⁸ Ciliga se u to vrijeme još držao po strani i nije se javno isticao kao njegov urednik. Rotostroj na kojem je *Bilten* tiskan nalazio se u stanu jednoga od članova HNO-a. Iz pisma koje je Varoš uputio Ciligi vidi se da se stroj prvo nalazio kod njega, a kasnije i kod Cilige.⁶¹⁹ Tisak na stroju *Olivetti 42*⁶²⁰ nije bio kvalitetan i vizualno je izgledao loše. Slova su znala biti *masna*, a tinta je prelazila i na sljedeću stranu. Ponekad je otisak znao biti toliko slab da se tekst jedva mogao iščitavati.

Sljedeći broj *Biltena* izlazi iste godine kao *Bilten Hrvatskog Narodnog Odbora u Evropi Središnjice za Italiju*.⁶²¹ Tehnički izgleda jednako nekvalitetno kao i prvi broj. Loš i neravan otisak, mjestimično jedva čitljiva slova, tekst bez i jedne slike ili fotografije, nekvalitetan papir te uvez spajalicama postat će prepoznatljiva grafičko-tehnička obilježja sljedećih brojeva *Biltena*. Ovaj broj čak nema ni numeraciju.

Nakon drugog broja kojim je započelo povezivanje naslova *Biltena* i imena organizacije u jedan naziv, treći siječanjski broj ponovno izlazi kao *Bilten*.⁶²² Nameće se pitanje je li povezivanje imena *Bilten* s imenom organizacije u drugom broju bilo planirano ili je do toga došlo slučajno, no očito su reakcije nakon ponovnog odvajanja imena *Bilten* i imena organizacije u trećem broju navele uredništvo da osmisli standardizirano ime i da mu dade vizualnu prepoznatljivost.

Prvi oblik vizualnog identiteta pojavljuje se u petom broju.⁶²³ U zaglavlju naslovnice nalazi se stilizirani grb HNO-a crvene boje i smješten je s lijeve strane zaglavlja. Preko sredine i desne

⁶¹⁸ *Bilten HNO-a u Evropi*, Rim, 1. srpnja 1958., br. 1

⁶¹⁹ Pismo Miroslava Varoša Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-a, 5117

⁶²⁰ Pismo Ante Cilige Vinku Nikoliću, 25. VI. 1962., NSK, R-7971, B-b

⁶²¹ *Bilten HNO-a u Evropi*, Rim, studeni 1958., br. 2

⁶²² *Bilten HNO-a za Italiju*, Rim, siječanj 1959., br. 3

⁶²³ *Bilten HNO-a u Italiji*, Rim, 1. travnja 1959., br. 5

strane zaglavlja nalazi se plavi natpis *BILTEN*, niže piše *HRVATSKOG NARODNOG ODBORA*, a ispod tog natpisa stoji *U ITALIJI*. Ispod grba i naslova nalazi se stilizirana linija plave boje. Rotostroj na kojem je tiskan *Bilten* nije mogao tiskati takvo zaglavlje pa je za pretpostaviti da je ono dodano naknadno uz pomoć štambilja ili su dali otisnuti samo prve stranice sa zaglavljem, a tekst su dodavali naknadno. Boje u zaglavlju su nekvalitetne i nejednako raspoređene po površini.

U rujnu 1959. godine izlazi prvi broj *Biltena* sa koricama u boji.⁶²⁴ Tehnički se ništa nije promijenilo, osim što su stavili papir crvenkaste boje kao prvi i zadnji list. To je donekle popravilo vizualni dojam jer su prethodni brojevi izgledali kao da nemaju korice.

Značajnije promjene u vizualnom identitetu časopisa možemo vidjeti tek od dvobroja 14-15.⁶²⁵ Intenzivna plava boja u zaglavlju zamijenjena je crnom bojom, a grb je ostao crvene boje. Na naslovnici se nalazi crno obrubljeni pravokutnik koji pokriva ostatak naslovnice ispod zaglavlja. U tom se pravokutniku nalazi sadržaj raspoređen u tri kolone: autor članka, ime članka i stranica. Nažalost, već se u sljedećem broju odustalo od crno obrubljenog pravokutnika koji je izostavljen s naslovnice.⁶²⁶

Posljednji broj koji je izašao pod imenom *Bilten Hrvatskog narodnog odbora u Italiji* bio je iz svibnja 1960. godine.⁶²⁷ Nakon raskola u HNO-u i odvajanja djela članstva od kojih je formiran HDO, *Bilten* mijenja ime u *Bilten Hrvatskog demokratskog odbora u Evropi*. Prvi broj *Biltena* s novim imenom⁶²⁸ još ima stare korice na kojima je prekríženo *narodnog* i *Italiji* te je iznad dopisano *demokratskog* i *Evropi*. Već sljedeći broj 21 dolazi s novim koricama na kojima je novim fontom ispisan naslov *Bilten*, a ispod toga *Hrvatskog demokratskog odbora u Evropi*.⁶²⁹

⁶²⁴ *Bilten HNO-a u Italiji*, Rim, rujan 1959., br. 10

⁶²⁵ *Bilten HNO-a u Italiji*, Rim, siječanj-veljača 1960., br. 14-15

⁶²⁶ *Bilten HNO-a u Italiji*, Rim, ožujak-travanj 1960., br. 16-17

⁶²⁷ *Bilten HNO-a u Italiji*, Rim, svibanj 1960., br. 18

⁶²⁸ *Bilten HDO-a u Evropi*, Rim, lipanj-srpanj 1960., br. 19-20

⁶²⁹ *Bilten HDO-a u Evropi*, Rim, kolovoz 1960., br. 21

Nove dvostrane korice *Bilten* dobiva 1961. godine⁶³⁰ kada po prvi puta ima grafički doraden vanjski izgled. Zaglavlje je zadržano uz manje izmjene, a grb više nije crvene, nego crne boje. U sredini i s desne strane zaglavlja stoji naslov *BILTEN*, ispod toga *HRVATSKOG DEMOKRATSKOG*, a ispod toga *ODBORA U EVROPI*. Stilizirana linija na dnu zaglavlja zamijenjena je pletrom. Ispod zaglavlja se nalazi politička karta Europe na kojoj je Hrvatska označena crnom bojom, a zauzima prostor teritorija NDH. U podnožju je ispisano *broj i godina* koji su se unosili rukom ili štambiljem za svaki novi broj posebno. *Korice Biltena* nisu tiskali zajedno s časopisom, nego je to radila druga tiskara. Kada je *Bilten* promijenio ime, naručeno je 6 000 korica s novim imenom *Bilten Hrvatskog demokratskog odbora u Evropi*.⁶³¹

Godine 1961. došlo je do krize u HDO-u pa *Bilten* nije izlazio od travnja do prosinca te godine. Prema pismu Nevenka Brljevića Branku Orloviću od 7. listopada 1961. godine, Miroslav Varoš je zaustavio izdavanje *Biltena*.⁶³² Prvi sljedeći prosinački broj izlazi kao prvi broj *nove serije*, a godište počinju brojati od prve godine.⁶³³

Nakon nove krize u HDO-u i konačnog završetka slučaja Varoš, organizacija mijenja ime u Hrvatska demokratska i socijalna akcija. Sukladno promjeni imena organizacije i *Bilten* mijenja ime u *Bilten Hrvatske demokratske i socijalne akcije*.⁶³⁴ Zadržane su stare korice, samo što je na mjesto *Hrvatskog demokratskog odbora u Evropi* dodana naljepnica s tekstom *Hrvatske demokratske i socijalne akcije*.

Od broja 49-54 pa do prestanka izlaženja *Biltena* korice su prazne i bez ikakvog tiskanog teksta. Stoji samo rukom ispisani broj, godište te mjesec i godina.⁶³⁵

Bilten sam po sebi i nije bio isplativa investicija. Iz dopisa koji je Miroslav Varoš poslao članovima HDO-a 14. ožujka 1961. godine, vidi se da je mjesečni prihod *Biltena* iznosio 20 000, dok su mjesečni troškovi izlaženja iznosili 25 000 lira.⁶³⁶ Organizacija je bila na gubitku sa svakim brojem, ali je morala zadržati *Bilten* kao svoje glasilo. Uz učestale dvobroje kojima

⁶³⁰ *Bilten HDO-a u Evropi*, Rim, siječanj 1961., br. 26

⁶³¹ Pismo Miroslava Varoša Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-a, 5125

⁶³² Pismo Nevenka Brljevića Branku Orloviću, NSK, R-7998, B-c, 46

⁶³³ *Bilten HDO-a u Evropi, nova serija*, Rim, prosinac 1961., br. 1-2

⁶³⁴ *Bilten HDSA, nova serija*, Rim, lipanj-rujan 1964., br. 31-33

⁶³⁵ *Bilten HDSA, nova serija*, Rim, siječanj-lipanj 1966., br. 49-54

⁶³⁶ Miroslav Varoš, *Članovima središnjeg odbora HDOa u Evropi*, NSK, R-7998, B-c, 599

se pokušalo uštedjeti na troškovima, od 1962. godine počinju povremeno izlaziti i trobroji.⁶³⁷ Već sljedeće godine izlazi i prvi šesterobroj,⁶³⁸ da bi 1965. godine izašao i dvanaesterobroj,⁶³⁹ odnosno jedan *Bilten* za cijelu godinu. Kriza koja je zahvatila izdavaštvo i uredništvo časopisa bila je vidljiva i iz toga što je jedan broj za cijelu 1965. godinu izašao na samo dvadeset stranica.

Tehnički su uvjeti izdavanja časopisa također bili jako loši, na granici s improvizacijom. Primjerice, nije bilo osobe koja bi provjeravala matrice koje su se koristile za tiskanje. Ciliga zbog lošeg vida nije mogao ni sastavljati niti pregledavati sastavljene matrice pa je diktirao tekst Talijanki koja ih je sastavljala, a nije znala hrvatski.⁶⁴⁰ Ako se uzme u obzir sve navedeno, pogreške koje su se u *Biltenu* potkradale bile su zaista zanemarive.

U veljači 1973. godine Ciliga je poslao pismo Franku Balji u kojem objašnjava kako *Bilten* nije objavljivao od studenoga 1970. do kolovoza 1972. godine jer je bio previše zauzet dovršavanjem knjige *La crisi di Stato della Jugoslavia de Tito*.⁶⁴¹ U pismu su se Ciligi potkrale dvije pogreške - *Bilten* nije izlazio od listopada 1970. do svibnja 1972. godine, a ne od studenoga 1970. do kolovoza 1972. godine kako je naveo u pismu.

Gašenje *Biltena* i pokretanje novog časopisa *Na pragu sutrašnjice* nije se dogodilo iznenada. Ciligi, koji je s ponosom isticao činjenicu da je vanstranački čovjek, je zasigurno više odgovaralo pokrenuti vlastiti časopis nego izdavati glasilo organizacije. S druge je strane to značilo velike troškove za koje je upitno bi li ih Ciliga mogao pokriti da nije krenuo s *Biltenom*. Dok je organizacija plaćala izdavanje *Biltena*, Ciliga je radio za organizaciju i uređivao *Bilten*. Ipak se iz pisma Branki Mogorović od 6. listopada 1973. godine vidi se da predzadnji i zadnji broj više nije financirala HDSA, već ih je financirao Ciliga sam.⁶⁴² Tu se nametnulo logično pitanje zašto bi Ciliga financirao časopis za organizaciju kada može pokrenuti vlastiti. Zadnji je broj *Biltena* mudro posvetio najavi časopisa *Na pragu*

⁶³⁷ *Bilten HDSA, nova serija*, Rim, srpanj-rujan 1962., br. 9-10

⁶³⁸ *Bilten HDSA, nova serija*, Rim, ožujak-rujan 1963., br. 15-21

⁶³⁹ *Bilten HDSA, nova serija*, Rim, 1965., br. 37-48

⁶⁴⁰ Pismo Ante Cilige Josipu Ivanu Dabi, NSK, R-7998, B-a, 636

⁶⁴¹ Pismo Ante Cilige Franku Balji, NSK, R-7998, B-a, 14 (u katalogu pogrešno naveden kao Frank Balija)

⁶⁴² Pismo Ante Cilige Branki Mogorović, NSK, R-7998, B-a, 1747

*sutrašnjice*⁶⁴³ i time privukao već formirani čitateljski krug koji je brzo prihvatio novi i kvalitetnije napravljen časopis. Kako je spomenuo u navedenom pismu Branki Mogorović da zadnji broj mora biti kratak, tako je i napravio. Taj je broj imao samo osam strana od kojih su prve dvije bile posvećene novom časopisu, a na šest je stranica bio članak *Dvanaest godina posvećen Biltenu*. Ciliga nije okolišao, rekao je ono za što je držao da mora biti rečeno pa je već prvom rečenicom najavio promjene: *Sa ovim brojem prestaje izlaziti, nakon 12-godišnjeg djelovanja, Bilten HDSA, a počinje izlaziti, sredinom siječnja (januara), novi časopis, „Na pragu sutrašnjice“*. Isti je članak završio riječima *„Bilten“ je dao svoje. Neka bi „Na pragu sutrašnjice“ dao još više!*⁶⁴⁴

⁶⁴³ *Bilten HDSA, nova serija*, prosinac 1973., br. 71

⁶⁴⁴ *Bilten HDSA, nova serija*, prosinac 1973., br. 71, str. 1-2

2. NA PRAGU SUTRAŠNJICE

Prvi broj časopisa *Na pragu sutrašnjice* izašao je u veljači 1974. godine.⁶⁴⁵ Premda se nastavljao na *Bilten Hrvatske demokratske i socijalne akcije*, razlike su očite već na prvi pogled. *Na pragu sutrašnjice* dolazi u manjem formatu 24 x 17 centimetara. Časopis ima daleko kvalitetniji tisak, papir i uvez. Naslovnica je, iako i dalje jednostavna, grafički daleko naprednija od *Biltenove*. Bila je u boji, a časopis je sadržavao crno-bijele slike i fotografije. Ono što je činilo najveću razliku između ovih dvaju časopisa je samostalnost. *Na pragu sutrašnjice* je bio Ciligin projekt iza kojega je on stajao imenom i prezimenom dok je *Bilten* bio glasilo, tj. projekt organizacije koji je Ciliga uređivao i vodio. Premda je iz tekstova objavljenih u *Biltenu* očito da je Ciliga imao odriješene ruke u pisanju i objavi članaka⁶⁴⁶ zbog čega ga danas (s vremenskim odmakom) često zovemo *Ciligin Bilten*, već je iz naslova bilo vidljivo da se radi o glasilu organizacije. Ciligi je, kao nestranačkom čovjeku koji je to s ponosom isticao, zasigurno više odgovaralo uređivati vlastiti časopis nego organizacijski. Časopis se doticao i tema iz kulture, ali je prvenstveno bio politički ili kako je Ciliga u podnaslovu naglasio - *Časopis za dijalog o demokratskim, nacionalnim i socijalnim problemima hrvatske borbe*. Službeno je izlazio kao tromjesečnik, odnosno četiri puta godišnje, no toga se Ciliga nije uvijek mogao pridržavati. Numeracija časopisa počinje brojem jedan, a od druge godine časopis ima dvostruku numeraciju, god. 2, br. 1 = 5. Izlaženje ovoga časopisa možemo podijeliti u tri faze: prva traje do kraja 1979., druga od 1982. do kraja 1983. i treća 1984. godine.

Prva faza, do broja 13 koji izlazi u studenome 1979. godine, predstavlja zlatno doba časopisa *Na pragu sutrašnjice*. U toj fazi izlaženja dvostruka je numeracija pratila brojeve godišta 1-4 i brojeve od početka izlaženja 1-13. Ukratko, *Na pragu sutrašnjice* je i prije početka čitanja odavao dojam jednog ozbiljnog iseljeničkog časopisa. Spoj dviju političkih struja koje će se okupiti u ovom časopisu najbolje ocrtavaju dva citata i moto koji će se pojavljivati na svim prvim stranama *Na pragu sutrašnjice* u prvoj fazi izlaženja. Prvi citat potpisan je kao *Bilten HDSA*, a radi se o motu preuzetom iz *Biltena*: *Glave dajemo, Hrvatsku Državu ne dajemo! Nikad više „Peti svibnja 1945.“: napuštanjem Države i predaja Zagreba Beogradu bez svakog otpora umjesto odlučnog produženja borbe na tlu Domovine!* Drugi

⁶⁴⁵ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1

⁶⁴⁶ Vidi članke o slučaju Varoš, primjer: *Bilten HDO-a u Europi*, nova serija, prosinac 1961.

citat potpisuje Miko Tripalo, a uz njega dolazi i pojašnjenje uredništva: *Mi nismo za svaku Jugoslaviju. Jedino Jugoslavija samoupravnog socijalizma (što, konkretno, znači: ravnopravno konfederativna, „Na pr.s.“) je za nas prihvatljiva. Moto časopisa Prava konfederacija ili razlaz. Teoretsko pitanje današnjice, a praktična dilema sutrašnjice se pojavljivao samo u prvoj fazi izlaženja. Kasnije je taj dio izostavljen, a sadržaj prve stranice preseljen je na stražnju vanjsku stranicu korica.*

Nakon posljednjeg, tj. 13. broja prve faze, dolazi do dvogodišnjeg prekida u izlaženju. Ponovno počinje izlaziti u drugoj fazi tek u lipnju 1982. godine kao *nova serija*.⁶⁴⁷ U drugoj je fazi izlaženja dvostruka numeracija pratila brojeve *nove serije* 1-7 i brojeve od početka izlaženja 14-20. Iako se u izgledu časopisa ne uočavaju odmah drastične promjene, one postaju očite čim se časopis uzme u ruke. Kvalitetniji uvez zamijenjen je spajalicama, papir je znatno tanji i lošije kvalitete, ispis je s kvalitetnog tiskarskog stroja vraćen na rotostroj na kakvom je bio tiskan i *Bilten*. Desna strana teksta nije bila poravnata. Prosjek broja stranica u prvoj fazi izlaženja bio je 170 stranica po tiskanom primjerku, dok je u drugoj fazi izlaženja pao na 70 stranica po tiskanom primjerku. Komentari na *novi* izgled bili su mahom negativni. Brojni su čak i otkazali pretplatu. Jedan od njih bio je Vladimir Vidović koji je Ciligi pisao: *Kada sam primio prvi broj časopisa NPS sa svega 37 stranica maloga formata, vjerovao sam da su to porođajne muke i prešao preko više nego uočljive kombinacije nekadašnjeg Vašeg Biltena i korica NPS; drugi broj sa 78 stranica označen je kao dvobroj, što će reći da stoji 30.- DM. Usporedite taj mini-Bilten upakiran u korice NPS sa Vašom knjigom „Sam kroz Europu“ koja je koštala 50.-DM, pa ćete sami uvidjeti da tu nešto ne „štima“.*⁶⁴⁸ Zadnji broj iz 1983. godine⁶⁴⁹ bio je labuđi pjev časopisa. Taj je broj izašao na 119 stranica i baš kad se činilo da bi se časopis mogao vratiti kvalitetom u prvu fazu, prestao je izlaziti.

Treću fazu izlaženja ovog časopisa čini jedan jedini broj koji je izašao u siječnju 1984. godine.⁶⁵⁰ Usporedbom detalja ranijih brojeva sa ovim brojem, uočavaju se brojne nelogičnosti. Vizualno odudara od svega što je Ciliga do sada izdavao te odaje dojam novog i skromnijeg izdanja na što su Ciligini čitatelji već navikli, ali je tiskan na daleko kvalitetnijem stroju. Formatom je manji (21 x 15 centimetara), papir je tanji i lošiji, a naslovnica više nije u boji. Na prvoj strani stoji *vanredni broj*, što nije termin koji je Ciliga koristio. Na kraju se

⁶⁴⁷ *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, lipanj 1982., br. 1 (14)

⁶⁴⁸ Pismo Vladimira Vidovića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 5152

⁶⁴⁹ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1983., br. 6-7 (19-20)

⁶⁵⁰ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, siječanj 1984., br. 21

postavlja pitanje zašto bi Ciliga, koji je evidentno bio u financijskim problemima s izdavanjem časopisa, koristio skuplji tisak i izdao broj od samo 12 stranica sa svoja dva članka od kojih je jedan već objavio u prethodnom broju? *Nova Hrvatska* je objavila obavijest već u sljedećem broju u kojoj tvrdi da je taj broj časopisa *Na pragu sutrašnjice* krivotvoren te savjetuju čitatelje da *svi koji su primili tu najnoviju Udbinu „umotvorinu“ dobro će učiniti ako o njoj obavijeste policiju u svojoj zemlji.*⁶⁵¹ Ubrzo su reagirali i čitatelji koji su dobili isti broj časopisa. Iz reakcija je očito da krivotvoritelji nisu bili na visini zadatka. Ovdje ću iznijeti samo dva primjera reakcija na krivotvoreni časopis. Među prvima je Ciligi poslao pismo i kopiju časopisa⁶⁵² Kazimir Katalinić,⁶⁵³ tajnik Hrvatske republikanske stranke i suradnik njenog glasila *Republika Hrvatska*, koji je napisao: *Ja sam skoro stoposto uvjeren, da je spomenuti broj zapravo udbaški falsifikat, a moja se prosudba temelji na analizi tehničke opreme, stilu nekih riječi, političkoj nakani kao i na nekim mislima... ..Ujedno Vas molim, da ako ikada budete primili neko naše pismo, letak ili bilo kakvu stvar, koja pobudjuju kod Vas sumnju da se radi o udbaškom falsifikatu, da nas na to upozorite, jer znamo da su već postojale neke takve stvari...*⁶⁵⁴ Ante Đapić⁶⁵⁵ (ne radi se o suvremenom hrvatskom političaru Anti Đapiću, već o njegovom stricu) je poslao Ciligi kopiju spornog broja časopisa uz komentar: *Pročitao sam sve i vidim, da Vi niste taj koji piše ovako bezvrijedno smeće.*⁶⁵⁶ O krivotvorenom broju časopisa *Na pragu sutrašnjice* Ciliga je pisao Jakovu Karauli 31. siječnja 1984. godine: *Broj Na pragu sutrašnjice Vam je poslao onaj isti tko ga je i falsificirao: UDBA. Ja taj broj od siječnja 1984 nikada nisam izdao.*⁶⁵⁷ U tom broju časopisa izašla su samo dva članka: prvi je članak pod nazivom *Je li „Nova Hrvatska“ doista „Jerihonska“ trublja UDBE u Hrvatskoj Emigraciji?* zaista napisao Ciliga i objavio u časopisu *Na pragu*

⁶⁵¹ Građa za Novu Hrvatsku br. 2, 1984., NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa; objavljeno: *Novi falsifikat iz udbine radionice*, u: *Nova Hrvatska*, London, siječanj – veljača, 1984., broj. 2, str. 6

⁶⁵² *Život i muke emigracije*, NSK, R-7998, A, 1309

⁶⁵³ Kazimir Katalinić (r. 1927.) je hrvatski kemičar i političar. Obnašao je brojne političke dužnosti u Hrvatskoj i iseljeništvu poput tajnika Hrvatske republikanske stranke, predsjednika Hrvatske republikanske zajednice, sabornika Hrvatskog narodnog vijeća i druge.

⁶⁵⁴ Pismo Kazimira Katalinića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 2261

⁶⁵⁵ Ante Đapić (1927. – 1989.) bio je hrvatski iseljenički političar ubijen u Njemačkoj od strane jugoslavenskih tajnih službi 1989. godine. Stric je hrvatskog političara Ante Đapića.

⁶⁵⁶ Pismo Ante Djapića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 1300

⁶⁵⁷ Pismo Ante Ciliga Jakovu Karauli, NSK, R-7998, B-a, 1230

sutrašnjice,⁶⁵⁸ a drugi članak nosi naziv *Politički rad hrvatske emigracije i hrvatska nacionalna borba nisu identične sa Vidovićem i Meštrovićem – kako tvrdi UDBA*.

Prije početka pisanja ovoga rada dvoumio sam se hoću li navoditi ovaj časopisa zajedno s ostalim brojevima kao dio cjeline ili ću ga samo spomenuti u Ciliginoj biografiji. Tri su razloga zašto sam ga uvrstio u cjelinu s ostalim brojevima. Kao prvo, bibliografija sve brojeve *Na pragu sutrašnjice* vodi kao cjelinu⁶⁵⁹ pa prema tome i ovaj broj, iako mu Ante Ciliga nije urednik, ipak čini sastavni dio cjeline. Drugi i daleko važniji razlog je taj što ranije nisam pronašao Ciliginu izjavu u kojoj on tvrdi da je časopis krivotvorina, stoga je sve bilo temeljeno na osobnim sumnjama i izjavama drugih osoba, ali bez potvrde samoga Cilige. I treće, u biografskom dijelu o Ciligi ne bih imao dovoljno prostora za iznošenje priče o tom specifičnom broju.

Stanka između prve i druge faze izlaženja časopisa trajala je dvije i pol godine, od 1980. do lipnja 1982. kada izlazi četrnaesti broj. Iz pisma kojega je Ciliga poslao Petru Rubiću 12. travnja 1982., dva mjeseca prije početka ponovnog izlaženja časopisa, vidimo da ta stanka nije bila samo privremeni prekid, nego je nakon 1979. godine zaustavljeno izlaženje časopisa⁶⁶⁰ što se nije dogodilo neočekivano. Naime, te je godine tek u studenome izašao samo prvi broj četvrtog godišta i to s velikim zakašnjenjem.⁶⁶¹ Postojalo je nekoliko razloga kašnjenja trinaestog broja. Prvenstveno se radilo o Ciliginom zdravstvenom stanju koje se ponovno pogoršalo još u prosincu 1978. godine. Od posljedica bure koja ga je zadesila u Trstu zalegao je na nekoliko tjedana, a lijek koji je uzimao uzrokovao je dodatne probleme sa čirom na dvanaestercu. Još se nije oporavio od problema sa čirom, kada je pao u radnoj sobi i završio u bolnici na više od četrdeset dana. U Vatikanskoj su mu bolnici dva puta zakazivali termin za operaciju, ali bi se Ciligino stanje svaki put popravilo pa su na kraju odustali od zahvata.⁶⁶² Nevjerojatna je snaga volje bila u tom osamdesetjednogodišnjem čovjeku zbog čega se gotovo potpuno oporavio. Drugi razlog kašnjenja časopisa bio je financijske prirode. Godine 1978. izašla je u Rimu Ciligina knjiga⁶⁶³ i premda je prodaja išla jako dobro te je Ciliga u prva četiri mjeseca isplatio tiskari trećinu duga, točnije dva i pol milijuna lira ili tadašnjih tri tisuće američkih dolara, morao je isplatiti i drugu trećinu kako bi tiskara pristala

⁶⁵⁸ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1983, br. 6-7 (19-20), str. 58

⁶⁵⁹ Vidi katalog NSK

⁶⁶⁰ Pismo Ante Cilige Petru Rubiću, NSK, R-7998, B-a, 2290

⁶⁶¹ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, studeni 1979., br. 13

⁶⁶² *Književna objava*, NSK, R-7998, A, 741

⁶⁶³ Ante Ciliga, *Sam kroz Europu u ratu*, Rim, 1978.

otisnuti novi broj časopisa.⁶⁶⁴ To mu je očito pošlo za rukom do studenoga 1979. kada je časopis konačno izašao.

Za usporedbu, tisak jednog broja časopisa koštao je 1977. godine oko milijun lira, troškovi poštarine su iznosili oko tristo tisuća, dok je još tristo tisuća odlazilo za tehničke i administrativne poslove. Suradnici i autori članaka nisu bili plaćeni za pisanje tekstova.⁶⁶⁵ Ukupno je izlaženje jednoga broja iznosilo milijun i šesto tisuća, dok je cijena godišnje pretplate iste godine u Italiji bila deset tisuća lira. Premda bi netko mogao pomisliti kako je Ciliga ostvarivao znatnu materijalnu korist od izdavanja časopisa, istina je bila upravo suprotna. Tome u prilog ide i podatak da je dva milijuna lira, koja je dobio 1977. godine kao otpremninu s rimskog radija, uložio u časopis kako se ne bi zaustavilo izdavanje. I dalje je ostao suradnik radija, ali zbog godina nije mogao biti stalni zaposlenik.⁶⁶⁶ Točnih podataka o broju pretplatnika nema, no iz navedenog proizlazi da bi časopis trebao imati stotinu i šezdeset pretplatnika godišnje da bi se pokrili troškovi izdavanja. Stvaran broj pretplatnika sigurno je bio manji jer je u Ciliginoj korespondenciji sačuvano mnoštvo pisama iz kojih se vidi da je Ciliga tražio i primao donacije ili posuđivao novac kako bi pokrio troškove izdavanja. Iz tih se pisama također vidi da je često poklanjao primjerke časopisa kako bi se odužio suradnicima koji su pisali za časopis ili ih je slao u zamjenu za knjige i časopise koje je dobivao od drugih autora i izdavača. Ovdje ću navesti samo nekoliko primjera takvih pisama. S uredništvom *Republike Hrvatske* razmjenjivao je časopise. Redovito bi im slao prvo *Bilten*, a zatim i *Na pragu sutrašnjice* u zamjenu za *Republiku Hrvatsku*.⁶⁶⁷ Anti Bosniću poslao je pismo 4. siječnja 1975. godine u kojem ga obavještava kako je dobio njegov zahtjev za pretplatu na časopis te ga diskretno moli da mu u svojim mogućnostima donira novac za izdavanje.⁶⁶⁸ Iz pisma koje je poslao Dušanu Galiću iz Kölna 21. svibnja 1974. godine⁶⁶⁹ vidi se da je Ciliga na putovanjima Švedskom, Njemačkom i Francuskom skupio tristo tisuća lira za tiskanje drugog i trećeg broja *Na pragu sutrašnjice*. Kako bi platio izdavanje novoga broja,

⁶⁶⁴ *Književna objava*, NSK, R-7998, A, 741

⁶⁶⁵ Ante Ciliga, *Razgovori s čitateljima i prijateljima*, NSK, R-7998, A, 976; u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1976., br. 3 (7), str. 151

⁶⁶⁶ Pismo Ante Cilige Miji Škrinjaru, NSK, R-7998, B-a, 2497

⁶⁶⁷ Pismo Kazimira Katalinića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 2259

⁶⁶⁸ Pismo Ante Cilige Anti Bosniću, NSK, R-7998, B-a, 94

⁶⁶⁹ Pismo Ante Cilige Dušanu Galiću, NSK, R-7998, B-a, 784

od Mladena G. Zorkina⁶⁷⁰ posudio je u listopadu 1976. godine devet stotina američkih dolara koje mu je obećao vratiti nakon Titove smrti.⁶⁷¹

U više brojeva časopisa *Na pragu sutrašnjice* mogu se vidjeti obavijesti potpisane sa *uredništvo* ili *uprava*. Tim je terminima Ciliga potpisivao sve one koji su radili na izdavanju časopisa. On je tu bio jedina konstanta, a ostali koji su radili tehničke poslove mijenjali su se prema potrebi. Neki su radili honorarno kada je bilo novaca, ali uglavnom se volontiralo.⁶⁷²

Popis pretplatnika *Na pragu sutrašnjice* je izgubljen, stoga je teško odrediti tko je sve bio pretplaćen na časopis. Od mnogih imena pretplatnika izdvojio bih nekoliko zanimljivih, primjerice Stjepana Asića iz Australije koji je danas predsjednik Hrvatskog svjetskog kongresa.⁶⁷³ Tu je i ugledni francuski prevoditelj s ruskog jezika Régis Gayraud⁶⁷⁴ koji je bio pretplaćen na časopis još kao dvadesetdvoгодиšnjak.⁶⁷⁵ Kazimir Katalinić, tajnik Hrvatske republikanske stranke u Argentini i istaknuti član HNV-a bio je prvo pretplatnik *Biltena*, a kasnije i *Na pragu sutrašnjice*.⁶⁷⁶ Premda nije bio pretplatnik, Marko Krpan je zamolio Ciligu da mu šalje brojeve časopisa koji *mogu biti i stari, oštećeni* kako bi mu vrijeme brže prošlo u zatvoru gdje je izdržavao kaznu od deset godina zbog pokušaja ubojstva jugoslavenskog konzula Vladimira Topića.⁶⁷⁷

Tihomir Ilija Zovko⁶⁷⁸ bio je jedan od nekolicine redovitih suradnika časopisa *Na pragu sutrašnjice*. Već je u prvom broju objavljen njegov članak *Korijen, središte i svrha politike jest čovjek*.⁶⁷⁹ Nije slučajnost što je baš ovim člankom započelo izlaženje novog

⁶⁷⁰ Mladen Giunio Zorkin (1914. – 2007.) bio je hrvatski pravnik i iseljenički političar. Iako je po uvjerenju bio antifašist i protivnik Ustaškog pokreta, nakon rata je optužen za suradnju s ustašama i nije se mogao vratiti u Jugoslaviju. Bio je aktivan u brojnim hrvatskim i kanadskim organizacijama.

⁶⁷¹ Pismo Ante Cilige Mladenu G. Zorkinu, NSK, R-7998, 2732

⁶⁷² Pismo Ante Cilige Antunu Topiću, NSK, R-7998, B-a, 2603

⁶⁷³ Pismo Stjepana Asića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 130

⁶⁷⁴ Régis Gayraud (r. 1959.) je francuski slavist i prevoditelj.

⁶⁷⁵ Pismo Régisa Gayrauda Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 1684

⁶⁷⁶ Pismo Kazimira Katalinića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 2258 i 2259

⁶⁷⁷ Pismo Marka Krpana Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 2480

⁶⁷⁸ Tihomir Ilija Zovko OP bio je hrvatski dominikanac i bliski suradnik Ante Cilige.

⁶⁷⁹ Tihomir Ilija Zovko, *Korijen, središte i svrha politike jest čovjek*, NSK, R-7998, C-h, 343; u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1, str. 9-19

časopisa jer tu Zovko na desetak stranica sažima svu bit časopisa *Na pragu sutrašnjice* i smjer kojim će časopis ići sljedećih deset godina. Kada bismo Zovkine riječi saželi u jednu rečenicu ona bi glasila: Politika je tu zbog naroda, a narod nije tu kako bi političke elite bilo koje opcije uživale blagodati svojeg položaja na njegov račun. To je ujedno bila i vodilja Ciligine političke borbe. U trenutcima kada je bio visoko pozicioniran u političkim krugovima, kada je svoj politički utjecaj mogao iskoristiti za osobne interese te napredovati podilaženjem većini pa i iskoristiti politiku za vlastiti materijalni boljitak, Ciliga je izabrao put svojih uvjerenja koji je istovremeno bio put tamnica i života na granici sa siromaštvom.

Dijalog, ujedinjenje, povezivanje svih hrvatskih političkih struja i zajedništvo Hrvata bili su stalne Ciligine vodilje za koje se među prvima počeo zalagati. Kako je vidljivo iz biografije Ciliga se čvrsto držao svojih stavova, ali je bio otvoren i za suradnju sa svim političkim opcijama za koje je držao da rade u interesu hrvatskog naroda. *Dijalog najaktualnija potreba emigracije*⁶⁸⁰ prerast će iz članka objavljenog u prvom broju u rubriku u kojoj će mnogi suradnici časopisa tražiti zajednička rješenja za ujedinjenje svih hrvatskih opcija u iseljeništvu. Rubrika *Dijalog* obilježila je prvu fazu izlaženja časopisa.

Uz članke koje su pisali suradnici za časopis *Na pragu sutrašnjice*, Ciliga je povremeno objavljivao govore i članke iz drugih tiskovina. Uglavnom se radilo o govorima hrvatskih političara, Savke Dabčević-Kučar,⁶⁸¹ Mike Tripala⁶⁸² i Stjepana Radića,⁶⁸³ a među njima su se našli i kardinali Stepinac⁶⁸⁴ i Kuharić.⁶⁸⁵ Tako je objavio i intervju koji je Miko

⁶⁸⁰ Ante Ciliga, *Dijalog. Najaktualnija potreba emigracije*, NSK, R-7998, A, 312; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1, str. 21-32

⁶⁸¹ *Govor dr. Savke Dabčević-Kučar na X. sjednici CK SKH u Zagrebu 15-17 siječnja 1970. god.*, NSK, R-7998, C-h, 50; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1, str. 37-98

⁶⁸² *Hrvatska na pragu punog prosperiteta*, NSK, R-7998, C-f; objavljeno u: *Hrvatski gospodarski glasnik*, 21. lipnja 1971., br. 3 i *Na pragu sutrašnjice*, kolovoz 1974., br. 2-3

⁶⁸³ Stjepan Radić, *Ne srljajte kao guske u maglu! – govor Stjepana Radića na noćnoj sudbonosnoj sjednici Narodnog Vijeća dana 24. studenog 1918.*, u: *Na pragu sutrašnjice*, veljača 1974., br. 1, str. 99

⁶⁸⁴ *Stepinčev govor održan pri susretu a Antom Pavelićem 4. lipnja 1945. u Zagrebu*, NSK, R-7998, A, 1305; objavljeno u: Richard Pattee, *The Case of Cardinal Aloysius Stepinac*, SAD, 1953. i *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1, str. 111

⁶⁸⁵ Kardinal Franjo Kuharić, *Za istinu o Stepincu*, NSK, R-7998, C-h, 99; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, br. 1-2 (9-10), str. 23

Tripalo⁶⁸⁶ dao tri godine ranije za *Hrvatski gospodarski glasnik* pod naslovom *Hrvatska na pragu punog prosperiteta*.⁶⁸⁷ U njemu Tripalo govori o političkim i ekonomskim zbivanjima u Jugoslaviji te promjenama koje će donijeti novi ustav (intervju je iz lipnja 1971. godine). Iz Ciliginog kratkog uvoda možemo vidjeti kako intervju nije objavljen kako bi se čitatelje upoznao s *novostima* već da se obznani koliko je s puta skrenula politika od 1971. do 1974. godine i u kojem bi smjeru trebala ići *nova* politika nakon Titove vladavine.

Za razliku od urednika nekih drugih iseljeničkih časopisa, primjerice *Hrvatske revije*, Ciliga nije imao običaj objavljivati članke s kojima se nije slagao pa se u uvodu ograđivati od sadržaja tih članaka - ili bi ih objavio ili ne bi, ali nije pisao uvodnike kojima bi obrazlagao čitateljima zbog čega je nešto objavio.⁶⁸⁸ Ciligini su politički stavovi bili dovoljno široki i općehrvatski pa se u brojnim pitanjima mogao složiti s pripadnicima raznih političkih struja. Za razliku od raznih glasila u kojima su pisali ostali (jer su glasila mahom služila kao oglasne ploče organizacija), časopis *Na pragu sutrašnjice* služio je za širenje jedne ideje, Ciligine ideje, prema kojoj su dobrodošli svi koji su bili spremni širiti tu ideju. To se odrazilo i na časopis u kojem se mogu vidjeti članci pripadnika raznih političkih struja. Ciliga se uglavnom izjašnjavao kao demokratski ljevičar⁶⁸⁹ i često je isticao kako je bivši komunist te je spominjao svoje političke funkcije u KPJ.⁶⁹⁰ Šireći političku ideju hrvatskog jedinstva i važnost zajedničkih napora svih struja za stvaranje slobodne hrvatske države, pridobio je u krug suradnika svoga časopisa i Luku Fertilia, prijatelja iz ratnih berlinskih dana o kojemu je bilo riječi u Ciliginj biografiji. Fertilio, bivši diplomat NDH u Berlinu, objavio je više članaka u časopisu *Na pragu sutrašnjice*.⁶⁹¹ Još je jedan suradnik izrazito desne struje pisao za Ciligin časopis, a to je bio Ivo Omrčanin.⁶⁹² Kao suradnika i pretplatnika časopisa *Na pragu*

⁶⁸⁶ Miko Tripalo (1926. – 1995.) bio je hrvatski pravnik, političar i komunist. Obnašao je brojne političke dužnosti u jugoslavenskoj politici nakon Drugog svjetskog rata i u Republici Hrvatskoj. Ostao je zapamćen po političkoj ulozi u hrvatskom proljeću.

⁶⁸⁷ Mirko Tripalo, *Hrvatska na pragu punog prosperiteta*, Rim, *Na pragu sutrašnjice*, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 213; prethodno objavljeno u: *Hrvatski gospodarski glasnik*, 21. lipnja 1971., br. 3, 21. lipnja 1971.

⁶⁸⁸ *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, rujna 1983., br. 6-7 (19-20), str. 68

⁶⁸⁹ Pismo Ante Cilige Branki Mogorović, NSK, R-7998, B-a, 1748

⁶⁹⁰ Pismo Ante Cilige kardinalu Jean-Marie Villotu, NSK, R-7998, B-a 2659

⁶⁹¹ Vidi: Bibliografija časopisa *Na pragu sutrašnjice*

⁶⁹² Ivo Omrčanin (1913. – 2002.) bio je hrvatski teolog i povjesničar. Vidi: Bibliografija časopisa *Na pragu sutrašnjice*

sutrašnjice svakako treba spomenuti i istaknutog HSS-ovca Dinka Šuljka.⁶⁹³ Ovaj je hrvatski publicist i politolog, član HNV-a i HNO-a, o časopisu *Na pragu sutrašnjice* napisao (prije nego što je i sam postao suradnik časopisa) sljedeće: *Moram reći, da makar se ne slažemo u nekim osnovnim nazorima, ova revija predstavlja nešto najbolje što imamo, s vrlo pametnim izvodima kojima dajem potpuno svoje priznanje.*⁶⁹⁴

Časopis je obrađivao aktualne teme koje su se u prvom redu odnosile na hrvatsku nacionalnu borbu. Aktualnost tema ovisila je o dinamici izlaženja časopisa tako da ne možemo reći da je časopis među prvima donosio neku vijest ili izvještavao o aktualnim događajima. Kako je izlazio četiri puta godišnje i to neredovito i s čestim dvobrojima, tako je i aktualnost pojedinih tema prelazila u drugi plan. Redovito su se pratila zbivanja u Jugoslaviji i komentirao se svaki važniji politički potez. Tako je primjerice članak objavljen nakon Desetog kongresa KPJ na kojem je Tito izabran za doživotnog predsjednika KPJ, a koji se održao u svibnju 1974. godine u Beogradu, kasnio tri mjeseca te je objavljen u broju koji je izašao u kolovozu.⁶⁹⁵ Iz navedenog je jasno da časopis nije imao funkciju informiranja javnosti o novostima, a ono što ga je činilo zanimljivim i prihvaćenim od strane čitateljstva mogao je biti jedino nestranački pristup političkoj problematici i što je još važnije - Ciligini osobni stavovi. I Ciliga je bio toga svjestan pa je glavni izbor članaka uvijek pratio aktualne teme i davao komentare na događaje koji će biti od važnosti i za nekoliko mjeseci.

Hrvatsko je proljeće bilo i ostalo vječna tema iseljništva što je Ciliga koristio kako bi čitateljima dao zanimljive informacije o događajima o kojima su vjerojatno već čitali, ali ne iz perspektive časopisa *Na pragu sutrašnjice* i njegove osobne perspektive. Govoreći o hrvatskom proljeću, Ciliga je držao da je hrvatsko vodstvo uspjelo okupiti ne samo mase u domovini već i zadobiti simpatije mnogih hrvatskih iseljenika. Prema njemu su glavni protivnici politike vodstva hrvatskog proljeća u iseljništvu bili oni koji su smatrali da postupna borba i taktiziranje vode u novu, inferiornu i *Mačekovski* pasivnu politiku. Dok su Savku i Tripala smatrali novim *Mačekima*, sebe su smatrali novim *Pavelićima*.⁶⁹⁶ S druge

⁶⁹³ Pisma Dinka Šuljka Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 4813 i 4814

⁶⁹⁴ Pismo Ernesta Bauera Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 265

⁶⁹⁵ Ante Ciliga, *Nakon Desetog kongresa*, NSK, R-7998, A, 586; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974. br. 2-3

⁶⁹⁶ Pismo Ante Cilige Brezariću, NSK, R-7998, B-a, 121

strane, prema navodima Branimira Donata, političko je vodstvo u Jugoslaviji koristilo Ciligu kako bi u vezu s njim doveli sudionike hrvatskog proljeća i na taj ih način etiketirali kao *antidržavnu, antidrušvenu i antipartijsku djelatnost*.⁶⁹⁷ Hrvatsko je proljeće, odnosno hrvatska komunistička struja unutar KPJ, bilo univerzalna i uvijek zanimljiva tema koja je pratila sve brojeve časopisa. Već u prvom broju u rubrici *Tri govora, jedan cilj*⁶⁹⁸ Ciliga piše kako različite hrvatske političke strane trebaju težiti jednom cilju - hrvatskoj slobodi. Time daje primjer iseljeništvu ističući kako je ujedinjenje moguće te da sve hrvatske opcije, od Stjepana Radića, preko Alojzija Stepinca pa sve do Savke Dabčević – Kučar, u konačnici imaju isti cilj – cjelovitu hrvatsku državu, bilo samostalnu izvan Jugoslavije ili samostalnu u istinski konfederativnoj Jugoslaviji. Tako je i Ciliga tražio suradnike za časopis, bilo tehničke suradnike ili autore članaka koji se u konačnom cilju baš kao i on zalažu za hrvatsku državu, a koji se nisu morali slagati s njegovim političkim uvjerenjima jer je važan samo konačni cilj. Jedna od takvih osoba bila je i Branka Mogorović koju je Ciliga iznimno cijenio premda se politički nisu uvijek slagali.⁶⁹⁹ Mogorović je bila njegova najbliža suradnica u prvim danima izlazenja *Na pragu sutrašnjice* i upitno je bi li časopis zaživio bez njene pomoći, a objavila je i nekoliko članaka u kojima je pisala o hrvatskom proljeću, Ljubi Volčevoj te drugim ličnostima i temama.

Zanimljiva je Ciligina teorija o pokretanju hrvatskog proljeća. Prema njemu je hrvatsko proljeće pokrenuo sam Tito kako bi dobio povod za obračun sa kadrovima Aleksandra Rankovića, odnosno vodećim jugoslavenskim kadrovima iz Srbije. Nakon Brijunskog plenuma 1966. i isključivanja Rankovića iz Saveza komunista Jugoslavije, Tito je želio pokazati srpskim političarima kako ih se može zamijeniti hrvatskom strujom. Zato je u početku i podržao hrvatsko proljeće kako bi se ono razvilo i dobilo na političkoj težini, da bi ga na kraju srušio i tako učvrstio svoju poziciju na vlasti. Stvaranjem i rušenjem hrvatskog proljeća Tito je učvrstio svoju vlast i okrenuo političku situaciju u svoju korist.⁷⁰⁰

Ciliga je bio svjestan važnosti ekonomije za opstanak države i katastrofalne ekonomske politike koju je vodila Jugoslavija. Ta su iznimno važna pitanja često ostala u

⁶⁹⁷ Branimir Donat, *Još jedan slučaj: Hrvatski političar u ulozi hrvatskog književnika*, Republika, Zagreb, god. 50., travanj – svibanj – lipanj 1994., br. 4-6, str. 82

⁶⁹⁸ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1, str. 33

⁶⁹⁹ Pismo Ante Cilige Branki Mogorović, NSK, R-7998, B-a, 1750

⁷⁰⁰ Tihomir Dujmović, *Razgovori s dr. Antom Ciligom*, Zagreb, 2009., str. 163

drugom planu iseljeničkog tiska. Zato i ne čudi činjenica da je Ciliga već u prvi broj časopisa uvrstio članak Marka Tarle⁷⁰¹ *Problemi Titove ekonomije i politike*⁷⁰² u kojemu govori o negativnim rezultatima samoupravnog socijalizma, štetnim posljedicama osnivanja zadruga koje naziva *kolhozima jugoslavenskog tipa* i jugoslavenske ekonomije općenito. U pismu upućenom Ciligi bez datuma, Tarle jugoslavensku *socijalističku* ekonomsku politiku opisuje riječima: *Jugo-banke alimentirane stranim i domaćim kapitalom postale su stvarnim vlasnicima jugo-poduzeća. Kamate, koje poduzeća plaćaju bankama, stvaraju novi finansij. potencijal, koji „se preljeva“ u korist privatnog i stranog kapitala.*⁷⁰³

Posebnu je pažnju posvetio problemu jugoslavenskih divova specijaliziranih za uvoz-izvoz trgovinu, a za koje je smatrao da iskorištavaju radnike unatoč donesenim amandmanima.⁷⁰⁴ Kao primjer navodi Geneks (Generaleksport) koji je podijelio svoj poslovni kapital od pet stotina milijuna dinara tako što je dvije stotine i četrdeset milijuna fiktivno podijelio kooperantima pa je taj novac i dalje ostao u Geneksu. Tarle navodi kako je stvarni poslovni kapital Geneksa u tom trenutku bio nekoliko milijardi dinara, a da je cijela malverzacija oko raspodjele toga novca, koja je u potpunoj suprotnosti sa ustavnim amandmanima, bila od vodstva prikazana kao provedba tih amandmana. Geneks je tada i sve do raspada Jugoslavije bio najveća vanjsko-trgovačka firma, a prema pisanju srpskog novinara Rate Petkovića, držao je deset posto ukupne vanjske trgovine Jugoslavije.⁷⁰⁵ Važno je napomenuti kako je članak očigledno pisan ranije jer je objavljen 1974. godine u kolovozu, odnosno šest mjeseci nakon donošenja novog Ustava iz 1974. godine. U Ciliginoj ostavštini sačuvan je rukopis članka,⁷⁰⁶ ali nije naznačena godina. Tarle ne spominje o kojim je amandmanima točno riječ, no ustavni amandmani u članku odnose se na Ustav iz 1963. godine, odnosno na amandmane 20-43 poznate kao Radnički amandmani. Amandmani na Ustav iz 1974. godine još nisu bili doneseni u trenutku kada je ovaj članak napisan i objavljen.

⁷⁰¹ Marko Tarle (r. 1934.) je hrvatski znanstvenik, biolog, biokemičar, političar i publicist. Obnašao je brojne političke funkcije. Član je brojnih uglednih svjetskih organizacija.

⁷⁰² Marko Tarle, *Problemi Titove ekonomije i politike*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1, str. 127

⁷⁰³ Pismo Marka Tarlea Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 4850

⁷⁰⁴ Marko Tarle, *Amandmani vrijede samo za radnike, a ne za beogradske banke i reexportere*, NSK, R-7998, A, 311; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., broj 2-3, str. 61

⁷⁰⁵ Rato Petković, *Od Geneksa ostale nekretnine i neuništivi biznismeni*, u: *Poslovni dnevnik*, Zagreb, 9. kolovoza 2006., br. 618, str.2

⁷⁰⁶ Marko Tarle, *Amandmani vrijede samo za radnike, a ne za beogradske banke... Legla korupcije*, NSK, R-7998, A, 311

Suprotno tim crnim prognozama, Tarle ističe ekonomsku iskoristivost Jadrana.⁷⁰⁷ Smatrao je kako hrvatsko gospodarstvo treba počivati na trima granama od kojih je prva i najznačajnija poljodjelstvo jer upravo o njemu ovisi prehrana stanovništva. Druga je po važnosti industrija koja donosi ekonomski napredak. U trećoj se grani preklapaju prve dvije i to je iskoristivost Jadranskog mora. Tarle navodi kako ekonomski potencijal Jadrana nije dovoljno iskorišten, a kao primjer navodi industriju, brodogradnju, turizam, brodarstvo, ratarstvo i ribarstvo.

Iako je časopis nosio podnaslov *Časopis za dijalog o demokratskim, nacionalnim i socijalnim problemima hrvatske borbe*, u manjoj su mjeri zastupljeni, ali ipak spomenuti, problemi iz svjetske politike koji se nisu odnosili na hrvatsko pitanje. Uglavnom su se pratile aktualne svjetske političke teme toga vremena. Prvi od takvih svjetsko-političkih članaka Ante Ciliga nosi naslov *Rat i mir na Bliskom Istoku* i objavljen je već u prvom broju.⁷⁰⁸ Ciliga nije propustio komentirati ni slučaj Cipra koji je 1974. godine doživio dvije teške krize.⁷⁰⁹ Prvo je Grčka izvela *coup d'état* [vojni udar] 15. srpnja, a pet dana kasnije uslijedila je kao odgovor turska invazija na Cipar. Ciliga je smatrao kako su iza sukoba Grčke i Turske oko Cipra stajale velike sile - Europa, SAD i Rusija, a da su Grci i Turci bili samo poslušni izvršitelji njihovih planova. Premda Ciliga navodi kako je tada na Cipru živjelo 80% Grka, smatrao je da Cipar pripada Turskoj zbog svojeg geografskog položaja. Cipar je udaljen od turskog kopna manje od osamdeset, a od grčkog više od osamsto i trideset kilometara. Kada bi Grci pristali ustupiti Cipar Turskoj zbog njegova geografskog položaja, otvorilo bi se pitanje ostalih grčkih otoka uz tursku granicu. Primjerice, otok Kos udaljen je od turskog kopna manje od šest kilometara zračne linije, dok je od Grčke udaljen više od dvjesto i pedeset kilometara.

Poveznicu između ekonomskog i nacionalnog pitanja u Jugoslaviji Ciliga je iznio u članku *Posljednje novosti iz Jugoslavije. Pukla je velika ekonomska kriza. Poboljšanje može*

⁷⁰⁷ Marko Tarle, *Jadranska orijentacija hrvatske ekonomske politike*, NSK, R-7998, A, 766; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, travanj 1975., br. 4, str. 49

⁷⁰⁸ Ante Ciliga, *Rat i mir na Bliskom istoku*, NSK, R-7998, A, 967; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1, str. 135

⁷⁰⁹ Ante Ciliga, *Cipar: glupost, podlost, državnička mudrost...*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 325

*početi samo od velike političke reforme: od stvaranja konfederacije šest nacionalnih država*⁷¹⁰ u kojemu iznosi kako je ekonomski oporavak u Jugoslaviji moguć jedino ukoliko se riješi nacionalno pitanje. Ciliga navodi kako je i sama jugoslavenska vlast priznala tešku ekonomsku krizu pa su sukladno tome uvedene i nove mjere štednje. Uz postojeću nestašicu mesa, mlijeka, kave i drugih potrepština, uvedene su i nove mjere štednje poput ograničenja kupnje benzina na 40 litara mjesečno te ograničenja u potrošnji električne energije. Također navodi kako su uvedene restriktivne mjere i kod putovanja u inozemstvo pa svatko tko putuje mora ostaviti u banci polog od 5 000 novih dinara na godinu dana, a u inozemstvo smije ponijeti najviše 100 dolara. Uzrok ove ekonomske krize Ciliga vidi u dugoročnom pogrešnom vođenju ekonomije države, ali i u pogrešnoj politici Jugoslavije. Kao tri ekonomska uzroka krize navodi u prvom redu opću ekonomsku krizu u svijetu koja se morala odraziti i na Jugoslaviju, potom smanjen priljev novca sa Zapada u obliku novih kredita (jer su dosadašnja zaduživanja premašila mogućnosti otplate postojećih kredita koje je Jugoslavija dobila od zapadnih država), a kao treći uzrok gospodarske krize navodi sustavno vođenje pogrešne ekonomske politike unutar Jugoslavije, pretjerano državni kapitalizam kao i pretjerano ograničavanje privatne inicijative i vlasništva. Među navedenim uzrocima ipak prednjači politička manipulacija ekonomije. Ciliga navodi kako velikosrpska politika Beograda u ekonomskom pogledu počiva prvenstveno na izvlačenju novca iz Hrvatske, a onda i iz ostalih republika. Tako se hrvatskim sredstvima izgrađuje politička ambicija Beograda bez stvarne koristi za druge. Političke tvornice koje se izgrade tim novcem u manje razvijenim republikama i dalje služe Beogradu u provođenju velikosrpske politike jer su manje razvijene jedinice, u kojima bi bila sagrađena tvornica ili bi novac na drugi način bio uložen, morale podržati politički režim Beograda u općoj državnoj politici. Politika ulaganja novca u manje razvijene jedinice nije bila *izgradnja Jugoslavije*, nego kupovina političkih bodova. Prema Ciligi bi preduvjet izlaska iz krize bilo rješavanje unutrašnjih političkih pitanja Jugoslavije. Dvjesto polaznim točkama rješavanja nacionalnog pitanja koje se mogu provesti u okviru postojećeg ustava⁷¹¹ Ciliga smatra pretvaranje dviju autonomnih pokrajina Vojvodine i Kosova u republike te dovođenje Hrvata na čelna mjesta oružanih snaga u Hrvatskoj. Umjesto omjera tri Srbina i jedan Hrvat kako je odlučeno na XII. Kongresu SKJ, vojno predstavništvo

⁷¹⁰ Ante Ciliga, *Posljednje novosti iz Jugoslavije. Pukla je velika ekonomska kriza. Poboljšanje može početi samo od velike političke reforme: od stvaranja konfederacije šest nacionalnih država*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, listopad 1982., br. 2-3 (15-16), str. 62

⁷¹¹ Članak je napisan 1982. godine tako da se misli na ustav usvojen 1974. godine.

iz Hrvatske trebala bi činiti četiri člana u nacionalnom sastavu tri Hrvata i jedan Srbin. Ciliga drži da je u daljnjem rješavanju nacionalnog pitanja potrebno promijeniti ustav, a rješavanje toga problema značilo bi formiranje konfederacije u kojoj bi sve države bile ravnopravne. Samo ovakvom formacijom bilo bi moguće uspostaviti ekonomski stabilnu Jugoslaviju.

Ciliga je često isticao kako bi u slučaju promjene politike u Jugoslaviji Hrvatska trebala ostati u njezinu sastavu. To se, kako sam već spomenuo, odnosilo isključivo na konfederativnu Jugoslaviju u kojoj bi Hrvatska i hrvatski narod bili ravnopravni ostalim republikama. U tom bi slučaju Hrvatska mogla ostati u sastavu Jugoslavije zajedno sa Srbijom, ali tu nije bio isključiv. Naveo je kako bi Hrvatska, kao i svaka druga republika u sastavu Jugoslavije, trebala ostati u ovakvoj zajednici zbog niza ekonomsko-političkih razloga. Ukoliko to ne bi bilo moguće, odnosno ako bi se u novonastaloj ili reformiranoj Jugoslaviji ponovno pojavio problem hegemonije jedne republike i diktature jednog centra, Ciliga je smatrao kako bi za Hrvatsku bilo najpametnije napustiti takav savez. U članku *Jugoslavija je najbolje, ali ne jedino rješenje*⁷¹² piše kako bi u slučaju stvaranja nove ili reformirane hegemonističke Jugoslavije izbili nemiri uz moguću unutarnju vojnu intervenciju te intervenciju Sovjetskog Saveza, Bugarske i Albanije. Ciliga je izrazio nadu kako do takvih radikalnih poteza neće doći i kako će Beograd pokazati dovoljno političke mudrosti da takvo što spriječi, ali je isto tako naglasio i potrebu da se hrvatski narod u okviru svojih mogućnosti pripremi i za takav razvoj događaja.

Ciligine su nade da će se nacionalno pitanje u Jugoslaviji riješiti mirnim putem od osamdesetih godina porasle. Smatrao je kako je osamdesetih počelo novo hrvatsko proljeće, doduše ne jednako burno kao 1971. godine. U članku *Novo hrvatsko proljeće*⁷¹³ pisao je kako iz opravdanog straha nakon hrvatskog proljeća 1971. godine sada dolazi novo proljeće, tiho i bez javnih nastupa, ali sa značajnim promjenama. Kao primjer je naveo dolazak kardinala Franje Kuharića⁷¹⁴ u Sabor svega nekoliko dana nakon što je proglašen kardinalom. Nakon

⁷¹² Ante Ciliga, *Jugoslavija je najbolje, ali ne jedino rješenje*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, veljača 1983., br. 5 (18), str. 28

⁷¹³ Ante Ciliga, *Novo hrvatsko proljeće*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, veljača 1983., br. 5 (18), str. 7

⁷¹⁴ Franjo Kuharić (1919. – 2002.) bio je hrvatski kardinal i nadbiskup te predsjednik Biskupske konferencije. Bio je blizak suradnik kardinala Franje Šepera. Od 1970. godine zagrebački je nadbiskup. U tijeku je postupak za proglašenje Franje Kuharića blaženim.

višegodišnjeg progona Stepinca, a u manjoj mjeri i Kuharića te Katoličke Crkve općenito, ovo je za Ciligu bio jasan znak da je počelo novo hrvatsko proljeće i da su nastupile znatne promjene u jugoslavenskoj politici. Entuzijazam oko novog hrvatskog proljeća nije bio dugog vijeka. Nakon što je 1983. godine za predsjednika Predsjedništva Hrvatske izabran Milutin Baltić,⁷¹⁵ Srbin rođen u Hrvatskoj, Ciligi je bilo jasno da je novo hrvatsko proljeće završilo i prije nego što je počelo ili se barem našlo u teškoj krizi. U članku *Škandalozna sramota za hrvatske komuniste. Kandidatura Milutina Baltića za predsjednika Hrvatske Republike*⁷¹⁶ Ciliga navodi kako je ovim imenovanjem znatno narušena raspodjela vlasti u Hrvatskoj jer sada Srbi drže dvije ključne političke pozicije - Jovo Ugrčić je obnašao dužnost predsjednika Hrvatskoga sabora, a sada je na dužnost predsjednika Predsjedništva došao Milutin Baltić. Ukoliko se uz to uzme u obzir da je vojskom u Hrvatskoj zapovijedao uglavnom srpski kadar, iz navedenoga proizlazi da su Srbi imali ključnu vlast u Hrvatskoj. Jedina je iznimka bio sekretar CK SKH. Tu je funkciju do srpnja 1983. godine držao Hrvat Jure Bilić,⁷¹⁷ a zamijenio ga je opet Hrvat Josip Vrhovec.⁷¹⁸ Izbor Srbina za predsjednika Predsjedništva umjesto nekoga od hrvatskih komunista za Ciligu je značio veliki korak novog hrvatskog proljeća unazad, a možda čak i njegov kraj.

Uz aktualne teme Ciliga je u svom časopisu volio objavljivati i povijesne priloge. Jedan od takvih je i reportaža o susretu Lenjina i Stjepana Buća⁷¹⁹ u Švicarskoj 1916. godine.⁷²⁰ Kako stoji u reportaži, Ciliga se toliko oduševio činjenicom da se jedan Hrvat u Švicarskoj viđao s Lenjinom i da mu je ovaj izlagao *srž svoje političke filozofije*, da je otišao u

⁷¹⁵ Milutin Baltić (1920. – 2013.) je bio jugoslavenski političar, pripadnik partizanskog pokreta, SKOJ-a, predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske, a obnašao je i mnoge druge političke funkcije. Bio je posljednji živući nositelj Ordena narodnog heroja Jugoslavije.

⁷¹⁶ Ante Ciliga, *Škandalozna sramota za hrvatske komuniste. Kandidatura Milutina Baltića za predsjednika Hrvatske Republike*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, rujan 1983., br. 6-7 (19-20), str. 1

⁷¹⁷ Jure Bilić (1922. – 2006.) je bio jugoslavenski političar, pripadnik partizanskog pokreta, KPJ-a, SKOJ-a, predsjednik Sabora SR Hrvatske, predsjednik Predsjedništva CK SKH, član predsjedništva CK SKJ, a obnašao je i brojne druge političke funkcije.

⁷¹⁸ Josip Vrhovec (1926. – 2006.) bio je ekonomist, novinar, jugoslavenski političar i pripadnik partizanskog pokreta. Obnašao je visoke političke funkcije te bio urednik i dopisnik brojnih novina.

⁷¹⁹ Stjepan Buć (1888. – 1975.) bio je hrvatski pravnik, novinar i političar.

⁷²⁰ Ante Ciliga, *Kada je Uljanov-Lenjin izlagao svoju političku filozofiju mladom hrvatskom studentu Stjepanu Buću, u jesen 1916. u Švicarskoj...*, NSK, R-7998, A, 621; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1974., br. 1, str. 143

Njemačku osobno upoznati Buća i čuti od njega više o tim susretima. S obzirom na Ciligine godine i zdravstveno stanje, za takav je pothvat bila potrebna silna snaga volje.

Luka Fertilio, s kojim se Ciliga upoznao još u Berlinu 1945. godine, objavio je članak *Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu – Vladimir Košak*.⁷²¹ Ovaj je članak bio dio serije članaka o poslanicima u Berlinu i jedini je iz te serije objavljen u časopisu *Na pragu sutrašnjice* najvjerojatnije stoga što se u njemu spominje Ciliga koji je u to vrijeme boravio u Berlinu, a govori se i o uroti Lorković – Vokić. Sva četiri članka objavljena su u *Hrvatskoj reviji* u razdoblju od 1974. do 1976. godine, a obrađivali su Milu Budaka,⁷²² Branka Bozena,⁷²³ Stjepana Ratkovića⁷²⁴ i Vladimira Košaka.⁷²⁵ Ovi su tekstovi bili dio neobjavljene knjige Luke Fertilia *Bilješke s puta*. Ovdje ću se ograničiti samo na članak o Vladimiru Košaku koji je objavljen u časopisu *Na pragu sutrašnjice*. Članak je posebno zanimljiv jer Fertilio navodi kako se Košak samo formalno smatrao poslanikom NDH u Berlinu, a stvarno se smatrao opunomoćenikom akcije Lorković – Vokić. U Berlinu se uglavnom bavio obavještajnim poslovima pokušavajući biti od koristi planiranoj akciji. Kada je stigla vijest da su u Zagrebu uhićeni ministri Lorković i Vokić, Košak je vjerovao da će ga sada Zagreb opozvati, a Nijemci zatvoriti u logor. Prema Fertiliju je Košak znao da ga Nijemci smatraju intelektualnim začetnikom zavjere. Paveliću nije bilo do novih skandala, a prema izjavama koje je Košak dao Fertiliju, uhapsio je ministre samo zbog inzistiranja Nijemaca. Prelazak na stranu Zapada za Pavelića je bio gotova stvar, samo je trebalo pričekati pogodan trenutak. Ubrzo je postalo jasno kako je taj trenutak prošao i da Zapad više ne treba hrvatsku obalu za iskrcavanje kao ni pomoć Hrvatskih Oružanih Snaga.

Kada se piše o Fertilijevim člancima u časopisu *Na pragu sutrašnjice*, svakako se mora spomenuti jednoga od njih kojega se može uvrstiti među povijesno-političke priloge. Riječ je

⁷²¹ Luka Fertilio, *Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu – Vladimir Košak*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1976., br. 3 (7), str. 25

⁷²² Luka Fertilio, *Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu – Mile Budak*, u: *Hrvatska revija*, München, 1974., br. 2, str. 143-153

⁷²³ Luka Fertilio, *Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu – Branko Bozen*, u: *Hrvatska revija*, München, 1975., br. 1, str. 48-54

⁷²⁴ Luka Fertilio, *Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu – Stjepan Ratković*, u: *Hrvatska revija*, München, 1975., br. 3, str. 396-401

⁷²⁵ Luka Fertilio, *Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu – Vladimir Košak*, u: *Hrvatska revija*, München, 1976., br. 2-3, str. 212-218

o članku *Ante Pavelić: vođa ili harambaša?*⁷²⁶ Pitanje koje Fertilio nameće u naslovu glasi – je li Pavelić bio politički vođa ili hajdučki harambaša? Političkog je vođu okarakterizirao kao onoga koji vodi mišlju i srcem, dok harambaša vodi silom i nasiljem. Fertilio u članku spominje svoje putovanje s Pavelićem u Švicarsku 1931. godine za vrijeme zasjedanja Društva naroda u Ženevi. Tu su se susreli s Brankom Jelićem i Slavkom Cihlarom,⁷²⁷ novinarom i urednikom *Hrvata*. Susret nije bio ni približno srdačan koliko se moglo očekivati s obzirom na imena sudionika. Jelić je u Paveliću vidio krivca što se hrvatsko pitanje nije spomenulo na ženevskom zasjedanju. Premda su se pri susretu izljubili kako i priliči starim prijateljima, Fertilio navodi da je Jelić sebe smatrao pretendentom, a Pavelića uzurpatorom. Iz tog mu razloga nikada nije htio položiti zakletvu. Tenzije su se još više pojačale kada je Cihlar ustvrdio kako su u Ženevi zakazali jer jedan dio hrvatskog iseljništva surađuje sa fašistima i nacistima. Jelić je smatrao da treba surađivati sa svima koji pomažu političku borbu protiv Beograda. Usred Jelićeve i Cihlarove prepirke planuo je Pavelić i to, kako Fertilio navodi, sljedećim riječima: *Blagoslovnjen bio 1. decembra 1918.! Bez njega bismo već davno nestali. Da su Srbi bili pametniji, da su nam dali neku poluslobodu, neku polusamostalnost, bili bi nas uspavali i nikada se više ne bi probudili... ..Nitko neće ni sporazuma ni dobra susjeda sa smušenjacija, odricateljima, mekušcima i slabićima. Nikakva nas narkoza ne može spasiti. Spasiti nas može samo odlučna, smiona, požrtvovna, čak i vratolomna borba – borba na život i smrt! Te se borbe ne smijemo bojati, moramo je tražiti, izazivati! Spasiti se može samo tko smrti i paklu u oči pogleda!*⁷²⁸ Ova Pavelićeva izjava može objasniti, nikako i opravdati, njegov savez sa fašistima i nacistima, ali ne može pojasniti razloge za sve ono na što je Pavelić pristao u tom savezu. Ciliga se nadovezao na članak komentarem kako je Pavelić bio vođa jednog dijela Hrvata, ali da nikada nije postao niti je mogao postati nacionalni općehrvatski vođa.

Zbivanja u Jugoslaviji su bila glavna tema časopisa. Deseti kongres SKJ i Titov reizbor za doživotnog predsjednika Partije nisu mogli proći bez objavljivanja osvrta. Prvo je

⁷²⁶ Luka Fertilio, *Ante Pavelić: vođa ili harambaša?*, NSK, R-7998, C-h, 62; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, lipanj 1977., br. 1-2 (9-10), str. 45

⁷²⁷ Vatroslav Slavko Cihlar (1896. – 1968.) bio je hrvatski književnik, prevoditelj i novinar. Suradivao je s brojnom časopisima. Uz novinske članke pisao je i dramske komade.

⁷²⁸ Luka Fertilio, *Ante Pavelić: vođa ili harambaša?*, NSK, R-7998, C-h, 62; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, lipanj 1977., br. 1-2 (9-10), str. 48

objavljen Ciligin članak *Nakon Desetog kongresa*,⁷²⁹ a odmah potom i članak *Kongres komunističke partije: Kongres mistifikacija – Ono što Tito nije rekao*⁷³⁰ koji potpisuje R.R.,⁷³¹ odnosno Hrvoje Lorković.⁷³² Ciliga svojim člankom kritizira Titov politički put i navodi što je sve Tito namjerno prešutio u svojoj biografiji iz 1925. godine, koju je iznio u obliku referata na Desetom kongresu, a odnosila se samo na razdoblje između Devetog i Desetog kongresa. Posebno navodi problem nacionalnog pitanja koji je smatrao najvažnijim pitanjem toga vremena. S druge strane, Lorković nabroja goruće socijalne, ekonomske, političke i druge probleme s kojima je Jugoslavija bila suočena, a koji su bili prešućeni na kongresu. U sljedećem broju objavljen je niz članaka koji su govorili o krizi u jugoslavenskom vodstvu i unutarnjim sukobima koji su započeli padom Aleksandra Rankovića.⁷³³ Premda se jugoslavenska vlada trudila održati privid jedinstva i sloge, frakcije unutar nje bile su svaki dan sve očitije. Serija članaka pod nazivom *Otvorili su ulazna vrata pravog puta, ali učinili smo prvi korak*⁷³⁴ počinje Ciliginim uvodom *Od Diktature Slovenske trojke putem „Dvorske urote“ k privremenom dvojevlašću Tita i nove srbijansko-hrvatske koalicije Ljubičića-Bakarića-Minića*.⁷³⁵ Ciliga se potpisao kao *Uredništvo*, ali je iz rukopisa vidljivo da je Ciliga autor.⁷³⁶ Prema njemu se Tito održao na vlasti podržavajući jedan trenutak jednu, a odmah

⁷²⁹ Ante Ciliga, *Nakon Desetog kongresa*, NSK, R-7988, A, 586; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 35

⁷³⁰ R.R. [Hrvoje Lorković], *Kongres komunističke partije: Kongres mistifikacija – Ono što Tito nije rekao*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 57

⁷³¹ Kartoteka uredništva *Nove Hrvatske*, NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

⁷³² Hrvoje Lorković (r. 1930.) je hrvatski znanstvenik, biolog i filozof. Česti je suradnik *Hrvatske revije*, *Danice* i drugih iseljeničkih časopisa.

⁷³³ Aleksandar Ranković (1909. – 1983.) bio je jugoslavenski političar, komunist i bliski suradnik Josipa Broza, pripadnik partizanskog pokreta, član Politbira te vodeći čovjek jugoslavenskih tajnih službi. Obnašao je brojne političke, vojne i obavještajne funkcije. Godine 1966. smijenjen je s dužnosti i isključen iz Partije.

⁷³⁴ Ante Ciliga, *Otvorili su ulazna vrata pravog puta, ali učinili smo prvi korak ... k privremeno dvovlašću Tita i nove srbijansko-hrvatske koalicije Ljubičića-Bakarića i Minića*, NSK, R-7998, A, 1294; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, travanj 1975., br. 4, str. 5

⁷³⁵ Ante Ciliga, *Otvorili su ulazna vrata pravog puta, ali učinili smo prvi korak ... k privremeno dvovlašću Tita i nove srbijansko-hrvatske koalicije Ljubičića-Bakarića i Minića*, NSK, R-7998, A, 1294; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, travanj 1975., br. 4, str. 5

⁷³⁶ Ante Ciliga, *Otvorili su ulazna vrata pravog puta, ali učinili smo prvi korak ... k privremeno dvovlašću Tita i nove srbijansko-hrvatske koalicije Ljubičića-Bakarića i Minića*, NSK, R-7998, A, 1294

potom drugu frakciju. Prvi članak⁷³⁷ posvećen je slovenskoj frakciji na čelu sa trojkom: Stane Dolanc⁷³⁸ (u vrijeme pisanja članka bio je sekretar Izvršnog biroa Predsjedništva Centralnog Komiteta Saveza komunista Jugoslavije), Stane Potočar⁷³⁹ (general-pukovnik, narodni heroj i načelnik Generalštaba JNA) te Edvard Kardelj⁷⁴⁰ (član Predsjedništva CK SKJ). Prema Ciliginom pisanju, hrvatski komunisti nisu bili stvarna vlast ni u Hrvatskoj, a kamoli u Jugoslaviji, već samo puki izvršitelji dužnosti. Drugi članak *Problemi i perspektive vlasti novog srbijansko-hrvatskog „sporazuma.“* *Izdahnula je posljednja titovska i pojavila se prva „poslijetitovska“* *Vlada*⁷⁴¹ govori o srbijansko-hrvatskoj frakciji koju su činili general Nikola Ljubičić⁷⁴² (u vrijeme pisanja članka savezni sekretar za narodnu obranu), Vladimir Bakarić⁷⁴³ (u vrijeme pisanja članka se povukao s najvažnijih funkcija, ali je i dalje zadržao politički utjecaj; smatran je najutjecajnijim hrvatskim komunističkim političarom nakon Tita) te Miloš Minić⁷⁴⁴ (tadašnji ministar vanjskih poslova).

Crkva je za Ciligu predstavljala pitanje od posebne važnosti. Često je isticao ugledne crkvene vjerodostojnike, a pogotovo kardinale Alojzija Stepinca i Franju Kuharića. Kada se 3. kolovoza 1974. godine na beogradskoj televiziji pojavio film o suđenju Stepincu u kojem je Stepinac prikazan na način na koji su ga vidjeli Joža Horvat i Zdenko Štambuk,⁷⁴⁵ nije trebalo dugo čekati na reakcije iseljeničtva. Čak se i Vatikan oglasio 27. kolovoza iste godine u

⁷³⁷ Ante Ciliga: *Slovenska faza Titove diktature (Od 1971. do polovice veljače 1975.)*, NSK, R-7998, A, 396; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, travanj 1975., br. 4, str. 9

⁷³⁸ Stane Dolanc (1925. – 1999.) bio je jugoslavenski političar i komunist. Obnašao je najviše dužnosti u poslijeratnoj Jugoslaviji. Bio je jedan od najbližih suradnika Josipa Broza.

⁷³⁹ Stane Potočar (1919. – 1997.) bio je jugoslavenski general i političar, komunist i pripadnik partizanskog pokreta. Obnašao je visoke političke i vojne funkcije u poslijeratnoj Jugoslaviji.

⁷⁴⁰ Edvard Kardelj (1910. – 1979.) bio je jugoslavenski političar, komunist. Obnašao je brojne političke funkcije u poslijeratnoj Jugoslaviji i bio pripadnik partizanskog pokreta i jedan od najbližih suradnika Josipa Broza.

⁷⁴¹ Ante Ciliga, *Problemi i perspektive vlasti novog srbijansko-hrvatskog „sporazuma.“* *Izdahnula je posljednja titovska i pojavila se prva „poslijetitovska“* *Vlada*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, travanj 1975., br. 4, str. 19

⁷⁴² Nikola Ljubičić (1916. – 2005.) bio je jugoslavenski general i političar, pripadnik partizanskog pokreta i vršitelj brojnih visokih vojnih i političkih dužnosti u poslijeratnoj Jugoslaviji.

⁷⁴³ Vladimir Bakarić (1912. – 1983.) bio je jugoslavenski političar i vršitelj brojnih visokih političkih dužnosti. Svojevremeno je smatran najutjecajnijim političarom SR Hrvatske.

⁷⁴⁴ Miloš Minić (1914. – 2003.) bio je jugoslavenski političar, komunist, pripadnik partizanskog pokreta, predsjednik Izvršnog vijeća NR Srbije te vršitelj brojnih drugih političkih funkcija.

⁷⁴⁵ Vidi: Ur. Joža Horvat i Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb, 1946.

službenom radio-dnevniku, a Ciliga je upravo tome posvetio članak *Vatikanski protest povodom protustepinčevog filma na beogradskoj televiziji*.⁷⁴⁶ Članak je posebno zanimljiv jer je iz njega vidljivo koliko Ciliga prati crkvena zbivanja i u kojoj je mjeri upoznat sa svime što se u Katoličkoj Crkvi i Vatikanu događa. Kao protuargument beogradskom filmu navodi propovijed pape Ivana XXIII koji je vodio misu zadušnicu za kardinala Stepinca. Posebno se osvrnuo na činjenicu da je film o Stepincu pušten zajedno s još dva filma od kojih je prvi posvećen Draži Mihajloviću,⁷⁴⁷ a drugi Leonu Rupniku,⁷⁴⁸ čime se Stepinca pokušalo svrstati u kategoriju najgorih zločinaca.

Nakon što je 1976. godine u Zagrebu izašla knjiga Jakova Blaževića⁷⁴⁹ pod naslovom *Tražio sam crvenu nit*, Ciliga je oštro kritizirao kako knjigu tako i autora.⁷⁵⁰ Blažević je bio prvi javni tužitelj *Narodne Republike Hrvatske* i u toj je funkciji sudjelovao 1946. godine na suđenju Stepincu. Posebno mu je zamjerio pisanje o procesu koji je vodio protiv Stepinca i to je opisao sljedećim riječima: *Kada bi Jakov Blažević bio čovjek iznad srednjeg kalibra, čovjek izvjesne visine uma i shvaćanja, on bi postupio drugačije. Ne bi se hvalisao sramnom i žalosnom ulogom koju su mu Partija, politika, pa i povijest bile dosudile g. 1947., već bi bio pokušao minimalizirati, pa nekako izvinjavati pred hrvatskim narodom i pred poviješću onaj teški za njegovo ime i osobu incident iz njegovoga života.*⁷⁵¹ Ciliga je smatrao kako je Tito, za razliku od Blaževića, barem u trenutku Stepinčeve smrti pokušao ublažiti svoje sudjelovanje u Stepinčevom progonu dopustivši svečani pokop kardinala u zagrebačkoj katedrali. U istom tekstu Ciliga navodi kako je Blažević još 1939. i 1941. godine imao razvijene *nacionalne osjećaje* te da je upravo zbog toga i odabran za tužitelja koji će sudjelovati u procesu protiv

⁷⁴⁶ Ante Ciliga, *Vatikanski protest povodom protustepinčevog filma na beogradskoj televiziji*, NSK, R-7998, A, 939; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 71

⁷⁴⁷ Dragoljub Mihajlović (1893. – 1946.), poznat i po imenima Draža i Čiča, bio je zapovjednik četnika tijekom Drugog svjetskog rata. Planirao je i izvršavao etnička čišćenja, surađivao s fašistima te planirao stvoriti Veliku Srbiju.

⁷⁴⁸ Leon Rupnik (1880. – 1946.) bio je časnik i slovenski političar, vojni zapovjednik slovenskog domobranstva i saveznik nacista i fašista.

⁷⁴⁹ Jakov Blažević (1912. – 1996.) bio je pravnik, jugoslavenski političar i sudionik partizanskog pokreta - prvoborac. Vršio je brojne političke funkcije u poslijeratnoj Jugoslaviji, a posebno se isticao kao javi tužitelj NR Hrvatske. Kao tužitelj je sudjelovao u procesu protiv Alojzija Stepinca.

⁷⁵⁰ Ante Ciliga, *Istina o Stepincu, Blaževiću i Kuhariću*, NSK, R-7998, A, 538; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, lipanj 1977., br. 1-2 (9-10), str. 31

⁷⁵¹ Ante Ciliga, *Istina o Stepincu, Blaževiću i Kuhariću*, NSK, R-7998, A, 538; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, lipanj 1977., br. 1-2 (9-10), str. 31

Stepinca kako bi dokazao svoju lojalnost. Sličan primjer Ciliga daje u slučaju suđenja Đilasu kada je Bakarić izabran za predsjednika istražne komisije premda je bio najpomirljiviji i najbliži Đilasovim stavovima. Iako je bio odabran za tužitelja, nije bio dovoljno sposoban za provođenje istrage Stepinčeva slučaja pa su taj posao vlasti dodijelile Srbinu Milošu Miniću, tužitelju Draže Mihajlovića. Ciliga je smatrao da su Stepinac i Radić među rijetkim Hrvatima koji su mogli zauzeti mjesto općehrvatskog vođe u svijesti naroda dvadesetog stoljeća te je zaključio: *Tko je u našem vijeku protiv Stepinca, taj je – svjesno ili nesvjesno – protiv hrvatskog naroda.*⁷⁵²

U drugom broju časopisa, odnosno drugom i trećem dvobroju, počinje izlaziti posebna rubrika pod nazivom *Dijalog*⁷⁵³ koja će opstati kroz gotovo sve brojeve prve faze časopisa. Ta je rubrika bila Ciligin doprinos pokušaju ujedinjenja svih političkih opcija u iseljeništvu i hrvatskih opcija u domovini. U njoj su svoja mišljenja izmjenjivali brojni pripadnici iseljeništa poput Josipa Torbara,⁷⁵⁴ Ive Rumore, Ive Kisića, Veljka Ćurina,⁷⁵⁵ Tihomira Ilije Zovka, Branke Mogorović, Marijana Rudeža, Mladena Zorkina, Luke Fertilia i drugih. Za razliku od ostalih časopisa oko kojih su se uglavnom okupljali čitatelji koji su jednako ili vrlo slično razmišljali pa bi polemizirali s neistomišljenicima drugih političkih opcija, ovdje nije bilo posebnih polemika. Zanimljivo je primijetiti da razlike među njima nisu bile samo u političkim opredjeljenjima, već su se oni razlikovali i generacijski, po porijeklu, mjestu življenja, spolu, vjeroispovijesti i drugom. Budući da se iz spomenutih imena vidi kako je riječ o ljudima različitih opcija i političkih svjetonazora, za pretpostaviti je da su se sudionici *Dijaloga* međusobno uvažavali upravo zbog svoje različitosti. U svakom bi broju iznosili nove prijedloge, tražili nova rješenja, a sve s ciljem ujedinjenja svih političkih struja. Nažalost, zbog situacije koja je vladala tih godina kao i zbog posljedica koje je otvoreno pisanje u iseljeništvu moglo uzrokovati pri povratku u Jugoslaviju, brojni se nisu usudili napisati svoje pravo ime tako da imena svih sudionika *Dijaloga* vjerojatno nikada nećemo

⁷⁵² Ante Ciliga, *Istina o Stepincu, Blaževiću i Kuhariću*, NSK, R-7998, A, 538; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, lipanj 1977., br. 1-2 (9-10), str. 34

⁷⁵³ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 75

⁷⁵⁴ Josip Torbar mlađi (1922. – 2013.) bio je hrvatski pravnik i istaknuti član Hrvatske seljačke stranke. Nakon završetka Drugog svjetskog rata živio je u Južnoj Americi, SAD-u i Italiji. Bio je sin istaknutog člana HSS-a Josipa Torbara starijeg.

⁷⁵⁵ Veljko Ćurin (r. 1925) je hrvatski iseljenički književnik. Nakon Drugog svjetskog rata kratko je boravio u Njemačkoj i Argentini nakon čega odlazi na Novi Zeland. Suradnik je brojnih uglednih iseljeničkih časopisa.

znati. Autore nekih članaka sam uspio odgonetnuti iz rukopisa tekstova objavljenih u časopisu *Na pragu sutrašnjice*, građe pripremljene za tisak te iz Ciligine korespondencije ili iz kartoteke uredništva *Nove Hrvatske*. Imena otkrivenih autora članaka sam i unio u bibliografiju časopisa.

Iako je koncept časopisa osmišljen ranije, puno se toga mijenjalo iz broja u broj. Neke su rubrike nastajale, neke nestajale, a neke su se ponovno pojavljivale. U drugome broju časopisa pojavila se rubrika *Jučer, danas, sutra*⁷⁵⁶ koja je svojim nazivom možda najbolje ocrtavala časopis, ali nažalost nije zaživjela u narednim brojevima. Baš kao što naziv i kaže, u njoj su se obrađivale teme iz povijesti kao i ličnosti poput Radića, polemike o nacionalnom pitanju između Cilige i Sime Markovića, aktualne teme i predviđanja posljedica političkih zbivanja. Svim je ovim temama zajednička poveznica bila nacionalna borba. Važno je spomenuti jedan članak koji je također objavljen u spomenutoj rubrici. Radi se o nepotpisanom članku pod nazivom *Hrvatska kulturna djelatnost u Rimu, publikacije prof. F. Trogrančića*.⁷⁵⁷ Premda se radilo samo o popisu radova profesora Franje Trogrančića,⁷⁵⁸ ovo je bio prvi članak vezan za kulturu umjesto za političku i/ili povijesnu tematiku.

U toj se rubrici našlo mjesta i za neke od Ciliginih starih diskusija koje su u određenoj mjeri još bile aktualne. *Diskusija o nacionalnom pitanju*⁷⁵⁹ između Cilige, Đure Cvijića i Sime Markovića o kojoj je već bilo riječi u biografskom dijelu ovog rada, obrađena je ponovno u ovoj rubrici. Kao uvod toj diskusiji, Ciliga je objavio članak Stjepana Radića *Nacionalno pitanje kroz razgovore u Mostarskom zatvoru 1893. godine*⁷⁶⁰ kako bi upozorio da nacionalno pitanje nije problem sadašnjice (tj. 1974. godine), već da se radi o otvorenom pitanju kojim se još Radić bavio prije osamdeset godina. Trideset godina nakon Radića oko istog su pitanja polemizirali Marković, Cvijić i Ciliga u *Borbi*, a i tada je, 1974. godine, to pitanje bilo jednako, a možda čak i aktualnije u iseljeništvu. Kako bi upotpunio sliku o raspravi iz *Borbe*, Ciliga je uz članke iz navedenog časopisa objavio i osmo poglavlje knjige *Nacionalno pitanje*

⁷⁵⁶ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 213

⁷⁵⁷ *Hrvatska kulturna djelatnost u Rimu, publikacije prof. F. Trogrančića*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 307

⁷⁵⁸ Franjo Trogrančić (1913. – 1974.) bio je bosansko-hercegovački književni kritičar i teoretičar.

⁷⁵⁹ Sima Marković i Ante Ciliga: *Polemika o nacionalnom pitanju 1923. godine*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974. br. 2-3, str. 253

⁷⁶⁰ Stjepan Radić, *Nacionalno pitanje kroz razgovore u mostarskom zatvoru g. 1893.*, NSK, R-7998, C-f; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, kolovoz 1974., br. 2-3

u Jugoslaviji Sime Markovića: *nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*⁷⁶¹ jer je upravo to poglavlje bilo povod diskusiji u *Borbi*.

Od 1923. do 1974. godine puno se toga promijenilo u pogledu na te rasprave. Kada je Ciliga počeo raspravljati o nacionalnom pitanju 1923. godine, bila je to rasprava Cvijića i Markovića kao frakcijskih i Ciliga kao vanfrakcijskog predstavnika iste partije. Četrdeset i jednu godinu kasnije od sudionika te rasprave preživio je samo Ciliga koji se spasio iz sovjetskih tamnica 1935. godine. Cvijić i Marković nisu bili te sreće. Đuro Cvijić je stradao u Staljinovim čistkama 1938., a Marković 1939. godine. Dok se tada o nacionalnom pitanju raspravljalo javno, ali ipak unutar Komunističke partije Jugoslavije, sada se, četrdeset i jednu godinu kasnije, raspravljalo o istom pitanju, ali izvan Komunističke partije i izvan Jugoslavije.

Sljedeće je godine u petom broju Ciliga nastavio s istom temom, ali ovaj put kroz raspravu koja se vodila između Markovića i Staljina, odnosno zbog negativne ocjene Markovićeve knjige od strane Kominterne te zbog stava Staljina i Kominterne prema kojemu bi Hrvatska, Slovenija i Makedonija trebale postati samostalne države. Ciliga je smatrao kako ovaj stav nije rođen iz želje za pozitivnim rješenjem problema nacionalnog pitanja, već je bio posljedica plana prema kojemu državu treba razbiti na više malih.⁷⁶² Kako dio oko neslaganja Staljina i Markovića ne bi ostao samo na Ciliginom komentaru, objavio je i Staljinov govor kojim je potonji prozvao Markovića zbog njegovih stavova o nacionalnom pitanju.⁷⁶³ Govorom održanim 30. ožujka 1925. godine u jugoslavenskoj komisiji Izvršnog komiteta Kominterne, Staljin nije samo izrazio neslaganje sa Markovićem, već je i zaključio da Markovićeve stavovi nisu u skladu sa boljševičkim idejama kao ni s Lenjinovom ideologijom. Ova proširena i po prvi puta na jednom mjestu cjelovito objavljena polemika završila je u sljedećem, šestom broju časopisa iz ožujka 1976. godine.⁷⁶⁴ U uvodu je Ciliga dao kratki osvrt na ranije objavljene članke o nacionalnom pitanju i nastavio je s Markovićevim odgovorom na Staljinov govor kojim je Marković pokušao sve izgladiti sa Staljinom i Kominternom tvrdeći kako je došlo do niza nesporazuma.⁷⁶⁵ Očito je Marković postao svjestan kako mu je

⁷⁶¹ Sime Marković: *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*, Beograd, 1923.

⁷⁶² Ante Ciliga, *Staljin – Sime Marković: Polemika o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji (ožujak-lipanj 1925)*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975, broj 5, str. 99

⁷⁶³ Josif Staljin, *O nacionalnom pitanju u Jugoslaviji*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975, broj 5, str. 103

⁷⁶⁴ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak 1976. br. 6

⁷⁶⁵ M. Semić [Sime Marković], *O nacionalnom pitanju u Jugoslaviji*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak 1976., br. 6, str. 115

bolje ne ulaziti u otvoreni sukob sa Staljinom i Kominternom jer bi to značilo zatvaranje svih vrata u Komunističkoj partiji i najvjerojatnije izbacivanje iz stranke. S druge je strane Staljin toga bio svjestan i prihvatio je Markovićeve objašnjenja, ali je jasno istaknuo kako je svjestan da je i prije i za vrijeme rasprave došlo do razilaženja u mišljenjima Markovića i delegacije Komunističke partije Rusije u Kominterni.⁷⁶⁶

Govori i članci *Diskusije o nacionalnom pitanju* nisu bili novost, ali su bili vrlo aktualna tema 1974. godine nakon donošenja novog ustava u Jugoslaviji. Ponovnim objavljivanjem tih članaka i govora Ciliga je jasno pokazao kako nacionalno pitanje nikada nije bilo problem trenutka ili šačice ljudi unutar jedne skupine, već da je riječ o gorućem pitanju koje se nije riješilo više od osamdeset godina. Članci iz diskusije Cilige, Cvijića i Markovića objavljeni u *Borbi* kao i članci iz diskusije Markovića sa Staljinom i Kominternom objavljeni u *Boljševiku*, sada su bili objavljeni na jednom mjestu.

Ciliga je časopis koristio i za iznošene svojih sukoba s pojedincima ili grupama u iseljeništvu. Još je u *Biltenu* pisao o Varošu i Draganoviću kada se s njima razišao u mišljenju.⁷⁶⁷ Isto se nastavilo i s časopisom *Na pragu sutrašnjice*. Ciliga je imao svako pravo to napraviti i koristiti svoj časopis kako bi upozorio na pojedince ili grupe koje su po njegovu mišljenju djelovale na štetu Hrvata u iseljeništvu. Već u prvom broju upozorio je na tužbu koju je protiv njega podnio Nikola Čolak,⁷⁶⁸ a sve zbog Ciliginog pisanja o povezanosti Čolaka s jugoslavenskim tajnim službama.⁷⁶⁹ Ciliga je naglasio kako je razlog tužbe (koja je bila podignuta dvije godine nakon što je Ciliga napisao sporni tekst, a baš u vrijeme izlaženja prvog broja *Na pragu sutrašnjice*) zapravo zaustavljanje izlaženja časopisa i sprječavanje objavljivanja istine o suradnicima jugoslavenskih tajnih službi koje je on javno prokazivao. Ciliga je završio članak riječima: *Iza procesa može doći i auto koji pregazi i kugla koja ubija. S Urednikom može u krajnjem slučaju biti ubijen i časopis „Na pragu sutrašnjice“. Ali, „sutrašnjica“ je neizbježna, ona je već na pomolu i hrvatski narod je na njezinu pragu. Nikakav auto i nikakva kugla ne mogu spriječiti sutrašnji slom, nakon Tita, cijelog njegova*

⁷⁶⁶ Josif Staljin: *Još jedanput o nacionalnom pitanju*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak 1976., br. 6, str. 123

⁷⁶⁷ Za primjer vidi: *Bilten HDO-a u Evropi, nova serija*, prosinac 1961., br. 1-2

⁷⁶⁸ Nikola Čolak (1914. – 1996.) bio je hrvatski filozof, povjesničar i publicist. Nakon Drugog svjetskog rata osuđen je na tri godine zatvora, a nakon izdržavanja kazne odlazi u Italiju.

⁷⁶⁹ Ante Ciliga, *Postscriptum*, NSK, R-7998, A, 854; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, veljača 1974., br. 1, str. 148-149

sustava i mogućnost konačnog trijumfa hrvatskog naroda, hrvatske borbe.⁷⁷⁰ Ciliga je bio svjestan toga da će jedan članak biti ubrzo zaboravljen. Zato je i u sljedećim brojevima nastavio objavljivati članke o Čolaku. Kako ne bi postigao suprotni efekt pretjeranim pisanjem o jednoj temi, u tri bi broja napisao po jedan kratki članak. Već u sljedećem broju objavio je članak *Čudni skokovi i metamorfoze prof. Čolaka*⁷⁷¹ u kojemu nije zaboravio spomenuti Varoša, Draganovića i druge. Ciliga je očito bio siguran kako će dobiti sudski spor sa Čolakom jer je svakim novim člankom otvarao novi mogući slučaj. Priču o Čolaku zaokružio je trećim člankom (drugi je izašao u dvobroju 2-3) pod naslovom *Prof. N. Čolak proširio svoju provokacionu djelatnost, od emigracije i na Italiju*.⁷⁷² Kao i do tada, Ciliga je dobro procijenio svoje mogućnosti i koliko daleko smije ići u kritiziranju Čolaka. Istina, proces je u jednoj fazi 1976. godine krenuo loše po Ciligu. Naime, tada je talijanski sudac kojega je Ciliga okarakterizirao kao fašista i bivšeg Mussolinijevog suca, presudio u Čolakovu korist,⁷⁷³ ali je Ciliga uložio žalbu na prizivnom sudu kojom je 1979. godine poništena prva odluka i presuđeno je u Ciliginu korist. O tome je 1979. godine objavio kratak članak kao svojevrsni komentar u časopisu *Na pragu sutrašnjice*.⁷⁷⁴

Ciliga je u časopisu *Na pragu sutrašnjice* oglašavao i svoje knjige. Umjesto uobičajene lijepe fotografije uz poneku krilaticu i istaknutu cijenu, Ciliga je imao drugačiji i decentniji pristup u oglašavanju knjiga. Istinski se trudio zainteresirati čitatelja za štivo bez jeftinih naslova i slogana. Knjigu *Sam kroz Evropu u ratu*⁷⁷⁵ počeo je oglašavati još u travnju 1975. godine⁷⁷⁶ u nadi da će knjiga biti gotova do jeseni iste godine. Knjizi je posvetio tri pasusa. U prvome govori o samoj knjizi, a u druga dva o financijskim preduvjetima njezinog tiskanja. Nije to bio reklamni trik kako bi bolje zaradio, već realnost njegova teškog i

⁷⁷⁰ Ante Ciliga, *Postscriptum – Udba započela u Rimu direktnu i otvorenu borbu protiv dra Cilige*, NSK, R-7998, A, 854; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, veljača 1974., br. 1, str. 149

⁷⁷¹ Ante Ciliga, *Čudni skokovi i metamorfoze prof. Čolaka*, u: *Na pragu sutrašnjice*, kolovoz 1974, br. 2-3, str. 309-312

⁷⁷² Ante Ciliga, *Il professor N. Čolak ha esteso la sua attivita' provocatoria della emigrazione croata ora anche all'Italia*, NSK, R-7998, A, 360; objavljeno: *Prof. N. Čolak proširio svoju provokacionu djelatnost, od emigracije i na Italiju*, u: *Na pragu sutrašnjice*, travanj 1975., br. 4, str. 146-148

⁷⁷³ Ante Ciliga, *Tribunale penale di roma. Processo per diffamazione, su querela del prof Nikola Čolak contro dottor Antonio (Ante) Ciliga*, NSK, R-7998, A, 920

⁷⁷⁴ Ante Ciliga, *Prof. Nikola Čolak izgubio proces*, u: *Na pragu sutrašnjice*, studeni 1979., br. 13, str. 181

⁷⁷⁵ Rimsko izdanje iz 1978. godine

⁷⁷⁶ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, travanj 1975., br. 4, str. 149

financijski nestabilnog života jer je redovito ulagao sva raspoloživa sredstva u svoje projekte. Knjigu je tiskao tri godine kasnije kada je uspio prikupiti dovoljno novca. Za razliku od ove neobjavljene knjige, reklamirao je i objavljene. Kod oglasa za knjigu *Državna kriza Titove Jugoslavije*⁷⁷⁷ (talijansko i francusko izdanje), kratko je naveo podatke o tome gdje se i po kojoj cijeni knjiga može naručiti te je opširno opisao njezin sadržaj kako bi čitatelj mogao dobiti stvaran uvid u to što kupuje. Sljedeći se oglas pojavio tek u osmom broju⁷⁷⁸ i to za isto izdanje knjige *Sam kroz Evropu u ratu*. Sastojao se od detaljnog sadržaja knjige i molbe za financijsku pomoć oko njenog izdavanja. Iz oglasa je vidljivo da Ciliga nije čekao samo na novce kako bi tiskao već dovršeno djelo. Do tiska je izmijenio naslove poglavlja, a postoje razlike i u sačuvanim ranijim rukopisima i objavljenoj knjizi.⁷⁷⁹ Umjesto ponavljanja istoga oglasa, u sljedećem broju časopisa Ciliga je odlučio objaviti čitavo jedno poglavlje. To je bilo peto poglavlje knjige⁷⁸⁰ koje je ujedno i prvi put objavljeno budući da prvo, pariško izdanje knjige *Sam kroz Evropu u ratu* iz 1954. godine završava četvrtim poglavljem. Iste godine u Parizu izlazi Ciligina knjiga *Dix ans au pays du mensonge déconcertant* za koju se oglas pojavljuje tek godinu dana kasnije u 11-12 dvobroju.⁷⁸¹ U usporedbi sa do tada objavljenim oglasima, ovaj sadrži samo najosnovnije podatke o knjizi, cijeni i postupku naručivanja. Ovo je izdanje posebno zanimljivo jer je prvi dio izdanja *Au pays du grand mensonge* preveden na hrvatski jezik tek 2007. godine.⁷⁸² Izlaskom *nove serije* prestao je objavljivati oglase za svoje knjige. Tek je u broju 15-16 objavio oglas za knjigu *Nacionalni sastav stanovništva Jugoslavije* autora Jure Petričevića.⁷⁸³

Časopis *Na pragu sutrašnjice* nije zaobilazio ni teme i događaje vezane za iseljništvo. Kada je počeo izlaziti 1974. godine u Torontu je održan kongres predstavnika hrvatskih organizacija u iseljništvu na kojem su potvrđene odluke sa sastanka u Chicagu koji je održan

⁷⁷⁷ Ante Ciliga, *Državna kriza Titove Jugoslavije*, NSK, R-7998, A, 605; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, kolovoz 1974, br. 2-3, str. 337

⁷⁷⁸ *Na pragu sutrašnjice*, ožujak 1977, br. 4 (8), str. 129

⁷⁷⁹ Usporedi rukopise knjige iz ostavštine Ante Cilige u NSK, R-7998, A, 971, 972, 968 i drugo s *Sam kroz evropu u ratu*, Rim, 1978.

⁷⁸⁰ Ante Ciliga, *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica*, *Na pragu sutrašnjice*, lipanj 1977, br. 1-2 (9-10), str. 51

⁷⁸¹ *Na pragu sutrašnjice*, prosinac 1978, br. 3-4 (11-12)

⁷⁸² Ante Ciliga, *U zemlji velike laži*, Popovača, 2007., str. 6

⁷⁸³ *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, listopad 1982, br. 2-3 (15-16), str. 76

godinu ranije. Uredništvo je imalo namjeru objaviti dva članka u kojima bi svoje mišljenje izrazile obje strane, ali članak Ive Kisića koji je trebao pisati pozitivno o tom kongresu nije stigao na vrijeme pa je izostavljen, a nije objavljen ni naknadno. U pismu upućenom Ciligi 24. travnja 1975. godine Kisić se ispričava što nije stigao napisati i poslati traženi članak.⁷⁸⁴ U Torontu su se okupili predstavnici i simpatizeri dvadeset triju organizacija te su osnovali HNV kao krovnu organizaciju u iseljeništvu u kojoj će biti okupljene sve hrvatske struje. Premda se činilo da je napokon završena priča o razjedinjenom iseljeništvu, ipak nisu bili zadovoljni svi sudionici kongresa. U časopisu *Na pragu sutrašnjice* objavljeni su članci u kojima se kritizira način na koji je *ujedinjenje* provedeno. Prvi takav članak⁷⁸⁵ potpisuje Ivo Rumora, iseljenik iz Kanade čije ime nije zabilježeno u časopisu *Na pragu sutrašnjice*, ali iz pisma koje je Rumora uputio Ciligi 25. ožujka 1974. godine vidi se da je on autor članka.⁷⁸⁶ Rumora je otvoreno zamjerio sudionicima konferencije što su sami sebe izabrali kao predstavnike cijelog iseljništva i što međusobno tumače zahtjeve i planove za daljnju borbu svih Hrvata u iseljeništvu. Prema njegovu mišljenju, vodstvo Hrvata izvan domovine su trebali formirati sudionici hrvatskog proljeća koji su nakon 1971. napustili Hrvatsku i to iz sljedećih razloga: u prvom redu jer su izabrani od naroda u Hrvatskoj, zatim stoga što se u Hrvatskoj odvija prava borba za Hrvatsku i na koncu jer bi se tako ujedinile hrvatske snage i u domovini i u iseljeništvu. Rumora nije bio usamljen u takvom razmišljanju. Iz sljedećeg članka vidimo da je i Marko Tarle dijelio njegovo mišljenje.⁷⁸⁷ Tarle je ušao u dublju analizu problema pa je usporedio poljsko i talijansko iseljništvo devetnaestog stoljeća s hrvatskim poslijeratnim iseljeništvom te je zaključio kako vodstvo novoosnovanog HNV-a nema dovoljno utjecajnih i sposobnih pojedinaca koji bi se postavili kao predstavnici hrvatskog iseljništva.

Kroz naredne je brojeve nastavio pratiti te događaje pa je tako u petom broju⁷⁸⁸ dao osvrt na izbore u HNV-u. U članku pod nazivom *Opozicija dr. Ivana Jelića...*⁷⁸⁹ Ciliga komentira

⁷⁸⁴ Pismo Ive Kisića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 2286

⁷⁸⁵ Croat [Ivo Rumora], *Toronto 74 – „Složni“ korak natrag*, u: *Na pragu sutrašnjice*, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 83

⁷⁸⁶ Pismo Ive Rumore Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 4422

⁷⁸⁷ Marko Tarle, *Anahronističke političke pojave u hrvatskoj emigraciji*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 87

⁷⁸⁸ *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5)

⁷⁸⁹ Ante Ciliga, *Opozicija dr. Ivana Jelića...*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 124

pobjedu Stanka Vujice⁷⁹⁰ koji je dobio 2 526, dok je Ivan Jelić dobio 2 313 glasova, a Ciliga je bio na 42. mjestu sa 612 glasova.⁷⁹¹ Ciliga je zapravo ostvario odličan rezultat, u prvom redu zato što se nije sam kandidirao već je to napravio venecuelanski ogranak Hrvatskog narodnog vijeća i o tome ga relativno kasno izvijestio. Jednom kada su ga kandidirali Ciliga nije želio stvarati probleme cjelokupnoj organizaciji izbora ni inzistirati na tome da ga se makne s popisa kandidata, ali također nije ni provodio ikakvu kampanju oko izbora zbog svojeg stava da ostane vanstranački čovjek.⁷⁹² Prema Ciligi je Vujica bio predstavnik katoličko-ustaške struje, dok je Jelić⁷⁹³ predstavljao laičko-ustašku struju, ali su obojica predstavljali neortodoksno ustaštvo razilazeći se s Pavelićem u brojnim točkama. Ciliga je smatrao da je katoličko-ustaška struja revidirala ustaštvo i Pavelića u smjeru približavanja zapadno-europskim demokršćanskim strankama uz čvrstu orijentaciju prema Americi. Držao je da su spremni na kompromise u pogledu nacionalnog pitanja i granica nove hrvatske države te da im je najvažnije da buduća država počiva na katoličkim temeljima. Njihov katolički utjecaj Ciliga vidi i u HNV-u gdje su konferenciju započeli molitvom. Ciliga se slaže s njima da je Katolička Crkva prvi stup hrvatskog naroda, no navodi kako je drugi stup islam te da će nova država morati računati i s Pravoslavnom crkvom. Zbog toga zaključuje da će se nova država morati temeljiti na odvajanju Crkve i države. Pritom Ciliga ne spominje poistovjećivanje naroda i vjera na ovim prostorima, ali navodi kako upravo ta potreba za odvajanjem Crkve od nove države otvara put laičko-ustaškoj struji koju predvodi Ivan Jelić. Ta se struja, baš kao i katoličko-ustaška, odvojila od ortodoksno-ustaške koja je u potpunosti podržavala Pavelića, no Ciliga ih je smatrao bližim ortodoksnoj struji nego katoličko-ustaškoj. Glavna su neslaganja laičko-ustaške i ortodoksno-ustaške struje počivala u pitanju predaje hrvatske obale Talijanima. Nezavisna vanjskopolitička orijentacija Ivana Jelića prema Ciligi je bila zapravo nedefinirana politika. Dok je katoličko-ustaška struja stala na stranu Zapada, Branko Jelić, osnivač HNO-a i pokojni brat Ivana Jelića, uzeo je kao političku točku interesa

⁷⁹⁰ Stanko Vujica (1909. – 1976.) bio je hrvatski filozof. Nakon Drugog svjetskog rata otišao je u SAD gdje je radio kao sveučilišni profesor. Bio je suradnik brojnih hrvatskih iseljeničkih časopisa poput *Danice*, *Hrvatske revije* i drugih.

⁷⁹¹ [Bez autora], *Rezultati izbora za Kongres – Sabor Hrvatskog narodnog vijeća*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 129

⁷⁹² Ante Ciliga, *Izbori HNV-a, kandidatura dra Ante Cilige*, *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 133

⁷⁹³ Ivan Jelić bio je hrvatski iseljenički političar. Nakon ubojstva njegovog brata, Branka Jelića, 1972. godine preuzima vodstvo Hrvatskog narodnog odbora.

Sovjetski Savez. Ivan Jelić sa svojim nezavisnim stavom nije pripadao niti jednoj strani, što je Ciliga smatrao *nerealnom vanjskopolitičkom orijentacijom*.⁷⁹⁴

Osim navedenoga, Ciliga je u istom broju objavio i *Dokumente iz djelatnosti hrvatskih emigrantskih organizacija*⁷⁹⁵ među kojima su i rezultati izbora za sabor HNV-a s brojem glasova svih devedeset i šest kandidata. Među njima se našao i on sam na 42. mjestu sa 612 glasova. Za njega je to bio veliki uspjeh u prvom redu zato što iza sebe nije imao nikakvu organizaciju već je bio vanstranački čovjek. Osim toga, nije se kandidirao na izborima, već ga je kandidirao Ivo Kisić u ime venecuelanskog odbora HNV-a, a Ciliga je kandidaturu odbio pismom koje je 10. svibnja 1975. godine poslao Kisiću.⁷⁹⁶ U tom je pismu istaknuo kako se ne želi uključiti ni u jedan od postojećih političkih tabora hrvatskog iseljeništva jer smatra kako više može učiniti samostalno. Pismo očigledno nije stiglo na vrijeme ili Kisić nije uspio dovoljno brzo reagirati pa je Ciligina kandidatura prihvaćena. Kako je zapisao u svom časopisu, o kandidaturi je bio prekasno obaviješten, a popis kandidata već je krenuo po mjesnim organizacijama HNV-a bez njegovog dopuštenja. Na kraju je zahvalio svima koji su glasali za njega.⁷⁹⁷

U hrvatskom su iseljeništvu uz općepoznatu desnicu postojale i lijeve struje. Premda bi Ciliga s obzirom na svoju prošlost visoko kotirao u lijevim organizacijama, odlučio je ostati dosljedan svojem putu vanstranačkog, odnosno vanorganizacijskog čovjeka. Prema lijevim je strankama uvijek bio oprezan. U pismu od 18. svibnja 1975. godine upućenom Stipi Bilandžiću,⁷⁹⁸ tajniku Hrvatskog kontinentalnog vijeća za Evropu, navodi kako sumnja da su Komunistička partija Hrvatske u izgnanstvu i prokomunistička Socijalistička stranka Hrvatske vođene pod sovjetskom ili titovskom direktivom.⁷⁹⁹ U časopisu je 1975. godine objavio poziv na skupštinu Socijalističke stranke Hrvatske koji mu je uputio predsjednik stranke Ivan Matić. Uz poziv je objavio i pismo Stanislava Geze Milošića, tajnika Socijalističke stranke Hrvatske,

⁷⁹⁴ Ante Ciliga, *Opozicija dr. Ivana Jelića...*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 125

⁷⁹⁵ Dokumenta iz djelatnosti hrvatskih emigrantskih organizacija, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 129

⁷⁹⁶ Pismo Ante Cilige Ivi Kisiću, NSK, R-7998, B-a, 1242

⁷⁹⁷ Ante Ciliga, *Izbori HNV-a, kandidatura Dra Ante Cilige*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 133

⁷⁹⁸ Stipe Bilandžić - hrvatski iseljenički političar. Jugoslavenske tajne službe izvele su na njega dva neuspješna atentata 1975. i 1977. godine.

⁷⁹⁹ Pismo Ante Cilige Stipi Bilandžiću, NSK, R-7998, B-a, 65

u kojem se Milošić raspituje hoće li Ciliga doći na spomenutu skupštinu.⁸⁰⁰ Odmah iza pozivnice i pisma uslijedio je i Ciligin javni odgovor.⁸⁰¹ Naglasio je kako iz pisanja Matića i Milošića nedvosmisleno proizlazi kako su oni protivnici hrvatskog proljeća i njegovog vodstva na čelu sa Savkom Dabčević Kučar i Mikom Tripalom. Takav stav u iseljeništvu ne čudi jer su i mnogi desno orijentirani pripadnici iseljeništva bili protiv Savke i Tripala pa i protiv hrvatskog proljeća smatrajući da je režim trebalo rušiti, a ne mijenjati. Ono što Ciliga zamjera spomenutom dvojcu jest njihov nedefinirani stav prema Moskvi i Titu, odnosno moskovskom i titovskom komunizmu. Za Matića kaže da djeluje kao predsjednik SSH, odnosno kao predsjednik njenog inozemnog odjela, što znači da stranka ima matičnu organizaciju u domovini o čijem postojanju nitko iz stranke nije nikada pružio čvrste argumente, a s druge strane Ciliga navodi da je jasno kako je ta matična organizacija upravo jugoslavenska tajna služba. Iz donesenih rezolucija SSH Ciliga u članku zaključuje kako se SSH želi predstaviti kao *socijalistička filijala* Moskve, a opet ne daje nikakve konkretne argumente da zaista postoji povezanost između SSH i Moskve. Ciliga je smatrao da hrvatski komunistički i prokomunistički emigranti, kominformisti, ne mogu surađivati sa takvom strankom. U nastavku članka poziva hrvatske komuniste koji su pristaše Titovog režima da kao takvi otvoreno nastupe pa će biti moguće s njima pokrenuti ravnopravnu raspravu u iseljeništvu. Da se ne bi stekao dojam da Ciliga ne podržava nikoga iz lijeve opcije, sam je naveo primjer dvojce lijevih pripadnika hrvatskog iseljeništva koji su na njega ostavili dojam pravih hrvatskih ljevičara. Prvi je Zoran Budrović kojega je pozvao na suradnju i objavljivanje njegovih članaka, a članak će izaći već u sljedećem broju.⁸⁰² Drugi je Marko Bagić, urednik *Biltena hrvatskih socijalista* iz Zapadne Njemačke (ne smije ga se zamijeniti s Markom Bagićem iz Australije koji je bio urednik *Osvita*). Za kraj, Ciliga iznosi podjelu na tri vrste komunizma. Prva je vrsta titovski komunizam koji je načelni i praktični protivnik hrvatskog naroda i hrvatske nacionalne borbe. Kao takav on je negativan, no u njemu Ciliga vidi dvije pozitivne stvari. Prva je podjela Jugoslavije na osam nacionalno-teritorijalnih jedinica što je preduvjet za konačna nacionalna razgraničenja i Titov otpor Staljinu, u čemu je vidio pozitivan korak u interesu hrvatskog naroda. Druga je vrsta komunizma komunistička

⁸⁰⁰ *Socijalistička stranka Hrvatske*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 138-139

⁸⁰¹ Ante Ciliga, *Pripreme kongresa Socijalističke stranke Hrvatske*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 139-144

⁸⁰² Zoran Budrović, *Hrvatska emigracija nakon Helsinkija*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak 1976., br. 2 (6), str. 91

struja demokratske i nacionalno orijentirane komunističke opozicije poput one koja je vodila hrvatsko proljeće ili struja komunista u iseljeništvu. Prema Ciligi je upravo ta struja ona koju trebaju podržati sve hrvatske političke opcije u iseljeništvu, jer je borba protiv te struje opozicijskog komunizma borba protiv hrvatske nacionalne stvari. Treću vrstu komunizma čine komunistički pokreti i vlasti drugih zemalja poput Sovjetskog Saveza, Kine te komunističkih zapadnoeuropskih stranaka prema kojima hrvatska politika u iseljeništvu mora zauzeti jasniji stav. Tu Ciliga upozorava kako griješe oni koji misle da će dobiti slobodu pod Moskvom, jer kako nas 1918. godine Srbija nije oslobodila od Austro-Ugarske, tako nas neće ni od Jugoslavije osloboditi Moskva.

Iz izbora članaka objavljenih u časopisu *Na pragu sutrašnjice* vidi se da je Ciliga davao prostora samo onim temama koje je smatrao najrelevantnijima. U prvoj fazi izdavanja do *nove serije* svako izdanje časopisa imalo je u prosjeku nešto više od sto sedamdeset stranica. Veći broj stranica značio je i veće troškove tiska, pripreme za tisak, lekture i drugih izdavačkih izdataka. Kako sam već naveo, troškovi časopisa su premašivali Ciligine mogućnosti, a bez donatora koji su financijski pomagali izdavanje nije bilo moguće održavati časopis na životu. Ograničenje broja stranica značilo je i ograničenje tema o kojima se piše. U drugoj godini izdavanja pokrenuta je nova rubrika *Osvrt i bilješke* u kojoj je Ciliga objavljivao kratke osvrtne na one teme o kojima nije stigao napisati cijeli članak ili ih je smatrao dovoljno važnim da se spomenu u časopisu, ali ne toliko da im se posveti veći broj stranica. Rubrika je postojala samo u prvoj fazi; u drugoj je fazi, kada je časopis izlazio kao *nova serija*, ova rubrika izostavljena zbog drastičnog smanjenja broja stranica svakog pojedinog broja kao i zbog smanjenja broja stranica pojedinih članaka.

Popis tema koje su se nizale u spomenutoj rubrici bio je opširan - od vanjskopolitičkih vezanih za Ameriku, Rusiju i Afriku pa sve do komentara na događaje u iseljeništvu i Jugoslaviji. Prvi je osvrt Ciliga dao na temu smrti generala Francisca Franca⁸⁰³ u kojemu donosi analizu Francove vladavine kao i prognoze u kojem bi se smjeru mogla nastaviti španjolska politika nakon Francove smrti.⁸⁰⁴ U osvrtu je napisao da samo Španjolci imaju pravo suditi Francu te da bi mu Hrvati trebali priznati zasluge za sve pozitivno što je učinio za

⁸⁰³ Francisco Paulino Hermenegildo Teódulo Franco y Bahamonde Salgado Pardo (1892. – 1975.), poznat kao General Franco, bio je španjolski general, vojskovođa, političar i diktator.

⁸⁰⁴ Ante Ciliga, *Španjolska: Smrt jednog čovjeka ili jedne epohe?*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 113

Hrvate, u prvom redu za neizručenje Hrvata Jugoslaviji. To se prvenstveno odnosilo na Pavelića, za kojega je smatrao da mu se, baš kao i Francu, ipak mora priznati poneka zasluga te da ga njegov narod treba osuditi zbog svega negativnog što je učinio.

U istom je broju objavljen zanimljiv komentar na Brunu Bušića⁸⁰⁵ pod naslovom *Bruno Bušić: borac, a politička bijeda*.⁸⁰⁶ Prema Ciligi Bušić nije kriomice pobjegao iz Jugoslavije, već je pušten da to i nije znao kako bi ga jugoslavenske tajne službe mogle pratiti u iseljeništvu. U osvrtu navodi kako su Bušića pratile jugoslavenske tajne službe još u Zagrebu, a kako se kasnije 1978. godine kada je Bušić ubijen pokazalo, pratile su ga i u iseljeništvu. Ono čemu je Ciliga posvetio posebnu pažnju bila je Bušićeva analiza hrvatskog proljeća i događaja u Jugoslaviji. Nije štedio Bušića te ga je čak nazvao *političkim ignorantom* i *političkom budalom*. Posebno mu je zamjerio usporedbu Hrvatske i Kosova koji su, prema Ciligi, bili neusporedivi. Ciliga navodi kako je Jugoslavija mogla opstati bez perifernih područja poput Kosova, Makedonije ili Slovenije, ali da nije mogla opstati bez Hrvatske ili Srbije. Dalje navodi kako su se političke prilike mogle mijenjati u perifernim republikama ili autonomnim pokrajinama, no da je svaka politička promjena u Hrvatskoj ili Srbiji direktno utjecala na cijelu Jugoslaviju. Zamjerio mu je i kritiziranje hrvatskog vodstva u hrvatskom proljeću. Ciliga je Bušića smatrao dobrim i poštenim borcem, ali bez ikakve političke kompetencije.

U broju iz ožujka 1976. godine uslijedio je niz osvrti na stanje u Sovjetskom Savezu i ti su osvrti upućivali na krizu u toj zemlji, ali i na blaži režim koji je nastao nakon Staljinove smrti. Prvi komentar *Kuda ide Rusija?*⁸⁰⁷ govori o stanju u Sovjetskom Savezu nakon XXV. kongresa Komunističke partije Sovjetskog Saveza. Navedeni članak nema veze sa člankom istog naslova koji je objavljen u *Borbi* 1943. godine. Uz dotadašnje probleme koje je Sovjetski Savez imao s Amerikom i Zapadom općenito kao i s opozicijom intelektualaca u Rusiji, Ciliga navodi i novi problem koji se pojavio, a to je prijelaz zapadnoeuropskih komunističkih stranaka na poziciju autonomije. I dalje je Sovjetski Savez zadržao moralni autoritet u tim političkim strankama, ali stvarnog, praktičnog autoriteta više nije bilo. Takav primjer može se vidjeti i u Talijanskoj komunističkoj partiji koja je godinama bila u koaliciji

⁸⁰⁵ Bruno Bušić (1939. – 1978.) bio je hrvatski književnik i novinar te jedan od najpoznatijih pripadnika hrvatskog iseljništva nakon Drugog svjetskog rata. Ubijen je od strane jugoslavenskih tajnih službi 1978. godine.

⁸⁰⁶ Ante Ciliga: *Bruno Bušić: borac, a politička bijeda*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 123

⁸⁰⁷ Ante Ciliga, *Kuda ide Rusija?*, u: *Na pragu sutrašnjice*, ožujak 1976., br. 2 (6), str. 149

sa socijalistima, no nakon Mađarske revolucije 1956. godine socijalisti napuštaju koaliciju dajući jasno do znanja da ne podržavaju Moskvu. Raspad koalicije sa socijalistima, koji stvaraju novu centralno lijevu vladu s demokršćanima kao i nagli politički uspjeh socijalista nakon osude politike Moskve, otvorili su oči talijanskim komunistima. Nakon što je Enrico Berlinguer⁸⁰⁸ 1972. godine preuzeo vodstvo Talijanske komunističke partije, dolazi do zahlađenja odnosa s Moskvom, što će 1976. godine rezultirati zauzimanjem autonomnog stava prema Moskvi. Kasnije će, nakon invazije Sovjetskog Saveza na Afganistan, doći do potpunog odvajanja politike Talijanske komunističke partije i Moskve.⁸⁰⁹

U sljedećem komentaru Ciliga daje odgovor na pitanje koje postavlja prethodni osvrt *Zašto je Moskva priznala autonomiju zapadnoevropskih kompartija?*⁸¹⁰ Prema Ciligi, vodstvo Sovjetskog Saveza prihvatilo je status autonomije zapadnoevropskih komunističkih stranaka jer su procijenili da je bolje zadržati ih kao političke partnere premda umjereno kritiziraju politiku Sovjetskog Saveza, nego se okrenuti protiv njih i izgubiti jedinu kakvu-takvu podršku u Europi. Tu se poslužio primjerom Kine gdje je došlo do potpunog razlaza između sovjetske i kineske komunističke partije pa su nekadašnji prijatelji postali neprijatelji. Prvi osvrt *Kuda ide Rusija?* otvorio je još jedno važno pitanje na koje Ciliga daje odgovor u trećem osvrtu *Zašto dolazi sada u Rusiji do otvorene opozicije intelektualaca i tehnochrata, a nema otvorene opozicije radnika i seljaka?*⁸¹¹ Ciliga smatra da odgovor na ovo pitanje leži u činjenici da su ruski radnici i seljaci toliko obespravljeni da ne mogu organizirati opoziciju, dok su intelektualci i tehnochrati znatno manje obespravljeni i imaju mogućnost javnih opozicijskih nastupa.

Nova Hrvatska je posebna tema na koju se Ciliga više puta osvrnuo. U početku je podržao taj časopis kao i njegova urednika Jakšu Kušana, ali su s vremenom odnosi zahladili i to na Ciliginu inicijativu nakon što je objavio seriju negativnih članaka i komentara tvrdeći kako iza *Nove Hrvatske* stoje jugoslavenske tajne službe. Usprkos tim člancima i komentarima, uredništvo časopisa *Nova Hrvatska* zadržalo je dozu poštovanja prema Ciligi.

⁸⁰⁸ Enrico Berlinguer (1922. – 1984.) bio je talijanski komunist i političar. Od 1972. godine sve do smrti obnašao je dužnost generalnog tajnika Talijanske komunističke stranke.

⁸⁰⁹ Bernard A. Cook, *Europe Since 1945*, New York – London, 2001., str. 116-117

⁸¹⁰ Ante Ciliga, *Zašto je Moskva priznala autonomiju zapadnoevropskih kompartija?*, u: *Na pragu sutrašnjice*, ožujak 1976., br. 2 (6), str. 150

⁸¹¹ Ante Ciliga, *Zašto dolazi sada u Rusiji do otvorene opozicije intelektualaca i tehnochrata, a nema otvorene opozicije radnika i seljaka?*, u: *Na pragu sutrašnjice*, ožujak 1976., br. 2 (6), str. 150

To je još jedan primjer kako su i oni koji se nisu uvijek slagali s Ciligom često o njemu imali visoko mišljenje. Kao primjer naveo bih citat iz knjige Jakše Kušana *Bitka za Novu Hrvatsku* u kojoj je opisao prve dojmove nakon upoznavanja s Ciligom: *Već na prvi pogled uspostavili smo, vjerujem obostrano, čudnu vezu vrlo različitih emocija. Osjetio sam u njemu energiju, za naše prilike nevjerovatnu političku pronicavost i zadržavalo me je, naravno, njegovo golemo životno iskustvo.*⁸¹² Zanimljivo je i pismo koje je 16. travnja 1973. godine Guido Saganić, tajnik uredništva *Nove Hrvatske*, uputio Ciligi i u kojem stoji: *Vi me vjerojatno znate samo „po zlu glasu“. Naime, u jednom od brojeva NH [Nove Hrvatske] napisao sam prilično negativnu recenziju o Vašoj novoj knjizi „La crisi di stato sella Jugoslavia di Tito“. Napisao sam ono što sam rasudio i kako mi se činilo pošteno, i zbog toga ne molim za izvinjenje. Međutim, neki smo dan u uredništvu primili od Vas Bilten...I kao što sam iskreno i pošteno rekao svoju o Vašoj knjizi, to sada iskreno i pošteno kažem da me ova Vaša radnja oduševila. Takvog gosp. Ciligu ja volim, a vjerujte mi, takvoga Vas svi volimo.*⁸¹³ U spomenutom broju 67 *Biltena* iz prosinca 1972. godine, Ciliga je pisao o ranim danima komunističke partije od 1918. do 1923. godine, hrvatskim komunistima u KPJ, posljedicama moskovske politike dvadesetih godina na KPJ i hrvatske komuniste, Staljinovim čistkama i Titovom korištenju tih čistki za osobne obračune unutar KPJ. Ova doza poštovanja prema Ciligi koju su imali u uredništvu *Nove Hrvatske* nikako ne znači podilaženje Ciligi. Kao što se može vidjeti iz Saganićevog pisma, objavili su i negativnu kritiku Ciligine knjige. Izgleda da su Kušan i Saganić bili spremniji odvagati dobro i loše u Ciliginu djelovanju te mu priznati ono što je pozitivno, negoli je to bio u stanju napraviti Ciliga s *Novom Hrvatskom*. To čudi tim više što Ciliga nije bio takav po prirodi. Već sam naveo na primjeru Pavelića i Franca kako je Ciliga obojici priznavao zasluge za ideje koje je smatrao pozitivnima, ali ih je isto tako osuđivao zbog svega što je držao negativnim.

Ciliga je uredništvu *Nove Hrvatske* zamjerio članak Vjekoslava Šetka, *Što s marksistima u budućoj hrvatskoj državi?* u kojem stoji sljedeće: *Na hrvatskom se tlu već stoljećima odsjećaju glave, pa je sasvim prirodno da buduća mlada hrvatska država u kratkom početnom razdoblju uzvrati istom mjerom glavosječama.*⁸¹⁴ Upravo je tom komentaru posvetio članak

⁸¹² Jakša Kušan, *Bitka za Novu Hrvatsku*, Rijeka, 2000., str. 19

⁸¹³ Pismo Gvide Saganića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 4435

⁸¹⁴ Vjekoslav Šetka, *Što s marksistima u budućoj hrvatskoj državi?*, u: *Nova Hrvatska*, London, 3. kolovoza 1975., br. 15, str. 12

*Ludost ili UDBA?*⁸¹⁵ Prema Ciliga je to bila nedvosmislena izjava koja pokazuje stav *umjerene, nekonzervativne, napredne i demokratske Nove Hrvatske* prema kojem će stvaranje nove države nužno početi ubojstvima. Ciliga dalje navodi kako takvo što nikada nije pročitao u iseljeništvu pa čak ni u člancima samoga Pavelića i njegovih pristaša kao ni kod bilo koje grupe nacionalističkih radikala. Posebno mu je smetao novi odnos stavova koji prema njegovu mišljenju nameće navedena izjava. U članku je naveo kako krvoproliće u početnoj fazi, o čemu govori *Nova Hrvatska* kao umjereni i nekonzervativni časopis, znači neminovno pomicanje vrijednosti pa prema tome slijedi zaključak da konzervativni i neumjereni krugovi zastupaju tezu da će se stvaranje nove hrvatske države temeljiti na dugoročnom krvoproliću. Ciliga nije ostao samo na osudi ili sumnjama koje je članak probudio u njemu. Predložio je sastavljanje posebne komisije koja bi istražila slučaj i otkrila jesu li se jugoslavenske tajne službe zaista infiltrirale u *Novu Hrvatsku* i ako jesu da se otkrije tko su njihovi ljudi. Predložio je tri člana komisije koji bi proveli istragu. Prvi bi bio Juraj Petričević jer je on, kako je Ciliga smatrao, spriječio prodor jugoslavenskih tajnih službi u *Hrvatsku reviju* te Ivan Jelić, koji je spriječio prodor jugoslavenskih tajnih službi u Hrvatski Narodni Odbor. Treći bi član komisije bio Stanko Vujica, predsjednik HNV-a. Ciligin prijedlog nikada nije zaživio niti se komisija sastala. U istom broju časopisa Ciliga je donio kratki komentar pod naslovom *Diskusija u „Novoj Hrvatskoj“: Koga „klati“ u obnovljenoj Hrvatskoj Državi, komuniste ili Srbe?*⁸¹⁶ Ovdje se radilo o komentaru na dvije izjave objavljene u *Novoj Hrvatskoj*. Prvom je Pietro Guerrini izjavio kako bi to bili komunisti, a Ciliga ga nije štedio komentarom: *Od rođenja valjda polulud, a u Titovim zatvorima, siromah, i sasvim poludio i sve se u njemu izmiješalo u jedno: neka luckastost, simpatija hrvatstvu, razočaranje i ogorčenje komunizmom.*⁸¹⁷ S druge strane Šteka, koji je izjavio kako treba udariti po Srbima, je nazvao *pravim, potpunim i školovanim udbašem*⁸¹⁸ uvjeren kako pozivi na ubijanje Srba i komunista dolaze ili od ludih ljudi ili od jugoslavenskih tajnih službi. U sljedećem broju časopisa *Na pragu sutrašnjice* Ciliga je objavio dva komentara na *Novu Hrvatsku* i spomenuti članak. U prvom komentaru

⁸¹⁵ Ante Ciliga, *Ludost ili UDBA? Uz članak „Nove Hrvatske“ s tvrdnjom da će Hrvatska Država neizbježno početi s pokoljima*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 71

⁸¹⁶ Ante Ciliga, *Diskusija u „Novoj Hrvatskoj“: Koga „klati“ u obnovljenoj Hrvatskoj Državi, komuniste ili Srbe?*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 121

⁸¹⁷ Ante Ciliga, *Diskusija u „Novoj Hrvatskoj“: Koga „klati“ u obnovljenoj Hrvatskoj Državi, komuniste ili Srbe?*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 121

⁸¹⁸ Ante Ciliga, *Diskusija u „Novoj Hrvatskoj“: Koga „klati“ u obnovljenoj Hrvatskoj Državi, komuniste ili Srbe?*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 121

pod naslovom *Želi li to UDBA pomoći rehabilitaciju „Nove Hrvatske“?*⁸¹⁹ Ciliga se osvrće na pisanje jugoslavenskog tiska o spornom članku i novoj prilici jugoslavenskog režima da pokaže kako su Hrvati u iseljeništvu radikalni. Na isti su se članak pozivali optužujući hrvatsko iseljništvo za ubojstvo Edvina Zdovca,⁸²⁰ jugoslavenskog konzula u Frankfurtu čije ubojstvo nikada nije razriješeno. Budući da niti jedna hrvatska iseljenička organizacija nikada nije preuzela odgovornost za njegovo ubojstvo, postoji sumnja da su iza njega zaista stajale jugoslavenske tajne službe. Slovenski *Naš Čas* objavio je članak *Zločin v Frankfurtu* u kojem za ubojstvo Zdovca optužuju *jednu od fašističkih jugoslavenskih emigrantskih skupina, koja djeluje u Zapadnoj Njemačkoj*, da bi kasnije u istom tekstu ustvrdili kako se radi o *ustaškim plaćenicima*, koji su se *u drugom svjetskom ratu borili uz Hitlera*.⁸²¹ Za razliku od jugoslavenskih medija, njemački je tisak imao sasvim drugačiju priču. Prema pisanju časopisa *Der Spiegel* istraga nije otkrila ubojice, ali je sve ukazivalo na to da tragovi vode u Jugoslaviju, a ne među hrvatske iseljenike. U članku *Hals über Kopf*⁸²² se ističe sumnja da iza ubojstva Zdovca stoji Jugoslavija, a glavni je osumnjičeni slovenski pjesnik Lojzet Krakar koji je noć prije ubojstva pio sa Zdovcem te je nakon ubojstva pobjegao iz Njemačke u Jugoslaviju ostavivši sve osobne stvari u stanu u Njemačkoj.

Među ličnostima koje su se uz Kušana i Bušića našle na meti Ciliginih oštrih kritika bio je i Mirko Vidović.⁸²³ U članku *Dva pisma uredništvu* u kojem komentira pristigla pisma, Ciliga se žestoko obrušio na Vidovića riječima: *U njegovim člancima nikada nismo sreli neku dublju misao samo blještave banalnosti dana, mlaćenje prazne slame do dosade i smrti. Teleće oduševljenje njegovih gesta i napisa moglo bi mu se još nekako i oprostiti da je on u*

⁸¹⁹ Ante Ciliga, *Želi li to UDBA pomoći rehabilitaciju „Nove Hrvatske“?*, u: *Na pragu sutrašnjice*, ožujak 1976., br. 2 (6), str. 155

⁸²⁰ Edvin Zdovc bio je jugoslavenski diplomat ubijen u atentatu 1976. godine.

⁸²¹ *Zločin v Frankfurtu*, u: *Naš Čas*, 13. veljače 1976., br. 6 (315), str. 2

⁸²² *Terrorismus - Hals über Kopf*, u: *Der Spiegel*, Hamburg, 19. srpnja 1976., br. 30, str. 84

⁸²³ Mirko Vidović (r. 1940.) je književnik, akademik i suradnik brojnih listova u Hrvatskoj i inozemstvu. Nakon završenog fakulteta 1964. godine je zbog političkih progona morao napustiti Jugoslaviju te odlazi u Francusku. Tijekom posjeta bolesnoj majci 1971. godine u Zadru je uhićen i osuđen prvo na četiri godine zatvora, a zatim na dodatne tri i pol godine.

*godinama teleta, ali on je već davno uzrastao i njegovi gesti i napisi su već od političkog vola a ne mladog podskakujućeg teleta.*⁸²⁴

Člankom *Da li je opravdano i oportuno kvalificirati prof. Mirka Vidovića kao „političkog vola“*⁸²⁵ ponovno se oštro obrušio na Vidovića. Ciliga smatra da Vidović ističe vrlo važne činjenice – u prvom redu da samostalna Hrvatska država mora ući u sastav NATO-a, zatim da Hrvati moraju braniti Jugoslaviju na Strumici,⁸²⁶ da su Hrvati činili većinu Titovih partizana te da trebaju pristupiti antisovjetskom bloku. Ciliga smatra da je upravo u razmatranju tih pitanja Vidović redovito zauzimao ne samo krivo nego i štetno stajalište što je nedopustivo s obzirom na njegov položaj predsjednika sabora NHV-a.

Posebnu je pozornost Ciliga posvetio pisanju o pogibiji Džemala Bijedića. Kao što sam već spomenuo, Bijedić je poginuo 18. siječnja 1977. godine u avionskoj nesreći, a Ciliga je bio uvjeren kako se radilo o političkom atentatu. U ožujku iste godine objavio je seriju članaka o Bijedićevoj pogibiji. Kako navodi u uvodu, prva dva članka su napisana odmah poslije Bijedićeve smrti, a druga su dva nastala nakon što je službena komisija za istraživanje uzroka pada zrakoplova dala izvješće. Već u prvom članku *Tko je ubio Džemala Bijedića: Slučaj ili Tito?*⁸²⁷ Ciliga postavlja tezu kako je do sukoba na relaciji Tito-Bijedić došlo kada je Bijedić stao na stranu hrvatskih i srpskih komunističkih, a ne slovenskih kadrova tj. Stane Dolanca, Stane Potočara i Edvarda Kardelja koje je izabrao Tito kao nove partijske prvake. Bijedićeva je smrt osnažila Tita i slovensku trojku, a oslabila poziciju hrvatsko-srpske trojke Minić-Ljubičić-Bakarić tako da je sam Tito najviše dobio Bijedićevom pogibijom. Drugi se članak *Velika neizvjesnost poslije Bijedića*⁸²⁸ nastavlja na prvi i tu Ciliga iznosi svoja viđenja Titove politike nakon Bijedićeve smrti. Smatrao je da je Tito pokušao Bijedićevom smrću ojačati svoj položaj u Savezu komunista uz pomoć slovenske trojke. Donekle mu je to i

⁸²⁴ Ante Ciliga, *Dva pisma uredništvu*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, listopad 1982., br. 2-3 (15-16), str. 76

⁸²⁵ Ante Ciliga, *Da li je opravdano i oportuno kvalificirati prof. Mirka Vidovića kao „političkog vola“*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, rujan 1983., br. 6-7 (19-20), str. 86

⁸²⁶ Strumica je najveći grad u istočnoj Makedoniji blizu granice s Bugarskom. Još od vremena Balkanskih ratova vodila se borba između Makedonije i Bugarske za Strumicu.

⁸²⁷ Ante Ciliga, *Tko je ubio Džemala Bijedića: Slučaj ili Tito?*, NSK, R-7998, A, 1232; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak, 1977., br. 4 (8), str. 105

⁸²⁸ Ante Ciliga, *Velika neizvjesnost poslije Bijedića*, NSK, R-7998, A, 1232; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak, 1977., br. 4 (8), str. 107

uspjelo, ali ono što je Tito previdio bila je budnost Moskve koja je pomno pratila događaje u Jugoslaviji. Ciliga smatra da posjet Brežnjeva Beogradu nije bio slučajan kao što slučaj nije bio ni davanje indirektna potpore srpsko-hrvatskoj trojci.

Nakon što su se slegli prvi dojmovi, a sve u iščekivanju jugoslavenske službene reakcije na Bijedićevu pogibiju, Ciliga je imao vremena stvoriti konačni zaključak o avionskoj nesreći. I dalje je bio postojan u uvjerenju da je Bijedić ubijen i da se nije radilo o nesretnom slučaju već o atentatu u kojem je glavni sudionik bio pilot samoubojica. Nakon što se početkom veljače 1977. godine službena komisija izjasnila i nakon što je ista komisija ustvrdila kako se radilo o nesretnom slučaju tj. o lošim vremenskim uvjetima koji su skrivili nesreću, Ciliga je bio siguran kako se radilo o atentatu. U članku *Odgovornost Tita i Stevana Leke*⁸²⁹ komentira *saopćenje* komisije o istrazi zrakoplovne nesreće. Ciliga je bio uvjeren kako komisija nije objavila sve što je doznala o slučaju i kako su prešutjeli ključne podatke. Posebno je zamjerao sastav komisije. Nije objavio imena njezinih članova, ali je naveo kako ih je bilo četrnaest i kako je samo jedan od njih bio Musliman, jedan katolik, a da su ostala dvanaestorica bili pravoslavci. Time je zasigurno htio naglasiti kako je jedan član bio Musliman, jedan Hrvat, a da su dvanaestorica bili Srbi. Prema njemu je komisija trebala biti sastavljena od većine Muslimana i Musliman je trebao biti predsjednik komisije. Analizirajući izjave komisije i objavljene vijesti o zrakoplovnoj nesreći, došao je do zaključka kako su prve vijesti o magli i snježnoj mećavi bile netočne jer je komisija utvrdila da su vremenski uvjeti bili zadovoljavajući. Mediji su spominjali kako je avion izgubio radio-vezu nakon čega se zaletio u brdo kod Kreševa, otprilike pedeset kilometara nadomak Sarajeva. S druge strane, komisija je tvrdila da je avion letio u sasvim normalnim uvjetima i nije navodila gubitak radio veze što bi sigurno spomenula da je do njega došlo zbog otežanih uvjeta leta. Iz neutvrđenih je razloga nadomak Sarajevu zrakoplov protupropisno ubrzao, preletio aerodrom i spustio se tri stotine metara niže od dozvoljene visine te na koncu udario u greben planine. Iz svega navedenoga Ciliga je zaključio kako je pilot izveo samoubilački atentat te namjerno i svjesno srušio avion. Niz članaka o Bijediću Ciliga je nastavio člankom *Dva hrvatska mučenika: musliman Bijedić i katolik Radić*⁸³⁰ gdje uspoređuje ulogu Stjepana Radića u hrvatskoj te Džemala Bijedića u bosansko – hercegovačkoj povijesti. Navodi kako je Radić ubijen od srpske ruke koja je bila u

⁸²⁹ Ante Ciliga, *Odgovornost Tita i Stevana Leke*, NSK, R-7998, A, 1232; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak, 1977., br. 4 (8), str. 109

⁸³⁰ Ante Ciliga, *Dva hrvatska mučenika: musliman Bijedić i katolik Radić*, NSK, R-7998, A, 1232; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak, 1977., br. 4 (8), str. 107

sporazumu s kraljem te da je Bijedić također poginuo od srpske ruke. Ostavlja otvorenim pitanje je li Tito znao za atentat te je li i sam sudjelovao u njegovoj organizaciji ili je atentat organizirala neka srpska skupina bez Titova znanja. Ciliga je javno zatražio od Jurja Krnjevića, NHV-a i HOP-a da se angažiraju u ovom slučaju te da informiraju hrvatsku i svjetsku javnost o Bijedićevoj pogibiji kako ne bi sve ostalo isključivo na onim informacijama koje su pružale jugoslavenske vlasti.⁸³¹

Kada se govori o Bijedićevoj smrti, svakako valja spomenuti članak *Skori Titov odlazak zahtjeva veliku političku inicijativu s hrvatske strane*⁸³² koji je Ciliga napisao 1978., dvije godine prije Titove smrti. Očit gubitak Titove političke moći Ciliga je vidio u događajima koji su kulminirali 1977. godine kada je uhapšena Jovanka Broz⁸³³ i kada je izbio skandal o uroti nje i nekolicine generala. Nešto ranije, 1975. godine, odvila se još jedna borba za prevlast u Jugoslaviji kada je Tito s Kardeljem javno optužio hrvatsko vodstvo za šovinističku ofenzivu na Beograd jer su se ovi pobunili protiv ekonomske politike beogradskih banaka i kompanija koje su izvlačile ogromne svote novca iz Hrvatske. Novi sukob na relaciji Zagreb - Beograd trebao je ojačati Tita i slovensko vodstvo. Srbi iz Srbije nisu odgovorili, tako da nije došlo do otvorenog sukoba jer su ipak bili svjesni situacije i političke igre koju je vodio Tito uz Kardeljevu pomoć, ali su se zakulisne igre nastavile. Sudionici tih spletki su bili Jovanka Broz i nekolicina srpskih generala iz Hrvatske na čelu sa zamjenicima ministra obrane, generalima Đokom Jovanićem⁸³⁴ i Milošem Šumonjom.⁸³⁵ Oni su, prema Ciliginim navodima, počeli dijeliti oružje među srpskom nacionalnom manjinom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini te su na taj način stvarali tajna skladišta oružja i pripremali popise Hrvata koje bi trebalo onesposobiti u slučaju otvorene borbe. Na kraju su 1977. godine svi sudionici ovoga saveza zatvoreni ili umirovljeni, a Tito je sa slovenskim vodstvom ojačao u odnosu na hrvatsko i srpsko vodstvo. Samo mjesec dana nakon toga je general Đoka Jovanić poslan u mirovinu, a Bijedić sa četvoricom svojih pristaša pogiba u avionskoj nesreći. Ciliga je u tim događajima

⁸³¹ Ante Ciliga, *Umorstvo Bijedića i „Savjet za zaštitu ustavnog poretka“*, NSK, R-7998, A, 1233; sažetak objavljen u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak 1977., br. 4 (8), str. 119

⁸³² Ante Ciliga, *Skori Titov odlazak zahtjeva veliku političku inicijativu s hrvatske strane*, NSK, R-7998, A, 263; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, veljača 1978., br. 3-4 (11-12), str. 8

⁸³³ Jovanka Broz (1924. – 2013.) je bila supruga Josipa Broza.

⁸³⁴ Đoka Jovanić (1917. – 2000.) je bio jugoslavenski general i političar, komunist, pripadnik partizanskog pokreta, a obnašao je razne visoke dužnosti u vojsci i politici.

⁸³⁵ Miloš Šumonja (1918. – 2006.) je bio jugoslavenski general i političar, član KPJ, pripadnik partizanskog pokreta, nositelj brojnih partizanskih odlikovanja. Obnašao je istaknute političke i vojne funkcije.

vidio nepromišljenu osvetu generala Miloša Šumonje koji je naredio Bijedićev atentat kao odmazdu za smjenu vrha srpskih generala u Hrvatskoj. U svibnju 1977. godine, nedugo nakon Bijedićeve smrti, poslan je u mirovinu i Šumonja, a mjesec dana kasnije uhapšena je Jovanka Broz. *Urota* Jovanke Broz i generala, njihova čistka te Bijedićeva smrt bili su događaji koji su dodatno ojačali Titovu poziciju u vodstvu Jugoslavije. Iako su Titu spomenuti događaji išli na ruku, također su pokazali svijetu da državni sustav ne funkcionira onako kako to vlast pokušava prikazati i da su borbe za Titovo mjesto već započele.

U broju iz rujna 1983. godine Ciliga se osvrnuo i na smrt Stjepana Đurekovića.⁸³⁶ U članku *Hrvatske tragedije se nastavljaju: poslije Brune Bušića, Stjepana Djurekovića*⁸³⁷ Ciliga navodi kako će hrvatske tragedije biti neizbježne sve dok se hrvatski narod nalazi u kolonijalnoj potčinjenosti Srbiji. Đureković i ostali Hrvati koji su životom platili borbu za samostalnu Hrvatsku su za Ciligu svjedoci volje hrvatskog naroda za slobodom i stvaranjem hrvatske države, ali su i pokazatelji nepravednog položaja u kojem se nalazi hrvatski narod u Jugoslaviji. Smatra da sve žrtve poput Stjepana Đurekovića, Brune Bušića, Nahida Kulenovića⁸³⁸ ubijenog 1969. godine u Münchenu, predsjednika Ujedinjenih Hrvata Njemačke Mile (Milana) Rukavine ubijenog 1968. godine u Münchenu⁸³⁹ i brojnih drugih ne bi bile potrebne i do njih ne bi došlo da je politička situacija u Jugoslaviji bila povoljnija za hrvatski narod. Ciliga je u članku naglasio kako cijeni sve stradalnike za slobodnu Hrvatsku, ali ističe kako se mora iznaći politička strategija koja će voditi novim pobjedama, a ne novim žrtvama. Ciliga je bio prvi iseljenik koji je kritizirao Đurekovića nakon njegove smrti dok je ostatak iseljeničtva o Đurekoviću pisao samo pozitivno. U članku *O ulozi Bakarića u Hrvatskom proljeću i danas* napisao je sljedeće: *Biti pošten čovjek, ugledni ekonomist, stručnjak i općenito obrazovan čovjek ne znači još biti i političar, dobar ozbiljan i koristan političar. Nekada se događa, da netko ima sve ono prvo, a ono drugo – politička kvalifikacija – mu ne*

⁸³⁶ Stjepan Đureković (1926. – 1983.) bio je jugoslavenski gospodarstvenik i direktor istaknutih poduzeća. Nakon što je pobjegao iz Jugoslavije u SR Njemačku ubijen je 1983. godine.

⁸³⁷ Ante Ciliga, *Hrvatske tragedije se nastavljaju: poslije Brune Bušića, Stjepana Djurekovića*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, rujna 1983, br. 6-7 (19-20), str. 13

⁸³⁸ Nihad Kulenović (1929. – 1969.) bio je političar i novinar. Sin je političara Džafera (Džafer-bega) Kulenovića i nećak političara Osmana Kulenovića.

⁸³⁹ Zajedno s Milom (Milanom) Rukavinom, predsjednikom Ujedinjenih Hrvata Njemačke, bili su ubijeni urednik *Slobodne Hrvatske* Krešimir Tolj i Vid Maričić. Sva trojica su nađena prostrijeljenih glava u uredu Ujedinjenih Hrvata Njemačke.

samo fali, nego je njegov politički nastup iz temelja kriv i štetan. Takav je, nažalost, slučaj g. Stjepana Đurekovića.⁸⁴⁰

Osim detaljnih analiza prošlih događaja, Ciliga je redovito iznosio i svoja predviđanja. U jedinom broju časopisa koji je objavljen 1979. godine, tj. godinu dana prije Titove smrti, Ciliga je napravio *Nacrt hrvatskog političkog programa za „poslije Tita.“*⁸⁴¹ Odmah u uvodu ističe kako je od presudne važnosti da odmah poslije Titove smrti hrvatsko vodstvo iz 1971. godine istupi s punim autoritetom u ime hrvatskoga naroda te da donese program koji će riješiti nacionalno pitanje i krizu u Jugoslaviji sa jasno definiranim vanjskopolitičkim stavovima prema SAD-u i SSSR-u. Istovremeno bi vodstvo trebalo poslati svoje izaslanike koji će djelovati na međunarodnom planu uz pomoć hrvatskog iseljništva. U prvom dijelu nacrtu *Na četiri odlučna pitanja vanjske politike treba dati s hrvatske strane realističke, konkretne i jasne odgovore*⁸⁴² naglašava kako je preduvjet za sudjelovanje u međunarodnoj politici vođenje jednako prijateljske politike prema SAD-u i SSSR-u. Također je naglasio kako se hrvatska vanjska politika mora zalagati za pravo Makedonaca na odlučivanje o svojoj sudbini (tj. o samostalnosti, pripojenju ili federaciji). Kosovu se mora dopustiti ujedinjenje s Albanijom kao i Vojvodini proglašenje republikom, tj. treba im dopustiti da sami odluče o vlastitoj sudbini. Što se tiče Hrvatske, Ciliga se zalaže za konfederaciju i ostanak u Jugoslaviji zajedno sa Srbijom, ali samo uz uvjet ravnopravne konfederacije nacionalnih država, no ako Srbija ne prizna ravnopravnu konfederaciju - razlaz je nužan. U drugom dijelu nacrtu *Za konkretiziranje i uskladjene – između domovine i emigracije, između Hrvata-katolika i b-h muslimana – hrvatske „unutarnje“ politike (odnos, u borbi za suvremenu Hrvatsku Državu, prema drugim narodima Jugoslavije uopće). Prebrodjenje najveće teškoće kod rješavanja hrvatsko-srpskog spora putem „nacionalne koncentracije“: Srba u Srbiji i Vojvodini (preseljenje dijela Srba iz Hrvatske i Bosne-Hercegovine), koncentriranje Hrvata katolika (iz Vojvodine) u Republici Hrvatskoj, a muslimana (iz Crne Gore i Sandžaka) u Bosni-*

⁸⁴⁰ Ante Ciliga, *O ulozi Bakarića u „Hrvatskom proljeću“ i danas*, objavljeno u: *Hrvatski list*, Hamburg, 1982., br. 11-12, str. 10 i Branko Vukas: *Stjepan Đureković: Što ga je ubilo?*, Zagreb, 2014., str. 172

⁸⁴¹ Ante Ciliga, *Nacrt hrvatskog političkog programa za „poslije Tita“*, NSK, R-7998, A, 714, objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, studeni 1979., br. 1 (13), str. 13

⁸⁴² Ante Ciliga, *Na četiri odlučna pitanja vanjske politike treba dati s hrvatske strane realističke, konkretne i jasne odgovore*, NSK, R-7998, A, 714, objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, studeni 1979., br. 1 (13), str. 17

*Hercegovini*⁸⁴³ okrenuo se unutarnjim političkim problemima i zadaćama. Kao prvi i ključni problem iz kojeg proizlaze svi ostali, postavio je rješavanje odnosa između Hrvata i Srba. Posebno je istaknuo važnost rješavanja toga problema unutar Hrvatske jer se od Srbije, ukoliko se Srbi ne slože oko pitanja konfederacije, Hrvatska može i odvojiti. Ista stvar vrijedi i za Bosnu i Hercegovinu. Ciliga je bio mišljenja da se, u slučaju raspada Jugoslavije, Srbima iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine treba omogućiti preseljenje u Srbiju i Vojvodinu, a da će oni koji ostanu biti zanemariva manjina koja će moći živjeti u miru i suživotu s većinom. Za Ciligu ovo nije bilo idealno rješenje, ali je predstavljalo daleko manje zlo od krvoprolića do kojega bi, prema njegovu mišljenju, neminovno došlo ukoliko se ne poduzmu ove (drastične) mjere. Navodi kako je od 1918. do 1941. i od 1945. godine vršena kolonizacija Srba u Hrvatsku pa bi se svi Srbi koji su se nastanili u Hrvatskoj u tom razdoblju trebali vratiti u Srbiju. Taj bi povratak trebalo organizirati što humanije, bez nasilja i bez mržnje. Također bi trebalo Hrvate koji se nalaze u Vojvodini i Srbiji preseliti u Hrvatsku. Na kraju bi trebalo preseliti i Muslimane iz Crne Gore i Sandžaka u Bosnu i Hercegovinu, dok bi jednak broj Srba iz Bosne i Hercegovine trebalo preseliti u te krajeve. U posljednjem, trećem dijelu nacrtu *Perspektiva: idemo u susret novom i ovaj put maksimalističkom hrvatskom proljeću (pod vodstvom hrvatskih komunista nacionalne i demokratske orijentacije). Uključenje borbe za suvremenu Hrvatsku Državu u proces općeg ujedinjenja Europe i svijeta, što imperativno traži nova atomska era, jedan je od temeljnih preduvjeta hrvatskog uspjeha*⁸⁴⁴ analizira očekivanja pojedinih političkih struja nakon Titove smrti. Za HSS, HNV, i HOP smatra da će se htjeti vratiti u Zagreb i odmah preuzeti vlast, ali da to neće biti moguće jer će u Zagrebu kao i u Beogradu vlast biti u rukama komunista koji nemaju nikakvog razloga napuštati državu budući da će struktura države ostati nepromijenjena. Hrvatski će komunisti morati

⁸⁴³ Ante Ciliga, *Za konkretiziranje i uskladjene – između domovine i emigracije, između Hrvata-katolika i b-h muslimana – hrvatske „unutarnje“ politike (odnos, u borbi za suvremenu Hrvatsku Državu, prema drugim narodima Jugoslavije uopće). Prebrodjenje najveće teškoće kod rješavanja hrvatsko-srpskog spora putem „nacionalne koncentracije“: Srba u Srbiji i Vojvodini (preseljenje dijela Srba iz Hrvatske i Bosne-Hercegovine), koncentriranje Hrvata-katolika (iz Vojvodine) u Republici Hrvatskoj, a muslimana (iz Crne Gore i Sandžaka) u Bosni-Hercegovini*, NSK, R-7998, A, 344; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, studeni 1979., br. 1 (13), str. 21

⁸⁴⁴ Ante Ciliga, *Perspektiva: idemo u susret novom i ovaj put maksimalističkom hrvatskom proljeću (pod vodstvom hrvatskih komunista nacionalne i demokratske orijentacije). Uključenje borbe za suvremenu Hrvatsku Državu u proces općeg ujedinjenja Europe i svijeta, što imperativno traži nova atomska era, jedan je od temeljnih preduvjeta hrvatskog uspjeha*, NSK, R-7998, A, 805; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, studeni 1979., br. 1 (13), str. 31

djelovati brzo i odlučno jer će u Beogradu vlast preuzeti srpska struja na čelu sa Nikolom Ljubičićem i Milošem Minićem. Samo ukoliko se ne postigne dogovor o stvarnoj konfederaciji, morat će se okrenuti raspadu Jugoslavije što će hrvatsko iseljeništvo poduprijeti. Stvarna konfederacija bi, prema Ciligi, značila prijelaz vlasti u Hrvatskoj u ruke hrvatskih komunista uz proporcionalno sudjelovanje u vlasti srpskih komunista iz Hrvatske od 14 do najviše 25%, ali potonji bi se postotak odnosio samo na iznimne slučajeve. Prijelaz vlasti morao bi obuhvatiti sve društvene grane. Istovremeno se mora proporcionalno izvršiti sudjelovanje u vlasti Bosne i Hercegovine te se moraju otvoriti pregovori kojima će se riješiti nacionalni problemi. Ciliga smatra kako program konfederacije obvezuje samo Hrvatsku, a ostalim se državama mora dati pravo izbora za prihvaćanje istog ili stvaranje nekog drugog programa. Nikako se ne smije dopustiti da se drugim republikama uskrati pravo određivanja daljnjeg puta. Ciliga u predviđanjima tijekom događaja nakon Tita otvara mogućnost sjedinjenja Kosova s Albanijom kao i mogućnost da ostale republike, uključujući i Vojvodinu, oforme konfederaciju. Jedino čega se pribojavao bila je zakašnjela ili mlaka reakcija hrvatskog vodstva koja bi tradicionalno završila neuspjehom.

Posebno su zanimljive usporedbe režima koje je Ciliga iznosio u svojim osvrtima. *Sličnosti i razlike u agoniji Frankovog i Titovog režima*⁸⁴⁵ kratak su osvrt na dva totalitarna sustava. Kako Ciliga navodi, totalitarni su sustavi u svojoj biti isti, a razlike počivaju u ideologiji. Prema njemu, ova dva slučaja razlikuje isključivo naslijeđe koje su ostavili. Tako smatra da je Franco vješto balansirao između dviju struja - jedne koja je planirala zadržati nepromijenjenu situaciju nakon njegove smrti i druge koja se zalagala za promjene nakon njegova odlaska. Za razliku od Franca, Tito nije s toliko vještine balansirao između raznih frakcija koje su se formirale oko njega. Hrvatsko, slovensko, srpsko u Srbiji, srpsko u Hrvatskoj i Muslimansko vodstvo zalagali su se za promjene koje su bile prevelike da bi se nakon Titove smrti moglo nastaviti mirnim putem. Ovdje se nije radilo o neslaganju između frakcija ili o manjim ustupcima oko kojih se lako moglo dogovoriti, već o sukobu potpuno različitih ideologija i nacionalnih težnji koje, za razliku od frakcija u Španjolskoj, nisu mogle dočekati promjenu vlasti bez velikih unutarnjih borbi.

⁸⁴⁵ Ante Ciliga, *Sličnosti i razlike u agoniji Frankovog i Titovog režima*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujna 1976., br. 3 (7), str. 143

Kako časopis *Na pragu sutrašnjice* ne bi bio shvaćen kao Ciligino osobno glasilo sastavljeno od vlastitih članaka i članaka drugih koji potvrđuju njegove stavove, potrebno je naglasiti kako je Ciliga objavljivao i tekstove onih autora koji se s njim nisu slagali ili su im se mišljenja samo djelomično poklapala. Jedan od takvih članaka čini objavljeno pismo Velimira Radnića u kojemu iznosi sve točke u kojima se razilazi u mišljenju s Ciligom.⁸⁴⁶ U prvome redu navodi novu konfederaciju unutar Jugoslavije. Dok se Ciliga zalaže za pravednu i općeprihvaćenu konfederaciju koja se temelji na stvarnoj ravnopravnosti, Radnić smatra da se u Jugoslaviji Hrvati ne osjećaju kao kod kuće dok za Srbe Jugoslavija predstavlja vrata Zapada. Također se nisu složili oko definiranja pojma *ustaša*. Radnić je istaknuo primjer Stanka Vujice za kojega je držao da nije pripadnik ustaškog pokreta iako je obnašao određene dužnosti u poslanstvu NDH. Smatrao je Vujicu demokratom koji nije imao dovoljnu količinu političke mudrosti pa se dao iskoristiti u borbi ustaških frakcija. Do razilaženja u mišljenju došlo je i kod vrednovanja međunarodno priznatih političkih predstavnika hrvatskoga naroda, ali tu treba naglasiti da je Ciliga brojao sve predstavnike, a Radnić samo demokrate pa se ipak može ustvrditi da razlika u mišljenju nije bilo. Prema Ciligi je prvenstvo imala vlada u Beogradu koja je bila međunarodno priznata kao vlada Jugoslavija pa time i Hrvata koji žive u Jugoslaviji, druga je bila *zagrebačka vlada*, odnosno predstavnici hrvatskog proljeća, a treća je bila međunarodno priznata vlada HSS-a na čelu s Krnjevićem. Prema Radniću su HSS i Krnjević bili jedini demokrati. Ciliga je u objavi ovoga pisma bio krajnje dobronamjeran što je vidljivo iz podatka da je pismo objavljeno gotovo u cijelosti uz minimalne lektorske ispravke sudeći prema rukopisu neke treće osobe. Nije objavljen samo kraći dio u kojemu Radnić piše o HSS-u u trenutku proglašenja NDH. Iako se radilo o uvijek aktualnoj temi, Radnić nije iznio nikakve činjenice koje bi mogao potkrijepiti dokazima, već je i sam naglasio kako je riječ o neprovjerenim informacijama pa je Ciliga taj dio izostavio. Ukratko, iz sačuvanog je pisma vidljivo kako je Radnić čuo (od osoba čija imena ne navodi) da je Maček nakon proglašenja NDH rekao Kvaterniku kako je njegov politički smjer izgubio i da sada nastupa razdoblje njihove, tj. ustaške političke vlasti. Pasivnost HSS-a Radnić je opravdao teorijom da će se saveznici iskrcati na Jadranu pa će HSS postati prvi izbor kod postavljanja nove vlasti u Hrvatskoj.

⁸⁴⁶ Pismo Veljka [Velimira] Radnića Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 4159; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1976., br. 3 (7), str. 69

U istom broju objavljen je i Ciligin odgovor Radniću⁸⁴⁷ odnosno pismo koje mu je poslao 1. lipnja 1976. godine iz Rima. Ovo je pismo zanimljivo između ostaloga i zato što ruši jedan od stereotipa vezanih za Ciligu. Nakon Radnićevog pisma u kojem nedvosmisleno ističe razlike između njihovih stavova moglo se pretpostaviti da će uslijediti Ciligina oštra reakcija. Dogodilo se upravo suprotno - Ciliga u prvim rečenicama navodi kako ga navedeno pismo nije razveselilo i kako je držao da su im stavovi nešto bliži, ali isto tako naglašava kako sada još više cijeni Radnićevo prijateljstvo. Ovdje se nije radilo o pismu sastavljenom s ciljem prikazivanja Cilige kao čovjeka pomirljiva duha, tj. o pokušaju ponovnog privlačenja onog dijela čitatelja koji su mu zamjerali oštre komentare upućene Bruni Bušiću ili Jakši Kušanu. Da nije iskreno mislio sve što je napisao, sigurno se ne bi nastavio još godinama srdačno dopisivati s Radnićem. Zadnje pismo iz Ciligine ostavštine koje nosi datum napisano je 19. siječnja 1990. godine,⁸⁴⁸ ali je moguće i da je jedno od pisama bez istaknutog datuma napisano kasnije ili da nije sačuvano u ostavštini.

U objavljenom pismu Ciliga je istaknuo kako se sve razlike u hrvatskoj borbi svode na dva politička problema. Prvi problem definira kao *vanjski*, a to je ostvarenje slobode hrvatskog naroda, suvereniteta i države. Drugi je problem *unutarnji*, tj. postignuće hrvatskog jedinstva. Smatrao je da je preduvjet za stvaranje hrvatske slobode i samostalnosti rješavanje problema jedinstva hrvatskog naroda. U nastavku pisma je objasnio kako se samo uvjetno zalaže za Jugoslaviju, tj. samo u slučaju istinske i ravnopravne konfederacije. Po njemu bi se na taj način izbjeglo polazno izoliranje Hrvata i hrvatske države u nacionalnoj borbi i zadržala bi se povezanost s Bosnom i Hercegovinom, odnosno s Muslimanima. Prema Ciligi svi pokušaji ostvarivanja samostalne hrvatske države bez Bosne i Hercegovine, odnosno Muslimana, otvaraju vrata onima koji teže ostvarivanju velikosrpske Jugoslavije.

U komentaru na politiku vodstva HNV-a Ciliga je žestoko kritizirao HNV, odnosno predsjednika Stanka Vujicu kada se govori o pitanju Bosne i Hercegovine.⁸⁴⁹ Zamjerao je Vujici što se u ime mirnog razlaza Hrvatske i Srbije sa Jugoslavijom zalaže za samostalnu Bosnu i Hercegovinu bez saveza sa Hrvatskom ili Srbijom, pri čemu bi se sudbina Bosne i

⁸⁴⁷ Pismo Ante Cilige Veljku [Velimiru] Radniću, NSK, R-7998, B-a, 2218; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1976., br. 3 (7), str. 77

⁸⁴⁸ Pismo Ante Cilige Veljku [Velimiru] Radniću, NSK, R-7998, B-a, 2251

⁸⁴⁹ Ante Ciliga, *Vodstvo HNV-a povelu je politiku novog hrvatskog poraza*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1976., br. 3 (7), str. 145

Hercegovine rješavala naknadno. Ciliga je smatrao kako hrvatsko vodstvo treba ponuditi Bošnjacima rješenje u slučaju političkih promjena u Jugoslaviji - konfederaciju u slučaju raspada Jugoslavije ili federaciju ukoliko dođe do formiranja konfederacije unutar Jugoslavije. Iz istog je komentara vidljivo da je Ciliga držao da su stavovi HNV-a u pogledu sudbine Hrvatske važni jer predstavljaju mišljenje velikog dijela hrvatskog iseljništva, ali nisu i ključni jer će promjene voditi narod u zemlji, tj. ljudi koji su se afirmirali u hrvatskom proljeću.

U rujanskom broju iz 1976. godine objavljen je zanimljiv članak Vladimira Vidovića *Komunizam – zastarjela ideologija osuđena na izumiranje*.⁸⁵⁰ Sam članak ne otkriva nove činjenice o komunizmu ili marksizmu, ali pokazuje koliko je širok spektar razmišljanja objavljenih u časopisu *Na pragu sutrašnjice*. Ciliga, koji je bio vanstranački i općenito vanorganizacijski čovjek, isticao je kako se još u Rusiji razišao s komunizmom. S druge strane, do kraja života pa i kasnije bio je etiketiran kao komunist. Članci poput ovoga jasno nam ukazuju kako je Ciliga, ako je dijelom i ostao uz komunizam drugačiji od onoga koji se provodio u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji, bio svjestan njegovih ideoloških mana.

Ovaj članak nije bio izuzetak. Osvrte na komunizam dao je i Tihomir Ilija Zovko u seriji članaka objavljenih u časopisu *Na pragu sutrašnjice*. Jedan od članaka pod naslovom *Političko-filozofski dijalog s nekim suradnicima „Praxisa“ o suvremenom značenju hrvatskog nacionalnog pitanja, članak prvi: Karl Marx i nacionalno pitanje* objavljen je u broju iz kolovoza 1974. godine.⁸⁵¹ U tom članku Zovko komentira tekstove objavljene u *Praxisu* broj 3-4 iz 1971. godine u kojima se zaobilazi otvorena rasprava o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji pod izgovorom da je takva rasprava reakcionarna i povijesno prevladana. Umjesto rasprave o nacionalnom pitanju raspravlja se o nacionalizmu kao pojavi krize samoupravnog sistema. Prema Zovku marginaliziranje hrvatskog pitanja nije u skladu s marksizmom. U članku navodi primjere kojima ističe kako trenutni sustav u Jugoslaviji, temeljen na komunizmu i marksizmu, djeluje u suprotnosti s marksističkom teorijom. Prema Zovku je

⁸⁵⁰ Vladimir Vidović, *Komunizam – zastarjela ideologija osuđena na izumiranje*, NSK, R-7998, C-h, 325; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1976., br. 3 (7), str. 115

⁸⁵¹ Tihomir Ilija Zovko: *Političko-filozofski dijalog s nekim suradnicima „Praxisa“ o suvremenom značenju hrvatskog nacionalnog pitanja, članak prvi: Karl Marx i nacionalno pitanje*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 101

hrvatsko pitanje dio jugoslavenskog nacionalnog pitanja i kao takvog ga nije moguće zaobići u rješavanju unutarnjih jugoslavenskih pitanja.

U časopisu *Na pragu sutrašnjice* Zovko je objavio *Političko-filozofska rasprava o hrvatsko-srpskom problemu* u tri nastavka. U prvom dijelu „*Problem za Hrvatsku najvažniji?*“⁸⁵² objavljenom u broju 5 iz prosinca 1975. Zovko daje osvrt na članak *Problem za Hrvatsku najvažniji* koji je ranije objavljen u *Hrvatskoj Zori* iste godine i koji je potpisalo uredništvo časopisa, a u kojem se iznose njihova mišljenja o rješavanju hrvatsko-srpskog pitanja. Zovko se slaže s uredništvom *Hrvatske Zore* kako je potrebno riješiti sve sporove koji proizlaze iz hrvatsko-srpskog pitanja i smatra ga uistinu važnim, ali zamjera uredništvu što ga je proglasilo najvažnijim pitanjem bez iznošenja konkretnih argumenata koji bi ga iznijeli kao pitanje od presudne važnosti za Hrvatsku. U nastavku članka se vidi kako su Ciligina i Zovkina razmišljanja još udaljenija nego što se činilo u prijašnjim člancima. Prema Zovku jugoslavenska ideja nije bila odraz želje hrvatskog naroda za povezivanjem sa Srbima, već posljedica potrebe oslobođenja od austrijskog, mađarskog i talijanskog režima. Ta je ideja iznudila ravnopravnost srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj i izdignula Srbe iznad statusa manjine. Zovko ističe kako motiv i svrha priznavanja ravnopravnosti Srba nisu nastali zbog zadovoljenja Srba kao ni zbog stvaranja Jugoslavije, već isključivo zbog ostvarenja cjelovite, ujedinjene i suverene Hrvatske. U sljedećem je članku pod nazivom *Hrvatski problem je za Hrvatsku najvažniji*⁸⁵³ nastavio iznositi svoje stavove o hrvatsko-srpskom pitanju u Hrvatskoj ističući kako je Hrvatima najvažnije hrvatsko pitanje jer definira što oni jesu, trebaju i mogu postati, dok je Srbima najvažnije srpsko pitanje bez obzira gdje se oni nalazili - u Srbiji, Hrvatskoj ili drugdje. Rješenje problema hrvatsko-srpskih odnosa u Hrvatskoj vidi na razini hrvatski narod - srpska nacionalna manjina pri čemu potonju treba tretirati kao i ostale nacionalne manjine i ne smije joj se uskratiti pripadajuća manjinska prava. Problem srpske i drugih nacionalnih manjina hrvatski narod mora tretirati kao jedno od važnih pitanja hrvatskog nacionalnog problema i to zbog vlastitog opstanka i slobode. Prema Zovku je uzajamno priznanje Hrvata i Srba u Hrvatskoj preduvjet njihova zajedničkog života. Hrvati moraju priznati i prihvatiti Srbe kao nacionalnu manjinu u svojoj zemlji, dok Srbi moraju priznati i prihvatiti Hrvate kao suvereni narod među kojem i po kojem oni kao manjina mogu

⁸⁵² Tihomir I. Zovko, „*Problem za Hrvatsku najvažniji?*“, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, prosinac 1975., br. 1 (5), str. 75

⁸⁵³ Tihomir I. Zovko, *Hrvatski problem je za Hrvatsku najvažniji*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak 1976., br. 2 (6), str. 21

politički slobodno i ravnopravno živjeti i djelovati. U trećem članku pod naslovom *Hrvatsko-srpski problem – problematičnost Jugoslavije*⁸⁵⁴ Zovko ističe kako se Srbima u Hrvatskoj ne smije osporiti pravo da se kao nacionalno-kulturna skupina u sklopu povijesno-političkog etosa hrvatskog naroda politički organiziraju i ostvaruju svoje interese. Ipak navodi kako im se to pravo mora osporiti ukoliko ga provode izvan povijesno-političkog etosa hrvatskog naroda, odnosno pod direktivom Beograda i s ciljem provođenja velikosrpske politike.

Dubinu hrvatsko-srpskog problema Ciliga je podcrtao člankom *Stepinac i Srbi*⁸⁵⁵ u kojemu navodi kako se na Stepinčevu primjeru vidi koliko su loši odnosi između Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Kako navodi u članku, za Hrvate Stepinac nije samo osoba velikog povijesnog značaja, nego i svetac i mučenik. S druge strane, za Srbe je on sukrivac za Pavelićeve zločine, a osim toga zamjeraju i Titu što ne samo da nije smaknuo Stepinca, već je dozvolio i njegov svečani sprovod u katedrali. Ističe kako se kod Srba često osjeća veća mržnja prema Stepincu nego prema samom Paveliću iako je Stepinac bio oštri protivnik Pavelićeve politike, njegovog saveza s Hitlerom, genocidne politike i prisilnog pokršćavanja nekatolika. U duhu pomirbe Ciliga navodi kako danas niti jedan Hrvat ne može osporiti veličinu svetog Save, baš kao što ni jedan dobronamjerni Srbin ne može osporiti veličinu i značaj kardinala Stepinca.

Svakako treba spomenuti zanimljiv članak pod nazivom *Zar su Bugari zaista toliko bili ljudi, da su se upleli i k tomu aktivno u atentat protiv pape?*⁸⁵⁶ u kojemu Ciliga piše o pokušaju atentata Mehmeta Ali Aĝca⁸⁵⁷ na papu Ivana Pavla II.⁸⁵⁸ u Vatikanu 13. svibnja 1981. godine. Navodi sumnje u umiješanost bugarskih tajnih službi u atentat jer će taj čin nepovratno kompromitirati vlade Sofije i Moskve na svjetskoj političkoj sceni čak ako je samo neka grupa ili odjel unutar bugarske obavještajne službe bio upleten u pokušaj atentata.

⁸⁵⁴ Tihomir I. Zovko, *Hrvatsko-srpski problem – problematičnost Jugoslavije*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, ožujak 1976., br. 2 (6), str. 64

⁸⁵⁵ Ante Ciliga, *Stepinac i Srbi*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, lipanj 1982., br. 1 (14), str. 10

⁸⁵⁶ Ante Ciliga, *Zar su Bugari zaista toliko bili ljudi, da su se upleli i k tomu aktivno u atentat protiv pape?*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, prosinac 1982., br. 4 (17), str. 11

⁸⁵⁷ Mehmet Ali Aĝca (r. 1958.) je turski atentator koji je izvršio atentat na papu Ivana Pavla II. 1981. i turskog novinara Abdia İpekçia 1979. godine.

⁸⁵⁸ Ivan Pavao II. (1920. – 2005.), rođen kao Karol Józef Wojtyła, bio je 264. papa i krakovski nadbiskup. Obnašao je brojne crkvene dužnosti. Proglašen je svetim 2014. godine, samo devet godina nakon smrti.

Osim toga, Ađca nije pripadao lijevoj struji, već ekstremno desnoj neofašističkoj organizaciji koja se zvala Sivi Vukovi. Ciliga nije izriječno naveo tko bi mogao stajati iza atentata, ali je jasno naglasio kako je pokušaj atentata veća politička pogreška od samoga zločina.

Najpoznatiji hrvatski komunist koji je životom platio neslaganje s Titom bio je vjerojatno Andrija Hebrang. On je, kao i Ciliga, vrlo rano ušao u komunističku partiju. Premda se njihovi slučajevi razlikuju, zajedničko im je to što su obojica predstavljali komunističku struju koja se borila za Hrvatsku koja bi bila ravnopravna Srbiji ili potpuno samostalna. Komunističke su vlasti također našle poveznicu između Cilige i Hebranga, a da su ih svrstali u istu skupinu političkih neprijatelja govori i podatak da se u Hebrangovom dosjeu SDB-a uz mnoge priložene dosjee nalazi i Ciligin.⁸⁵⁹

U časopisu *Na pragu sutrašnjice* Ciliga mu je posvetio nekoliko članaka u seriji pod naslovom *Hrvatska ljevica, hrvatski Kominformisti i udbina „Lijeva“ Hrvatska Agentura* objavio je članak *Andrija Hebrang, žrtvovan od Staljina, umoren od Tita i Rankovića. Izigrane nade i varave iluzije prvog poštenog i tragičnog hrvatskog kominformiste*.⁸⁶⁰ Već se u prvim retcima Ciliga osvrnuo na Hebrangov govor iz 1944. godine istaknuvši kako je Hebrang bio *predani hrvatski rodoljub i da je upravo zbog toga bio pet godina kasnije od Tita i Rankovića u zatvoru umoren*. Smatrao je da je Hebrang znao da iza Titove federalne politike stoji beogradska velikosrpska politika, ali da se ipak nadao da će se Hrvati osloboditi te politike kada Staljin svrgne Tita s vlasti. Mogućnost stvaranja samostalne hrvatske države Ciliga je vidio samo u reformiranju NDH što se moglo dogoditi ili uz pomoć zapadnih sila (u tom bi slučaju bila stvorena demokratska država) ili uz pomoć Sovjetskog Saveza (tada bi novonastala država bila u ravnopravnom političkom položaju sa Srbijom, ali kao vazal Sovjetskog Saveza). Budući da se pitanje Hrvatske rješavalo unutar Jugoslavije, dakle bez direktne vojne intervencije Zapada ili Istoka, Hrvatska je službeno postala federativna država u sklopu Jugoslavije, a neslužbeno vazal Srbije. Smatrao je kako se Hebrang nadao da će Staljin imati dovoljno političkog interesa za uklanjanje Tita s vlasti u Jugoslaviji kao i za postavljanje nove političke struje u kojoj će Hrvatska biti u ravnopravnom odnosu sa Srbijom. S druge strane, kako Ciliga navodi u članku, Hebrang nije prepoznao nedovoljnu političku

⁸⁵⁹ HDA, SDB SSUP, 999-1-0015, Dosje *CILIGA dr. ANTE*

⁸⁶⁰ Ante Ciliga, *Andrija Hebrang, žrtvovan od Staljina, umoren od Tita i Rankovića. Izigrane nade i varave iluzije prvog poštenog i tragičnog hrvatskog kominformiste*, u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 162

volju za rješavanjem pitanja Hrvatske i Jugoslavije kada je ponudio Paveliću priznavanje NDH uz uvjet da Crvena armija uđe na teritorij NDH te se uspostavi zajednička vlast ustaša i komunista koje bi vodio Hebrang, a ne Tito. Prema Ciligi do tog saveza nije došlo jer ni Staljin ni Pavelić nisu pokazali dovoljno volje za konačno rješavanje te problematike.

Sljedeći članak posvećen Hebrangu nosi naziv *Lorković – Hebrang – Staljin* objavljen u časopisu *Na pragu sutrašnjice* potpisuje Ivo Omrčanin⁸⁶¹ koji iznosi teoriju kako su Lorković i Hebrang još 1942. godine (dok je Hebrang bio u zatvoru) sklopili dogovor o očuvanju NDH uz Staljinovu pomoć. Omrčanin navodi svjedočenje Luke Fertilića kojemu je, kao pripadniku diplomatskog osoblja NDH, u Berlinu prišao ruski novinar kojega je poslao ruski veleposlanik s porukom kako je Sovjetska vlada sa zadovoljstvom primila vijest o proglašenju NDH te mu je nagovijestio mogućnost imenovanja diplomatskog predstavnika NDH u Moskvi.⁸⁶²

Ciliga je nastavio pisati o Hebrangu u časopisu *Na pragu sutrašnjice* serijom članaka pod nazivom *Hebrang danas*. Prvi od tri članka⁸⁶³ uspoređuje Stepinca i Hebranga kao simbole hrvatske borbe za neovisnost. Uz članak je objavljeno *Otvoreno pismo Mili Milatoviću* u kojem Ciliga oštro kritizira generala Milorada Milatovića koji je obnašao dužnost glavnog istražitelja u Hebrangovu slučaju. Dovodi u pitanje vjerodostojnost svjedočenja dvojice svjedoka, bivših ustaških časnika koji su u vrijeme objave članka već bili mrtvi, a kojima Milatović nikada nije spomenuo imena. Otišao je i korak dalje pa je javno objavio da su imena te dvojice Drago Jilek i Branko Rukavina. Istaknuo je kako je Jilekovo svjedočenje bilo iznuđeno mučenjem nakon što je prvo otet u Italiji i potom prebačen u Jugoslaviju. Zatim je, nedugo nakon Jilekove, izveden i pokušaj otmice njegove supruge u Argentini, a Ciliga zaključuje kako je Jilek dugo odbijao potpisati *svjedočenje*. Za Branka Rukavinu tvrdi da je za svjedočenje dobio 300 000 tadašnjih lira te da je potpisao sve što su istražitelji tražili. U nastavku Ciliga uspoređuje Titov i Staljinov način obračuna s političkim neistomišljenicima te navodi kako je Tito prošao Staljinovu školu u Sovjetskom savezu i prema viđenim gulazima dao sagraditi *Goli otok*, a Hebrangu je sudio po uzoru na *Moskovske procese*. Na kraju je spomenuo i Hebrangovu suprugu Olgu na koju se nepravredno obrušio sustav i koja je,

⁸⁶¹ Ivo Omrčanin, *Lorković – Hebrang – Staljin*, NSK, R-7998, A, 636; objavljeno u: *Na pragu sutrašnjice*, Rim, rujan 1976., br. 3 (7), str. 123

⁸⁶² O ovom događaju Luka Fertilio pisao je u člancima *Sovjeti 1941.*, vidi: *Hrvatska država*, Berlin – München, studeni - prosinac 1970., br. 187., str. 3 i *Izlet bez iluzija*, Hrvatska revija, Buenos Aires, 1960., br. 4, str. 621 (u članku objavljenom u časopisu *Na pragu sutrašnjice* pogrešno je navedeno kako je ovaj članak objavljen u broju iz 1963. godine).

⁸⁶³ Ante Ciliga, *Hebrang danas*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, lipanj 1982., br. 1 (14), str. 16

potpuno nedužna, godinama bila zlostavljana prvo u jugoslavenskim zatvorima, a kasnije i na slobodi. Analizirajući sukob Tito – Staljin Ciliga na kraju članka zaključuje kako je Hebrang bio u pravu kada se suprotstavio srpskom hegemonizmu, dok je Tito bio u pravu kada se suprotstavio Staljinu. S druge je strane smatrao kako je Hebrang bio u krivu kada je saveznika za rješavanje problema srpske hegemonije našao u Staljinu, dok je Tito bio u zabludi kada je dopustio jačanje utjecaja srpske hegemonističke struje.

U drugom članku posvećenom Hebrangu⁸⁶⁴ Ciliga piše o njegovom uhićenju 1942. godine i o sukobima unutar partije s posebnim osvrtom na likvidaciju zatvorenika iz Kerestince tijekom bijega i Mjesnog komiteta Zagreba koji je organizirao proboj iz Kerestince. Prema Ciliginom pisanju Hebranga su komunisti izdali ustaškim vlastima po Titovom nalogu. Rade Končar⁸⁶⁵ je tada obnašao dužnost sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske i bio je član Politbira KPJ, a Josip Kopinč⁸⁶⁶ je vodio ilegalnu sovjetsku radio-postaju u Zagrebu. Ciliga navodi kako su Sovjeti, nakon proglašenja NDH, kontaktirali predstavnike ustaške vlasti u Berlinu i ponudili im priznanje NDH i suradnju. Tom su prilikom naglasili kako Jugoslavija više ne postoji, a poruke u istom tonu su poslali predstavnicima KPJ i KPH. Kako je radio-stanica u Beogradu stradala u bombardiranju 6. travnja 1941. godine, poruke su poslone preko zagrebačke radio-stanice koju je tada vodio Kopinč. Politburo sastavljen od Tita i Srba Rankovića, Đilasa i Končara je odbacio Staljinove stavove uz obrazloženje kako Staljin nije upoznat sa stvarnim političkim prilikama. Končar se, kao sekretar CK KPH, izborio da CK odbije Staljinovu novu političku liniju. S tim se nije složio samo Mjesni komitet Zagreba. Ciliga smatra kako je Končar još ranije pokušao destabilizirati Mjesni komitet Zagreba tako što je sabotirao akciju proboja zatvorenika iz Kerestince koju je Mjesni komitet organizirao. Prema Ciligi, nakon što je akcija pokrenuta i zatvorenici je dojavljeno vrijeme pokreta, grupa koja ih je trebala dočekati je poslana na krivu lokaciju, a umjesto nje dočekali su ih ustaški redarstvenici. Karlo Mrazović,⁸⁶⁷ član CK KPH koji je trebao voditi grupu komunista koji su bili zaduženi za doček logoraša, iznenada je poslan u Varaždin neposredno prije

⁸⁶⁴ Ante Ciliga, *Hebrang danas*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, listopad 1982., br. 2-3 (15-16), str. 34

⁸⁶⁵ Rade Končar (1911. – 1942.) bio je komunist i političar, član KPJ, tajnik CK KPH, a obnašao je i druge političke funkcije.

⁸⁶⁶ Josip Kopinič (1911. – 1997.) bio je jugoslavenski političar i obavještajac, pukovnik, pripadnik partizanskog pokreta, a sudjelovao je i u Španjolskom građanskom ratu. Bio je jedan od voditelja Sovjetskog obavještajnog centra za Balkan i jugoistočnu i srednju Europu u Zagrebu. Ciliga mu pogrešno navodi ime Kopiničić.

⁸⁶⁷ Karlo Mrazović (1902. – 1987.) bio je jugoslavenski komunist, član KPJ, vijećnik AVNOJ-a i član predsjedništva ZAVNOH-a, a obnašao je i brojne druge političke funkcije.

početka akcije. Ciliga smatra kako je to naređenje mogao izdati samo Končar jer smrću komunista – zatvorenika iz Kerestinca Tito se, uz Končarevu pomoć, riješio hrvatskih komunista koji ga nisu bezuvjetno podržavali. Osim toga, neuspjeh akcije je otvorio put novim kritikama Mjesnog komiteta Zagreba. Ciliga navodi kako je Hebrang u sporu Tito – Staljin, odnosno Mjesni komitet – Tito zauzeo pomirljiv stav. Tito je takav stav zamjerao Hebrangu, stoga je po Titovom nalogu Končić optužio i Končara i Hebranga za suradnju s Gestapom. Takva je optužba dala Titu otvorene ruke za obračun s Mjesnim komitetom Zagreba pa je Končar udaljen iz Zagreba, Mjesni komitet je raspušten, sekretar zagrebačkog Komiteta isključen iz partije, a CK KPH-u, Mjesnom komitetu Zagreba kao i Končaru, Hebrangu i nekolicini drugih uručeni su strogi partijski ukori. Kako je Hebrang zagovarao politiku pomirenja, organizirao je 25. veljače 1942. godine sastanak. Taj se sastanak se trebao održati u stanu Srebrnjaka – Antonova koji je vodio drugu ilegalnu sovjetsku radio-postaju u Zagrebu. Za sastanak je znao samo najuži krug ljudi, a jedini koji se nije pojavio bio je Kopinič koji je, prema Ciligi, po Titovu nalogu prijavio sastanak ustaškim vlastima. Nakon žestokog obračuna Hebrang je pokušao počiniti samoubojstvo, ali je preživio i potom bio uhićen.

Serijal članaka o Hebrangu nastavlja se u i sljedećem broju časopisa *Na pragu sutrašnjice*⁸⁶⁸ gdje Ciliga analizira moralnu stranu Andrije Hebranga. Posebno je zanimljiv dio u kojemu opisuje svoje susrete s njim. Navodi kako je Hebrang 1924. godine pristupio zagrebačkom Mjesnom komitetu koji su tada vodili Stanko Dragić i Antun Mavrak.⁸⁶⁹ Godinu dana kasnije Ciliga i Hebrang su se prvi put susreli na jednoj od tajnih sjednica Mjesnog komiteta Zagreba. Ne navodi o čemu se govorilo na sjednici, ali ističe kako ga se Hebrang izrazito dojmio. Budući da Ciliga nije spominjao sljedeći susret, moguće je da je to bio jedini put da su se sreli. Iako je Hebranga smatrao hrvatskim mučenikom i odavao mu priznanje za požrtvovnu borbu za hrvatski narod što je i platio svojim životom, Ciliga ga nije smatrao vrsnim političarom. U članku ističe kako nije bio na visini potreba hrvatske nacionalne borbe. Uspoređujući ga s Mačekom i Pavelićem ističe kako su ova dvojica imali daleko izraženije političke vještine i političke kulture, iako su sva trojca doprinijela katastrofalnom porazu hrvatskog naroda na kraju rata. S druge je strane držao da je Hebrang, za razliku od Mačeka i Pavelića, pokazao neizmjereno više požrtvovnosti, iskrenosti i predanosti hrvatskom narodu.

⁸⁶⁸ Ante Ciliga, *Hebrang danas*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, prosinac 1982., br. 4 (17), str. 30

⁸⁶⁹ Antun Mavrak (1899. – 1938.) bio je istaknuti jugoslavenski komunist, tajnik CK SKJ i urednik *Borbe*. Ubijen je u Staljinovim čistkama 1938. godine.

U posljednjem članku objavljenom u časopisu *Na pragu sutrašnjice* pod naslovom *Ako ne znamo vladati samim sobom, onda neizbježno dolaze drugi vladati nama. Hrvatska katolička hijerarhija i državna vlast hrvatskih komunista*⁸⁷⁰ piše o svjetovnoj i crkvenoj vlasti. U članku spominje i proglašenje zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića kardinalom ističući kako je to događaj od prvorazredne važnosti za hrvatski narod. Posebno se osvrnuo na poteze hrvatskih komunističkih vlasti koje su za kardinala Kuharića organizirale primanje u Saboru kojemu je prisustvovao hrvatski državni vrh. Vijest o tom primanju je objavljena idući dan u *Vjesniku* što potvrđuje da se nije radilo o formalnoj ceremoniji *iza zatvorenih vrata*. Ciliga smatra kako je tu hrvatsko komunističko vodstvo pokazalo političku zrelost kao i svijest da proglašenje Kuharića kardinalom ne učvršćuje samo položaj Katoličke Crkve u Hrvatskoj, već i cijelog hrvatskog naroda, a time i njih kao vodstva toga naroda. S druge je strane držao kako svako jačanje hrvatske političke struje unutar komunističke partije znači i jačanje pozicije hrvatskog naroda, a time i Katoličke Crkve. Kako Ciliga navodi, Crkva na čelu s Kuharićem nije tu povezanost shvatila ovako otvoreno pa je na Bakarićev sprovod (jer je Bakarić umro nekoliko dana nakon primanja Kuharića u Sabor) poslan samo jedan nadbiskup. Ciliga smatra da je na Bakarićev sprovod morao doći i Kuharić s brojnim izaslanicima kako bi se pokazala dobra volja za produblјivanje odnosa hrvatskog komunističkog vodstva i Crkve. Drugi je primjer bilo primanje koje je Kuharić organizirao u Zagrebačkoj nadbiskupiji povodom proglašenja kardinalom. Čin proglašenja se odvio 27. veljače u zagrebačkoj katedrali, a dan ranije je organizirano primanje koje je, prema Ciliginom mišljenju, bilo preskromno zbog čega je umanjen značaj cijelog događaja. Od političkih vlasti na primanje je bio pozvan samo jedan predstavnik - predsjednik Hrvatskog sabora. Iz svega je navedenoga Ciliga zaključio kako crkvene vlasti čine samo najnužnije kako bi očuvale odnos između Crkve i političke vlasti, a upravo je taj odnos u ovom trenutku bio najvažniji. Smatra kako je sve ostalo manje važno jer dok postoje kakvi-takvi odnosi između spomenutih strana, ostalo se može s vremenom poboljšati. Ukoliko se pak odnos između crkvenih i svjetovnih vlasti prekine, teško će biti ponovno premostiti takav jaz. Također je istaknuo važnost priznavanja hrvatskog komunističkog vodstva od strane Katoličke Crkve u Hrvatskoj i držao je kako im Crkva treba priznati zasluge u borbi za Hrvatsku unutar Komunističke partije. Ciliga je

⁸⁷⁰ Ante Ciliga, *Ako ne znamo vladati samim sobom, onda neizbježno dolaze drugi vladati nama. Hrvatska katolička hijerarhija i državna vlast hrvatskih komunista*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, veljača 1983., br. 5 (18), str. 31

smatrao kako bi se obje strane morale zajednički boriti za rješavanje hrvatskog pitanja unutar Jugoslavije.

U zadnjem broju časopisa iz 1983. godine Ciliga je objavio članak posvećen hrvatsko-srpskom pitanju u iseljeništvu.⁸⁷¹ Već na početku ističe kako do fizičkog sukoba između bivših četnika i ustaša nije došlo. Sve je ostalo na medijskom sukobu i pisanjima po časopisima. Odnosi su bili hladni, nisu se međusobno priznavali, a konkretnijih pokušaja rješavanja pitanja gotovo i nije bilo. Ciliga navodi da se jedini pokušaj rješavanja hrvatsko-srpskog problema dogodio u Argentini gdje su se našli Milan Stojadinović⁸⁷² kao predstavnik Kraljevine Jugoslavije i Ante Pavelić kao predstavnik NDH. Došli su do sporazuma o mirnom rješavanju hrvatsko-srpskog spora i o stvaranju dviju nezavisnih država - Hrvatske i Srbije. Pitanje Bosne i Hercegovine i dalje je predstavljalo problem jer nju ni jedna strana nije vidjela kao samostalnu državu. Načelno je dogovorena podjela Bosne i Hercegovine, ali bez konkretno formiranih granica što je izazvalo negodovanje i na hrvatskoj i na srpskoj strani. Na tome je sve i ostalo jer se kasnije više nije radilo na rješavanju tog problema. Pet godina kasnije, nakon ubojstva Pavelića 1959. godine i smrti Stojadinovića 1961. godine, vjerojatnost da će se ponovo pokrenuti to pitanje bila je sve manja. Rješavanje spora ponovno je postalo aktualno tek nakon Titove smrti 1980. godine. Ciliga navodi kako je ponovna inicijativa za rješavanje hrvatsko-srpskog spora došla s hrvatske strane i to od dva ugledna predstavnika Hrvatske republikanske stranke - Kazimira Katalinića i Ive Korskog.⁸⁷³ Ubrzo je i srpska strana prihvatila prijedlog *mirnog razlaza* između Hrvatske i Srbije.

Netom prije formiranja programa *mirnog razlaza* pokrenuta je od strane hrvatskih i slovenskih *tradicionalnih Jugoslavena* akcija za nacionalno izmirenje u reformiranoj novoj Jugoslaviji. Premda se i sam Ciliga zalagao za rješavanje nacionalnog pitanja u sastavu sadašnje Jugoslavije i transformaciju država u konfederativne, nije podržao njihovu ideju jer je tu, po njegovom mišljenju, bila riječ o nepravednoj podjeli u kojoj bi bile stvorene velika Srbija i mala Hrvatska.

⁸⁷¹ Ante Ciliga, *Novi odnosi između hrvatske i srpske emigracije*, u: *Na pragu sutrašnjice, nova serija*, Rim, rujan 1983., br. 6-7 (19-20), str. 82

⁸⁷² Milan Stojadinović (1888. – 1961.) bio je ekonomist i političar, predsjednik Vlade Kraljevine Jugoslavije i član Srpske radikalne stranke.

⁸⁷³ Ivo Korsky (1918. – 2004.) bio je hrvatski političar, član Hrvatske republikanske zajednice i urednik *Republike Hrvatske*.

Ciliga je bio mišljenja da su predstavnici srpske strane *mirnog razlaza* bili daleko realniji. Po njemu su Radoslav Kustić – Katunac i R. Oraški⁸⁷⁴ bili predstavnici srpske strane *mirnog razlaza*. Prema Ciligi se teorija *mirnog razlaza* zasnivala na rješavanju problema Hrvata i Srba unutar Jugoslavije, a onda i svih ostalih naroda. Rješavanje konflikta između Hrvata i Srba bio je temelj rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, a time i cjelovitog jugoslavenskog centralističkog pitanja koje je SFR Jugoslavija naslijedila još od Kraljevine Jugoslavije. Iako je Ciliga podržavao njihove napore za rješavanjem hrvatsko-srpskog pitanja, smatrao je da se ništa ne može riješiti dok svu vlast u Jugoslaviji drže komunisti. Istaknuo je da usprkos pozitivnim željama iseljništvo, kako hrvatsko tako i srpsko, ne odlučuje o sudbini svojih naroda, već je njihova sudbina isključivo u rukama komunističkih predstavnika tih naroda unutar Jugoslavije.

⁸⁷⁴Lazar Prokić (1911. – godina smrti nepoznata) je bio prvi čovjek operativne službe Državne propagande u Nedićevoj vladi. Organizator je Antimasonske izložbe 1941. godine u Beogradu u kojoj se otvoreno pozivalo na sukob sa Židovima. Philip J. Choen navodi kako je R. Oraški pseudonim Lazara Prokića; v: Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*, Texas, SAD, 1996., str. 117

3. NA PRAGU SUTRAŠNJICE – NOVA HRVATSKA – HRVATSKA REVIIJA

Hrvatska revija i *Nova Hrvatska* bile su vjerojatno najčitaniji hrvatski časopisi u iseljeništvu. *Hrvatska revija* je u svom iseljeničkom izdanju bila časopis desne orijentacije. Premda je Ciliga u *Hrvatskoj reviji* objavio više članaka, uredništvo nije bilo skloni člancima lijeve socijalne orijentacije. Tako je Ciliga u pismu Nikoliću izrazio žaljenje što *Hrvatska revija* neće objaviti njegove materijale o *problemima i zadaćama sindikalnog organiziranja i ujedinjenja hrvatskih radnika u emigraciji*.⁸⁷⁵ Antun Bonifačić⁸⁷⁶ nije prihvatio objavu Ciliginog članka *Radnički problemi*.⁸⁷⁷ I sam je Vinko Nikolić priznao da je *Hrvatska revija* *uvijek nastojala, nekada s više, nekada s manje uspjeha, da pripada svim Hrvatima*.⁸⁷⁸

Iako je *Hrvatska revija* izlazila u kvalitetnijem izdanju nego *Nova Hrvatska* ili *Na pragu sutrašnjice*, Nikolić je također bio suočen sa financijskim problemima. Kako se može vidjeti u pismu koje je 20. ožujka 1954. godine poslao Ciligi, svi su suradnici morali plaćati pretplatu za časopis, a umjesto honorara dobivali bi dodatne primjerke časopisa u kojem je izašao njihov članak. Nikolićeva je politika oko plaćanja pretplate sažeta u sljedećoj izjavi: *...ima tu dosta adresa stranaca, privatnika i ustanova, na koje moramo slati besplatne primjerke, pa stoga svi Hrvati moraju plaćati pretplatu*.⁸⁷⁹

Nikolić je vodio čvrstu uređivačku politiku. Nastojao je objavljivati samo ekskluzivne članke, odnosno one koji ranije nisu bili objavljeni. Prihvatao je i prodaju knjiga preko *Hrvatske revije*, ali samo malenog broja primjeraka i to isključivo onda kada su te knjige već oglašavane drugdje. Tako je primjerice Ciligi ponudio posredovanje u prodaji knjiga, ali za samo pedeset primjeraka i to ukoliko će ih Ciliga i drugdje prodavati.⁸⁸⁰

⁸⁷⁵ Pismo Ante Ciliga Vinku Nikoliću, 18. IX. 1954., NSK, R-7971, B-b

⁸⁷⁶ Antun Bonifačić (1901. – 1986.) bio je hrvatski povjesničar, novinar i političar, istaknuti pripadnik hrvatskog iseljništva nakon Drugog svjetskog rata, predsjednik Hrvatskog oslobodilačkog pokreta, urednik *Hrvatske revije* i suradnik brojnih iseljeničkih časopisa.

⁸⁷⁷ Pismo Vinka Nikolića Anti Ciligi, 13. IX. 1954., NSK, R-7971, B-a

⁸⁷⁸ Pismo Vinka Nikolića Anti Ciligi, 11. II. 1978., NSK, R-7971, B-a

⁸⁷⁹ Pismo Vinka Nikolića Anti Ciligi, 20. III. 1954., NSK, R-7971, B-a

⁸⁸⁰ Pismo Vinka Nikolića Anti Ciligi, 12. XI. 1954., NSK, R-7971, B-a

Kada je pokrenut časopis *Na pragu sutrašnjice*, po svojoj je strukturi više nalikovao *Hrvatskoj reviji* nego *Novoj Hrvatskoj*. *Hrvatska revija* i *Na pragu sutrašnjice* izlazili su četiri puta godišnje, bili su približno istog formata, obrađivali su prvenstveno političke teme, ali i one iz povijesti i kulture.

Razlika između *Nove Hrvatske* i *Na pragu sutrašnjice* bila je daleko veća. Na primjeru prenošenja vijesti o susretu predstavnika hrvatskih organizacija u iseljeništvu koji se održao u Torontu 1974. godine, a na kojem je osnovano Hrvatsko narodno vijeće, vidljivo je kako su ta dva časopisa imala potpuno različit pristup objavi informacija. *Na pragu sutrašnjice* objavljuje dva članka, prvi autora Ive Rumore⁸⁸¹ i drugi Marka Tarle⁸⁸² u kojima je kritiziran način ujedinjena hrvatskih organizacija u HNV. Trebao je biti obavljen i članak Ive Kisića u kojem je autor pisao pozitivno o osnutku HNV-a i ujedinjenju hrvatskih organizacija, ali taj članak nije stigao na određeno do slanja broja u tisk. Oba objavljena članka daju samo najosnovnije informacije o samom događaju, poput broja organizacija koje su sudjelovale na konferenciji, imena predstavnika, vremena i mjesta održavanja, dnevnog reda i drugoga. Članci se bave analizom trenutnog stanja u iseljeništvu i posljedicama koje će osnivanje HNV-a imati na sveukupnu političku borbu hrvatskog iseljeništa.

Nova Hrvatska je o istom događaju izvijestila na sasvim drugačiji način. U članku *Nakon Toronta izbori za sabor*⁸⁸³ novinarskim je pristupom prenesen tijek konferencije. Uz to je u istom broju objavljena i poruka *Osnovano Hrvatsko narodno vijeće* koju su predstavnici HNV-a uputili iseljenicima.⁸⁸⁴ *Nova Hrvatska* donosi općenite podatke o broju organizacija koje su sudjelovale na konferenciji, nazive tih organizacija, imena njihovih predstavnika, mjesto i vrijeme održavanja konferencije, što se događalo kojega dana i slično. Na ovom primjeru vidimo dva potpuno različita pristupa objavi informacija u časopisima *Na pragu sutrašnjice* i *Novoj Hrvatskoj*.

Od *Biltena* HNO-a kao početka *Na pragu sutrašnjice* i *Hrvatskog Biltena* kao začetka *Nove Hrvatske*, oba su se časopisa razvila u ozbiljne publikacije. Polazišna im je točka bila gotovo

⁸⁸¹ Croat [Ivo Rumora], *Toronto 74 – „Složni“ korak natrag*, u: *Na pragu sutrašnjice*, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 83

⁸⁸² Marko Tarle, *Anahronističke političke pojave u hrvatskoj emigraciji*, u: *Na pragu sutrašnjice*, kolovoz 1974., br. 2-3, str. 87

⁸⁸³ Ivan Ivanković, *Nakon Toronta izbori za sabor*, NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa, objavljeno u: *Nova Hrvatska*, London, 15. veljače 1974., br. 3, str. 4

⁸⁸⁴ *Osnovano Hrvatsko narodno vijeće*, NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa, objavljeno u: *Nova Hrvatska*, London, 15. veljače 1974., br. 3, str. 8

identična. Oba su biltena pokrenuta 1958. godine na jednako lošem papiru i u jednako oskudnim uvjetima, a postojali su isključivo zahvaljujući entuzijazmu nekolicine ljudi, u prvom redu Cilige i Jakše Kušana. Godine 1958. samo je jedna stvar i to ona najvažnija, bila na profesionalnoj razini, a to je kvaliteta objavljenih materijala. Sve je ostalo bilo amaterski rad. Amaterizam o kojemu govorim nije bio odraz nesposobnosti uredništva, već realne neimaštine naših iseljenika koji su u nemogućim uvjetima stvarali ozbiljne projekte prisiljeni svakodnevno improvizirati i boriti se za opstanak iz broja u broj. Šesnaest godina kasnije, 1974. godine, stvari su se znatno promijenile. Bez obzira što su Ciligini suradnici pripadali svim političkim opcijama, *Na pragu sutrašnjice* je nosio etiketu lijevog časopisa i kao takav nije bio interesantan širim masama u iseljeništvu. Od mjesečnika *Biltena HNO-a* postao je 1974. godine ozbiljan časopis koji izlazi četiri puta godišnje. S druge strane, *Nova Hrvatska* se okrenula svakodnevnicu u iseljeništvu i kao takva je postala daleko interesantnija širim masama. Već je od prvih brojeva *Nova Hrvatska* izgledala poput dnevne novine ili tjednika, a ne kao časopis koji izlazi nekoliko puta godišnje. Od 1974. godine časopis je počeo izlaziti dva puta mjesečno i zadržao je taj ritam izlaženja sve do 1990. godine. Časopis *Na pragu sutrašnjice* je po izgledu i učestalosti izlaženja bio daleko bliži *Hrvatskoj reviji* koja je također izlazila četiri puta godišnje. Bili su sličnog formata, nisu donosili kratke novosti, a članci su bili pažljivo birani i detaljno razrađeni. Do 1966. godine *Hrvatska revija* se oblikovala u časopis kakav će izlaziti sve do 1991. godine i kasnije. Za razliku od časopisa *Na pragu sutrašnjice*, *Hrvatska revija* je imala etiketu desnog časopisa zbog čega je bila interesantna daleko široj čitateljskoj publici u iseljeništvu. Svaki je prodani broj značio veće izgleda za opstanak časopisa.

Ciligu se uglavnom pamti po političkim člancima koje je objavljivao u brojnim časopisima koje je uređivao kao i u mnogim drugim časopisima kojima je bio suradnik. Manje je poznato da je Ciliga objavljivao i poeziju i dramske tekstove.

U zbirci pjesama *Pjesme hrvatskih nepjesnika* Đuro Kokša je objavio i Ciliginu pjesmu *Još malo, još malo...*⁸⁸⁵

Ludaci iz Pariza je kazališni komad kojega je Ciliga napisao na francuskom jeziku, a na hrvatski ga je prevela Danijela Weinert.⁸⁸⁶ O toj je drami Branimir Donat zapisao: *Premda se*

⁸⁸⁵ Ante Ciliga, *Još mali, još malo...*, objavljeno u: ur. Đuro Kokša, *Pjesme hrvatskih nepjesnika*, Zagreb, 1995., str. 24

⁸⁸⁶ Ante Ciliga, *Ludaci iz Pariza*, u: *Republika*, god, 52, siječanj – veljača 1996., br. 1-2, str. 129

u drami „Luđaci iz Pariza“ kao svojevrsni ideološki lajtmotiv provlači „68“ koja je ozbiljno potresla Francusku i dio Zapadne Europe, to nije drama o studentskom revoltu, nego priča o tome kako žar permanentne revolucije neprestano tinja, ali da požari koji povremeno negdje i izbiju nisu ono što se misli da jesu, nego su najčešće strogo kontrolirani oblik političke manipulacije koju vodi država o njezine tajne službe.⁸⁸⁷

⁸⁸⁷ Branimir Donat, *Politika hrvatske književnosti i književnost hrvatske politike*, Zagreb, 1998., str. 303

4. POPIS ČLANAKA I AUTORA S RAZRJEŠENIM PSEUDONIMIMA

Godina I, broj 1, veljača 1974.

Hrvatsko sutra – Uredništvo, str. 5

Korijen, središte i cilj politike jest čovjek – Tihomir Ilija Zovko, OP, str. 9

Dijalog, najaktualnija potreba emigracije, Ante Ciliga, str. 21

TRI GOVORA, JEDAN CILJ

Uvodna riječ (A.C.) [Ante Ciliga⁸⁸⁸], str. 33

Hrvatska danas – govor Savke Dabčević – Kučar na X. Sjednici CK SKH – održanoj u Zagrebu 15. 16. i 17. siječanja 1970 godine, str. 37

Ne srljajte kao guske u maglu! – govor Stjepana Radića na noćnoj sudbonosnoj sjednici Narodnog Vijeća dana 24. studenog 1918., str. 99

Ako želite obnoviti zemlju, sretnite se s predstavnicima HSS-a i poštenim ustašama – riječi i prijedlozi nadbiskupa Stepinca Titu kod susreta 4. lipnja 1945., str. 111

Proljeće ljudske savjesti i hrvatske sloge – Branka Mogorović, str. 115

Apel hrvatskog intelektualca – Dr. Franjo Dujmović, str. 121

Problemi Titove ekonomije i politike – Dr. Marko Tarle

1) *Što su to „Amandmani“ i koja je njihova svrha*, str. 127

2) *Nacrt novog Ustava, s uključenim „Amandanima“*, str. 130

Rat i mir na Bliskom Istoku – Ante Ciliga, str. 135

Beogradsko-Američka polemika – Uredništvo [Ante Ciliga⁸⁸⁹], str. 139

Kada je Uljanov-Lenjin izlagao svoju političku filozofiju mladom hrvatskom studentu Stjepanu Buću, u jesen 1916. u Švicarskoj... (Reportaža), [Ante Ciliga⁸⁹⁰], str. 143

Postskriptum. – Udba započela u Rimu direktnu i otvorenu borbu protiv dra Cilige – Uredništvo, [Ante Ciliga⁸⁹¹], str. 148

Od ovog do sljedećeg broja, Urednik [Ante Ciliga], str. 148

⁸⁸⁸ Ante Ciliga, *Tri govora – jedan cilj*, NSK, R-7998, A, 460

⁸⁸⁹ Beogradsko-Američka polemika, NSK, R-7998, A, 823

⁸⁹⁰ Ante Ciliga, *Kad je Uljanov - Lenjin izlagao svoju političku filozofiju mladom hrvatskom studentima Buću u jesen 1916. god.*, NSK, R-7998, A, 621

⁸⁹¹ Ante Ciliga, *Udba započela u Rimu direktnu borbu protiv Ante Cilige*, NSK, R-7998, A, 1230

Suradnici ovog broja, str. 154

Godina I, broj 2-3, kolovoz 1974.

Pred Kamenitim vratima, Uredništvo [Ante Ciliga⁸⁹²], str. 5

Nakon Desetog kongresa, Ante Ciliga, str. 35

Kongres komunističke partije: Kongres mistifikacija – Ono što Tito nije rekao, R.R. [Hrvoje Lorković⁸⁹³], str. 57

Amandmani vrijede samo za radnike, a ne za beogradske banke i reexportere, Dr. Marko Tarle, str. 61

Kritički članak u „Le Monde“ o Jugoslaviji, Hrvat iz Pariza [Mirko Dražen Grmek⁸⁹⁴], str. 67
Vatikanski protest povodom protustepinčevog filma na beogradskoj televiziji, Ante Ciliga, str. 71

DIJALOG

J. M. Torbar: Za ozbiljan i sadržajni dijalog, J. [Josip⁸⁹⁵] M. Torbar, str. 73

Načelni i kritički glas člana nove emigracije, [Ivo Rumora⁸⁹⁶], str. 77

Mladji emigrant iz Buenos Airesa, str. 80

Glasovi starijeg pokoljenja o dijalogu – Ivan Tomas, Ivo Kisić, str. 81

Konkretno: Toronto i oko Toronta

Toronto 74 – „Složni“ korak natrag, Croat [Ivo Rumora⁸⁹⁷], str. 83

Anahronističke političke pojave u hrvatskoj emigraciji, Dr. M.[Marko⁸⁹⁸] Tarle, str. 87

U čemu je snaga hrvatske emigracije?, Jozo Vrbić, str. 93

Političko-filozofski dijalog s nekim suradnicima „Praxisa“ o suvremenom značenju hrvatskog nacionalnog pitanja, članak prvi: Karl Marx i nacionalno pitanje, Tihomir Ilija Zovko, OP, str. 101

Taj pravi, taj zdravi, taj hrvatski jal (Razmišljanja), Branka Mogorović, str. 131

⁸⁹² Ante Ciliga, *Pred Kamenitim vratima*, NSK, R-7998, A, 1295

⁸⁹³ Kartoteka uredništva *Nove Hrvatske*, NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

⁸⁹⁴ Kartoteka uredništva *Nove Hrvatske*, NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

⁸⁹⁵ Pisma Josipa M. Torbara Ante Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 5003-5005

⁸⁹⁶ Pismo Ive Rumore Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 4423

⁸⁹⁷ Pismo Ive Rumore Anti Ciligi, NSK, R-7998, B-b, 4422

⁸⁹⁸ Marko Tarle, *Anahronističke političke pojave u hrvatskoj emigraciji*, NSK, R-7998, A, 864

Je li Josip Broz Tito podrijetlom Čeh? – Jedno mišljenje Dra. S. Buća, Dr. Stjepan Buć, str. 145

*Hrvatska ljevica, hrvatski Kominformisti i udbina „Lijeva“ Hrvatska Agentura, Ante Ciliga
I - Hrvatska Ljevica, str. 151*

II – Hrvatski kominformisti, str. 162

1) Andrija Hebrang, žrtvovan od Staljina, umoren od Tita i Rankovića. Izigrane nade i varave iluzije prvog poštenog i tragičnog hrvatskog kominformiste.

2) Marko Bagarić, suvremeni poštteni i razočarani kominformista.

III – Kominformisti ili udbina „Lijeva“ agentura za Hrvate?

1) Slučaj „Socijalističke Hrvatske“, „Hrvatske Pravde“ i „Socijalističke Stranke Hrvatske“ – jedna teška i bolna pojava, str. 175

2) Novi i neočekivani istup Sedlinskog. „Politbiro-a Komunističke Partije Hrvatske u inozemstvu“, str. 196

JUČER, DANAS I SUTRA

Mirko Tripalo: „Hrvatska na pragu punog prosperiteta“. Intervju, objavljen u „Hrvatskom gospodarskom glasniku“, broj 3., od 21. lipnja 1971., str. 213

Stjepan Radić, Nacionalno pitanje kroz razgovore u mostarskom zatvoru g. 1893., str. 229

Sima Marković – Ante Ciliga: Polemika o nacionalnom pitanju 1923. godine, str. 253

A – S. Marković: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji (Posljednje, osmo, poglavlje iz knjige „Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma“, Beograd 1923., str. 102-124.), str. 254

*B – A. Ciliga: Pet članaka o nacionalnom pitanju (Borba Kolovoz-prosinac 1923), str. 275
Hrvatska kulturna djelatnost u Rimu, publikacije prof. F. Trogrančića, str. 307*

Čudni skokovi i metamorfoze prof. Čolaka – Iz Titovog zatvora u vatikanske arhive, od prof. Mihajlova k Branku Jeliću, od Jelića k Anti Vukiću i Gezi Milošiću, Ante Ciliga, str. 309

Gledajući Titovu 30-godišnju Cirkusijadu (Smijeh kroz suze), Stari grabancijaš, str. 313

U posljednji čas

Cipar: glupost, podlost, državnička mudrost..., Ante Ciliga, str. 325

Potpuni slom Titove politike „karadjordjeva“ i „pisma“, pretvaranja Brežnjeva u Titovu „korisnu budalu“ i slovenske policijske diktature nad Hrvatima i Srbima, Ante Ciliga, str. 329

Smrt prof. Franje Trogrančića, str. 331

Državna kriza Titove Jugoslavije (oglas), str. 337

Razgovor sa čitaocima, pretplatnicima, prijateljima..., Uredništvo, str. 338

Godina I, broj 4, travanj 1975.

Otvorili su ulazna vrata pravog puta, ali učinili smo prvi korak.

Od Diktature Slovenske trojke putem „Dvorske urote“ k privremenom dvojevlašću Tita i nove srbijansko-hrvatske koalicije Ljubičića-Bakarića-Minića, Uredništvo [Ante Ciliga⁸⁹⁹], str. 5

I. Slovenska faza Titove diktature (Od 1971. do polovice veljače 1975.), Ante Ciliga, str. 9

II. Problemi i perspektive vlasti novog srbijansko-hrvatskog „sporazuma“. Izdahnula je posljednja titovska i pojavila se prva „poslijetitovska“ Vlada, Ante Ciliga, str. 19

Jadranska orijentacija hrvatske ekonomske politike, Dr. Marko Tarle, str. 49

Vi možete ubiti mene, ali ne možete ubiti istinu! Povodom prijetećih insinucija ljudi titovske službe, uzetih iz članaka Ede Kunšteka objavljenih u „Hrvatskoj Reviji“, Ante Ciliga, str. 67

DIJALOG

O Hrvatskom proljeću i ljetu, Veljko Ćurin, str. 79

O časopisu i suvremenim problemima, N.N. [Juraj Šutija], str. 83

Smisao i status Hrvatskog pitanja, Tihomir Ilija Zovko, OP, str. 85

Komunizam i pitanje vlasti, I.G., [Ivan Grubiša], str. 129

U spomen dr. Ljubi Volčevoj – Ciliga, Branka Mogorović, str. 133

Pismo Centralnom komitetu Komunističke partije Bugarske, Ante Ciliga, str. 143

Kulturna djelatnost Hrvata u Rimu: 2. najava sabranih djela Dominika Mandića, str. 145

Prof. N. Čolak proširio svoju provokacionu djelatnost, od emigracije i na Italiju, Ante Ciliga, str. 146

Sam kroz Europu u ratu (oglas), Ante Ciliga, str. 149

Riječ: Prijateljima, neutralcima i protivnicima, Uredništvo, str. 150

Godina II, broj 1 (5), prosinac 1975

Hrvatsko narodno vijeće, malo naprednosti i mnogo ustrajelosti, Uredništvo, str. 5

U praskozorju Hrvatskog proljeća

1) Jedan dokument iz dana Rankovićevog pada, Uredništvo, str. 29

⁸⁹⁹ Ante Ciliga, *Otvorili su ulazna vrata pravog puta, ali učinili smo prvi korak ... k privremeno dvojevlašću Tita i nove srbijansko-hrvatske koalicije Ljubičića-Bakarića i Minića*, NSK, R-7998, A, 1294

2) Osnovnoj organizaciji Saveza komunista pri novinskom poduzeću „Glas istre“, Branka Mogorović, str. 31

Slavni hrvatski graditelj i kipar XV. stoljeća Juraj Dalmatinac, Dr. M. Tarle, str. 43

Titova ofenziva za uspostavu diktature slovenskog „Direktorija“, Ante Ciliga, str. 57

Ludost ili UDBA? Uz članak „Nove Hrvatske“ s tvrdnjom da će Hrvatska Država neizbježno početi s pokoljima, Ante Ciliga, str. 71

DIJALOG

Političko-filozofska rasprava o hrvatsko-srpskom problemu

I. „problem za Hrvatsku najvažniji?“, Tihomir I. Zovko, OP., str. 85

Ing. Karlo Mirth o temi Kako je došlo do osnutka Hrvatskog narodnog vijeća, Karlo Mirth, str. 91

Staljin – Sima Marković: Polemika o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji (ožujak-lipanj 1925), Ante Ciliga, str. 99

O nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, J. Staljin, str. 103

Ilija Mušić: Pismo dr. Jurju Krnjeviću, Ilija Mušić, str. 109

Osvrt i bilješke

Španjolska: Smrt jednog čovjeka ili jedne epohe?, str. 113

Krvavo budjenje Angole, str. 114

Portugal i Egipat – daljnji primjeri nerealnih „hegemonističkih“ pretenzija Moskve, str. 114

Dozrelo je, izgleda, osamostaljenje komunističkih zemalja Zapadne Evrope, str. 115

Kissinger i Ford u Pekingu, str. 115

Beogradski teatar: borba protiv „novog invazora“, str. 115

Klasičan primjer pogrešnog odgovora na infamije i klevete: govor Nadbiskupa Kuharića 27. rujna 1975., str. 116

U čemu je Roko Kaleb ostao pravi ljutičevac..., str. 118

V. Čížek i V. Šteka o hrvatskom proljeću. Dvije oveće radnje u „Republici Hrvatskoj“ broj 102, od lipnja – srpnja 1975., str. 119

Diskusija u „Novoj Hrvatskoj“: Koga „klati“ u obnovljenoj Hrvatskoj Državi, komuniste ili Srbe?, str. 121

Bruno Bušić: borac, a politička bijeda, str. 123

Opozicija dr. Ivana Jelića..., str. 124

Nemojte javno kritizirati, ali udarajte noću iza ledja željeznim štapom po glavi..., str. 127

DOKUMENTI iz djelatnosti hrvatskih emigrantskih organizacija

I. Rezultati izbora za Hrvatskog Narodnog Vijeća, str. 129

II. Izbori HNV-a. Kandidatura Dra Ante Cilige, str. 132

III. Pripremna konferencija jedne skupine iz Zapadne Njemačke za izbore HNV-a, Ante Ciliga str. 134

IV. Priprema kongresa Socijalističke Stranke Hrvatske, Ante Ciliga, str. 138

Tri hrvatske smrti: S Buć, M. Mašeg, V. Primuž, Tone [Ante] Ciliga, str. 145

U posljednji čas. Tito želi novu hrvatsku „Čistku“, Uredništvo, str. 149

U drugom godištu, Uredništvo, str. 153

Poslije Franka – Tito, str. 154

Godina II, broj 2 (6), Ožujak 1976.

Tragična pjesma mlade Hercegovine u Švedskoj, Ante Ciliga, str. 5

„Dvojevlašće“ koje visi na niti, Uredništvo, str. 13

Političko-filozofska rasprava o hrvatsko-srpskom problemu (Prilog za dijalog), Tihomir Ilija Zovko, O.P.

II – Hrvatski problem je za Hrvatsku najvažniji, str. 21

III – Hrvatsko-srpski problem – problematičnost Jugoslavije, str. 64

Hrvatska emigracija nakon Helsinkija, Zoran Budrović, str. 91

Što nam nudi hrvatski kominformista?, Ante Ciliga, str. 104

Polemika o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, Staljin – Sima Marković, (ožujak-lipanj 1925), Drugi dio, str. 111

1 – O nacionalnom pitanju u Jugoslaviji (povodom govora druga Staljina, objavljenog u „Boljševiku“ br. 7), M. Semić, str. 115

2 – Još jedanput o nacionalnom pitanju. Povodom Semićevog članka (1925 g.), J. Staljin, str. 123

Mrtva je, kažu oni..., Veljko Ćurin, str. 131

Pismo dr. Dinka Šuljaka, str. 135

Pismo Ante Ostoje (Australija). UDBA ili što?, str. 145

Osvrt i bilješke

Kuda ide Rusija, str. 149

Zašto je Moskva priznala autonomiju zapadnoevropskih kompartija?, str. 150

Zašto dolazi sada u Rusiji do otvorene opozicije intelektualaca i tehnokrata, a nema otvorene opozicije radnika i seljaka?, str. 150

Solženjicin, Saharov, Medvedev, str. 153

Tamna točkana svijetlom horizontu, str. 155

Želi li to UDBA pomoći rehabilitaciju „Nove Hrvatske“?, str. 155

A želi li zabašurivanjem teze o „glavosjećenju“ kao temelju buduće Hrvatske države „Nova Hrvatska“ afirmirati sebe kao trojanskog konja UDBE u hrvatskoj emigraciji?, str. 157

„Živio prof. Draganović slava Miroslavu Varošu“, str. 160

Neki Hrvatski crkveni problemi i poteškoće, str. 163

Dokumenti iz Švedske, str. 167

Zahvala prijateljima i pretplatnicima, Uredništvo i uprava, str. 177

Okupljanje snaga Hrvatskih „političkih katolika“ u emigraciji, Uredništvo, str. 177

Godina II, broj 3 (7), rujan 1976.

„Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata“ – Značajan crkveno-vjerski i povijesno-politički dokumenat 23 hrvatska biskupa, Ante Ciliga, str. 5

Kardelj odlazi, Tito silazi – uredništvo, str. 15

Nikezićevci ponovno na sceni u Srbiji, ml, str. 21

Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu – Vladimir Košak, Luka Fertilio, str. 25

Što je ta zemlja nama?, Veljko Ćurin, str. 35

Reprezentacija njemačkog duha – Karl Marks spram svoje nacije, Tihomir I. Zovko, OP., str. 41

Socijalno značenje nacionalnog pitanja – izbor tekstova Karla Marksa i Friedricha Engelsa o nacionalnom pitanju, Tihomir I. Zovko, OP., str. 53

Teme za dijalog, Veljko Radnić, A. Ciliga, str. 69

DOKUMENTI IZ EMIGRACIJE I DOMOVINE:

Hrvatsko-srpski dijalog o odgovornostima za slom Jugoslavije u travnju 1941. godine, Junius (Dr. A. S. Pavelić), str. 89

Hrvati u Švedskoj, Branko Salaj, Ante Ciliga, str. 109

Brzjav Centralnom komitetu Komunističke Partije Kine povodom smrti maršala Ču Teha, Ante Ciliga str. 114

„Komunizam – zastarjela ideologija osuđena na izumiranje“, V. [Vladimir⁹⁰⁰], Vidović, str. 115

„Prvomajski apel europskoj ljevici“, Satrip, str. 120

Lorković – Hebrang – Staljin, feljton, Ivo Omrčanin, str. 123

Osvrt i bilješke

Konferencija u Berlinu europskih komunističkih partija, str. 139

Konferencija nesvrstanih u Kolombu – Cejlon, str. 140

Od Cipra do Libanona, str. 142

Sličnosti i razlike u agoniji Frankovog i Titovog režima, str. 143

Opet Jastrebarsko, str. 144

Vodstvo HNV-a povelu je politiku novog hrvatskog poraza, str. 145

Almarik u Europi, str. 148

Razgovori s čitateljima i prijateljima, Uprava i uredništvo, str. 151

Godina II, broj 4 (8), ožujak 1977.

Nova pitanja sfinge, Ante Ciliga

1. *Hoće li Srbi dati priliku Brežnjevju da razbije drugu Jugoslaviju, kao što su dali Hitleru da razbije prvu?*, str. 5

2. *Hoće li hrvatski otmičari poslije herojskog leta preći na igranje operete?*, str. 22

3. *Hoće li hrvatski biskupi i hrvatski franjevci gurnuti Hercegovce u nove „bogumile“?*, str. 27

Socijalno značenje nacionalnog pitanja. Izbor tekstova K. Marksa i F. Engelsa, T.I. Zovko, OP, str. 31

⁹⁰⁰ Vladimir Vidović, „Komunizam – zastarjela ideologija osuđena na izumiranje“, NSK, R-7998, C-h, 326

DIJALOG

Srednji put, Marijan Rudež, str. 75

Jugoslavija u 1976. godini (Samoupravljanje, njen položaj i njena budućnost) - jedan srpski glas, Z. [Mladen Zorkin]⁹⁰¹, str. 81

DOKUMENTI IZ EMIGRACIJE I DOMOVINE

Manifest otmičara – hrvatskoj javnosti, Hrvatske osloboditeljske snage, str. 91

Intervju A. Ciliga u pariškom „Le Nouvel Observateur“, str. 97

Četiri članka o umorstvu „muslimanskoga Radića“ Džemala Bijedića. Umorstvo posredstvom atentata „Kamikaze“, Ante Ciliga

I. Tko je ubio Džemala Bijedića: slučaj ili Tito?, str. 105

II. Velika neizvjesnost poslije Bijedića, str. 107

III. Odgovornost Tita i Stevana Leke, str. 109

IV. Dva hrvatska mučenika: musliman Bijedić i katolik Radić, str. 111

„Saopćenje“ službene komisije o zrakoplovnoj katastrofi u kojoj je poginuo Džemal Bijedić, str. 115

Osvrt i bilješke

Umorstvo Bijedića i „Savjet za zaštitu ustavnog poretka“, [Ante Ciliga⁹⁰²], str. 119

Tri fatalne srpske pogreške, str. 120

Komunistički Srbi-prečani između Titovog slovenskog „Direktorija“ i Moskve, str. 121

U Beogradu sve počasti, a u Sarajevu nitko..., str. 122

Koja je u ovaj čas prava Titova politika?, str. 122

Treći Miloš Obilić... Stevan Leka „Kamikaze“, str. 124

„Hrvatski Sabor“ HNV-a i „Hrvatsko narodno zastupstvo“ dr. Krnjevića, str. 125

„Kolumbovo jaje“ američkog predsjednika Jimmy Cartera, str. 125

Sam kroz Europu u ratu (oglas), str. 129

Godina III, broj 1-2 (9-10), lipanj 1977.

Prijedlog HSS-i, HNV-u i HOP-u. Za zajedničku proslavu 20. lipnja, Ante Ciliga, str. 5

⁹⁰¹ Mladen Zorkin, *Jugoslavija u 1976. godini*, NSK, R-7988, C-h, 337

⁹⁰² Ante Ciliga, *Osvrt i bilješke*, NSK, R-7998, A, 867

O mitu i kultu „trostrukog heroja“ ili O Titu kao „apsolutnom“ individuumu, T. I. Zovko, str. 11

Za istinu o Stepincu. Govor-propovijed na godišnjicu smrti Kardinala Stepinca dne 10. veljače 1977. u zagrebačkoj Katedrali, Nadbiskup Franjo Kuharić, str. 23

Istina o Stepincu, Blaževiću i Kuhariću, Ante Ciliga, str. 31

DIJALOG

Ante Pavelić – vođa ili harambaša?, Luka Fertilio, str. 45

A. Ciliga: „Sam kroz Europu u ratu“. Peto poglavlje. *Domovina mi otvara širom vrata svojih tamnica.*, Ante Ciliga, str. 51

Nova politika, Marijan Rudež, str. 85

K temama za dijalog. Pismo V. Radnića, Ante Ciliga, str. 93

DOKUMENTI IZ EMIGRACIJE I DOMOVINE

Hrvatske priredbe u Münchenu, Dr Ernest Bauer, str. 101

Ljudska prava i nacionalno pitanje u Hrvatskoj – Govor dra Ernesta Bauera prigodom otvaranja izložbe „Hrvatski politički osuđenici“ u „Haus der Begegnung“ 30.3.1977. u Münchenu, str. 103

Jedna hrvatska inicijativa u Švedskoj, str. 107

Nekoliko misli o suvremenom komunizmu i kapitalizmu, Damir Petrić, str. 121

„Hrvatska Knjiga“ (Liber Croaticus) – Novo izdavačko poduzeće u Zap. Njemačkoj, str. 125

Smrt Karla Balića, str. 126

Živjeti ćete kao bogovi – Roman, Veljko Ćurin, str. 127

Osvrt i bilješke

Na velikom prostoru od Damaska do Južne Amerike u plamenu su zemlja i more, str. 129

Novosti u Rodeziji i Južnoj Africi, u Zairu i Angoli, str. 130

Etiopija: veliki čas velikog naroda, str. 131

Perdito tua, Jugoslavia, ex te..., str. 135

Novi američki podpredsjednik W. Mondale u posjetu kod Tita, str. 138

Hrvatska politika prema Moskvi, str. 139

Psihološki rat, trojanski konj, „NovaHrvatska“ ..., str. 142

Slučaj „Ing. Krešimira Kolarića“, str. 144

Hoće li treće godišće biti posljednje?, str. 153

Priprema i tisak knjige „Sam kroz Europu u ratu“ (oglas), str. 153

Osveta Srbiji Austrijanca Josipa Broza Tita, Ante Ciliga, str. 154

Godina III, broj 3-4 (11-12), veljača 1978.

Od uredništva, str. 5

Skori Titov odlazak zahtjeva veliku političku inicijativu s hrvatske strane, Ante Ciliga, str. 8

„Vindar je dobro znao, s njih stran vitri pušu...“. Pismo Dru Anti Ciligi, T.I. Zovko, OP, str. 66

Domovinske izjave švedskoj televiziji, str. 80

Povijesni smisao rata Somalije i Etiopije (Abesinije), str. 121

Od blefa s Gveriljom k blefu s „Hrvatskim poslanstvom“ u Australiji, str. 121

Dix ans au pays 'du mensonge déconcertant (oglas), str. 122

Godina IV, broj 1 (13), studeni 1979.

Za časopis na visini potreba hrvatske pobjede!, Uredništvo, str. 5

DIJALOG

Nacrt hrvatskog političkog programa za „poslije Tita“, Ante Ciliga

Uvodna riječ. Aktualnosti i hitnosti ovog zadatka hrvatske politike, str. 13

Prvi dio. Na četiri odlučna pitanja vanjske politike treba dati s hrvatske strane realističke, konkretne i jasne odgovore, str. 17

Drugi dio. Za konkretiziranje i uskladjene – između domovine i emigracije, između Hrvata-katolika i b-h muslimana – hrvatske „unutarnje“ politike (odnos, u borbi za suvremenu Hrvatsku Državu, prema drugim narodima Jugoslavije uopće). Prebrodjenje najveće teškoće kod rješavanja hrvatsko-srpskog spora putem „nacionalne koncentracije“: Srba u Srbiji i Vojvodini (preseljenje dijela Srba iz Hrvatske i Bosne-Hercegovine), koncentriranje Hrvatakatolika (iz Vojvodine) u Republici Hrvatskoj, a muslimana (iz Crne Gore i Sandžaka) u Bosni-Hercegovini, str. 21

Treći dio. Perspektiva: idemo u susret novom i ovaj put maksimalističkom hrvatskom proljeću (pod vodstvom hrvatskih komunista nacionalne i demokratske orijentacije). Uključenje borbe za suvremenu Hrvatsku Državu u proces općeg ujedinjenja Europe i svijeta, što imperativno traži nova atomska era, jedan je od temeljnih preduvjeta hrvatskog uspjeha, str. 31

Doprinos diskusiji o vanjsko-političkoj orijentaciji Hrvatske. Kritički osvrt i bilanca, Tihomir I. Zovko OP, str. 43

„Kada će se Srbi i Hrvati očovečiti?“ *Reportaža o jednom obiteljskom izletu i nenadanom susretu*, Luka Fertilio, str. 67

„Privid društva, iluzije i realnosti“, Rok Remetić [Hrvoje Lorković]⁹⁰³, str. 71

„Nikola Tommaseo u novom svjetlu“, Frane Miletić, str. 93

Nacionalno samoodređenje. Teorije i praksa, Marijan Rudež, str. 97

DOKUMENTI, KOMENTARI I BILJEŠKE

Karadjordjevo u Rijeci. Dokumenti sa suđenja riječkim studentima u g. 1972., Ante Ciliga, str. 113

a) *Optužnica*, str. 114

b) *Završni govor Darka Dekovića, glavnog optuženog na procesu riječkih studenata g. 1972.*, str. 138

c) *Presuda (Izvadak)*, str. 150

Životna kriza HNV-a. Sukob i opasnost raskola u HSS-u., Ante Ciliga, str. 154

Zagreb bez kardinala – teški hrvatski poraz, Ante Ciliga, str. 164

Kuda ide Homeini?, str. 173

Jedno umjesno pitanje Franje Nevistića, Ante Ciliga, str. 177

Prof. Nikola Čolak izgubio proces, str. 181

Deset pitanja i deset odgovora na aktualne i oštre političke teme, str. 182

Kuda ide Europa? Zašto je propala NDH? (oglas), str. 193

UDBA preko Nove Hrvatske baca provokacionu optužbu Katoličkoj Crkvi, str. 194

Djelomični rezultati izbora HNV-a, str. 194

Tko će biti novi predsjednik Amerike?, str. 194

Godina V, nova serija, broj 1 (14), lipanj 1982.

Na prekretnici, Uredništvo, str. 1

Kuda ide Jugoslavija?, S.H., str. 5

Stepinac i Srbi, str. 10

⁹⁰³ Kartoteka uredništva *Nove Hrvatske*, NSK, Uredništvo *Nove Hrvatske*, nerazvrstana građa

Očajni apel „pravoslavlja“ sadrži i prijetnju novim „27 marta“. Stoji li grupa Dragosavac – „Draža“ Marković iza ovog apela?, str. 12

Rezultati popisa 1981., str. 15

Hebrang danas, str. 16

Otvoreno pismo Mili Milatoviću, Ante Ciliga, str. 17

Boravak Meštrovića u Parizu –uspjeh ili fijasko?, str. 31

Hrvati na kongresu Paneuropske Unije Otona Habsburškog, str. 32

Dokle će se hrvatska politika orijentirati na prošlost i nastupati vazalno kao prema snagama prošlosti tako i onima suvremenosti i budućnosti?, str. 32

Dedijerova knjiga o Titu – babilonski toranj laži, str. 33

Pešelj za Konfederaciju, uključivo posebne Vojske..., str. 35

Dvije nove republike: Kosovo i Vojvodina, str. 36

Kongres saveza boraca..., str. 37

Velike međunarodne krize, str. 37

Godina V, nova serija broj 2-3 (15-16), listopad 1982.

Prvi dojmovi s XII. kongresa, Ante Ciliga, str. 1

XII kongres je prepолоvio partiju i cijelu Jugoslaviju, str. 3

Hrvatska u dilemi, str. 7

Čega nije bilo, a od čega sada treba početi: diskusija, str. 9

Konfederacija od šest nacionalnih država, str. 13

Opasnost novog „Bugojna“ da se militarizira Hrvatsku..., str. 17

Iz predkongresne diskusije po Republikama i Pokrajinama, Nevenko Brljević, str. 20

Hrvatski putevi u Sofiju: od Ante Pavelića do Mate Meštrovića, str. 25

Meštrović i Kenjević, str. 32

Hebrang danas, Ante Ciliga, str. 34

II. Tito organizira fizičku likvidaciju hrvatskih opozicionih komunista: „kerestinca“ i zagrebačkog mjesnog Komiteta, str. 36

Zagrebački tjednik „Danas“ je srpski list za Hrvate, str. 59

Sharon i Begin, str. 60

Našim čitateljima i prijateljima, str. 61

Posljednje novosti iz Jugoslavije. Pukla je velika ekonomska kriza. Poboľšanje može početi samo od velike političke reforme: od stvaranja konfederacije šest nacionalnih država, str. 62

Dva pisma uredništvu. Prof M. Vidović i Vladimir Marković, str. 75

Nova knjiga (oglas), str. 76

Problemi i perspektive poslijetitovske Jugoslavije (oglas), str. 99

Godina V, nova serija, broj 4 (17), prosinac 1982.

Kriza Kardeljeve „samoupravne Jugoslavije“, str. 1

Suglašavanje, a ne nametanje i manipulirano nadglasavanje, str. 9

Zar su Bugari zaista toliko bili ljudi, da su se upleli i k tomu aktivno i atentat protiv pape?, str. 11

Židov na čelu „Hrvatskog Državotvornog Pokreta“, Ante Ciliga, str. 12

Što je „Svoje“ i „Zajedničko“ za Dražu Markovića, str. 14

Djureković i „Hrvatska Domovona“ o ulozi Bakarića u „hrvatskom proljeću“ i danas, Ante Ciliga, str. 18

Amnestija u Poljskoj i amnestija u Hrvatskoj, str. 28

Je li Bakarić samo „političar“ ili je on i „državnik“?, str. 29

Hebrang danas – politički i ljudski lik Aandrije Hebranga, str. 30

Jedna ista strategija, a različite i suprotne taktike, str. 51

Zadatak časa: Trostruka dekolonizacija Jugoslavije, str. 57

Vijesti iz Münchena: Oboljenje R. Kalega. Djureković uspješan nasljednik Zagorke. Političko otkriće dra. I. Jelića, str. 57

Važnost Meštrovićevog puta u Sofiju, Uredništvo i uprava, str. 60

M. Krleža i A. Cesarec, str. 61

Saopćenje i apel. Pretplatnicima, čitateljima i prijateljima, str. 67

Posljednje vijesti iz Jugoslavije, str. 68

Problemi i perspektive poslijetitovske Jugoslavije (oglas), str. 71

Godina VI, nova serija, broj 5 (18), veljača 1983.

Uvodnik: Zora puca, bit će dana!, str. 1

„Danas“ protiv hrvatskog Kardinala, str. 2

Afirmacija zagrebačkog Kardinalata, str. 3

Novo hrvatsko proljeće, str. 7

Tri aktivna faktora, tri aktivna aduta suvremene hrvatske politike, str. 14

Poslije Bakarićeve smrti, str. 17

Situacija – Zabrinutost, str. 20

San srpskog „Trećeg rajha“, str. 22

Jugoslavija je najbolje, ali ne jedino rješenje, str. 28

Ako ne znamo vladati samim sobom, onda neizbježno dolaze drugi vladati nama, str. 31

Saopćenje i apel. Pretplatnicima, čitateljima i prijateljima, Uredništvo i uprava, str. 41

Godina VI, nova serija, broj 6-7 (19-20), rujan 1983.

Škandalozna sramota za hrvatske komuniste. Kandidatura Milutina Baltića za predsjednika Hrvatske Republike, Ante Ciliga, str. 1

Politička linija Josipa Vrhovca: Od Bakarića natrag k Baltiću i Dragosavcu, str. 8

Hrvatske tragedije se nastavljaju, poslije Brune Bušića, Stjepana Djureković, str. 13

Drugi državni udar Draže Makovića: rehabilitacija Rankovića, str. 19

Pokop Rankovića: sto tisuća manifestacija za novi „27 marta“, str. 20

Problem novog srbijanskog „27 marta“. Katastrofalne posljedice bile bi teže i duže nego 1941., str. 21

Hrvatska – drugi Libanon?, str. 24

Nova „Rankovićevska urota“?: ne samo u Beogradu, nego i u Zagrebu?, str. 27

Dvostruki problem hrvatskih komunista, str. 30

Štakori ostavljaju brod koji tone, str. 39

Židovski prorok ustaškog preporoda. Desetotravanjski govor 1983. u Stuttgartu Mladena Schwartza, Ante Ciliga, str. 44

Život i muke emigracije

Je li „Nova Hrvatska“ doista „Jerihonska trublja UDBE u hrvatskoj emigraciji“?, Ante Ciliga, str. 58

Pismo Mladena Schwartza, str. 68

Povodom smrti Berislava Djure Deželića, str. 72

Novi odnosi između hrvatske i srpske emigracije, str. 82

Da li je opravdano i oportuno kvalificirati prof. Mirka Vidovića kao „političkog vola“, str. 86

Najnovije iz domovine. Pavao Gaži, prva žrtva staljinističko – rankovićevske trojke Dragosavca – Baltića – Vrhovca, str. 87

Našim čitateljima i prijateljima, Uredništvo i uprava, str. 83

Poseban prilog: Izjava petnaestorice

Godina VII, nova serija „vanredni broj“, siječanj 1984.

Život i muke emigracije: Je li „Nova Hrvatska“ doista „jerihonska trublja UDBE u hrvatskoj emigraciji“?, str. 1

Politički rad hrvatske emigracije i hrvatska nacionalna borba nisu identične sa Vidovićem i Meštrovićem – kako to tvrdi UDBA, str. 7

5. IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE ANTE CILIGE

- *Après la Russie : 1936-1990*, Baye, 1994.
- *Après la Russie : 1936-1990*, Pariz, 2000.
- *Au Pays du grand mensonge*, Pariz, 1938.
- *Au pays du mensonge déconcertant*, Pariz, 1950.
- *Come Tito si impadroni del Partito Comunista Jugoslavo*, Foligono, 1989.
- *Crise d'état dans la Yougoslavie de Tito*, Pariz, 1974.
- *Crise d'état dans la Yougoslavie de Tito*, Pariz, 2001.
- *Deset godina u Sovjetskoj Rusiji*, Zagreb, 1943.
- *Dieci anni diestri il sipario di ferro*, Rim, 1951.
- *Diez años detrás de la Cortina de Hierro: el país de la gran mentira y del enigma*, Buenos Aires, 1951.
- *Diez años detrás de la Cortina de Hierro: Siberia, tierra de destierro e industrialización*, Buenos Aires, 1951.
- *Dix ans au pays du mensonge déconcertant*, Pariz, 1977.
- *Dix ans derrière le Rideau de fer*, Pariz, 1950.
- *Dokle će hrvatski narod stenjati pod srpskim jarmom? Diskusija o suvremenim problemima hrvatske politike*, Pariz, 1952.
- *El país de la gran mentira y del enigma diez años detras de la cortina de hierro*, Buenos Aires, 1951.
- *I folli di Parigi*, Firenze, 2006.
- *Il Labirinto Jugoslavo*, Milano, 1982.
- *Il Labirinto Jugoslavo*, Milano, 1983.
- *Im Land der verwirrenden Lüge*, Berlin, 2010.
- *Im Land der verwirrenden Lüge; zehn Jahre hinter dem Eisernen Vorhang*, Duisburg, 195-?
- *Im Land der verwirrenden Lüge; zehn Jahre hinter dem Eisernen Vorhang*, Köln, 1953.
- *In het land van den grooten leugen : tien jaren in Sovjet-Rusland*, Haarlem, 1938.
- *Jasenovac - ljudi pred licem smrti: uspomene iz logora*, Zagreb, 2011.

- *L'insurrezione di Kronstadt e il destino della rivoluzione russa*, Firenze, 1993.
- *La crisi di Stato della Jugoslavia de Tito*, Rim, 1972.
- *La Yougoslavie: sous la menace interieure et exterieure*, Pariz, 1952.?
- *La Yugoslavie sous la menace interieure et eksterieure*, Pariz, 1951.
- *Lenin y la revoluci3n rusa*, Madrid, 1970.
- *Lenine e a revolu33o*, Lisboa, 1975.
- *L3nine et la r3volution*, Paris, 1947.
- *L3nine et la r3volution*, Paris, 1978.
- *L3nine et la r3volution*, Pariz, 1948.
- *Les fous de Paris : th3atre*, Aries, Francuska, 1990.
- *Les fous de Paris*, Pariz, 1992.
- *L'Insurrection de Cronstadt et la destin3e de la r3volution russe*, Paris, 1983.
- *L'insurrection de Cronstadt*, Lyon, 1938.
- *L'Insurrection de Cronstadt*, Pariz, 1998.
- *Nel paese della grande menzogna. URSS 1926-1935*, Milano, 2007.
- *Problemi i zadaće hrvatske narodno-političke borbe u vrijeme Hruščevljevih ucjenjivanja i američkih zahtjeva prema FNRJ*, Rim, 1959.
- *Rosha – no – nazo*, Tokyo, 1953.
- *Russian Enigma*, London, 1940.
- *Russian Enigma*, London, 1979.
- *Sam kroz Europu u ratu (1939. – 1945.)*, Pula, 1998.
- *Sam kroz Europu u ratu (1939. – 1945.)*, Rim, 1978.
- *Sam kroz Europu u ratu*, Pariz, 1954.
- *Sib3rie : terre de l'exil et de l'industrialization*, Pariz, 1950.
- *Sib3rie, Terre de l'Exil et de l'Industrialisation*, Pariz, 1941.
- *Sve i odmah*, Zagreb, 1998.
- *Svjedok najvećih laži dvadesetog stoljeća*, Zagreb, 2011.
- *Štorice iz Proštine*, Pula 2004.
- *Štorice iz Proštine*, Zagreb 1944.
- *The Kronstadt Revolt*, London, 1942.
- *The Russian Enigma*, London, 1987.
- *The Russian Enigma*, London, 2000.

- *The Russian Enigma*, Westport, SAD, 1973.
- *U zemlji velike laži*, Popovača, 2007.

FOTOGRAFIJE

Fotografija 1.

Ante Ciliga u Sovjetskom Savezu.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998, C-b

Fotografija 2.

Ante Ciliga i Vera Aleksandrova.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998, C-b

Fotografija 3.

Gavril Ilić Mjasnikov u društvu Markova, Kolpašćikova, Ivančenkova i Šušgova 1918. godine nakon ubojstva Aleksandra Romanova.

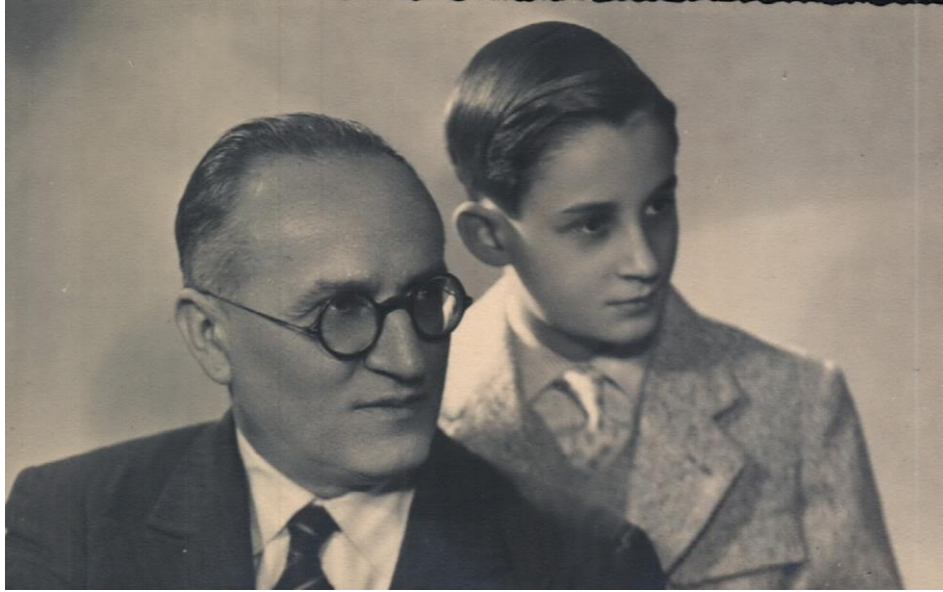
Digitalni pretisak u vlasništvu autora. Fotografija nije zaštićena autorskim pravima.

Fotografija 4.

Ruth Fischer na sveučilištu Harvard 1951. godine.

Objavljeno uz odobrenje Michele Schwartz.

Fotografija 5.

Ante Ciliga i Pavle Ciliga.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998, C-b

Fotografija 6.

Ante Ciliga i Pavle Ciliga.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998, C-b

Fotografija 7.

Pavle Ciliga nedugo prije pogibije.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998, C-b

Fotografija 8.

Ante Ciliga s obitelji.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998, C-b

Fotografija 9.

Ciliga i Singrist-Angelson u Rimu.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998, C-b

Fotografija 10.

Ante Ciliga u svom domu u Rimu.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998, C-b

Fotografija 12.

Ilustracije za časopis *Na pragu sutrašnjice*.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998

Fotografija 13.

Ilustracije za časopis *Na pragu sutrašnjice*.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7998

Prof. Propagandni
254.000
Via Spallanzani 20

HRVATSKI NARODNI ODBOR U EUROPI
PROPAGANDNO - INFORMATIVNI ODJEL

HRVATSKI NARODNI ODBOR
u Europi

Propagandno - informativni odjel

B I L T E N Broj: 1

1. srpnja 1958 godine

Obavijest

Od 1. srpnja 1958 godine izlaziti će stalno bilten našeg, novoosnovanog Informativnog i propagandnog odjela u Evropi; koji će donositi redovito sve vijesti iz rada naših organizacija, upute Socijalnog odjela HNO-a u vezi pitanja emigracije kao i političke i druge teme, koje treba na sastancima naših logorskih organizacija i drustava prerađivati sa članstvom, kako bi se isto upoznao sa političkim aktuelnostima i događajima u svijetu. Donositi ćemo i povjesni materijal iz naše novije prošlosti, kako bi naši mladi, izbjeglice znali što se desavalo uistinu u raznim prilikama a ne vjerovali u nehistorijske i netočne verzije.-

Bilten je namijenjen u prvom redu našim organizacijama pa se mole članovi da ga članstvu daju na uvid i diskusiju u što sirom krugu, najbolje je organizirati zajedničke sastanke i na njima razviti široku diskusiju o donesenim temama.-

Sve vijesti i sugestije za bilten dostavljati na adresu Veljko Masina, Via degli Enotri 37/10, Roma, Italia.-

.....0000.....

Donosimo u prilogu materijal sa zasjedanja HNO-a od 1. lipnja ove godine kao i tekst usvojenih deklaracija sa zasjedanja:

GODISNJE ZASJEDANJE H.N.O.-a 29.V.-1.VI.1958

Tok godisnje skupstine

Glavna godisnja skupstina HNO-a održana u Muenchenu od 29. do 31. svibnja 1958 god. podjelila je svoj rad u dva glavna dijela: organizacijsko-tehnički dio i politički dio.

Skupstini su prisustvovali delegati iz raznih zemalja, u kojima djeluju organizacije HNO-a i to:

iz Muenchena: dr. Stjepan Buc, Ing. Velimir Svjezic, Kruno Batusic, prof. Ernest Bauer, dr. Ivo Pukljak, dr. Drago Jelic, dr. Dominik Sasnjara, Ante Duic, Mira Udovic, Desanti Ivan, Mate Olujic, te svucilistarci Zlatko Tadjina, Bartol Matanic i Dujmovic; iz Berlina dr. Branko Jelic, Slavko Gusic, iz industrijskog podrucaja Essen-Duisburg Ing. Franjo Pavicic, iz Alsdorfa (Aachen) Josip Linardic, Stipe Brekalo, Milobara Anto, iz Beca (Austria) Marijan Rudez, Anto Radman, iz Londona (Engleska) Nikola Prpic, iz Rima (Italija): prof. Krunoslav Draganovic, prof. Miroslav Varos; Fribourg (Svicarska) Tihomil Radja, te kao gosti fra Lambert Ivancic iz Pariza (Francuska) i Ivan Garmaz iz Alsdorfa (Njemačka).

Prvog dana zasjedanja poslanici drustava i organizacija HNO-a podnijeli su izvjestaje o radu svojih organizacija. Iz tih izvjestaja vidljivo je, da ideja hrvatske sloga koju zastupa HNO u Evropi, dobiva iz dana u dan sve veci broj pristalica i da je taj proces integriranja hrvatske emigracije nezaustavljiv.

Iz podnesenih referata i renskih organizacija moglo se konstatirati da najveća teskoca, koje iste susreću u svom radu, potječu zapravo iz nedovoljnog razumjevanja izvjesnih hrvatskih organizacija za slozan nastup. Te organizacije smatrajući posve neopravdano da HNO svojim radom

Fotografija 14.

Naslovnica prvog broja Biltena Hrvatskog narodnog odbora u Europi iz 1958. godine.

Fotografija u vlasništvu autora.

BILTEN

HRVATSKOG NARODNOG ODBORA
U ITALIJI

GODINA II.

LISTOPAD 1959.

BROJ: 11.

S A D R Z A J :

Uvodnik: Saziv Godisaje Skupstine HNO-a strana 1.
★

R.: Amerika po drugi put odkazala
Titu posjet strana 3.
★

MOSTARAC: Muslimani na celu Bosne u ime
islamske vjere ili hrvatske na-
rodnosti.
Problem integracije Bosne u po-
liticko hrvatstvo i hrvatsku dr-
zavnost. strana 7.

(Diskusioni clanak za Glavnu
godisnju skupstinu HNO-a u Evropi)
★

Emigrantska strucna rubrika, . . . strana 10.
★
★ ★

(Na omotu s prednje untrasnje strane: organizacijske vijesti. a
na posljednoj untrasnjoj stranici: obavijesti iz Uprave i Ured-
nistva Biltena HNO-a u Italiji, apel za pomoc hrvatskim izbje-
glicama. -)

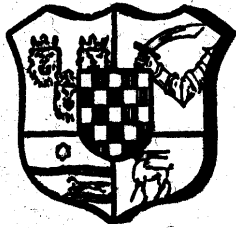

Tiskanje ovog broja "Biltena HNO-a u Italiji"
je zavrшено 25. listopada 1959 godine.-

Fotografija 15.

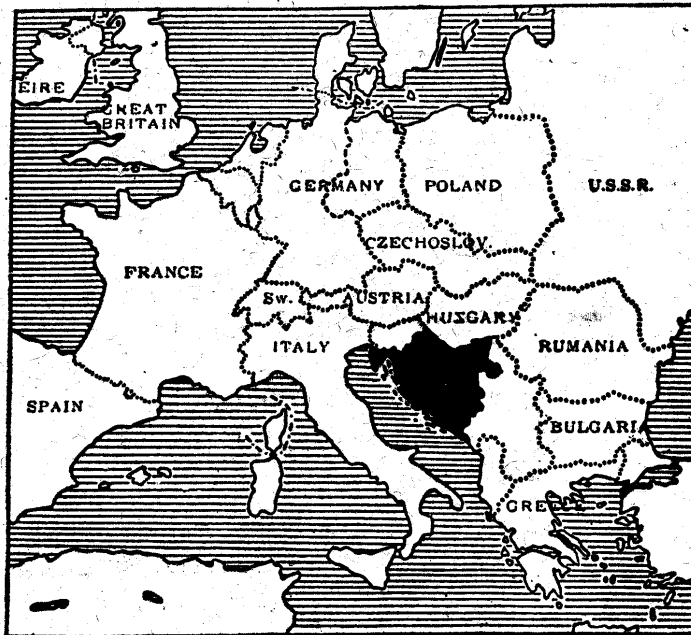
Naslovnica Biltena Hrvatskog narodnog odbora u Italiji iz 1959. godine.

Fotografija u vlasnistvu autora.

BILTEN

HRVATSKOG DEMOKRATSKOG
ODBORA U EVROPI

Nova serija
BROJ: *1-2*

Jul. 1961

GODINA *I*

Fotografija 16.

Naslovnica prvog broja Nove serije Biltena Hrvatskog demokratskog odbora u Evropi iz 1961. godine.
Fotografija u vlasništvu autora.

na pragu sutrašnjice

ČASOPIS ZA DIJALOG
DEMOKRATSKIM, NACIONALNIM I SOCIJALNIM PROBLEMIMA
HRVATSKE BORBE

Urednik-izdavač
Dr. Ante Ciliga

IZ SADRŽAJA:

HRVATSKA DANAS - Savka Dabčević, govor na X. Plenumu
Ne srljajte kao guske u maglu! - Stjepan Radić, govor u Narodnom Vijeću.
Ako želite obnovu zemlje, predložite suradnju HSS-i i poštenim ustašama - Stepinac Titu 4. lipnja 1945.

Proljeće ljudske savjesti i hrvatske sloge, Branka Mogorović - Korijen, središte i cilj politike jest čovjek, *T.I. Zovko, OP* - Apel hrvatskog intelektualca, Dr F. Dujmović - Problemi Titove ekonomije i politike, Dr M. Tarle - Rat i mir na Bliskom Istoku, Ante Ciliga - Beogradsko-američka polemika. Dijalog, najaktualnija potreba emigracije - Kad je Lenjin izlagao svoju političku filozofiju mladom S. Buću, u Švicarskoj god. 1916. (Reportaža).

Godina I.

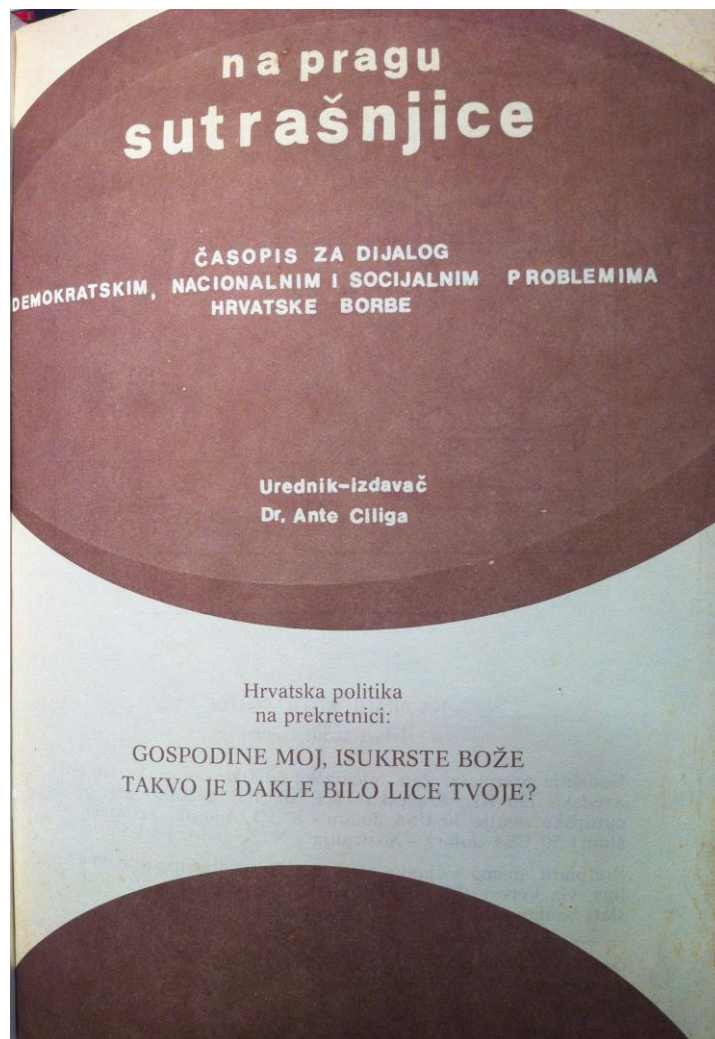
Veljača (Februar) 1974

Broj 1.

Fotografija 17.

Naslovnica prvog broja časopisa Na pragu sutrašnjice iz 1974. godine.

Fotografija u vlasništvu autora.

Fotografija 18.
Naslovnica krivotvorenog broja časopisa Na pragu sutrašnjice iz 1984. godine.
Fotografija u vlasništvu autora.

KRATICE

ASN – Aviation Safety Net

AVNOJ - Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

BBC - British Broadcasting Corporation

CFTC – Confédération française des travailleurs chrétiens

CK – Centralni komitet

CK KPH - Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske

CK KPJ - Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije

CK SKH - Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske

CK SKJ - Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije

CRSOJ - Centralni radnički sindikalni odbor Jugoslavije

DFJ – Demokratska Federativna Jugoslavija

DM - Deutsche Mark

DVD - Dobrovoljno vatrogasno društvo

FNRJ - Federativna Narodna Republika Jugoslavija

GPU - Gosudarstvennoye politicheskoye upravlenie

HDA - Hrvatski državni arhiv

HDO - Hrvatski demokratski odbor

HDSA - Hrvatska demokratska i socijalna akcija

HNO - Hrvatski narodni odbor

HNV - Hrvatsko narodno vijeće

HOP - Hrvatski oslobodilački pokret

HRS - Hrvatski radnički savez

HSS - Hrvatska seljačka stranka

JNA - Jugoslavenska narodna armija

KOS – Kontraobavještajna služba

KPH - Komunistička partija Hrvatske

KPJ - Komunistička partija Jugoslavije

Kraljevina SHS - Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

KUNMZ - Kommunistcheskii universitet natsional'nykh men'shinstv Zapada
NATO - North Atlantic Treaty Organisation
NDH - Nezavisna Država Hrvatska
NEP - Nova ekonomska politika
NH – Nova hrvatska
NPS – Na pragu sutrašnjice
NRPJ - Nezavisna radnička partija Jugoslavije
NSK - Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
OGPU - Obyedinyonnoye gosudarstvennoye politicheskoye upravleniye
SAD - Sjedinjene Američke Države
SDB - Služba državne bezbednosti
SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SKJ - Savez komunista Jugoslavije
SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije
SS - Schutzstaffel
SSH - Socijalistička stranka Hrvatske
SSSR - Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SSUP - Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove
UDB-a (UDBA) - Uprava državne bezbednosti
UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNS – Ustaška nadzorna služba
ZAVNOH - Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

ZAKLJUČAK

Ciliga je prestanak izlaženja časopisa *Na pragu sutrašnjice* opravdao pogoršanjem brojnih zdravstvenih problema s kojima se nosio dugi niz godina, a pogotovo onih povezanih s vidom te gubitkom tehničke pomoći.⁹⁰⁴ Brojevi koji su tiskani nastali su uz nadljudske napore prvenstveno Cilige, a potom i šačice entuzijasta koji su mu pomagali. Uzevši u obzir Ciligino materijalno stanje, financijsku strukturu časopisa, malen broj ljudi koji je s njim surađivao, zatim tehničke uvjete u kojima je časopis nastao kao i činjenicu da je iza takvog projekta stajao jedan čovjek bez okrilja neke organizacije ili stranke, pravo je čudo da je uopće izašao i jedan broj, a kamoli da je tako kvalitetno štivo opstalo punih deset godina. Ono što Ciligin uspjeh čini još većim jest dosljednost i hrabrost u iznošenju vlastitih uvjerenja. U vremenu u kojem se hrvatsko iseljeničtvo svim srcem borilo protiv komunizma u Jugoslaviji, već je i sam spomen lijeve opcije značio poistovjećivanje s jugoslavenskim komunizmom. Raštrkani u stotine organizacija, pripadnici hrvatskog iseljeničtva su se slagali samo oko jednoga, a to je rušenje postojećeg sustava vlasti u Jugoslaviji. Ostala su pitanja - tko, što, kako, kada, gdje i zašto - samo stvarala nove probleme i razdore koje nikada nisu uspijevali premostiti. U takvom su političkom okruženju malobrojni bili spremni prihvatiti hrvatsko komunističko vodstvo koje je vodilo hrvatsko proljeće 1971. godine, a još su manje bili spremni za jednog *starog bivšeg komunistu*, tj. Ciligu. Upravo se tu krije razlog što se časopis *Na pragu sutrašnjice* nikada nije mogao nositi s *Hrvatskom revijom* ili *Novom Hrvatskom* koje su politički bile puno bliže širokim masama hrvatskog iseljeničtva. Zbog širine tržišta su i *Nova Hrvatska* i *Hrvatska revija* mogle preživjeti, dok je časopis *Na pragu sutrašnjice* od početka bio osuđen na propast. Pretplate, prodani primjerci i donacije simpatizera nisu mogli financirati izdavanje ovoga časopisa. Ciliga je to pokušao nadoknaditi vlastitim sredstvima od otpremnine i prodanih knjiga, ali bilo je samo pitanje trenutka kada će ta zaliha presušiti. S druge strane, *Nova Hrvatska* i *Hrvatska revija* su se mogle od prodaje časopisa i donacija ne samo razvijati, nego i plaćati veći broj tehničkih suradnika i urednika.

Iako se Ciliga načelno zalagao za stavove lijeve političke struje, iz svog časopisa nikada nije isključivao i ostale političke opcije. Kao što se vidi iz ovoga rada, Ciliga je u časopisu *Na pragu sutrašnjice* okupljao sve političke struje hrvatskog iseljeničtva. Za suradnike je birao sve ljude kojima je slobodna Hrvatska bila misao vodilja u političkoj borbi bez obzira na to

⁹⁰⁴ Pismo Ante Cilige M. Cirkoviću, NSK, R-7998, B-a, 588

kojoj su organizaciji pripadali. Tako su se u časopisu *Na pragu sutrašnjice* našli i bivši državni dužnosnici ustaške vlade poput Luke Fertilija, pripadnici umjerene politike poput Marka Tarle te na koncu pripadnici lijeve struje kojoj je pripadao i on sam. Osim iz političkog okružja, redoviti su suradnici dolazili i iz crkvenih krugova. Takav je primjerice bio opat Tihomir Ilija Zovko.

Razjedinjenost je bila glavni problem hrvatskog iseljništva i uzročnik neuspjeha hrvatske političke borbe u tuđini. Svaka je organizacija inzistirala na prvenstvu, a svaki se vođa bilo koje od tih organizacija htio nametnuti kao vođa cjelokupnog hrvatskog iseljništva. Ono što iseljenim Hrvatima nikako nije polazilo za rukom bilo je ujedinjenje, a preduvjet za ostvarenje tog ujedinjenja bilo je priznavanje ostalih političkih opcija i organizacija koje su djelovale vođene istim ciljem, a drugačijim programom i svjetonazorom. Smatram da je Ante Ciligi upravo to pošlo za rukom i da je okupljanje tolikog broja neistomišljenika koji teže istomu cilju najveći doprinos koji je dao hrvatskoj nacionalnoj borbi u iseljništvu. Na jednom je mjestu okupio toliko različitih političkih opcija koje su u konačnici težile istomu – slobodnoj Hrvatskoj.

Rad donosi brojne do danas nepoznate podatke iz života Ante Cilige. Po prvi puta su u jednom radu korištene ostavštine Ante Cilige, Krunoslava Draganovića i arhiv uredništva *Nove Hrvatske* koji se čuvaju u Nacionalno i sveučilišnoj knjižnici. Do danas je ova građa bila nedostupna povjesničarima. U radu se po prvi puta sustavno analizira čitav život Ante Cilige s uvidom u njegovu korespondenciju te osobne dokumente i osobni arhiv. Ciligini časopisi do sada nisu nikada bili obrađeni kao cjelina. Postoji nekoliko radova koji spominju pojedine članke, ali se niti jedan ne bavi cjelokupnom analizom njegovih časopisa.

POPIS IZVORA I LITERATURE

Arhivsko gradivo

Rukopisna ostavština dr. Ante Cilige u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga

Rukopisna ostavština dr. Vinka Nikolića u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga

Rukopisna ostavština uredništva Nove hrvatske u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga

Rukopisna ostavština uredništva Nove Evrope u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga

Politički letci, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga

Fond Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

Zbirka Sudovi, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, Ante Ciliga, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

Istaknute osobe radničkog i komunističkog pokreta, Kamilo Horvatin, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

Policijski kartoni, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

Tisak

Bilten Hrvatske demokratske i socijalne akcije, Rim

Bilten Hrvatskog narodnog odbora u Europi – Nova serija, Rim

Bilten Hrvatskog narodnog odbora u Europi, Rim

Bilten Hrvatskog narodnog odbora u Evropi, Rim

Bilten Hrvatskog narodnog odbora u Italiji, Rim
Bilten Hrvatskog narodnog odbora za Italiju, Rim
Biulleten' Oppozitsii, Pariz
Biulleten' Oppozitsii, Pariz
Borba, Zagreb
Der Spiegel, Hamburg
Hrvatska revija, Buenos Aires, Pariz, München i Barcelona
Istra
Jugoslavenska žena, Zagreb
Na pragu sutrašnjice, Nova serija, Rim
Na pragu sutrašnjice, Rim
Narodni val, Zagreb
Naš čas, Velenje
Nova Evropa, Zagreb
Nova Hrvatska, London
Novosti, Zagreb
Obzor, Zagreb
Pravda, Zagreb
Radnička Borba, Zagreb
Slobodni dom, Zagreb
Sotsialisticeskii vestnik
Sotsialisticeskii vestnik
Spremnost, Zagreb

Literatura

AKMADŽA, Miroslav: *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010.

ALEXANDROV, Victor: *The End of the Romanovs*, Boston, 1966.

AVRICH, Paul: *Bolshevik Opposition to Lenin: G. T. Miasnikov and the Workers' Group*, u: *Russian Review*, USA, 1984., br. 43

BALJKAS, Ivo: *Bilješka povodom jedne publicističke polemike kod nas*, u: *Kultura, književni list za sve kulturne probleme*, Zagreb, rujna 1937.

BERTOŠA, Miroslav: *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula, 1972.

Bibliografija doktorskih disertacija Sveučilišta u Zagrebu 1880–1952, Referalni centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1976., br. 36 – BDZ

BOURRIENT, Philippe: *An Ambiguous Journey. Ante Ciliga (1898-1992)*, Pariz, 1992.

BROZ, Josip Tito, *Sabrana djela*, Tom IV, Beograd, 1983.

BULYGIN, Paul: *The Murder of the Romanovs*, London, 1935.

CHAMBERLIN, William Henry: *The Russian Revolution, Volume II: 1918-1921: From the Civil War to the Consolidation of Power*, Princeton University Press, SAD, 2014

CILIGA, Ante: *Crise d'état dans la Yougoslavie de Tito*, Pariz, 1974.

CILIGA, Ante: *Deset godina u Sovjetskoj Rusiji*, Zagreb, 1943.

CILIGA, Ante: *Dokle će hrvatski narod stenjati pod srpskim jarmom? Diskusija o suvremenim problemima hrvatske politike*, Pariz, 1952.

CILIGA, Ante: *L'insurrection de Cronstadt et la destinée de la Révolution russe*, u: *La Révolution Proletarienne*, 10. rujna 1938., br. 278

CILIGA, Ante: *Ludaci iz Pariza*, u: *Republika*, god, 52, siječanj – veljača 1996., br. 1-2

CILIGA, Ante: *Nel paese della grande menzogna*, Milano, 2007.

CILIGA, Ante: *Neruske narodne manjine i narodi Sovjetske Unije*, u: *Književna republika*, Zagreb, br. 3-4
CILIGA, Ante: *O ulozi Bakarića u „Hrvatskom proljeću“ i danas*, objavljeno u: *Hrvatski list*, Hamburg, 1982., br. 11-12

CILIGA, Ante: *Sam kroz Europu u ratu (1935 – 1945)*, Gordo, Pula, 1998.

CILIGA, Ante: *Sam kroz Europu u ratu*, Pariz, 1954.

CILIGA, Ante: *Sam kroz Europu u ratu*, Rim, 1978.

CILIGA, Ante: *Savremena Rusija u našim školskim knjigama (Kulturni škandal non plus ultra.)*, u: *Književna republika*, Zagreb, br. 2, listopad 1924.

CILIGA, Ante: *The Kronstadt Revolt*, Freedom Press, London, 1942.

CILIGA, Ante: *U zemlji velike laži*, Naklada Ceres, Zagreb, 2007.

COHEN, Philip J.: *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*, Texas, SAD, 1996.

COOK, Bernard A.: *Europe Since 1945*, New York – London, 2001.

DRACHKOVITCH, Milorad M.: *Biographical Dictionary of the Comintern*, Hoover Press, SAD, 1986.

DUJMOVIĆ, Tihomir: *Razgovori s dr. Antom Ciligom*, Zagreb, 2009.

FOX, Michael S.: *Ante Ciliga, Trocki i državni kapitalizam: teorija, taktika i preispitivanje stavova u razdoblju čistki (1935. – 1939.)*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1994., br. 3

GORKIĆ, M. [Josip Čižinsky]: *O trockizmu kod nas*, u: *Proleter*, ožujak 1937., br. 3

HERSCHAFT, Randy i SALAZAR, Christian: *Before the CIA, there was the Pond*, Associated Press, 2010.

HOIĆ, Ivan i MODESTIN, Josip: *Zemljopis za srednje škole*, Zagreb, 1922., V izdanje

HORVAT, Joža i ŠTAMBUK, Zdenko: *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb, 1946.

Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslava Krleža, Zagreb, 1998., sv. 2

IV zemaljska konferencija KPJ, Historijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Tom II, Beograd, 1950.

JELČIĆ, Dubravko: *August Cesarec prema Anti Ciligi*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, 1994., br. 44, sv. 4

Journal officiel de la République française, Direction de l'information légale et administrative, Pariz, 8. kolovoz 2008., tekst 41/115

JUGOSLAVIKUS [Fran Smodej], *Očevidci govore. Svedočanstva o Sovjetskoj Uniji*, Beograd, 1937.

KOKŠA, Đuro: *Pjesme hrvatskih nepjesnika*, Zagreb, 1995.

KOPRIVICA – OŠTRIĆ, Stanislava: *O pseudonimu Mbt*, u: *Putovi revolucije*, Zagreb, 1963., br 1-2

KOPRIVICA – OŠTRIĆ, Stanislava: *Tito u Bjelovaru*, Bjelovar, 1978.

KORAČ, Vitimir: *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1929.

KOVAČIĆ, Davor: *Obilježja njemačkog policijskog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 2007., br. 3

KUŠAN, Jakša: *Bitka za Novu Hrvatsku*, Rijeka, 2000.

LEČEK, Suzana: *Brodski odvjetnik Filip Markotić – „Desni“ haesesovac?*, u: *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod, 2006., br. 6

LERMAN, Zvi; SEDIK, David; PUGACHOV Nikolai i GONCHARUK Aleksandr: *Rethinking agricultural reform in Ukraine*, Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO, Halle, Njemačka, 2007.

LIEBICH, André: *From the Other Shore: Russian Social Democracy After 1921*, Harvard University Press, SAD, 1997

MARKOVIĆ, Sima: *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*, Beograd, 1923.

OČAK, Ivan i STRČIĆ, Petar: *Pisma Ante Cilige glavnom uredniku „Nove Evrope“ Milanu Ćurčinu (1936.-1940-)*, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, rujan 1987., vol. 20, br. 1

- OČAK, Ivan: *Afera Diamantstein. Prvi antikomunistički proces u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.)*, Zagreb, 1988.
- PATTEE, Richard: *The Case of Cardinal Aloysius Stepinac*, SAD, 1953.
- PAVLOVIĆ, Živojin: *Bilans sovjetskog termidora: Prikaz i otkrića o delatnosti i organizaciji Staljinškog terora*, Beograd, 1940.
- PAŽIN Drago: *Enigma još traje*, u: *Hrvatska književna revija Marulić*, Zagreb, 2001., br. 6
- PAŽIN Drago: *Katalog rukopisne ostavštine Ante Cilige*, NSK, R-7998
- Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, Izveštaji i referati*, u: *Kultura*, Zagreb, 1948.
- Poljoprivreda u Rusiji*, Državni statistički komitet, Moskva, 2005.
- RAKOVAC, Milan: *Sinovi Istre*, Pula, 2009.
- Republika*, Zagreb, siječanj-veljača 1996. god. LII, broj 1-2
- SCHWARTZ, Stephen: *Ante Ciliga (1898. – 1992.): život na povijesnim raskrižjima*, u: *Društvena istraživanja*, br. 2-3, ožujak – lipanj 1995.
- SOKOLOFF, Nicolas: *Enquete judiciaire sur l'assassinat de la famille imperiale russe*, Pariz, 1924.
- Statistički godišnjak SSSR*, Državni statistički komitet SSSR, Moskva, 1960.
- Statistički godišnjak SSSR*, Državni statistički komitet SSSR, Moskva, 1990.
- ŠTAJNER, Karlo: *7000 dana u Sibiru*, Globus, Zagreb, 1973.
- T. T. [Josip Broz Tito], *Trockisti, agenti međunarodnog fašizma*, u: *Proleter*, Nova Gradiška, br. 1-2, siječanj-veljača 1938.
- Tablice zemljišne bilance*, Državna agencija za zemljišni katastar, Chisinau, 2005.
- Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997.
- TROCKI, Lav: *The Moscow "Confessions"*, The Red Flag, London, ožujak-travanj 1937.
- TROCKI, Lav: *Trotsky Cables Denial to AP on Daily Worker Lies i 20,000 Oppositionists Expelled From the Communist Party of the Soviet Union in Recent 'Cleansing'*, *The New Militant*, New York, 15. veljače 1936., vol. II, br. 7

VALIĆ, Tone [Ante Ciliga]: *Štorice iz Proštine*, Matica hrvatska, Zagreb, 1944.

VIDMAR, Josip I.: *Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. god*, u: *Arhivski vjesnik*, Zagreb, 1959., sv. 2

VUKAS, Branko: *Stjepan Đureković: Što ga je ubilo?*, Zagreb, 2014.

VUKUŠIĆ, Tomo: *Mostarski biskup Alojzije Mišić (1912.-1942.) za vrijeme Drugoga svjetskog rata (II.)*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 2006., br. 3

ZRNIĆ, Luka: *Istorija novog veka*, Beograd, 1921., IV izdanje

ŽIVOTOPIS I BIBLIOGRAFIJA

Mislav Rubić rođen je u Zagrebu 1980. godine gdje je završio osnovnu i srednju školu. Diplomski studij povijesti upisao je 1999. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, a 2006. godine na istom fakultetu upisuje Poslijediplomski studij povijesti. Od 2008. godine privremeno je zaposlen u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu gdje se bavi ostavštinama hrvatskog iseljništva, političkim letcima i drugim arhivskim gradivom Zbirke. Ranije je u istoj ustanovi, tijekom pisanja diplomskog rada, šest mjeseci proučavao pisanu ostavštinu Ante Cilige. Kao ročnik je četiri mjeseca radio u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici na odjelu Mikrografije, a potom još četiri mjeseca u Zbirci rukopisa i starih knjiga na pisanoj ostavštini uredništva časopisa *Nova Hrvatska*. Kako bi se usavršio u struci, 2012. godine upisuje Izvanredni studij bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Dopredsjednik je Hrvatske udruge kolekcionara bajoneta Trolist, gdje s malom skupinom usko specijaliziranih stručnjaka radi na brojnim domaćim i međunarodnim projektima očuvanja vojne i kulturne baštine. Predsjednik je udruge Fotografski kutak s kojom aktivno radi na promicanju hrvatske fotografije kao i na edukaciji fotografa. Organizator je brojnih fotografskih i kolekcionarskih događanja.

Objavio je prikaz knjige Zlatka Hasanbegovića *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945. Doba utemeljenja, Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu* u Historijskom zborniku, Zagreb, 2007. Suradnik je na izradi više kataloga: *Kroatische Protestantische Bücher*, Zagreb, 2008., *Pavao Ritter Vitezović u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, Zagreb, 2013. i *Bibliotheca Zriniana. U povodu obilježavanja 350. obljetnice smrti Nikole VII. Zrinskoga, hrvatskoga bana i pjesnika*, Zagreb, 2014.